

Sveučilište u Zagrebu
FILOZOFSKI FAKULTET

Dunja Potočnik

MEĐUGENERACIJSKA MOBILNOST U
HRVATSKOJ (1984.-2004.)

Usporedba socijalističkog i tranzicijskog
razdoblja

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2011.

University of Zagreb

FACULTY OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Dunja Potočnik

**INTERGENERATIONAL MOBILITY IN
CROATIA (1984-2004): Comparison of the
socialist and transitional period**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2011.

Sveučilište u Zagrebu
FILOZOFSKI FAKULTET

Dunja Potočnik

MEĐUGENERACIJSKA MOBILNOST U
HRVATSKOJ (1984.-2004.)

Usporedba socijalističkog i tranzicijskog
razdoblja

DOKTORSKI RAD

Mentor: dr. sc. Nenad Karajić, izv. prof.

Zagreb, 2011.

University of Zagreb

FACULTY OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Dunja Potočnik

**INTERGENERATIONAL MOBILITY IN
CROATIA (1984-2004): Comparison of the
socialist and transitional period**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: dr. sc. Nenad Karajić, Associate Professor

Zagreb, 2011.

INFORMACIJE O MENTORU:

Prof. dr. sc. Nenad Karajić, izv. prof., zaposlen je na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu od gdje predaje kolegije «Hrvatsko društvo I», «Hrvatsko društvo II» i «Sociologija obrazovanja». Autor je više knjiga i međunarodno referiranih radova iz područja sociologije, socijalne ekologije, politologije i marketinga.

Zahvale

Izrada ove disertacije ne bi bila moguća bez potpore osoba iz mog privatnog i profesionalnog okruženja, od kojih na prvom mjestu zahvaljujem svojem mentoru, prof. dr. sc. Nenadu Karajiću, na ljudskoj i profesionalnoj podršci te stručnom vodstvu u izradi rada. Zahvaljujem i svojoj voditeljici na Institutu za društvena istraživanja, prof. dr. sc. Vlasti Ilišin, koja mi je u brojnim prilikama pružila osobnu i stručnu pomoć i vodila me u profesionalnom razvoju. Želim zahvaliti i dr. sc. Vjekoslavu Afriću za potporu u izvršavanju mojih obveza na poslijediplomskom studiju Odsjeka za sociologiju. Važnu ulogu u izradi disertacije imali su i prof. dr. sc. Ivan Rimac koji mi je pomogao s podacima istraživanja na kojima se ovaj rad temelji, kao i mr. sc. Alija Hodžić koji mi je ustupio građu iz prvog razdoblja istraživanja. Toplu zahvalu upućujem svojoj kolegicu Anji Gvozdanović za gotovo svakodnevnu podršku i razumijevanje, kao i za kritičko isčitavanje prve verzije rada. Posebne zahvale idu mojoj obitelji i partneru Dejanu, čija je ljubav i strpljiva potpora omogućila završetak ove disertacije.

SAŽETAK

Rad smjera na istraživanje međugeneracijske mobilnosti u Hrvatskoj putem usporedbe društvenog položaja na dimenziji obrazovanja i zanimanja, tj. ustanovljavanjem obrazaca mobilnosti kroz generacije u različitim vremenskim točkama (1984., 1989., 1996. i 2004.) – tijekom dva razdoblja – socijalističkog i tranzicijskog. Pritom u svakoj vremenskoj točki operiramo dvjema generacijama – generacijom roditelja i generacijom djece. U konceptualnom će okviru, osim modificiranog pristupa statusnog postignuća Blaua i Duncana (1967), biti primijenjen *individualni model* iz klasifikacije Johnstona, Ganzebooma i Treimana (2005: 3-4), koji upućuje na razmatranja utjecaja oba roditelja na obrazovno i profesionalno postignuće djece. Glavna je hipoteza da su obrazovno i profesionalno postignuće ispitanika posredovani varijablama spola, dobi, mjesta rođenja i stanovanja, obrazovanjem ispitanika, te obrazovanjem i posljednjim radnim mjestom roditelja. Veća društvena mobilnost u tranzicijskom u odnosu na socijalističko razdoblje bit će razmatrana kao jedna od temeljnih hipoteza za koje tražimo potvrdu u ovom radu. U radu će također biti prikazani neki trendovi iz razvoja suvremene Hrvatske, povezani s njenim ljudskim kapitalom, te komparativnim položajem u odnosu na njega u Europi. Rezultati međugeneracijske mobilnosti u obrazovanju i zanimanju u zaključku će se staviti u kontekst *političke teze* (Parkin, 1967) i *modernizacijske teze* (Treiman, 1970).

Ključne riječi: društvena struktura, društvena stratifikacija, društvena mobilnost, međugeneracijska mobilnost, obrazovanje, zanimanje, Hrvatska.

SUMMARY

The thesis aims at examination of intergenerational mobility in Croatia through a comparison of social position in dimensions of education and occupation. In other words, through identifying patterns of intergenerational mobility in different time frames (1984, 1989, 1996 and 2004) during two periods – socialist and transitional. In this context two generations are being introduced in each time frame – generation of parents and generation of children. The conceptual framework will combine the status approach of Blau and Duncan (1967), with the *individual model* of Johnston, Ganzeboom and Treiman (2005: 3-4) – pointing at considering influence of the status of mother and father on the educational and professional attainment of their children. The main hypothesis states that educational and professional achievements are significantly related to the variables of gender, age, place of birth, place of living, education of respondent, to the education of the parents and the last working place of parents. Stronger social mobility in the transitional than in the socialist period will also be considered as one of the main hypothesis in this work. Also, some trends in the development of contemporary Croatia, related to its human capital and comparative status within Europe, will be presented. A conclusion will situate the results of intergenerational mobility in education and occupation in the context of *political thesis* (Parkin, 1967) and *modernisation thesis* (Treiman, 1970).

Key words: social structure, social stratification, social mobility, intergenerational mobility, education, occupation, Croatia.

SADRŽAJ

1.	UVODNE NAPOMENE	19
2.	TEORIJSKI PRISTUPI DRUŠTVENOJ STRATIFIKACIJI	21
2.1.	Društvena nejednakost i društvena struktura	21
2.2.	Klasni i funkcionalistički pristupi društvenoj stratifikaciji	25
2.3.	Neke sličnosti i razlike klasnog i strukturalističkog pristupa društvenoj stratifikaciji	33
2.4.	Društvena stratifikacija u okvirima životnog stila	37
3.	TEORIJSKI I METODOLOŠKI PRISTUPI ISTRAŽIVANJU DRUŠTVENE MOBILNOSTI	42
3.1.	Osnovni pravci izučavanja međugeneracijske mobilnosti	42
3.2.	Metodološki pravci istraživanja međugeneracijske mobilnosti	50
3.3.	Socijalni kapital i istraživanja međugeneracijske mobilnosti	57
3.4.	Utjecaj obrazovanja i zanimanja majki i očeva na statusno postignuće djece	66
3.5.	Komparativni uvidi u trendove međugeneracijske mobilnosti	73
4.	KONCEPTUALNI OKVIR ISTRAŽIVANJA MEĐUGENERACIJSKE MOBILNOSTI U HRVATSKOJ	80
4.1.	Teorijski pristup	80
4.2.	Metodologija istraživanja	81
4.2.1.	Predmet, ciljevi i hipoteze istraživanja	81
4.2.2.	Izvori podataka i struktura uzoraka	82
4.2.3.	Obrada podataka	83
5.	MEĐUGENERACIJSKA MOBILNOST U SOCIJALISTIČKOJ HRVATSKOJ	87
5.1.	Društveni kontekst strukturnih promjena i socijalne mobilnosti u socijalističkom razdoblju	87
5.2.	Sociodemografska obilježja i obrazovanje ispitanika 1984. i 1989.	89
5.3.	Profesionalna struktura ispitanika 1984. i 1989.	105
5.4.	Zaključne napomene	116
6.	MEĐUGENERACIJSKA MOBILNOST U TRANZICIJSKOM RAZDOBLJU	119
6.1.	Društvene promjene kao faktori socijalne mobilnosti u tranzicijskoj Hrvatskoj	119
6.2.	Sociodemografska obilježja i obrazovanje ispitanika 1996. i 2004.	121
6.3.	Profesionalna slika ispitanika 1996. i 2004.	135
6.4.	Zaključne napomene	144

7.	TRENDOVI U OBRAZOVNOJ I PROFESIONANOJ STRUKTURI SUVREMENOG HRVATSKOG DRUŠTVA	146
7.1.	Obrazovanje kao odrednica hrvatske društvene i ekonomske situacije u prvom desetljeću dvadesetog i prvog stoljeća	146
7.2.	Neki elementi tržišta rada i profesionalne strukture suvremenog hrvatskog društva	162
7.3.	Neki pokazatelji razvoja: Hrvatska u europskom kontekstu	173
8.	ZAKLJUČAK: MEĐUGENERACIJSKA MOBILNOST U SOCIJALISTIČKOJ I TRANZICIJSKOJ HRVATSKOJ: KOMPARATIVNI UVIDI	179
9.	PRILOZI	193
9.1.	Rekodiranje varijabli korištenih iz upitnika 1984.	193
9.2.	Rekodiranje varijabli korištenih iz upitnika 1989.	194
9.3.	Rekodiranja varijabli korištenih iz upitnika 1996.	196
9.4.	Rekodiranja varijabli korištenih iz upitnika 2004.	198
10.	LITERATURA	201

1. UVODNE NAPOMENE

Istraživanja međugeneracijske mobilnosti imala su tradiciju u socijalističkoj Hrvatskoj. No, malo je studija objavljeno o društvenoj mobilnosti u tranzicijskoj Hrvatskoj, pri čemu su posljednje publikacije s tog područja objavljene u predtranzicijskom razdoblju. Recentna istraživanja s područja društvene stratifikacije vrlo su malobrojna u Hrvatskoj, dok je u bivšoj Jugoslaviji postojala stanovita istraživačka tradicija na temu društvene stratifikacije, koja nije bila široko razgranata. Istraživačka tradicija društvene stratifikacije u bivšoj Jugoslaviji obilježena je radom autora poput M. Lazića (1986; 1987), V. Afrića (1987), D. Sekulića (1987; 1991), A. Hodžića (1991), V. Laya (1991) i V. Katunarića (1996), no u Hrvatskoj se od početka devedesetih godina prošlog stoljeća vrlo malo istraživalo i pisalo na temu društvene stratifikacije. U novije je vrijeme uglavnom bila riječ o radovima temeljenima na podacima proizašlima iz istraživanja koja za primarni cilj nisu imala širu analizu društvene stratifikacije, nego istraživanja o kvaliteti života i životnim stilovima ili siromaštvu (Tomić-Koludrović i Leburić, 2002; Malenica, 2007).

Tema društvene stratifikacije u hrvatskoj sociologiji zapostavljena je već gotovo dva desetljeća, a navedeni nedostatak tim je veći jer je Hrvatska u tom razdoblju prošla kroz vrlo duboke društveno-političke i ekonomske promjene. Hrvatska je u dvadeset godina od osamostaljenja prošla kroz promjenu iz totalitarnog u demokratski politički sustav, rat i okupaciju vlastitog teritorija te kroz široke promjene ekonomskog sustava od planske privrede ka kapitalizmu. Navedene su promjene zasigurno utjecale na promjene u društvenoj stratifikaciji, no pitanje je u kojoj mjeri, te u kojem smjeru se sustav društvene stratifikacije/mobilnosti doista promijenio. Krajem socijalističkog razdoblja istraživanja društvene stratifikacije ustanovila su velik utjecaj političkog sustava u njenom strukturiranju, a osim uloge politike obrazovanje je bio drugi rašireni kanal društvene mobilnosti. U tom je razdoblju uglavnom izostao utjecaj privatnog vlasništva na mobilnost zbog njegova ograničenog opsega. Za pretpostaviti je da je početkom 1990-ih godina promjenom ekonomskog i političkog sustava došlo do promjena u kanalima mobilnosti te time i do promjena obrazaca društvene stratifikacije. Također je na djelu i porast složenosti obrazovnog sustava uvođenjem dotad nepostojećih smjerova studija te privatnih obrazovnih ustanova. Dodatan faktor pretpostavljenih promjena obrazovnog sustava i kanala socijalne mobilnosti dolazi i od veće mogućnosti školovanja u inozemstvu te novih profesija na tržištu rada.

Završetkom prvog desetljeća dvadeset i prvog stoljeća, s Hrvatskom na pragu ulaska u Europsku uniju, društvene se znanosti nalaze pred izazovom objašnjenja bitnih trendova u

proteklom razdoblju te pokušaja naznačavanja nadolazećih trendova. Pritom je izučavanje društvene stratifikacije jedna od bitnih komponenti tog izučavanja, odnosno, jedan od temelja za zaključivanje o društvenoj stvarnosti i promjenama kojima svjedočimo.

Ovaj se rad temelji na dva dijela: teorijskom i empirijskom istraživanju. Na teorijskom nivou problematizirat će se relevantne spoznaje iz područja teorija društvene stratifikacije, te novijih smjerova izučavanja podjela društvenih skupina poput životnih stilova. U empirijskom dijelu bit će analizirani smjerovi društvene mobilnosti kao promjene između generacija roditelja i djece u dva promatrana razdoblja – socijalističkom i tranzicijskom, a analiza će biti zasnovana na istraživanjima provedenima u Institutu za društvena istraživanja 1984., 1989., 1996. i 2004. godine. Uzorci će biti razmatrani zasebno, u neagregiranom obliku, slijedeći način provođenja analize na već objavljenim podacima iz 1984. i 1989. Dva su glavna cilja ove analize: 1) propitati relevantne teorijske koncepte stratifikacije društva i 2) pozicionirati rezultate o međugeneracijskoj mobilnosti u Hrvatskoj s obzirom na recentne smjerove izučavanja.

Bitno je napomenuti da je ovo prva analiza međugeneracijske mobilnosti u Hrvatskoj nakon dva desetljeća, te će u ovom radu biti prikazana tek prva iteracija načina pristupa rezultatima. Pošto je riječ o mnogo setova varijabli iz svakog istraživnog razdoblja koraci u njihovoj analizi koji će uslijediti nakon ovog rada donijet će i drukčije metodološke pristupe. Navedeni se pristupi neće odnositi samo na odvojeno razmatranje povezanosti varijabli ispitanika i njihovih roditelja, već i na formiranje indeksa kojima će se udružiti više pokazatelja međugeneracijske mobilnosti.

Relevantnost ovog rada vezana je uz to da neće biti od interesa isključivo znanstvenoj zajednici, već će zbog aktualnosti teme i shvaćanja da je istraživanje društvene stratifikacije temelj za analizu društvene stvarnosti i planiranje konkretnih koraka na društveno-političkom i ekonomskom planu, biti interesantno i velikom broju aktera u donošenju odluka vezanih uz obrazovnu, profesionalnu i ekonomsku strukturu društva. Osim primjenjivosti znanstvenih uvida iz ovog rada na izučavanje utjecaja socijalnog porijekla na obrazovne nejednakosti, i u krajnjoj instanci na profesionalnu strukturu, nalazi će se moći direktno koristiti i za planiranje obrazovnih potreba, te anticipiranje međusobnih utjecaja obrazovnog sustava i tržišta rada. Kao što će biti prikazano u poglavlju VII, Hrvatsku u ovome razvojnom trenutku odlikuju izrazito nepovoljni trendovi u obrazovnoj slici, pokazateljima na tržištu rada, kao i širim ekonomskim pokazateljima i konkurentnosti u odnosu na druge europske zemlje. Stoga je od izuzetne važnosti u planiranju obrazovnih i drugih razvojnih politikâ koristiti nalaze poput onih proisteklih iz ovog rada.

2. TEORIJSKI PRISTUPI DRUŠTVENOJ STRATIFIKACIJI

2.1. Društvena nejednakost i društvena struktura

U društvenoj je teoriji pojam društvene jednakosti usko vezan uz pojam društvene strukture, kao svojevrsna opreka društvenoj stratifikaciji koja pretpostavlja rangiranje i nejednakost između uspostavljenih rangova. Uže shvaćen pojam jednakosti podrazumijeva «jednakost šansi», odnosno društveno stanje u kojem su svim članovima društva pod jednakim uvjetima dostupni resursi koji će im pomoći u kretanju kroz društvenu ljestvicu. U društvenim su znanostima studije nejednakosti šansi obično vezane uz stjecanje obrazovnih kvalifikacija i društvenih položaja (zanimanja, društvene klase, itd.), te načina na koje su ova postignuća vezana uz pripisane karakteristike (NR. visoki položaj ili obiteljska financijska dobra). Za razliku od toga, studije nejednakosti uvjeta bave se razlikama u dohotku ili različitom nagrađivanju na tržištu rada ili većim distribucijskim sustavima, uključujući socijalnu državu.

Društvo je stratificirano u mjeri u kojoj pojedinci ili grupe imaju različite šanse za pristup ili kretanje kroz različite položaje koji imaju različite prednosti. Društveni status pojedinca važan je ne samo kao dodatak opisu materijalnog statusa već i kao indikator kvalitete života i zdravlja. M. Marmot (2005) upozorava kako društvene sile koje djeluju na zdravlje odraslih također imaju učinak na sljedeće generacije. «Sjeme» statusnog sindroma može, u određenoj mjeri, biti posijano u ranoj mladosti, a «nagrade» mogu biti iskazane kasnije u životu. Tako po Marmotu (2005: 1) zdravlje slijedi socijalni gradijent, što on naziva «statusnim sindromom», a njegovi nalazi potvrđuju da što je stupanj obrazovanja viši, vjerojatnije je da će ljudi duže živjeti i biti zdraviji, jer, općenito, nekoliko godina školovanja više prevodi se u duži i zdraviji život. No, ovdje Marmot (2005: 15) naglašava i da je riječ o preklapanju u rangiranju: na primjer, ljudi sa sveučilišnim obrazovanjem imaju viši dohodak nego oni nižeg obrazovanja. Sukladno tomu, mogu uložiti viša financijska sredstva u očuvanje vlastitog zdravlja (primjerice, kvalitetnija prehrana), te imaju drukčije obrasce provođenja slobodnog vremena (organizirano bavljenje sportom) koji također mogu voditi kvalitetnijem životu.

Stupanj jednakosti pojedinaca i skupina određen je primjenom pravila i normi koje reguliraju uspostavu različitih institucija i struktura u društvu. Upravo je stanje u kojem pravila još ne postoje i njegova opreka strukturi jedan od temelja tumačenja nastanka i razvoja društvene strukture. Primjerice, Homans (1974) u polazištu za ispitivanje koncepta društvene strukture koristi kontradistinkciju strukture i nedostatka pravila, te kaže da društvene strukture

čine relativno trajni aspekti društvenog ponašanja. Nasuprot tomu, Merton (1938) smatra da je društvena struktura rezultat izvanjskih prisila društvenih uvjeta, koji predstavljaju izvor za ponašanje. Iako obojica pojmu strukture suprotstavljaju pojam nedostatka pravilnosti, Homans u prvi plan ističe utjecaj psiholoških faktora, dok se Merton fokusira na društveni pritisak (Afrić, 1987: 55). Ostavljajući po strani ovakve suprotnosti, može se reći da jedna od najjednostavnijih definicija društvene strukture glasi: «društvena struktura predstavlja skup grupa, statusa i uloga koje se nalaze u nekom međusobnom odnosu» D. Sekulić (1986: 143).

Hayes i Miller (1991: 642) ukazuju na koja pitanja moramo odgovoriti kada smještamo ljude na društvenoj skali:

- na koji način društveno porijeklo pojedinaca utječe na njihove životne šanse;
- identificirati na koji način su životne šanse pojedinaca određene društvenim uvjetima obitelji njihova porijekla;
- odrediti individualne, institucionalne i socijetalne faktore životnih šansi;
- koji su principi raspoređivanja pojedinaca na društvene položaje (nasljeđivanje, moć vladajuće klase, zakoni tržišta);
- koje društvene sile upravljaju alokacijama u sustavu;
- uočiti relativnu fluidnost¹ stratifikacijskog sustava obzirom na pristup različitim položajima.

Ovakvo se poimanje može povezati s radom Kaarea Svalastogea (1965: 40) koji problemu društvene diferencijacije prilazi sa stajališta «otvorenosti ili zatvorenosti društvenog sustava», odnosno «propustljivosti» (*permeability*) sustava. Za njega propustljivost znači mogućnosti koje pojedinac ima na raspolaganju za prijelaz u viši društveni položaj. U tom smislu on razlikuje pet modela društvenih sustava (Svalastoge, 1965: 59):

1. kastinski model – propustljivost je jednaka nuli;
2. staleški model – propustljivost je vrlo niska;
3. klasni model – propustljivost je najviše oko 40%;
4. kontinuirani model – propustljivost je najviše oko 80%;
5. egalitarni model – potpuna propustljivost.

U gore navedenim modelima prepoznaje se njihova temeljna razlika – različit stupanj jednakosti šansi koji bi imali pojedinci i skupine u slučaju pripadanja društvu koje potpada pod neki od tih modela. Ukoliko gore navedene modele preslikamo u sustav međugeneracijske mobilnosti u smislu «količine» mobilnosti koju zapažamo između položaja

¹ Vjerojatnost da se ljudi određenog porijekla pomaknu u određenu društvenu klasu.

roditelja i djece dolazimo do sustava u kojem se na jednom kraju skale nalaze društva s potpunom ili «savršenom» mobilnošću, gdje je položaj djece u potpunosti nezavisan od položaja roditelja. Na drugom su kraju skale u potpunosti zatvorena i ne-mobilna društva gdje je položaj svakog pojedinca naslijeđen od roditelja. Između ova dva idealna tipa graduirani su tipovi društva koje: I) odlikuje slaba mobilnost jer je manji dio populacije mobilan, pri čemu je otežan pristup niže rangiranih slojeva višima; II) možemo nazvati društvima umjerene mobilnosti jer je prisutna mobilnost iz ili prema svim slojevima društva, no uz još uvijek ograničeni pristup potomaka članova nižih slojeva višim slojevima i III) visoko mobilna društva u kojima je moguća mobilnost svih slojeva prema svim slojevima, a pristup pojedinaca nižeg ishodišnog statusa višim položajima nije ograničen (uz uvjet opravdanja položaja – primjerice meritokratskim načelima).

D'Addio (2007) daje tumačenje pristupa jednakosti šansi navodeći djela Rawlsa (1971) i Sena (1985) koji su tvrdili da su pojedinci različiti, njihove se razlike odnose na skup uvjeta koji su arbitrarno distribuirani. Oni stoga tvrde da eliminiranje legalnih barijera nije dovoljno: jednakost šansi zahtijeva kompenzaciju pojedincima za njihove razlike u početnim uvjetima pri uspinjanju na društvenoj ljestvici. Prema Rawlsu do kompenzacija prvobitnih razlika dolazi kada pojedinci postignu istu količinu primarnih dobara, dok Sen naglašava jednakost uvjeta osobnog djelovanja. Dworkin (1981) pak pripada autorima koji ističu osobnu odgovornost pojedinaca za vlastiti uspjeh, a D'Addio također navodi Arnesona (1989) i Cohena (1989) koji dodaju ulogu osobne odgovornosti u ostvarenju jednakosti šansi te sugerira da pojedinci trebaju biti kompenzirani samo za one aspekte za koje oni sâmi nisu odgovorni.

Studije koje na jednakost gledaju u smislu izjednačenja sposobnosti i šansi one su A. Sena (1992) i E. J. Roemera (1998, 2002), koji inoviraju prijašnju definiciju jednakosti šansi, smještajući postojeće koncepte u koherentan okvir izgrađen oko pet komponenti: 1) mogućnosti – karakteristike okoline koje se nalaze izvan individualne kontrole te koje utječu na vjerovanja, ponašanja i ishode pojedinaca; 2) oblik, tj. društvena grupa koju karakteriziraju neke mogućnosti; 3) naponi, tj. one karakteristike koje utječu na individualni status i nad kojima pojedinci imaju kontrolu; 4) ciljevi, tj. razlozi zbog kojih jednakost šansi treba biti postignuta te 5) instrumenti, tj. svi alati koji čine mogućim postizanje jednakosti šansi. Prema Roemeru (2005), politike koji bi trebale izjednačiti šanse trebale bi učiniti da postignuće ciljeva postane ovisno jedino o individualnim naporima, tj. temeljeno na meritokratskim kriterijima. Kako je ove «idealne» uvjete teško primijeniti obzirom na limitirane resurse, Roemer smatra da bi najbolje politike bile one koje maksimiziraju prednosti skupina koje su u

najgorem položaju u odnosu na razinu relativnog napora. Roemer također naglašava da jednakost šansi nužno ne implicira jednakost ishoda već dovođenje terena na istu razinu u svrhu izjednačenja mogućnosti za iste ishode. Ekonomski razlozi za uklanjanje takvih zapreka su dvostruki. Prvo, manje mobilna društva imaju veću vjerojatnost pretrpjeti gubitke u ljudskom kapitalu ili problem loše alokacije ljudskih vještina i talenata. Drugo, manjak jednakosti šansi može utjecati na motivaciju, trud, i, konačno, na produktivnost građana, s pogubnim posljedicama na sveukupnu učinkovitost i rast ekonomskih potencijala. Pažljiva ravnoteža politikâ mora biti smještena između politikâ orijentiranih na ekonomski rast i onih koje povećavaju mobilnost između generacija.

Drugi dio ovdje izlaganog para – struktura – ušao je u svakodnevni diskurs, i to ne samo istraživača. No, kako u svakodnevnoj primjeni, tako i u sociološkim tradicijama pojam društvene strukture ima različita značenja i različite uloge u razumijevanju društvene stvarnosti. Pojam strukture razvio se iz latinskog pojma *struere*, vezano uz značenja: slagati, sklapati ili zidati, a njegova upotreba varira od načina konstrukcije entiteta do ukupnosti sustava i biti stvari. U konstrukciji društvene strukture to znači da se obzirom na različite pridodane značajke, osobe i društvene skupine međusobno razlikuju u visini položaja koji zauzimaju na različitim društvenim ljestvicama. Društvena struktura je pojam koji se uobičajeno koristi za označavanje obrazaca putem kojih se društva uređuju, te koji oblikuju i individualne akcije. Značenje pojma društvene strukture varira između različitih polja sociologije, te, primjerice, na makrorazini može označavati sustav društvene stratifikacije, institucije države ili obrasce odnošenja različitih društvenih grupa, dok se na mikrorazini odnosi na način oblikovanja normi i vrijednosti koje potom utječu na individualne akcije. Upravo je makrorazina izučavanja sustava društvene strukture – društvena stratifikacija predmet glavnog interesa ovog rada i to u smislu formiranja različitih slojeva društva te mehanizama i uspješnosti kretanja pojedinaca između tih slojeva.

«Možemo reći da je to, kako netko upotrebljava pojam društvene strukture povezano s ontološkim, epistemološkim i metodološkim pretpostavkama na kojima se zasniva njegov pristup izučavanju materijala koji je u fokusu teorijskog interesa» (Afrić, 1987: 49). U približavanju pojma strukture može se navesti i sugestija Raymonda Boudona (1968) koji razmatra «kontekst intencionalne definicije» i «kontekst operativne definicije» kao dva različita tipa konteksta koji mogu biti obuhvaćeni pojmom strukture. Uloga pojma strukture u prvom je kontekstu čisto terminološka: koristi se da bi se formulirale razlike koje lako mogu biti pripisane i drugim terminima, kao što su razlike strukture i konjunktura ili strukture i organizacije. Drugi tip konteksta predstavlja razvoja prvoga u smislu da se

dualnost konteksta odnosi na dvije razine u analizi, a prijelaz s prve na drugu razinu označava pokušaj konstrukcije znanstvenih teorija koje slijede iz shvaćanja da predmet istraživanja predstavlja pravilnost, te da su njegovi elementi međuovisni, odnosno da posjeduje strukturu. «Promatramo li, dakle, pojam strukture u kontekstu intencionalne definicije, pokazat će se da sama priroda definiranja tog pojma zavisi od 'okoline' u kojoj se koncept primjenjuje. Umjesto preciznog definiranja generalnog značenja, izgleda da se može reći samo to da ideja strukture proizlazi iz pokušaja primjene realističnih metateorijskih pretpostavki, različitih pokušaja pronalaženja skrivenog-bitnog i njegovog razlučivanja od onog skrivenog i nebitnog» (Afrić, 1987: 50). Afrić (1987) također navodi Boudonovo objašnjenje konteksta operative definicije, govoreći da se postupak strukturalnog definiranja označava pojmom 'strukturalne analize' koja služi za ukazivanje na koherentnost nekog procesa koji se izvanjskom promatraču mogu učiniti nekoherentnima.

Prethodno razložene glavne postavke u pristupu socijalnoj jednakosti i strukturi poslužit će za kasnije detaljiziranje pristupa izučavanju promjena u društvenoj stratifikaciji i međugeneracijskoj mobilnosti. No, prije toga bit će izloženi glavni elementi dvaju pristupa od kojih je u sociološkoj tradiciji krenulo izučavanje društvene stratifikacije – klasnog i funkcionalističkog pristupa.

2.2. Klasni i funkcionalistički pristupi društvenoj stratifikaciji

Teorije klasa vezujemo uz idealnotipske modele, kako to objašnjava D. Sekulić (1991: 14) kada kaže da klasnu strukturu možemo shvatiti kao idealnotipski model strukture društva kojemu se svako konkretno društvo više ili manje približava. K. Marxu, autoru koji se najčešće spominje u kontekstu teorija klasa, za formuliranje klasa kao idealnog tipa društvene strukture očito je poslužila Engleska, ili, šire shvaćeno, kapitalizam njegova vremena. Prema osnovnim karakteristikama tog idealnog društva se sastoji od vlasnika i nevlasnika sredstava za proizvodnju, tj. jedna grupa ljudi sebi prisvaja rezultate rada druge, iz čega proizlazi temeljni objektivni sukob među tim grupama. U Marxovoj analizi takva klasna borba predstavlja jedan od temeljnog pokretača društvenog razvoja. Prema tome, Marxovo shvaćanje klasa ima tri osnovne dimenzije: ekonomsku (klase se definiraju iz ekonomske sfere), političku (klase se nalaze u sukobu koji je temeljni sukob svakog društva) i razvojnu (taj sukob određuje razvojnu dinamiku društva) (Marx, Engels, 1974).

Klasa se često uzima kao istovjetna društvenom sloju u slučaju da je definirana na osnovu uloge koju društvena grupa ima u reprodukciji danog sustava društvenih odnosa.

Klase/slojevi čine hijerarhiju, zasnovanu na razlikama u raspolaganju ekonomskim, političkim i društvenim kapitalom, na osnovi kojih su njihovi interesi, pa tako i međusobni odnosi, potencijalno konfliktni. Istovremeno, klase/slojevi su unutar sebe složene grupe, podijeljene u podgrupe/slojeve što ih čine pojedinci koji dijele slične životne uvjete (Milić, 2004: 45). To je sukladno razmatranjima M. Popovića (1994: 79) koji smatra da sva važnija značenja slojeva možemo svesti na tri osnovna:

- (a) prvo se značenje najčešće vezuje uz marksističku sociologiju gdje se pojam «sloj» shvaća isključivo kao termin koji označava uži dio klase, na primjer, slojeve unutar buržoazije ili proletarijata kao klase;
- (b) teorijska suprotstavljanja pojmova na način da se sloj uzima kao deskriptivna, a klasa kao analitička kategorija;
- (c) širi teorijski pristupi koji sintetički obuhvaća i klasnu i društvenu podjelu.

Autor koji je također bio značajan za razvoj teorije klasa, a koji je isto operirao idealnim tipovima, jest M. Weber za kojeg se kaže da ih upotrebljava na najmanje dva načina: s jedne strane kao deskriptivne sustave, a s druge kao teorijske modele (Đurić, 1962). Weber kaže da se idealni tip konstruira kroz niz posebnih svojstava, difuzno distribuiranih u konkretnim pojavama koje tek onda dobivaju zajedničko svojstvo jedne misaone slike. U svojoj pojmovnoj čistoći ova misaona slika nigdje ne postoji u stvarnosti, ona je utopija, i zadatak je društvene analize da otkrije koliko pojedini slučajevi stoje blizu ili daleko od te idealne slike (Weber, 1976). Svi pojmovi kojima baratamo u povijesti društvene misli (individualizam, imperijalizam, feudalizam, merkantilizam) zapravo su idealnotipske konstrukcije jer, kao što je rečeno, oni nisu nigdje opisi jedne konkretne pojave, nego apstrahirajuća sumiranja onoga što je karakteristično za neku pojavu (Weber, 1976: 45). Idealni tipovi su dakle mentalne slike koje ne odgovaraju društvenoj stvarnosti. Međutim, oni nisu shema u koju se stvarnost može smjestiti kao primjer, nego su granični pojmovi s kojima se određene bitne dimenzije stvarnosti uspoređuju, tj. u odnosu na koje se stvarnost mjeri (Weber, 1976).

Weber priznaje da je klasa ekonomska kategorija, te ju definira kao grupu pojedinaca koji dijele slični položaj na tržištu, čime on prihvaća temeljnu Marxovu postavku. No, time sličnosti Marxa i Webera uglavnom prestaju jer za Webera klase ne odgovaraju zajednicama i pripadnici iste klase ne moraju imati i jednaku klasnu svijest. Drugim riječima, njihov položaj na tržištu rada je temeljna odrednica njihove klasne pripadnosti, a klasna pripadnost ne mora za sobom povlačiti i kolektivnu akciju. U Weberovoj teoriji 'status' ima jedno od ključnih mjesta kao izvor (ne)moći u društvu. Posljedično, ljudi koji dijele sličan status formiraju i

statusne grupe ali njihovo okupljanje po Weberu ne znači i zajedničke akcije, kao što je to slučaj u Marxovim razmatranjima.

Kako bismo razumjeli različita značenja klasne borbe u radu Marxa i Webera, trebamo obratiti pažnju na različita razdoblja u kojima su stvarali: dok je Marx bio vrlo optimističan te je polagao nade u pozitivne rezultate klasne borbe u 19. stoljeću, situacija s početka 20. stoljeća bila je posve drukčija. Weber je promatrao razvoj radničke klase u kontekstu razvoja modernog društva, te je zapazio da su drugi akteri počeli igrati važne uloge zbog čega ih treba uzeti u obzir: racionalizacija industrijske proizvodnje, porast moći državne intervencije u ekonomiju, razvoj modernog prava, važnost birokracije, političkih stranaka i karizmatičnih vođa – što su sve faktori koji nisu bili razvijeni u razdoblju kada je radnička klasa započela svoj razvoj. Sve su ove značajke modernog društva imale utjecaj na društvenu stratifikaciju te su dovele do daljnje diferencijacije (Hess, 2001).

Weber je pokušao konceptualizirati ove nove razvoje: klasa i klasna borba još su mu uvijek bile značajne, no one su trebale biti zamijenjene novim smjerovima i konceptima kao što su statusna grupa, status i stranke (Gerth i Mills, 1946: 180–95). Statusne se grupe razlikuju od klasa po tome što one samo u ograničenom opsegu mogu biti pronađene isključivo u ekonomskom području. Statusne grupe su u većoj mjeri reprezentativne za predočavanje društvenog poretka, te su stoga amorfnije. Čast, životni stil i zanimanje su središnji pojmovi za definiranje statusnih grupa. Dok se klasu može lako definirati obzirom na položaj zanimanja na tržištu rada, čast, životni stil i zanimanje u modernom društvu znatno variraju te su visoko diferencirani.

Nadalje, dok se za Marxa klasna akcija čini neizbježnom, iz Weberove je perspektive tek moguća osnova za širu društvenu akciju (Crompton, 1993: 31), a weberijanski koncept klasa ima brojne različite dimenzije koje nisu uvijek bile jasno identificirane od njihovih korisnika. Moć, pojam koji u Weberovoj teoriji zauzima značajno mjesto, uključena je i u njegovo razmatranje klasa i životnih stilova. Tako za klasu kaže da predstavlja samo jednu od mogućih osnovica društvene moći, čija raspodjela ne mora biti povezana s raspodjelom klasne nejednakosti. Zbog toga Weber uvodi pojam «statusna skupina» u stratifikacijsku ljestvicu. U tom kontekstu se kulturni i ekonomski aspekti na različite načine povezuju s društvenim položajem: klasa je vezana uz ekonomsku sferu odnosno raspodjelu dobara kao rezultata proizvodnje, dok je status vezan uz potrošnju i stil života. Članovi statusne skupine-staleža dijele sličan ugled i način života, pojavnosti koje Weber smješta u kontekst modernizacije i urbanizacije.

No, osim upotrebe idealnih tipova, Marxa i Webera u teoriji klasa ne veže mnogo dodirnih točaka. Možemo reći da su glavne razlike Marxova i Weberova prikaza klasa u tome da su za Marxa klasni odnosi utemeljeni u eksploataciji i dominaciji nad sredstvima za proizvodnju, dok za Webera klasna situacija reflektira razlike u «životnim šansama» na tržištu (Hess, 2001). Dobru eksplikaciju razlike Marxa i Webera izvodi D. Lockwood u *The Blackcoated Worker* (1958). Centralno pitanje u Lockwoodovu radu odnosi se na pitanje klasne svijesti u društvenoj akciji, pri čemu je istražio diferencijaciju «klasne situacije» unutar kategorije službenika, što je pružilo uvide u razinu i tip aktivnosti sindikata među službenicima, pri čemu je na okupljanje u sindikate gledao kao na izraz klasne svijesti. Lockwood (1985: 15-16) navodi da klasna pozicija uključuje tri faktora: «tržišnu situaciju», tj. ekonomski položaj koji se sastoji od izvora i veličine dohotka, stupnja sigurnosti posla i šansi za uzlaznu profesionalnu mobilnost; drugo, «radnu situaciju» ili skup društvenih veza u koje je pojedinac uključen na poslu slijedom podjele rada tj. položaja koji mu je dodijeljen; i konačno «status» ili položaj pojedinca u hijerarhiji prestiža u društvu u cjelini. Iskustva proizašla iz ovih područja smatrana su glavnim determinantama društvene svijesti.

U novije se vrijeme neomarksisti i neoweberovci nastavljaju sučeljavati na liniji glavnih razlika Marxa i Webera. Tako britanski i američki marksisti, primjerice J. Westergaard i H. Resler (1975) zastupaju konzervativni marksistički pogled na klase, smatrajući da postoji vladajuća klasa, koja je jedinstvena skupina koja dominira britanskim društvom, te da društvene promjene nisu bitno raspodijelile bogatstvo i moć. Barbara i John Ehrenreich (1979) s neomarksističkog stajališta tvrde da postoji distinktivna klasa stručnjaka i menadžera – «profesionalno-menadžerska klasa» (*professional-managerial class*) kao nova i dominantna sila u dotad binarnoj klasnoj dinamici. Ovi autori smatraju da se «profesionalno-menadžerska klasa» sastoji od plaćenih intelektualnih radnika koji ne posjeduju sredstva za proizvodnju, i čija se glavna funkcija u društvenoj podjeli rada može opisati široko kao reprodukcija kapitalističke kulture i kapitalističkih klasnih odnosa. Suprotno tomu, neoweberovci klase ne definiraju u smislu njihove važnosti za održavanje kapitalizma, već naglašavaju važnost «tržišnog položaja» pojedinih zanimanja. No, ima i neomarksista koji zastupaju slična stajališta, poput neomarksistkinje R. Crompton (1993: 128), koja dokazuje da se pojam statusa može korisno konceptualizirati putem triju dimenzija: a) prestižno grupiranje ili svjesne zajednice; b) difuzniji oblici «životnog stila» i c) ne-tržišno zasnovane dimenzije poznate pod nazivom «životne šanse».

Pri konceptualizaciji strukture društva jedno od prvih pitanja koja si postavljamo jest ono o postojanju i prirodi tj. međuodnosu hijerarhija poput društvenog statusa, moći i

bogatstva. Prema mišljenju T. Bottomora (1967: 41), suprotne teorije – jedna koja polazi od pojma «vladajuće klase» i druga koja operira s kategorijom «elita» – nekada su na određenom nivou potpuno suprotne, a na drugom su komplementarne. Uz njihovu pomoć moguća je sljedeća klasifikacija povijesnih tipova društava, u kojoj se ogleda marksistički karakter Bottomorove misli:

- (a) društva s vladajućim klasama i elitama (razvijene kapitalističke zemlje);
- (b) društva bez vladajuće klase ali s razvijenom političkom elitom (bivše socijalističke zemlje);
- (c) društva s mnoštvom elita bez povezane grupe trajno moćnih individua ili obitelji.

Spominjući autore poput Marxa i Webera, ne smijemo izostaviti niti E. Durkheima (1972), čiji se rad na temu društvene strukture čini koherentnijim od Marxovog i Weberovog. To se može pripisati tomu što on nije bio kritičan prema političkoj ekonomiji rastrganoj između ozbiljnih analiza i vrijednosnih ocjena kao što su to bili Marx i Engels, niti je bio politički ekonomist kao Weber, koji je proširio svoj pristup u pokušaju da prikaže novo područje u sociologiji na korektnim temeljima (Hess, 2001). Durkheim je bio «čisti» sociolog od samog početka karijere, a također je koristio funkcionalistički pristup u analizi društva – što je, opet, poslužilo minimiziranju rizika od auto-kontradiktornosti. Jedan od elemenata Durkheimova rada u kojem se ogleda njegov funkcionalistički pristup odnosi se na postuliranje socijalne kohezije kao rezultata akcije pripadnika različitih grupa zanimanja. Durkheim smatra da bi grupe zanimanja mogle zamijeniti normativne funkcije religije, lokalne zajednice ili obitelji putem organiziranja na temelju sličnosti zanimanja i interesa povezanih s njima.

W. Millsa možemo smatrati svojevrsnom poveznicom između nekih elemenata teorije Marxa i Webera – u svojoj teoriji koristi pojmove moći i vlasti na način na koji to Weber čini, no jedno od glavnih mjesta u njegovom opusu zauzima teorija klasa u kojoj se poziva na klasnu svijest na sličan način kao što je to činio i Marx – kao na konstitutivni element elite moći. Mills (1967) uvođenjem koncepta «nove srednje klase» daje prikaz četiri moguća scenarija: 1) nova srednja klasa će tijekom vremena zadobiti toliko moći da će postati klasa za sebe; 2) ukoliko ne prikupi dovoljno moći može se razviti u svojevrsnu «međuklasu» s ulogom posrednika između kapitala i rada; 3) nova srednja klasa mogla bi ojačati u smjeru postajanja dijelom buržoazije i 4) ukoliko izgubi dio moći nova srednja klasa pridružit će se postojećem proletarijatu. Ako razmišljamo u kategorijama klasa ovakva Millsova podjela može još uvijek biti aktualna, jer smo svjedoci turbulentnih društvenih promjena u kojima pojedini slojevi društva mogu zadobiti nove značajke i prijeći u niže ili više položaje.

Konceptualizacijom klasa sustavno se bavio i Mills C. Wright (1967), čija je jedna glavnih preokupacija je pružiti empirijski prikaz «srednje klase» ili «neproleterskih zaposlenika» u suvremenim kapitalističkim društvima. Wright identificira klasni položaj kao «totalitet» neposrednih ili posrednih klasnih veza, te reducira pitanje o klasnim odnosima na sraz između relativne isturenosti vlastitog položaja i položaja hranitelja (koji osobito utječu na žene). No, ova perspektiva «sraza» još uvijek predstavlja problematično ocrtavanje životnih uvjeta: glavno pitanje nije predstavlja li vlastita klasa ili klasa partnera bolje pretpostavke za povoljne životne uvjete, već je li mjera dovoljno točna kako bi bila teorijski i empirijski zadovoljavajuća. Neomarksist koji je, prema vlastitim riječima, proučavao degradirajući utjecaj kapitalizma na rad u Americi, H. Braverman (1974: 407) tvrdio je da je rastući sloj zaposlenika poput nižih menadžera i administracije doveo do toga da ti radnici spadaju u «oba kampa» (i u buržoaski i u proleterski). Odnosno, Braverman tvrdi da su se mnoga zanimanja koja spadaju u «bijele ovratnike» proletarizirala, poput inženjera, računovođa, nastavnika. Zadaci u okviru njihovih zanimanja su se rutinizirali i pretvorili u specifične usko orijentirane zadatke. Wrightovo rješenje jest dati ovoj klasi naziv «kontradiktorna klasa», jer predstavlja rascjep između klasičnih klasnih odnosa i kapitalističkog društva.

Znanstvenici koji još od 1970-ih tvrde da srednja klasa više ne egzistira kao jedinstvena nego da je formirana od dvije različite klase, koje imaju različite značajke i u svakom smislu impliciraju raskol nastao u srednjoj klasi. Tako je bilo riječ o «staroj» nasuprot «novoj» klasi (Bruce-Biggs, 1979; Brint, 1984), kulturnoj nasuprot ekonomskoj eliti (Bourdieu, 1984), eliti znanja nasuprot menadžerskoj eliti (Wright, 1985, 1997), ili tehnokratima nasuprot društveno-kulturnim specijalistima (Kriesi, 1989; Van de Werthorst i de Graaf, 2004). Inspirirani novim klasnim teorijama Güveli i suradnici (2007) pomirili su sve ove konceptualizacije razlikovanjem dviju «novih» klasa visokih i niskih društveno-kulturnih specijalista, te dvije «stare» klase visokih i niskih tehnokrata unutar srednje klase. Tvrde da su društveno-kulturni specijalisti konstruirani postindustrijskom strukturom zapošljavanja, dok tehnokrati proizlaze iz strukture zapošljavanja industrijskog društva.

Američki ekonomisti J. K. Galbraith i J. Salinger (1978) kažu da je nestala klasa koja je svojim nasljednicima željela osigurati život bez rada. Stoga, prema Galbraithu, ideal postaje osiguranje zanimanja koje će pojedincima pružiti zadovoljstvo i prestiž u društvu temeljenom na radu. Likvidiranjem svemoći privatnog vlasnika i klasičnog individualnog poduzetnika stvorena je nova odgojno-obrazovna klasa, u kojoj Galbraith vidi snagu koja će izbaviti društvo iz okova industrijskog sistema. Nasuprot Galbraithu, A. Gorz kao neomarksist, u knjizi *Zbogom proletarijatu* (1983) konstatira nestanak proletarijata, te pojavljivanje «ne-

klase postindustrijskog proletarijata», čime je postao prvi neomarksist koji je prihvatio pojavu srednje klase.

Neki znanstvenici, primjerice A. Güveli i suradnici (2007) naglašavaju da razlikovanje klasa najbolje može biti konceptualizirano razlikama u njihovim političkim orijentacijama, primjerice, 'nove' klase društveno-kulturnih specijalista postaju više lijevog usmjerenja u Nizozemskoj od početka 1970-ih, za razliku od 'starih' klasa tehnokrata, te više i niže servisne klase. Studije koje pokazuju na koji način frakcije srednje klase iskazuju obrasce međugeneracijske (ne)mobilnosti obzirom na svoje političke orijentacije također se nalaze kod K. U. Mayera i G. R. Carolla (1987) te J. H. Goldthorpea (2000), a slične postavke nalazimo i kod S. Brinta (1984), V. Bornschiera i B. Trezzinija (1997), te H. G. Van de Werthorsta i P. M. de Graaf (2004).

Nasuprot autorima marksističke provenijencije, koji uz društvene razlike ističu nejednaku raspodjelu dobara kao rezultat potlačenosti, autori funkcionalističke perspektive – Talcott Parsons, Kingsley Davis i Wilbert E. Moore – polaze od pretpostavke da društvo ima određene funkcionalne preduvjete koji moraju biti zadovoljeni kako bi ono moglo opstati. Drugim riječima, jedan od funkcionalnih preduvjeta jest učinkovita dodjela uloga i izvedbe, tj. uloge moraju biti popunjene onima koji su najsposobniji izvesti ih, za što se mora proći nužno školovanje, a te se uloge moraju obavljati savjesno. Funkcionalisti smatraju da su razlike u dohotku poželjne i funkcionalne za društvo zbog motiviranja talentiranih pojedinaca na dulje školovanje i preuzimanje odgovornosti važnijih i zahtjevnijih zanimanja. Nejednakost u dohotku također potiče meritokraciju i društvenu mobilnost zbog pružanja financijskih poticaja talentiranim pojedincima nižih ishodišnih statusa. Budući da funkcionalisti društvene nejednakosti vide kako neizbježne i funkcionalno poželjne, te kao mehanizme koji se u kapitalističkim društvima osnažuju kroz socijalizaciju, smatraju da je društveni konflikt slabo izgledan i nepoželjan. Umjesto toga, funkcionalisti smatraju da kapitalističko društvo karakterizira široko uspostavljeni konsenzus, koji je u funkciji potpore postojećih institucija i normi. Po njima se društveni razvoj ne odvija kroz konflikt i sukob, već postepeno evoluira u skladu s društvenim potrebama.

Funkcionalisti ispituju načine na koje je sustav društvene stratifikacije integriran s drugim dijelovima društva, te ih zanima uloga stratifikacije u osiguravanju dobrobiti društva. No, kao što A. Pažanin (2006: 89) primjećuje «njihova je teorija naišla na brojne kritike od kojih su najpoznatije ona Melvina M. Tumina 1953., s obzirom na funkcionalnu važnost, školovanje, talente, moć, nagrade, motivaciju, nejednakost mogućnosti i društvene podjele, te kritika Dennica H. Wronga koji je 1959. godine ustanovio da su Davis i Moore podcijenili

disfunkcije društvene stratifikacije, odnosno 'disruptivne' konzekvence nejednakosti među ljudima».

R. Dahrendorf, autor teorije strukturacije, pristaje uz kritiku funkcionalizma, te zastupa tezu da je «stratum» deskriptivna kategorija koja označava grupu osoba, koje zauzimaju sličan položaj na hijerarhijskoj skali situacijskih karakteristika, kao što su prihod, ugled, životni stil, dok je «klasa» analitička kategorija, koja ima smisla samo u kontekstu teorije klase, a u svom razmatranju razlikuje četiri oblika nejednakosti (Dahrendorf, 1961: 6-7):

1. prirodne raznolikosti u smislu izgleda, karaktera i interesa;
2. prirodne raznolikosti u sposobnostima poput inteligencije, talenata i snage;
3. društvene raznolikosti istovrijednih položaja;
4. društvene nejednakosti u odnosu na ugled, poštovanje i bogatstvo kao rangiranje društvenog statusa.

Sociološko usmjerenje koje je nakon kritika funkcionalizma opet pokazalo simpatije prema tom pravcu – perspektiva nove desnice – postaje utjecajno osamdesetih godina 20. stoljeća u radovima Petera Saundersa (1990), koji simpatizira teoriju Davisa i Moorea, ali ju ne prihvaća u potpunosti. Točnije, on generalno ne prihvaća teoriju funkcionalista da su sustavi stratifikacije utemeljeni na ekonomskim razlikama neizbježni, ali se slaže s njima da su poželjni, te smatra da se u pomanjkanju ekonomskih nagrada mora primijeniti sila. Saundersovo mišljenje naišlo je na brojne kritike, a jedna od njih je kritika G. Marshalla i A. Swifta (1996) koji zamjeraju Saundersu što pokušava podjednako argumentirati tri tipa društvene jednakosti (pravna jednakost, jednakost mogućnosti i jednakost ishoda), pri čemu ti tipovi koincidiraju, te dovode u pitanje Saundersovo poimanje meritokracije, kao i stajalište da tržišne sile nužno nagrađuju zaslugu.

Kao protuodgovor tvrdnji da meritokracija prevladava u postindustrijskim društvima (Saunders 1996, 1997), R. Breen i J. H. Goldthorpe (1999, 2001) su kritizirali njegove metode, te su u analizama britanskih podataka proučavali učinke sposobnosti, truda i obrazovanja na međugeneracijsku mobilnost. Zaključili su da zasluge, definirane u terminima sposobnosti i napora igraju ulogu u određivanju odredišnog stratuma pojedinca, ali da stratum porijekla ima snažnu ulogu kada se kontrolira varijabla «zasluga». No, moramo uzeti u obzir da je i u navedenim tipovima jednakosti riječ o idealnim tipovima, te da je meritokracija koja proizlazi iz Saundersove konstrukcije način društvene regulacije koji doprinosi slabljenju pripisanih položaja, što dovodi i do smanjenja važnosti klase u društvu.

2.3. Neke sličnosti i razlike klasnog i strukturalističkog pristupa društvenoj stratifikaciji

Strukturalizam je zajednički termin za skup pristupa u društvenim znanostima, koji naglašavaju uzročni karakter veza između elemenata, pri čemu se na osobine elemenata gleda kao na arbitrarne i bez eksplanatorne snage. Drugim riječima, strukturalizam stavlja naglasak na način na koji se elementi poslaguju u strukturu, dok osobine tih elemenata ostavlja po strani. Za razliku od klasnog pristupa, koji se često apriori negativno vrednovao budući je vezivan uz marksističku tradiciju, strukturalistički se pristup najčešće pozitivno vrednovao zbog svojih začetaka u tradiciji građanske sociologije. Nastanak sociološkog strukturalizma može se pratiti u dva pravca: jedan vodi do Durkheima, a drugi do Simmela. Smjer koji vodi do Durkheima povezan je i s Marcel Maussom (1982), a naglašava podjelu na ekspresivnu i instrumentalnu kulturu, pridajući veliku pažnju objašnjavanju utjecaja varijacija u ekspresivnoj kulturi na društvo. Autor kojeg je proučavao i Durkheim – G. Simmel (2003) – preferirao je mikroskopski pogled na društvo. Simmel je između ostalog proučavao i kako konflikt i različiti oblici dominacije služe strukturiranju interakcije pojedinaca, te kako individualnost ovisi o veličini društvene grupe. Od izgradnje odnosa između pojedinaca Simmel je analizom izgradnje institucija sve više razine došao i do najviše razine vlasti, prešavši od mikro do makro razine. Simmelov utjecaj ogleda se u shvaćanju društvene stratifikacije kao aspekta društva koji na njegovo kreiranje utječe jače od ekspresivne kulture (Simmel, 2003). Simmelov je pristup više oslonjen na sistematski pristup definiranju i mapiranju društvene stratifikacije, a glavni je cilj pokazati kako dobro definirane značajke društvene stratifikacije (ili zauzimanje položaja u toj strukturi) utječu na ponašanje pojedinaca, grupa, te, u konačnici, na cijelo društvo.

Strukturalni se funkcionalizam kao ogranak funkcionalizma koji vuče korijene još od Durkheimove teorije organske solidarnosti i teorije Maxa Webera djelomično pretočio u funkcionalistički pristup predstavljen Talcottom Parsonsom. Parsons objašnjava društvo u globalu, nalazeći njegovu osnovu u industrijskoj organizaciji i državi, a na suprotnom se polu nalazi pristup koji proučava male grupe i neposredne životne okolnosti. Tijekom svoje karijere Parsons je objavio mnoge eseje u kojima je pokušao istražiti i primijeniti neke od pojmova koji proizlaze iz njegove opće teorije. U tom je kontekstu osobito važan esej iz 1949. – *Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory* u kojem se Parsons povodom stogodišnjice objave *Komunističkog manifesta* koncentrirao na ponovnu

procjenu Marxova doprinosa u svjetlu razvoja koji se desio od njegova doba. Parsons započinje naglašavanjem da su Marxova glavna postignuća bila u isticanju važnosti društveno-ekonomske strukture kapitalizma, i osvjetljavanja razvoja suprotstavljenih interesa i konflikata između kapitalista i radnika. Prema Parsonsu glavne su značajke i dobrobiti moderne stratifikacije u tome da pojedinci više nisu dijelovi jednodimenzionalne sheme odnosa kao što je to opisano u Marxovoj analizi okrenutoj ka radu. No, kao što upozorava Hess (2001), Parsons se suočio s problemom da je u pokušaju identificiranja mnogobrojnih dimenzija stratificiranog društva, u stvari identificirano previše dimenzija. Ono što se prije činilo legitimnom kritikom Marxova jednodimenzionalnog pristupa, sada postaje drugi ekstrem. Kompleksnost Parsonsova pokušaja ogleda se u tome da on sugerira oko četrdeset različitih razina analize koje se moraju uzeti u obzir u proučavanju stratificiranih društava.

Spominjući kritiku Marxa i strukturalizam, uputno je spomenuti i pravac koji povezuje marksizam i strukturalističke postavke u sociologiji – strukturalni marksizam, čiji je najistaknutiji predstavnik L. Althusser, a koji je nakon uzleta 60-ih i početkom 70-ih godina prošlog stoljeća kao pravac doživio nagli pad. Istaknuti dio Althusserova rada odnosi se na kritiku interpretacija Marxova rada, posebice historicizam, idealizam i ekonomizam. Althusser smatra da je historijski materijalizam preokret koji je predstavljao revoluciju u socijalnoj misli (Althusser i Balibar, 1975), a Althusser vjeruje da je Marxov rad nespojiv s onim njegovih prethodnika, jer je izgrađen na temelju epistemologije koja odbacuje razliku subjekta i objekta. Drugim riječima, on pretpostavlja da je 'misao' direktno povezana sa stvarnošću ili neposredovanom vizijom stvarnog objekta. Ljudi kao objekti tog promatranja u Althusserovoj teoriji gube dio svog značaja temeljem Marxova stava da je pojedinac proizvod društva, odnosno Althusser se slaže s njime da subjekt promatranja više nije individualni element već cijela struktura.

U kontekstu strukturalističkog pristupa prikaz društvene strukture može početi i od njezine vizualizacije kao multidimenzionalnog prostora diferenciranih društvenih položaja. Ovdje je, prema Blauovom (1979: 15) mišljenju, fokus na formi i stupnju društvene diferencijacije, koja se reflektira u društvenim odnosima, a ne primarno na konfiguraciji društvenih odnosa, niti na podstratumu apstrahiranom iz odnosa ljudi i uvjeta njihova društvenog života. Riječ je o fokusu na distribuciji društvenih položaja, odnosno značenju same diferencijacije, pri čemu strukturalna analiza u svrhu ustanovljavanja uvjeta koji utječu na različite forme diferencijacije uključuje komparativne studije društva ili drugih kolektiviteta, međudnosa ovih formi i njihovih posljedica po društvene promjene i društveni život općenito (Afrić, 1987: 57).

Blau (1977) ističe da je koncepcija društvene strukture koju zastupa Lenski identična gore navedenoj jer on razlikuje društva na ljestvici povijesnog razvitka na temelju njihove strukturalne kompleksnosti, koja odgovara stupnju diferencijacije među ljudima u različitom smislu, kao što je količina podjele rada, opseg nejednakosti i višestruke linije statusne diferencijacije koje se mogu opaziti u kompleksnim društvima. Sâm Blau (1977) smatra da je kostur društvene strukture sačinjen od različitih dimenzija putem kojih se pojedinci razlikuju. Te dimenzije mogu biti: zdravlje, obrazovanje, spol, politička orijentacija, religioznost i sl. Otuda, možemo reći da je obilježje Blauove klasifikacije da se «[...] dimenzije, koje on konstatira kao relevantne za određivanje pristupa društvenoj strukturi, moraju razmatrati kao međusobno neovisne, tako da oni autori koji zastupaju isto gledište u jednoj dimenziji mogu, a vrlo često to i čine, zastupati različita gledišta u nekoj drugoj dimenziji. Ove dimenzije i gledišta koje one sadrže, međutim, korespondiraju s istraživačkom tradicijom koju zastupaju pojedini autori koji razvijaju i prakticiraju posebne oblike strukturalne analize ili strukturalnog pristupa» (Afrić, 1987: 58-59).

Jedan od najprominentnijih predstavnika strukturalizma, A. Giddens (1988) ima drugačiji teorijski pristup od usmjerenja navedenih u prijašnjem odjeljku, jer su za njega «klasa» i «sloj» pojmovi različitog teorijskog reda i značenja. On pojam strukture postavlja kao pandan pojmu djelovanja zbog relacija pravila i resursa koji ulaze u produkciju i reprodukciju društvenih sustava. U njegovoj konstrukciji pojmovi strukture i djelovanja označavaju analitički različite momente stvarnosti strukturiranih sustava djelovanja. Pritom strukture ne opstoje kao samostalni fenomeni prostorne i vremenske prirode, već jedino kroz djelovanje i prakse pojedinaca. Struktura postaje stvarna samo u konkretnim izvršenjima djelatno-praktičnog strukturiranja društvenih sustava zbog čega je i svoje polazište nazvao «teorijom strukturiranja» (Giddens, 1988: 290). Strukture su trajne institucionalne datosti u kojima se pojedinci kreću, s kojima se konfrontiraju, te s kojima mogu živjeti i raspravljati. Postaju stvarne tek kada ih akteri uvuku u svoje djelovanje, a time su struktura i djelovanje dvije dimenzije iste stvari: djelovanje je kompetentna aktivnost pojedinca, a struktura omogućava, ali istovremeno i ograničava djelovanje (Giddens, 1988: 78).

Giddens je proširio svoje shvaćanje klasa uvodeći problem elita i raspodjele moći tezom da svi oblici klasa i elita postoje unutar kapitalističkog društva, i da je opća tipologija elitinih formacija i raspodjele moći uključena u klasnu strukturu (pripada klasnom sustavu). U svojoj teoriji viših klasa Giddens (1988: 123) razlikuje četiri pojma: «upravljачka klasa», «vladajuća klasa», «elite moći» i «liderske grupe», koje se razlikuju po tome kako su formirane i s kakvom moći raspolažu. Upravljачka i vladajuća klasa su uniformno uspostavljene elite, dok

je «elita moći» solidarna elita, a liderske grupe imaju karakter «apstraktne elite». Moć kojom raspolažu može biti autokratska/oligarhijska ili hegemoniska/demokratska. Giddens postojanje klasa vezuje uglavnom uz kapitalizam, tj. uz razvijenu tržišnu privredu u okviru koje se jedino i mogu formirati tri klase kao posjednici tri vrste «tržišnih sposobnosti». Zato feudalizam i drugi tradicionalni oblici spadaju, po njegovu mišljenju, u «predklasna društva» (Giddens, 1988: 132), kao što se s druge strane, s državnim socijalizmom oblikuje pred-elitistička struktura s «elitom moći» na vrhu. To je proces koji po njemu vodi «besklasnom društvu» u kome neće biti klasa, ali će i dalje biti eksploatacije, jer je klasno izrabljivanje samo jedan oblik eksploatacije uopće. Kao što je rečeno, Giddens radije govori o «strukturiranju» nego o «strukтури» klasnih odnosa, a njegova «teorija strukturiranja», se ne usmjerava niti na pojedince niti na društvenu ukupnost, već na društvenu praksu reguliranu u prostoru i vremenu. Po Giddensu (1988: 108), «neposredni vid» klasnog strukturiranja ima tri izvora koje određuju specifične osobine pripadnika klasa poput stila života i klasne svijesti:

1. podjela rada u proizvodnom poduzeću;
2. odnosi vlasti (*authority*) unutar poduzeća;
3. utjecaj grupiranja na raspodjelu i potrošnju.

Ako Giddensa usporedimo s drugim autorom značajnim u području teorije društvene strukture s kojim je često vodio rasprave sa suprotnih stajališta (primjerice, oko uloge teorije evolucije u sociologiji), W. G. Runcimanom, dolazimo do zaključka da je njihova najveća razlika u tome što Giddens polazi od sveobuhvatne idealno-tipske klasifikacije slojevitosti, koja uključuje glavne oblike industrijskog društva, dok Runciman daje opću povijesnu klasifikaciju svih dosadašnjih društava. Runciman je razvio teoriju opće društvene slojevitosti, koja uključuje pojam «klasa» i klasnu podjelu društva kao poseban teorijski slučaj društvene stratifikacije, tj. kao posebnu vrstu slojne podijeljenosti društva (Runciman, 1974). On klasu definira u terminima ekonomske moći (ili nedostatka iste), što je povezano s različitim ulogama u procesu proizvodnje, distribucije i razmjene dobara, a uloge nisu definirane niti dohotkom niti statusom zaposlenja nego najmanje jednim od tri funkcionalna ekvivalenta vlasništvu, kontroli i tržišnosti. M. Popović (1994: 49) kaže da je Runcimanov pokušaj izgradnje teorije opće slojevitosti industrijskog društva zanimljiv i dosta originalan, te da sadrži uspješna zapažanja, ali da metodološki uzevši ima i dosta slabih mjesta. Naime, on ne pravi suštinsku razliku između klasnog i elitističkog pristupa, nedovoljno obrazlaže prijelaz od idealno-tipske konstrukcije šest idealnih tipova raspodjele moći (društvene kontrole) prema klasifikaciji realnih tipova industrijskih zemalja, te ostaje nedovoljno objašnjeno kako i zašto u načelu realna klasifikacija industrijskih zemalja nastaje uvijek samo kombiniranjem

elemenata dva idealna tipa društvene kontrole, osim u slučaju socijalnodemokratskog društva. Za razliku od Runcimana, Giddens (1988) drži da nema samo jednog početnog kriterija za klasificiranje klasa, nego postoje bar dvije dimenzije klasnog strukturiranja, od kojih je svaka trodimenzionalna, te zastupan tezu da je «društvena klasa» teorijski primarna kategorija, dok je pojam «elite» teorijski izveden pojam. Nadalje, Runciman uz idealno-tipske konstrukcije u većoj mjeri koristi postupak klasifikacije i usporednu metodu, dok Giddens ostaje više na apstraktnom definiranju i manje se služi metodom klasifikacije. Odnosno, Runciman više vjeruje u moć znanstvene tipologije i više se koristi komparativnom metodom, dok Giddens daje prednost apstraktnom definiranju i svoju analizu prvenstveno provodi u okviru povijesnog tipa društva, kapitalističkog, neokapitalističkog ili socijalističkog.

Postmodernisti J. Pakulski i M. Waters (1996) tvrde da je klasa nestala i izašla iz mode, jer klasa postoji ukoliko postoji i minimalna razina okupljanja ili grupiranja, koja više nisu očita iako društvena nejednakost i dalje postoji. Stratifikacijski je sustav u svom razvoju prošao kroz tri faze: društvo ekonomskih klasa 19. stoljeća (društvo je bilo podijeljeno na vlasnike i radnike), društvo organiziranih klasa prvih 75 godina 20. stoljeća i statusno-konvencijska društva posljednjih 25 godina 20. stoljeća, pri čemu je stratifikacija zasnovana na kulturnim, a ne ekonomskim razlikama. Za Pakulskog i Watersa važnost klasne politike je iščeznula, a njeno je mjesto preuzela identifikacija po spolu, religijskoj pripadnosti i kulturnim praksama. Shvaćanje o nestanku klasa stvorilo je poticaj za promjenu paradigme i omogućilo istraživanje društvene stratifikacije i društvenih nejednakosti iz očista kulturnih promjena i razlika u životnim stilovima, što će biti predmet analize u sljedećem podpoglavlju.

2.4. Društvena stratifikacija u okvirima životnog stila

Već nekoliko desetljeća u sociologiji je aktualno shvaćanje po kojem klasa gubi svoju eksplikativnost i atraktivnost u objašnjenju društvenih odnosa, a na njeno mjesto dolazi novi koncept – životni stil. Rastući značaj dimenzija poput dobi, spola, nacionalnosti, rase, političkih stavova, te mnogostrukih izbora u životu, pridonijeli su tomu da je pojam klase u raspravama postao metodološki nedovoljan dok se istodobno nametnuo pojam životnog stila. Velik dio diskusija o životnom stilu događa se zbog nelagodnosti vezanih uz modele vertikalne stratifikacije i podjele ljudi prema dohotku ili položaju na profesionalnoj ljestvici. No, to ne dokida potrebu za objašnjenjem pomoću slojeva već su oba pristupa komplementarna. Jednako možemo reći i za objašnjenje položaja pojedinaca i širih skupina.

Tendencije napuštanja pojma klase objašnjava i D. Sekulić (1991: 15) navođenjem argumenata S. Ossowskog (1981):

- a) društvena pozicija nije određena porijeklom, nego je društvena promocija otvorena svima, premda svi ne startaju s jednakih pozicija;
- b) skala društvenih položaja je kontinuirana;
- c) ne postoje posebne privilegije za neke dijelove skale niti posebne suprotnosti interesa;
- d) nema separacije ni ograničenja kontakata pripadnika različitih dijelova skale.

Pojam životnog stila u sociologiji označava stilove života pojedinih statusnih skupina, a na taj način ga vide M. Weber (1976), M. E. Sobel (1981) i C. Rojek (1985), dok u općoj upotrebi označava način iskazivanja individualnosti putem potrošačke kulture. Potonje znači da se životni stil iskazuje putem odjeće, govora, provođenja slobodnog vremena, stanovanja, provođenja godišnjih odmora, te obrazaca potrošnje hrane i pića. «U suprotnosti s opisom pedesetih kao ere sivog konformizma i vremena masovne potrošnje, promjene u proizvodnim tehnikama, segmentacija tržišta i zahtjevi potrošača za širim izborom proizvoda često se smatraju uvjetima koji su omogućili veći izbor ne samo za mlade iz generacija nakon šezdesetih, nego sve više i za sredovječne i starije» (Featherstone, 2001: 65).

Životni stil možemo definirati kao skup svakodnevnih obrazaca djelovanja koji time što ih pojedinac upražnjava u društvenom okruženju postaju i individualan i društveni fenomen, te ga je kao takvoga potrebno i tretirati. U suvremenim društvima promjene su sve brže i radikalnije, a tradicionalne veze s klasom i obitelji postaju sve manje važne, pa su pojedinci prisiljeni preuzeti odgovornost za svoje živote (Beck, 2002). Istovremeno, do promjena u shvaćanju životnih stilova dolazi i zbog premještanja «proizvodno usmjerene socijalizacije na potrošačku socijalizaciju» (Ule, 1989: 13). Sve segmentiranija tržišta nude sve šire spektre različitih proizvoda. Kako pripadnici različitih grupa stanovništva u razvijenim postindustrijskim potrošačkim društvima imaju subjektivno iste šanse «odlaska» do istih proizvoda, njihov izbor postaje sve značajniji kriterij društvene selektivnosti. Stoga su u organizaciji svakodnevnog života, obilježja individualnog života postajala sve bitnija, pa je ta činjenica u prvi plan istakla važnost stila. «Koncept životnog stila našao se u središtu znanstvenog i medijskog interesa ponajviše zbog toga jer omogućuje integraciju mnoštva različitih ponašanja, orijentacija i resursa u koherentan marketinški koncept i sociološku teoriju» (Tomić-Koludrović i Leburic, 2002: 9).

Pojam životnog stila nerazdvojivo je povezan s kvalitetom života pojedinaca, a razmatranjem iz očista kvalitete života, društvena struktura se može pojmiti «kao splet grupa,

društvenih slojeva čije je stanje /ne/zadovoljenosti materijalnih, socijetalnih i personalnih potreba koje u ukupnosti čine kvalitetu života različito te djelomično društveno stratificirano» (Lay, 1991a: 3). Kvaliteta života je opći indikator društvenog položaja pojedinca i društvenih grupa, odnosno «stratifikacijska dimenzija», uz imovinsko stanje, stupanj obrazovanja, položaj u podjeli rada i strukturi moći, pri čemu je različito raspoređena kroz društvene slojeva i grupacije zanimanja. Po Bourdieu (1984) u stratifikaciji suvremenih društava hijerarhije kulturnih (koje uključuju obrazovno postignuće, znanje jezika, kreativne i umjetničke sposobnosti i vještine, te znanje o umjetnosti, povijesti i znanosti, a odnose se na zanimanja umjetnika, učitelja, novinara, knjižničara i slično) i ekonomskih resursa (koji uključuju dohodak i poduzetničke sklonosti, a nalaze se u zanimanjima menadžera, računovođa, brokera i poduzetnika i slično) konstruiraju različite ali jednako relevantne dimenzije distribucije i reprodukcije društvenih dobara. Navedene dimenzije distribucije i reprodukcije, kao i načini na koje se one formiraju utječu kako na prisutne društvene hijerarhije tako i na obrasce uređenja individualnog života, poput životnih stilova, koji postaju sve važniji u organizaciji osobnog života i funkcioniranja društva (Tomić-Koludrović, Petrić, 2007).

U svojem razmatranju oblika kapitala kojima društvo raspolaže, te položaja pojedinaca koji su određeni posjedovanjem tih kapitala, a o čemu će više riječi biti kasnije, Bourdieu, primjerice, postulira da se povezanost životnog stila s identitetom (stečeni ciljevi, stavovi, očekivanja, sposobnosti, ideologije, navike...) izražava putem habitusa. Habitus je «subjektivan, ali ne individualan sustav interioriziranih struktura, kao shema opažanja, mišljenja i djelovanja koji je zajednički svim članovima iste grupe ili klase te koji se interiorizira kroz obiteljsku praksu» (Bourdieu, 1979: 187), odnosno, posrednik između društvenog položaja i «specifičnih praksa, sklonosti itd» (Bourdieu, 1989: 25). Najkraća definicija habitusa jest da je on materijalizacija klasnog ukusa, iako nije uvijek riječ o automatizmu između klasne pripadnosti i pojedinačnog habitusa jer se klase ne razlikuju samo prema socioekonomskom položaju, nego i prema opažanju i ponašanju članova. Iz toga razloga Bourdieu umjesto pojma «klasa» češće koristi pojam «društveni prostor» u smislu društvenog položaja koji uključuje i osjećaj za ono što se «smije sebi dozvoliti», odnosno, «smisao za distancu, za blizinu i daljinu koje treba respektirati, pridržavati ih se i signalizirati» (Bourdieu, 1985: 17).

Iako se Bourdieu (1984) ograđuje od automatizma veze klase i habitusa, odnosno stila života, ipak uvodi klasifikaciju klasa i pripadajućih habitusa: 1) buržoazija – oslobođena je od prisila u životu; 2) malograđanstvo i sitna buržoazija – u svojoj praksi koristi normiranu etiku

i 3) radništvo i seljaštvo – praktični etos je njihova vodilja u životu. Bourdieu uz habituse vezuje i pojmove «legitimnog», odnosno «popularnog ili srednjeg» ukusa, pri čemu legitimni ukus označava kulturnu praksu vladajuće klase, odnosno obrazovanog i visoko pozicioniranog građanstva, dok je srednji ili popularan ukus fokusiran na praktičnost u svakodnevnoj izvedbi. U kreatoru ukusa Bourdieu uvrštava intelektualce kao one koji formiraju legitimni ukus, te međusloj «nove sitne buržoazije» koja popularizacijom intelektualnog načina života postaje posrednik legitimnog stila.

Društvene promjene uvelike idu u prilog nadopuni klasičnih istraživanja društvene strukture putem slojeva/klasa istraživanjem životnih stilova. Posljednja četvrtina prošlog stoljeća obilježena je krupnijim promjenama u oblicima društvene stratifikacije: društva su se razvila u statusno-konvencijska društva zbog slabljenja zasnivanja razlika na ekonomskim temeljima, te jačanja razlika temeljenih na kulturnim osnovama, čime se različite skupine unutar društva formiraju na kulturnim razlikama, a status ovisi o vrijednostima određenih skupina. Pakulski i Waters (1996) govore o četiri ključna obilježja promjene u stratifikacijskom sustavu statusno-konvencijskih društava: 1) kulturizam obilježen životnim stilovima, estetikom i protokom informacija; 2) fragmentacija koja povlači za sobom mnogo različitih statusa istog pojedinca, pri čemu se statusi zasnivaju na pripadnosti društvenim skupinama i obrascima potrošnje; 3) autonomizacija kojom pojedinci postaju autonomniji ili neovisniji u svojim vrijednostima i ponašanju i 4) resignifikacija pri kojoj može doći do promjene sklonosti i identifikacija pojedinaca. Sve ove značajke statusno-konvencijskih društava mogu dovesti do fluidnosti i nepredvidivosti sustava društvene stratifikacije, te time i povećanja važnosti životnog stila u tumačenju društvenih promjena.

Istraživanja životnih stilova do sada su se uglavnom temeljila na tri metodološka pristupa. I. Tomić-Koludrović i A. Leburić (2002: 168) izlažu empirijske pristupe istraživanju životnih stilova na osnovi radova Gluchowskog (1988), Lüdtkea (1989), Abela i Rüttena (1994), te Bourdieua (1982). Prvi je pristup koristio *cluster*-analize i induktivnim procesima obuhvatio tipologizaciju životnih stilova temeljem sličnosti i razlika u načinu života, pri čemu su grupe unutar sebe homogeno strukturirane, a razlikuju se u pogledu varijabli načina ponašanja i/ili orijentacije kao i sociodemografskih obilježja. Drugi je pristup imao Bourdieu, koji je koristio analizu korespondencije, klasificirajući životne stilove grupa prema zanimanjima. Treći pristup, faktorsku analizu, koristili su, primjerice, hrvatski istraživači u prvoj studiji stilova života objavljenoj u Hrvatskoj (Fulgosi i Radin, 1982). U empirijskim analizama životnih stilova još se uvijek, dakle, isključivo koriste multivarijatne analize pri čemu se testiraju unaprijed određene hipoteze, te je stoga riječ o području koje je otvoreno za

razvoj ne samo u smislu nastavka konceptualizacije već i razvoju metoda istraživanja. Istraživanje životnih stilova pruža klasičnim stilovima izučavanja društvene strukture putem obrazovanja i zanimanja dimenziju koja omogućuje zahvaćanje mnogih elemenata, koji su temeljem prvotno spomenutih metoda ostali izvan analize. Njihov je pristup u odnosu na klasične metode istraživanja obogaćen i kvalitativnim metodama, te pomaže u fokusiranju na određene društvene grupe koje su u nekom trenutku zanimljive i/ili prolaze značajne transformacije. Budući je socijalna stratifikacija kao tema dugo bila zanemarivana u hrvatskoj sociološkoj zajednici, otvoren je prostor za komplementarnu primjenu klasičnih metoda istraživanja te novijih pristupa, kao što je životni stil. Takvim se ujedinjenim pristupom mogu pobliže oslikati duboke promjene kroz koje je prošlo hrvatsko društvo od početka tranzicijskog razdoblja.

3. TEORIJSKI I METODOLOŠKI PRISTUPI ISTRAŽIVANJU DRUŠTVENE MOBILNOSTI

3.1. Osnovni pravci izučavanja međugeneracijske mobilnosti

Danas gotovo da i nema sociološke istraživačke tradicije u kojoj se ne koristi pojam društvene mobilnosti. Međutim, taj pojam u različitim istraživačkim tradicijama u sociologiji ima različito značenje, te u tom smislu ima i različitu ulogu u cjelini teorijskog korpusa unutar kojeg se razvija. Društvenu mobilnost se obično proučava kao povezanost između društvenog sloja roditelja i djece. Pretpostavka je da povezanost položaja roditelja i djece učvršćuje društvenu stratifikaciju, a također se pretpostavlja da isti učinak ima i povezanost djedova i unuka, čak i uz kontrolu učinka roditelj-dijete. Međugeneracijska društvena mobilnost uobičajeno se definira kao povezanost socioekonomskog statusa roditelja i statusa njihove djece kao odraslih, tj. ona reflektira mjeru do koje se pojedinci kreću na gore (ili na dolje) na društvenoj ljestvici u usporedbi sa svojim roditeljima. Znanstvenici iz područja društvenih znanosti pristupaju istraživanju međugeneracijske mobilnosti iz različitih očista – sociolozi obično analiziraju mobilnost između slojeva i zanimanja, dok se ekonomisti fokusiraju na mobilnost zarađivanja.

Kao što navodi A. d'Addio (2007), više je razloga zašto je međugeneracijska mobilnost zanimljiva:

- načini na koji su resursi alocirani kroz generacije mogu utjecati na ukupnu dobrobit društva definiranu kao cjelokupnu distribuciju dohotka različitih generacija;
- međugeneracijska mobilnost može unaprijediti jednakost kroz reduciranje ekonomske nejednakosti, promoviranje socijalne pravde, te postizanje ravnomjernije alokacije resursa;
- međugeneracijska mobilnost također može biti instrument za postizanje veće ekonomske efikasnosti. Niska međugeneracijska mobilnost može implicirati da su neki individualni talenti propušteni, što potkopava važnost identificiranja faktora koji ograničavaju individualne izbore na takav način da alokacija talenata nije optimalna. Ovaj je problem važan za ekonomski rast, jer ovisi o punom iskorištavanju individualnih talenata za pravednu distribuciju troškova i koristi unutar i između generacija.

Sociološka literatura pravi razliku između apsolutne i relativne mobilnosti, jer prva gleda samo na broj ljudi koji se kreću od jedne ka drugoj klasi. Relativna socijalna mobilnost – također nazvana socijalna fluidnost – odnosi se na vjerojatnost da se ljudi određenog porijekla pomaknu u određenu društvenu klasu (tj. omjer ljudi iz dvije različite kategorije koji sudjeluju u određenom prijelazu u mobilnosti). Kao početne definicije unutargeneracijske i međugeneracijske mobilnosti možemo navesti: 1) unutargeneracijska mobilnost se odnosi na društvenu mobilnost unutar jedne generacije. Ona se mjeri usporedbom profesionalnog statusa nekog pojedinca u dvije ili više točaka vremena; 2) međugeneracijska mobilnost se odnosi na društvenu mobilnost između generacija. Ona se mjeri usporedbom profesionalnog statusa sinova s profesionalnim statusom očeva (a tek se rijetko uspoređuje profesionalni status očeva ili majki sa statusom kćeri). Uzlaznu mobilnost definiramo kao pomak prema višem društvenom sloju nego što je to bio sloj očeva a silaznu mobilnost kao pomak na dolje u odnosu na očev sloj. Posljednja dva desetljeća ove se usporedbe sve češće ne rade više samo na relaciji očevo-djeca već i na relaciji majke-djeca, pa definicija treba biti dopunjena i u tom smislu (Hayes i Miller, 1991; Korupp, Ganzeboom i Van der Lippe, 2002; Johnston, Ganzeboom, Treiman, 2005).

Po jednom od najviše prevladavajućih teorijskih okvira, klasnom pristupu društvenoj stratifikaciji, na ulazak u klase kontrola se ostvaruje «[...] izvjesnim društvenim mehanizmima. Pripadnost grupi je strukturalno uvjetovana, iz čega slijedi da je status bitnije određen porijeklom (porodica je osnovna klasna jedinica), nego individualnom 'karijerom'. Iz rečenog bi proizlazilo da se međugeneracijsko kretanje mora shvatiti kao primarno kretanje a unutargeneracijsko kao sekundarno» (Lazić, 1986: 95). No, stoga što međugeneracijska mobilnost nije ovisna samo o generatorima stratifikacije, već i o uzlaznim i silaznim ishodima u statusnoj strukturi, matrica mobilnosti nije «čista» stratifikacijska slika populacije. Zato je osnovni problem u stratifikacijskoj analizi međugeneracijske mobilnosti *strukturno-cirkularni* problem. Tako V. Antončić (1988: 108) *cirkularnu mobilnost* definira kao *ukupnu mobilnost* minus *strukturna mobilnost*, dok D. Sekulić (1987: 79) cirkularnu mobilnost definira kao «količinu društvene mobilnosti, koju imamo u određenoj strukturi, kada strukturalnu mobilnost držimo 'konstantnom'. Drugim riječima, pitamo se koliko bi ljudi bili mobilni i da nemamo strukturalnih promjena. Dakle, kada bismo imali statičnu strukturu zanimanja koliko bi ljudi ipak promijenilo svoja mjesta». Sekulić (1991: 144) stoga postavlja pitanje: «koliko je od opažene mobilnosti posljedica jednostavne strukturalne promjene, a koliko je posljedica 'genuine' otvorenosti društva, tj. kada ne bi bilo strukturalnih promjena, koliko bi djeca mijenjala svoju poziciju u odnosu na roditelje».

Društvo može biti proglašeno više ili manje mobilnim u odnosu na to je li veza društvenog statusa roditelja i djece kao odraslih slabija ili jača. U relativno nemobilnim društvima, plaće, obrazovanje i zanimanje pojedinaca tendiraju snažnijoj povezanosti s onima njihovih roditelja. Međugeneracijska mobilnost ovisi o mnogim faktorima koji određuju individualni ekonomski uspjeh: neke su povezane s javnim politikama (poput društvenih normi, radne etike, stavova prema riziku i društvenim mrežama), dok su druge snažnije posredovane ekonomskim politikama. Također, mnogi faktori koji potencijalno utječu na međugeneracijsku mobilnost specifični su za pojedine obitelji ili zemlju, a javne politike nisu uvijek spremne suočiti se s njima. Nekoliko različitih indikatora (primjerice, plaće i trajnost zarađivanja, trajanje sekundarnog i post sekundarnog obrazovanja) mogu biti korišteni za mjerenje međugeneracijske mobilnosti, a gledajući na kompleksnu prirodu fenomena mobilnosti, ovi indikatori ne moraju nužno ocrtavati iste obrasce u različitim državama. Ipak, različiti stupnjevi razina mobilnosti mogu biti uspoređivani po državama, a razumijevanje potencijalne uloge politikâ u oblikovanju razlika među državama može pomoći u oblikovanju takvih politikâ koje uklanjaju nenamjeravane prepreke društvenoj mobilnosti te istovremeno potiču društveni razvoj.

Široko zastupana u sociološkoj teoriji, modernizacijska teza govori da se s razvojem smanjuje udio pripisanog i povećava udio postignutog statusa. Samoobnavljanju statusa, za koje je primjetno da se smanjuje u velikom broju društava, pogoduju i društveni i kulturni uvjeti poput vlasničkih odnosa, obiteljskih tradicija i odluka o ulasku u različite profesije. Generalni pravci otvaranja i zatvaranja društva ne ovise samo o obrazovnoj i profesionalnoj strukturi stanovništva, već i o demografskim kretanjima. Kao što M. Popović (1994: 91) navodi: «kada samoobnavljanje poslova ne može odgovoriti zahtjevima novih radnih mjesta, tada dolazi do njihovog popunjavanja iz ostalih društvenih slojeva. Društveni pomaci su intenzivni i u periodima ratnih gubitaka kada demografskim samoobnavljanjem pojedini slojevi nisu u mogućnosti da se održe, te se društvo tada jače otvara, da bi se potom opet stabiliziralo».

Generalno gledano, u proučavanju međugeneracijske mobilnosti najčešće je naglasak na studijama koje u svojem središtu imaju društveno porijeklo pojedinaca (u pravilu indicirano zanimanjem ili obrazovanjem roditelja). Pri definiranju socijalnog porijekla i «destinacija» (najčešće sadašnji položaj ili položaj koji se stječe u zreloj dobi), susrećemo najmanje tri široko prihvaćena teorijska okvira: ljestvice prestiža, socioekonomske indikatore (SEI) te tipologije društvene klase, a unutar navedenih kategorija postoji mnoštvo suprotstavljenih alternativa. Ukoliko se koncentriramo na najopćenitiju podjelu pravaca izučavanja društvene

mobilnosti, možemo reći da postoje dvije osnovne tradicije istraživanja: 1) društvena mobilnost promatrana kao mehanizam klasnog ili statusnog formiranja i 2) društvena mobilnost kao proučavanje društvenih šansi, s ciljem određivanja relativne fluidnosti ili rigidnosti stratifikacijskog sustava a s obzirom na lakoću pristupa različitim prednostima. Slično tomu, Van de Gaer, Schokkaert i Martinez (2001: 519) navode tri različita pristupa mobilnosti, odnosno tri različite motivacije za bavljenje mobilnošću: «mobilnost kao opis kretanja, kao indikator jednakosti mogućnosti, te kao indikator jednakosti životnih šansi». S obzirom na ciljeve istraživanja I. Šiber (1984: 2249) razlikuje dvije skupine u smislu njihove usredotočenosti na izučavanje društvene stratifikacije: 1) «istraživanja koja su *neposredno usmjerena* na probleme društvene strukture, društvene mobilnosti, statusne konzistencije itd. Takva istraživanja su izrazito rijetka, često parcijalna, i uglavnom zasnovana na sekundarnim podacima, prvenstveno na statističkim godišnjacima. 2) Istraživanja koja su u funkciji *provjere određenog* modela. Ta su istraživanja izrazito metodološka i predstavljaju nužnu pretpostavku cjelovitom pristupu analizi društvene strukture».

T. DiPrete (2002) je postavio nekoliko hipoteza o međunacionalnim varijacijama u međugeneracijskoj mobilnosti zbog kulturnih i političkih faktora:

1. teorija izrazitih stupnjeva (*exceptional rates*) društvene mobilnosti: za SAD se kao zemlju bez feudalne povijesti može očekivati da ima više razine mobilnosti. Jednako djelovanje uvjeta može se zapaziti u drugim «novim» društvima;
2. naglasak na političkim faktorima, čiji je primjer rekonstrukcija u bivšim socijalističkim društvima;
3. društvena teorija socijalno-demokratske države blagostanja koja sugerira da nejednakost uvjeta utječe na nejednakost šansi. Na djelu su snažne i kontinuirane političke intervencije kako bi se izjednačile mogućnosti što bi u konačnici moglo dovesti i do povećanja društvene mobilnosti;
4. učinak institucionalnih i drugih osobitosti, pri čemu institucije variraju od nacionalnog ustroja do tipa obrazovnog sustava i načina reguliranja tržišta rada.

Zaključak je da se ne smije zanemariti uloga države u procesima društvene mobilnosti. Državna intervencija u procese mobilnosti stvorila je povijesna razdoblja (obično ograničenog trajanja) u kojima su određene grupacije ili klase, definirane zanimanjem ili članstvom u političkoj stranci bile (de)favorizirane u procesima mobilnosti, a danas se to ogleda u tome da socijalne države planirano utječu na stopu mobilnosti, rodne razlike te diskriminaciju od strane poslodavaca.

V. Borschier i B. Trezzini (1997) daju poslijeratni paradigmatški pregled nacionalne stratifikacije i mobilnosti, te ističu da je dugo nakon Drugog svjetskog rata paradigma Međunarodnog sociološkog udruženja (MSU) služila kao orijentacija znanstvenicima, koji su se bavili društvenom stratifikacijom i mobilnošću prije nego su se dogodile promjene u tri koraka koje korespondiraju s promjenama u stratifikacijskoj analizi. Borschier i Trezzini (1997: 431) navode ta tri koraka u obliku tri pristupa stratifikaciji:

– *Pristup statusnog postignuća*

Ovaj pristup je povezan s radom Blaua i Duncana (1967), a odlikuje ga individualistička orijentacija paralelna s modernizacijskim pristupom na svjetskoj razini. Iako se prijašnja paradigma MSU — kao i u slučaju modela statusnog postignuća — fokusirala na prestiž kao dimenziju društvene diferencijacije, ona ipak ima jasnu strukturalnu orijentaciju. U analiziranju tablica međunarodne mobilnosti MSU paradigma se fokusirala na otvorenost ili zatvorenost društava. Time se paradigma statusnog postignuća udaljila od strukturalnog pristupa, ali je obogatila model dodavanjem prestižu zanimanja varijable obrazovanja, motivacije (*Wisconsin model*), i napokon, dohotka. Budući da je negirala strukturalna ograničenja u stratifikacijskom procesu, paradigma statusnog postignuća uskoro je došla na udar neo-strukturalističke kritike.

– *Pristup statusne alokacije*

Pristup statusnog postignuća, sa svojom orijentacijom na ljudski kapital, brzo je bio doveden u pitanje neo-strukturalističkim pristupom statusne alokacije, koji naglašava dimenziju privilegija u društvenoj stratifikaciji, tj. klasni položaj, formalni autoritet te segmentaciju tržišta rada. Individualni proces postignuća više nije bio u središtu analize, nego to postaje zatečena ekonomska struktura i njen utjecaj na individualnu zaradu. To znači da su, promatrani sa stajališta uzročnosti, moć i privilegije zamijenjeni osobnim postignućem i prestižem kao ključnim analitičkim dimenzijama.

– *Pristup statusne potrage/pristup životnog stila:*

S pogledom na još diferenciranije i individualiziranije moderno društvo, strukturalna je perspektiva doživjela udarce početkom 1980-ih. Dijagnoza rastućeg broja različitih životnih orijentacija i životnih stilova zahtijevala je preispitivanje društvene stratifikacije kao predmeta sociološke analize. Ova nova situacija promovirala je napuštanje konvencionalnih klasnih teorija u korist formiranja paradigme statusne potrage, koja proizlazi iz dihotomne podjele između materijalističkih i postmaterijalističkih vrijednosnih orijentacija pojedinaca, postuliranih od R. Ingleharta (1977). Tako se može zaključiti da je paradigma životnih stilova

u stratifikacijskoj analizi napokon dala veći značaj rastućoj individualizaciji ili pluralizaciji životnih stilova, kao i rastućoj statusnoj inkonzistenciji.

«Otvorenost», odnosno «zatvorenost» društva, te relativna važnost «pripisivanja» i «postignuća» intrigirala je sociologe mnoga desetljeća, često s implicitnim (i ponekad eksplicitnim) ideološkim stavom kako je postignuće poželjno a nasljeđivanje nepoželjno. Ovi se pristupi razlikuju u svojem poimanju društvene strukture i stratifikacije, temeljnim usmjerenjima i metodološkim strategijama. Proističući iz rada P. O. Blaua i O. D. Duncana (1967), paradigma statusnog postignuća istražuje individualne determinante društveno-ekonomskog postignuća kroz životni ciklus. Prije četrdeset godina Blau i Duncan su revolucionirali sociološko proučavanje međugeneracijske mobilnosti na način da su dopustili neposredno razmatranje postignuća nasuprot pripisivanju. Dok su prethodni istraživači bili fokusirani na analizu jednostavne dvosmjerne tablice mobilnosti križanjem zanimanja oca i sina, Blau i Duncan su predložili model procesa statusnog postignuća određen očevim obrazovanjem i zanimanjem. Status prvog posla bio je određen osobinama očeva posla i njegovim obrazovanjem, dok je status trenutnog posla bio određen svim prethodnim varijablama. Ovo je preoblikovanje međugeneracijske mobilnosti u proces statusnog postignuća dopustilo kvantifikaciju relativne važnosti različitih načina povezivanje društvenog porijekla s ishodima.

Hout i Hauser (1992) preferiraju agendu statusnog postignuća kako bi opravdali linearan model, te se približili korištenju mjerljivih varijabli – skorova za socioekonomski status i prestiž zanimanja. Argumentirajući kako modelirati vertikalnu mobilnost pokazali su da je ova mobilnost snažno posredovana vertikalnim društveno-ekonomskim razlikama. Istraživanje statusnog postignuća fokusira se na vertikalno poimanje društvene strukture kao društveno-ekonomske hijerarhije, višestruko uvjetovane individualnim postignućem, što se dokazuje multivarijantnim statističkim modelom, posebice linearnom regresijom i srodnim analizama (Blau i Duncan, 1967; Featherman i Hauser, 1978; Treiman, 1970). H. B. Ganzeboom i D. J. Treiman (2007: 34) pripisivanje mjere kao direktan utjecaj statusa očeva zanimanja na sadašnji sinovljev status zanimanja, a postignuće kao direktan utjecaj sinovih godina obrazovanja na njegov sadašnji status zanimanja. Njihov je glavni nalaz da pripisivanje i postignuće variraju obzirom na razvijenost i tip ekonomije – u kapitalističkim ekonomijama prevladava postignuće, dok u bivšim socijalističkim državama još uvijek prevlast odnosi pripisivanje.

Adekvatnost modela statusnog postignuća ubrzo je dovedena u pitanje jer je pretpostavila «otvoreno» društvo u kojem su pojedinci u mogućnosti natjecati se za željene

rezultate (Horan, 1978), no ignoriran je proces alokacije (Kerckoff, 1976), te nije uzet u obzir cijeli raspon strukturalnih značajki društva koje ograničavaju mogućnosti pojedinaca. Kao prednosti pristupa statusnog postignuća A. C. Kerckoff (1976) navodi sljedeće:

- uvođenje bogatog seta eksplanatornih faktora koji predstavljaju kompleksan sustav «uzročnih» procesa;
- mjerenje posrednih i direktnih «uzročnih» lanaca uz izračun relativnog doprinosa objašnjenju varijanci kroz razne modele;
- korištenje modela braće i sestara za procjenu ukupnog obiteljskog *backgrounda*;
- dostupne su mjere pogreške.

Istodobno, slabosti modela statusnog postignuća su sljedeće:

- mjereni koeficijenti ne ovise samo o jakosti veza nego i o individualnim značajkama;
- mehanizmi postizanja različitih položaja nisu jednoznačni – ljudski kapital važan je za postizanje nekih položaja, dok je za druge položaje važno vlasništvo nad ekonomskim resursima.

Glavni nalazi istraživača statusne alokacije, koji modeliraju vezu između porijekla i statusa, odnose se na vertikalne pomake (Breen, 1987; Ganzeboom i sur., 1989; Hauser, 1984; Hout, 1988 i 1989; Hout i Hauser, 1992), no drugi istraživači umanjuju njihovu važnost (Erikson i Goldthorpe, 1987 i 1992) ili ih u potpunosti ignoriraju (Western, 1994; Western i Wright, 1994). No, čak i kada istraživači ispituju vertikalnu mobilnost oni obično dokazuju da je proces mobilnosti multidimenzionalan, te da su pomaci na gore ili na dolje samo jedan od aspekata mobilnosti (DiPrete, 1990; Featherman i Hauser, 1978; Hout, 1988).

U svojoj studiji iz 2000., *The Fourth Generation of Comparative Stratification Research*, D. J. Treiman i H. B. Ganzeboom pružaju prikaz razvoja različitih generacija istraživanja društvene mobilnosti. Oni navode da je početak prve generacije istraživanja obilježio Sorokin krajem dvadesetih godina prošlog stoljeća. Nakon njega se spominje David Glass koji je sredinom 20. stoljeća osnovao grupu istraživača iz 12 zemalja u cilju prikupljanja periodičnih podataka. Velike studije, utemeljene na probabilističkim uzorcima koje po prvi puta omogućavaju karakterizaciju stratifikacije na nacionalnoj razini, izradili su: u Velikoj Britaniji – Glass, u Švedskoj – Carlsson, u Danskoj – Svalastog, u Japanu – Tominaga, u Nizozemskoj – van Tulder, u Njemačkoj – Bolte, te u Norveškoj – Rogoff-Ramsøy. Većinom se koriste statistički alati (postotci, mjere asocijacije, indikatori mobilnosti,

razlike između promjena mobilnosti i strukturalne mobilnosti), a prve veće skale komparativnih studija izradili su Lipset i Zetterberg (1957), Lipset i Bendix (1959), te Miller (1960) s elementarnim manualnim/nemanualnim tablicama mobilnosti farmera. Najznačajniji autori ove faze su: Blau i Duncan (1967), Featherman i Hauser koji su 1962. i 1973. proveli istraživanja u okviru svog projekta *Occupational Changes in a Generation*, Sewel, Featherman i Hauser koji započinju *Wisconsin studies* (1976), te Treiman i Yip (1989). Treba dodati i EGP shemu postavljenu od Eriksona, Goldthorpea i Portocarera, primijenjenu na istraživanju međugeneracijske mobilnosti u Engleskoj, Francuskoj i Švedskoj. Zaključci izvedeni iz njihovih studija su da se društvena mobilnost povećava s industrijalizacijom, te da je količina obrazaca mobilnosti u velikoj mjeri podjednaka u svim industrijskim društvima. Značajno za ovo razdoblje jest i uspostavljanje istraživačke grupe RC28 (*Research Committee 28 on Social Stratification and Mobility*) unutar *International Sociological Association* u Sjedinjenim američkim državama.

Treća generacija istraživanja međugeneracijske mobilnosti skreće prema loglinearnoj analizi mobilnosti u kojoj sheme klasa ili grupa zanimanja postaju jedinicama analize. Pritom je analiza usko fokusirana na tabele mobilnosti, a ispituje se razlika između strukturalnih mobilnosti i veza, te između apsolutnih i relativnih šansi za mobilnost. Pažnja se poklanja usporedbama na temelju velikih baza podataka, pri čemu se koriste kompleksni statistički modeli koji simuliraju i testiraju teorijske pretpostavke koje analiziraju veze među generacijama, a na temelju ishodišne i završne mobilnosti. Kao najznačajnije projekte treće generacije možemo navesti Eriksonovo i Goldthorpeovo istraživanje temeljem CASMIN modela (*Class Attainment among British Men*) 1992. (iznesenog u djelu *The Constant Flux*), Erikson-Goldthorpe-Müllerovo postavljanje CASMIN modela obrazovnih klasifikacija 1999., radove Breena (1987, 1993), te Ganzebooma, Luijkxa i Treimana (1989).

U četvrtoj generaciji je zamjetan pokušaj spajanja orijentacija istraživanja iz druge i treće generacije, a pažnja se fokusira na komparativne studije specifičnih aspekata stratifikacijskih procesa (obrazovne nejednakosti, prijelaz iz obrazovanja na tržište rada, radne karijere i životni ciklusi). Treiman i Ganzeboom (2000) zapažaju da je u ranijim studijama pažnja uglavnom bila usmjerena na međugeneracijsku mobilnost, dok kontinuiranim razvojem «pristupa životnog ciklusa» (*life course approach*) u društvenoj stratifikaciji studije životnog ciklusa režima mobilnosti postaju važna tema same po sebi (Rosenfeld, 1980; DiPrete, 1981; Sørensen i Tuma, 1981; Carroll i Mayer, 1986; Sørensen, 1986 i 1996; Mayer i Schöplin, 1989).

3.2. Metodološki pravci istraživanja međugeneracijske mobilnosti

Jedan od najširih okvira za izučavanje društvene stratifikacije onaj je «socioekonomske klasifikacije» (SEK), koji je većinom deskriptivan, ali i nužan kao podloga za usporedbe. Drugim riječima, SEK nema teorijski ili analitički status, te može biti primijenjen kao generički pojam za sve različite instrumente izučavanja stratifikacije koji će ovdje biti razmatrani. Ponekad se SEK, osobito u američkoj literaturi, navodi kao «skala statusa zanimanja», što je vrlo zbunjujuće jer sve SEK nemaju pretenziju mjeriti ni zanimanje ni status. SEK koje će ovdje biti razmatrane dijele zajedničku ideju da je u tržišnim ekonomijama položaj na tržištu rada, naročito položaj u podjeli rada, ono što je temeljno za stvaranje strukturnih nejednakosti. Životne šanse pojedinaca i obitelji velikim su dijelom određeni njihovim položajem na tržištu rada, a zanimanje se uzima kao indikator društvenog položaja. Osim zanimanja i obrazovanja roditelja, te obrazovanja djece, vrlo se često u proučavanju socijalne mobilnosti u obzir uzima i dohodak roditelja odnosno djece, no potonje neće biti predmet ovog rada jer istraživanja na kojem se analiza temelji ne raspolažu podacima o osobnim dohodcima.

Postoje dva široko prihvaćena pristupa zanimanjima u smislu nejednakosti: 1) skale zanimanja koje mjere distributivne aspekte nejednakosti, i 2) kategorijalne klasne sheme s ciljem mjerenja i relacijskih i kategorijalnih aspekata. Stoga su se društveni znanstvenici, kao što Ganzeboom i sur. (1992: 3-4) primjećuju, podijelili između onih koji favoriziraju klasni pristup socioekonomskoj klasifikaciji i onih koji su više skloni kontinuiranim mjerama. Odnosno, neki su pristalice mjera koje dijele populaciju na određeni broj odvojenih kategorija ili društvenih položaja, dok drugi preferiraju mjere koje barataju neograničenim brojem stupnjevanih razlika između grupa zanimanja, pri čemu pretpostavljaju da se razlike između različitih grupa zanimanja mogu prikazati putem jedne dimenzije. Ovdje će biti prikazani različiti pristupi socioekonomskoj klasifikaciji, počevši od kratkog prikaza razvoja proučavanja društvene stratifikacije.

Istraživanja društvene stratifikacije nakon 1945. vodila su do konstrukcije socioekonomskih skala, skorova ili indikatora. Temeljna postavka ovakvog pristupa jest da možemo mapirati stratifikacijski poredak istraživanjem općeg društvenog statusa pojedinog zanimanja u populaciji. Drugim riječima, «mjere prestiža podrazumijevaju da se objektivni pokazatelji stratifikacijskog poretka mogu izvesti iz subjektivnih percepcija onih koji zauzimaju različite razine tog poretka» (Bottero, 2005: 73). Ova tradicija istraživanja velikim je dijelom vezana uz funkcionalističke teorije stratifikacije, koje naglašavaju vrijednost

struktura nagrađivanja u društvu te legitimiraju stratifikacijski sustav. Kritičari ovog pristupa tvrde da skale prestiža više mjere značajke koje čine pojedina zanimanja manje ili više privilegiranim nego manje ili više vrednovanim (Rose, 2007).

Sljedeća generacija kontinuiranih mjera odmaknula se od subjektivnog pristupa prema više objektivnom, no zadržala je ideju stratifikacije kao statusne hijerarhije: skale prestiža zamijenjene su socioekonomskim indeksom (SEI). SEI kombinira informaciju o zanimanju, obrazovanju i dohotku, odnosno ujedinjuje informacije o društvenom i ekonomskom statusu zanimanja u jedinstveni skor. Njegova je primarna ideja rasvijetliti distributivne aspekte društvene nejednakosti (Duncan, 1961; Egidi i Schizzerotto, 1996). Ovakva promjena pristupa zapravo je označila početak pristupa socijalnog postignuća, koji je izrazito povezan s normativnim funkcionalizmom te je, kao i drugi aspekti funkcionalizma, bio snažno napadan zbog individualističkih pretpostavki uz zanemarivanje strukturalnih značajki statusa. Stoga je početkom 1970-ih došlo do povratka klasnog pristupa i uvođenja novih oblika klasne analize: umjesto gledanja na društvo kao na relativno otvorenu i benignu statusnu hijerarhiju, klasni pristup naglašava podjelu na grupe koje su nejednake i potencijalno suprotstavljenih položaja (Rose, 2007). Društvene klase se ponovo poimaju kao važan mehanizam kroz koji su distribuirane životne šanse, dok se na klase gleda kao na skup strukturalnih položaja. Na ovaj pristup su osim Marxa i Webera snažno utjecali i J. A. Schumpeter, D. Lockwood i R. Dahrendorf. I konačno, pristup koji je predstavljao novost u odnosu na SEI i klasnu analizu jest *Cambridge Social Interaction Scale* (CAMSIS) kojeg su 1970-ih kreirali sociolozi sveučilišta u Cambridgeu – R. M. Blackburn, K. Prandy i A. Stewart. CAMSIS predstavlja kontinuiranu mjeru koja nije temeljena na prestižu zanimanja ili na povezanosti obrazovanja, dohotka i zanimanja, nego na obrascima društvene interakcije.

Nakon kratkog uvoda na temu općenitih tipova SEK-e, bit će opisane dvije klasne mjere koje su razvijene u sklopu nacionalnih istraživanja: EGP shema i Wrightova shema. Nakon toga bit će prikazane glavne značajke kontinuiranih mjera: SIOPS (*Standard International Occupational Prestige Scale*), ISEI (*International Socio-economic Index*) i CAMSIS. Također ću prikazati ESEC (European Socio-economic Survey) projekt, te primjere skala zanimanja i položaja koje su razvili B. C. Hayes i R. L. Miller, J. Erola i M. Pasi te S. Yasuda.

EGP shema (imenovana po Eriksonu, Goldthorpeu i Portocareru, 1979) identificira tri temeljna položaja: poslodavca, samozaposlenog i posloprimca, te potom dijeli zaposlenike u klase na temelju njihova položaja u zaposlenju, odnosno u odnosu na tip ugovora o radu (Goldthorpe 2000, 2007; Erikson i Goldthorpe 1992). Ova klasifikacija također uključuje

razlikovanje između poljoprivrednog sektora te sektora izvan poljoprivrede, pri čemu se statusi u svakom od ovih sektora dijele na poslodavce, samozaposlene i zaposlene. Kao što prestiž, status, obrazovanje i dohodak ilustriraju, klase ne mogu biti jednoobrazno rangirane na različitim vertikalnim dimenzijama, iako Erikson i Goldthorpe (1992) razlikuju sedam širokih stratuma. Stoga Erola i Pasi (2007: 172) smatraju da iako se Eriksonove i Goldthorpeove klase ne smiju promatrati kao statusno rangiranje, može se reći da neka zanimanja imaju više prednosti od drugih zbog višeg stalnog dohotka i nižeg rizika od nezaposlenosti, te zbog pozitivnih perspektiva za razvoj karijere.

Za Goldthorpea konstrukcija klasne sheme predstavlja tek početak strategije «klasne analize». Ona dijeli zaposlenu populaciju obzirom na situaciju «zaposlenja» i «tržišta», no nakon toga treba ustanoviti do koje mjere su stvarne «klase» formirane unutar ove strukture; ili, da iskoristimo Goldthorpeovu formulaciju, do koje mjere se za klasu može reći da ima «demografski identitet», tj. izvire li klasa iz određenih «društvenih kolektiviteta», kolektiviteta koji se mogu identificirati kroz stupanj kontinuiteta, unutar kojih zbog obrazaca klasne (ne)mobilnosti njihovi članovi mogu biti povezani s određenim skupom položaja kroz vrijeme (Goldthorpe, 1983: 467). Recentnije europske socio-ekonomske klasifikacije temeljene su upravo na Goldthorповom modelu (2000), gdje su klase predstavljene na sljedeći način:

1. visoko rangirani profesionalci, administratori i službenici; menadžeri u velikim poduzećima; veliki vlasnici;
2. niže rangirani profesionalci, administratori i službenici; više rangirani tehničari; menadžeri u malim poduzećima; nadglednici nemanualnih zaposlenika;
3. rutinski nemanualni radnici– većinom službenici – zaposlenici u administraciji i uslugama;
4. mali vlasnici i samozaposleni;
5. niže rangirani tehničari, nadglednici i manualni radnici;
6. kvalificirani manualni radnici;
7. polukvalificirani i nekvalificirani manualni radnici.

Goldthorpeova shema bila je predmet širokih kritika. Primjerice, njegova «odnosna» (ne-hijerarhijska) priroda teorije bila je često dovođena u pitanje (Marsh 1986; Prandy 1991). Nadalje, upitna je bila raspodjela zanimanja u klasne kategorije, posebice u odnosu na razlikovanje unutar skupine bijelih ovratnika. Ovo je usko vezano uz problem klasnog položaja žena, za objašnjenje kojeg Goldthorpeova shema nije naročito prikladna. Naime, ta shema podrazumijeva da je većinski privredivač u obitelji muškarac, te se položaj žena izvodi

iz položaja njihovih partnera. U slučaju pozitivnog vrednovanja EGP sheme treba navesti da se u EGP shemi rezultirajuća nominalna klasna struktura ne interpretira u striktno hijerarhijskom smislu, budući da je njihova shema osmišljena kako bi obuhvatila kvalitativne razlike u odnosima u zaposlenju, a «[...] klase nisu konzistentno poredane prema nekom inherentnom hijerarhijskom principu» (Erikson, Goldthorpe, 2002: 33). Jedna od prednosti EGP sheme jest da je ona dobro validirana, *post-hoc* i *ex ante*, i to i u kriterijskom i u konstrukcijskom smislu. Drugim riječima, kao što ističe D. Rose (2007) shema se pokazala valjanom i u svrhu mjerenja odnosa na ljestvici zaposlenja i u smislu mjerenja relevantnih rezultata poput nejednakosti u kvaliteti života. Također, EGP shemu se lako operacionalizira jer zahtijeva samo podatke o zanimanjima kodirane u grupu, status zaposlenja (poslodavci, menadžeri, nadglednici i razne kategorije zaposlenika), te veličinu poduzeća.

Što se međunarodne razine tiče, Erikson i Goldthorpe (1992) dokazivali su da su razlike između država idiosinkratične, proizvod jedinstvene povijesti i razvoja institucija svake države. Na razini međunacionalnih usporedbi Erikson i Goldthorpe (1987) postavljaju hipotezu pomoću loglinearnog modela, koji dopušta specifične marginalne efekte za različite države, te skup specifičnih ćelija koji je zajednički za sve države, a koji oni imenuju «zajednički društveni model fluidnosti» (*common social fluidity model*). Ova je analiza identificirala međunacionalni zajednički režim mobilnosti sa snažnim barijerama sektorskoj mobilnosti između poljoprivrednih i nepoljoprivrednih klasa, različite razine klasne nemobilnosti povezane s međugeneracijskom transmisijom samozapošljavanja, stručnjačkim i menadžerskim zanimanjima, te komparativno slabe granice između klasa koje zaposjedaju različite položaje na vertikalnoj statusnoj hijerarhiji. Erikson i Goldthorpe (1992: 137) zaključuju da međugeneracijska klasna mobilnost snažnije reflektira sektoralne razlike ili kvalitativne razlike u društveno-ekonomskim resursima, nego relativno vertikalno pozicioniranje klasa na stratifikacijskoj ljestvici.

Sljedeća ovdje izložena skala bit će ona N. D. de Graafa, koji je na temelju ranijih istraživanja s A. Güveli (2007: 179-180) predstavio svoju klasifikaciju zanimanja na sljedeći način:

1. poduzetnici – vlasnici sredstava za proizvodnju koji imaju najmanje četiri zaposlenika, bez obzira na sektor u kojem rade;
2. stručnjaci – samozaposleni ili zaposleni stručnjaci, znanstvenici, umjetnici i sportaši;
3. menadžeri i administratori u javnim i privatnim poduzećima;
4. kvalificirani bijeli ovratnici – više rangirani zaposlenici;

5. polukvalificirani i nekvalificirani bijeli ovratnici – niže rangirani uredski radnici i radnici u trgovini, te niže rangirani tehničari;
6. niža urbana buržoazija – vlasnici malih radnji i trgovina koji imaju manje od četiri zaposlena ili koji su bez zaposlenih a čiji sektor ne uključuje ribarstvo, agrikulturu ili stočarstvo;
7. kvalificirani radnici – nadglednici i kvalificirani manualni radnici u servisnom sektoru ili rudnicima, proizvodnji te distribuciji, kao i radnici u sustavu osiguranja;
8. polukvalificirani i nekvalificirani radnici – niži manualni radnici zaposleni u servisnom sektoru te proizvodnji, distribuciji i osiguranju;
9. niža poljoprivredna buržoazija – manji vlasnici, većinom farmeri, koji imaju manje od četiri zaposlenika ili koji nemaju zaposlenika a čiji je sektor rada poljoprivreda, šumarstvo ili ribarstvo;
10. poljoprivredni radnici – plaćeni radnici u poljoprivredi, šumarstvu ili ribarstvu.

E. Wright je razvio klasnu shemu za komparativna istraživanja (1997 i 2005), koja je u svojoj srži marksistička. U ispitivanju eksploatacije na osnovi klasnih odnosa on je uveo pojmove različitih dobara s kojima netko sudjeluje u procesu eksploatacije. Tako poslodavci posjeduju dobra za proizvodnju, a menadžeri birokratsku kontrolu – organizacijska i menadžerska dobra, dok stručnjaci posjeduju dobro vještina ili stručnosti, a radnici mogu posjedovati različite vještine. No, kako Wrightova shema zahtijeva mjerenje tri dimenzije: 1) odnos prema autoritetu; 2) odnos prema sredstvima za proizvodnju i 3) odnos prema oskudnim dobrima, ona predstavlja vrlo skupu shemu u smislu potrošnje vremena i novca za implementaciju (Rose, 2007).

Osim navedenih važne su i komparativne stratifikacijske skale SIOPS i ISEI, koje je razvio Donald Treiman (Ganzeboom i Treiman, 1996 i 2003) – SIOPS sâm, a ISEI u suradnji s Ganzeboomom (Ganzeboom i sur., 1992). Treiman tvrdi da je SIOPS skala koja je invarijantna u odnosu na nacionalni, društveni i kulturni kontekst. I SIOPS i ISEI pružaju mjere u skladu s ISCO88² koji je rezultat računanja prosjeka skala prestiža iz 60 zemalja. ISEI skala udružuje rezultate prosjeka obrazovanja i dohotka kako bi pokazala na koji način struktura zaposlenja utječe na sposobnost pojedinaca da prevedu svoje obrazovanje u kvalifikacije i dohodak. S druge strane, u mjerenju prestiža SIOPS skala je stavljena u odnos prema simboličkim aspektima stratifikacije – društvenim nagradama poput odobravanja,

² ISCO88 (*International Standard Classification of Occupations*) kreirana je od strane ILO (International Labour Organization).

divljenja i zadovoljstva, dok je ISEI neposredniji način mjerenja ljudskih resursa i ekonomskih nagrada. No, treba naglasiti da je ISEI računat na osnovi zanimanja odraslih muškaraca zaposlenih na puno radno vrijeme. Učinjene su procjene i za žene, no samo putem korištenja podataka za muškarce koji rade u tipično ženskim zanimanjima. Navedeno ukazuje na nedostatke ovog pristupa u suvremeno doba kada žene u velikom broju razvijenih zemalja imaju udio u tržištu rada u gotovo jednakom omjeru kao i muškarci.

Sljedeća skala zanimljiva za razmatranje takozvana je Cambridge skala ili CAMSIS skala, koju opisuje K. Prandy (2000). Skala se temelji na ideji da je različito socijalno povezivanje osnovna značajka društvene stratifikacije. Navedeni je argument sličan onome stratifikacijske teorije, koja polazi od stava da su osobe sličnog društvenog položaja sklonije grupnom povezivanju. CAMSIS pristup djelomice izokreće ovaj argument, koristeći obrasce interakcije kako bi odredio principe i oblik društvene stratifikacije. Ključno mjesto definiranja jest to da različito povezivanje može biti promatrano kao način određivanja bliskosti unutar društvenog prostora, odnosno rekonstruiranje društvenog prostora putem udaljenosti među grupama. CAMSIS, jednako kao i drugi pristupi društvenoj stratifikaciji, koristi skalu zanimanja kao glavni mehanizam smještanja ljudi na društvenoj ljestvici i to ne samo zbog važnosti materijalnog privređivanja u određenju društvenog položaja, nego i zbog nematerijalnih nagrada povezanih sa zanimanjem. Ova je skala izvedena iz relativne društvene distance različitih grupa zanimanja, a može se uzeti kao mjera osiguranja hijerarhijske prednosti. Nije utemeljena na individualnim karakteristikama, ili na agregacijama individualnih karakteristika, kao što su elementi posla, tržište zanimanja ili ocjene prestiža zanimanja, a kao kontinuirana mjera posjeduje sve prednosti pristupa statusnog postignuća pri čemu se ne oslanja niti na jednu njegovu pretpostavku čime izbjegava i uočene nedostatke. Prandy (2000: 355) stoga zaključuje da je Cambridge model bolji od Goldthorpeove klasne sheme, a njegov zaključak možemo nadopuniti tezom da je navedeni pristup bolji, jer ne samo da uključuje stratifikacijski pristup koji u današnje vrijeme proliferacije stilova života istiskuje klasni pristup nego i pomiruje makro i mikro pristup društvenoj stratifikaciji.

Na kraju, treba spomenuti i ESEC skalu (*European Socio-economic Classification*) koja je nastala u okviru projekta *Citizens and governance in a knowledge based society* financiranog od strane sedmog prioriteta *Šestog okvirnog programa* Europske unije, a kako bi se uvela nova europska socioekonomska klasifikacija koja bi se koristila za komparativna istraživanja u EU. Istraživanje je obuhvatilo podatke o zdravlju, životnim uvjetima, te položaju muškaraca i žena na europskom tržištu rada. Jedan od primarnih ciljeva ESEC-a jest

i analiza međugeneracijske mobilnosti, te međugeneracijskog nasljeđivanja nejednakosti. Projekt će također služiti i poboljšanju kvalitete javnih statistika u novim državama članicama, kao i državama koje još nemaju razvijenu socioekonomsku klasifikaciju (Harrison i Rose, 2006).

Većina skala koje smještaju pojedince u različite socioekonomske položaje barataju sličnim pojmovnim aparatom i slijede sličnu logiku silaznih, odnosno uzlaznih položaja. Radi ilustracije i usporedbe ovdje treba navesti i klasifikaciju B. C. Hayesa i R. L. Millera (1991), te onu koju su postavili J. Erola i M. Pasi (2007). Hayes i Miller (1991: 642) svoju su klasifikaciju, primijenjenu na istraživanju društvene mobilnosti u Irskoj, zamislili kao podjelu na 10 stratumata:

1. zaposlenici i menadžeri;
2. viši profesionalci;
3. niži profesionalci i plaćeni zaposlenici;
4. srednji nemanualni radnici;
5. drugi nemanualni radnici;
6. manualni nadglednici;
7. kvalificirani manualni radnici;
8. polukvalificirani manualni radnici;
9. nekvalificirani i kvalificirani upravitelji poljoprivrednih imanja;
10. poljoprivredni radnici.

Istraživači društvene mobilnosti na primjeru tri generacije u Finskoj (1950.-2000.), Erola i Pasi (2007: 173) navode sljedeće klase:

1. servisna klasa;
2. rutinski nemanualni radnici i niži razred servisnih radnika;
3. samozaposleni (poljoprivrednici su isključeni);
4. samozaposleni poljoprivrednici;
5. manualni nadglednici i kvalificirani manualni radnici;
6. polukvalificirani ili nekvalificirani manualni radnici;
7. polukvalificirani i nekvalificirani manualni radnici u poljoprivredi.

Na koncu, treba spomenuti i instrument koji je korišten za mjerenje međugeneracijske mobilnosti u istraživanjima IDIZ-a 1984. i 1989. – Yasudin indeks (Yasuda, 1964). M. Bogdanović (1987: 323) ga definira ovako: «Yasudin indeks označava stepen otvorenosti društvene strukture: u slučaju savršene pokretljivosti indeks ima veličinu: $Y=1$ ». D. Sekulić (1987: 79) taj indeks definira kao model «perfektna» mobilnosti koji se formira statističkom

nezavisnošću radnog mjesta ispitanika i njegova oca. Drugim riječima, «u slučaju perfektne mobilnosti svaka bi naša promatrana grupa imala jednaku distribuciju porijekla kao i ukupna populacija očeva i svi indeksi bi u našoj tabeli imali vrijednost 1. Što je dobiveni indeks veći, to znači da u promatranoj kategoriji imamo više slučajeva no što bismo mogli očekivati pod hipotezom nepovezanosti između radnog mjesta oca i radnog mjesta ispitanika». No, već je 1986. izašla kritika Yasudina indeksa i prijedlog za modifikaciju kako se ne bi prestalo s njegovom upotrebom. Prvu takvu modifikaciju su predložili A. Naoi i K. Slomczynski 1986. u časopisu *Sociological Theory and Methods*. Iako se po mišljenju nekih autora modificirani Yasudin indeks mogao koristiti on je ipak u suvremenoj sociologiji napušten.

3.3. Socijalni kapital i istraživanja međugeneracijske mobilnosti

Sociološka literatura razlikuje dvije osnovne vrste socijalnog kapitala: obiteljski socijalni kapital i socijalni kapital zajednice. Obiteljski socijalni kapital pokriva sve veze između roditelja i djece: vrijeme, napore, resurse i energiju koju roditelji investiraju u svoju djecu (Coleman, 1988). D'Addio (2007: 18) govori o socijalnom kapitalu zajednice koji je definiran preko: 1) mreža socijalne potpore; 2) civilnog angažmana u lokalnim institucijama; 3) povjerenja i sigurnosti i 4) stupnja religioznosti, te razlika između funkcionalnih i vrijednosnih zajednica. U «funkcionalnoj zajednici» odrasli se članovi osjećaju odgovornima za svu djecu, a ove zajednice iskazuju visoki stupanj gustoće društvene mreže i visoku konzistentnost očekivanja i pridavanja vrijednosti obrazovanju. Članovi ove zajednice imat će koristi od socijalnog kapitala jer se interakcija zbiva i unutar i izvan škole. Po J. S. Colemanu (1988: 98) važna je i razlika između povezujućeg i premošćujućeg kapitala iz sljedećih razloga: a) «povezujući» socijalni kapital opisuje bliskije veze između ljudi i označen je snažnim vezama, primjerice između članova obitelji ili članova iste etničke grupe, dok b) «premošćujući» socijalni kapital opisuje udaljenijim vezama među ljudima, a karakteriziraju ga slabije ukrštene veze, poput onih između poslovnih udruženja, poznanika, prijatelja iz različitih etničkih grupa, prijateljevih prijatelja, itd. Socijalni kapital na otvorenost društva djeluje na način da «otvoreno» društvo s visokim stupnjem međugeneracijske mobilnosti ima veću vjerojatnost privući nekvalificirane radnike prve generacije, jer njihova djeca imaju više šansi za poboljšanje svog položaja na tržištu rada u usporedbi sa svojim roditeljima. Suprotno, «zatvoreno» društvo s niskim stupnjem međugeneracijske mobilnosti ima veću vjerojatnost privlačenja kvalificiranih radnika prve generacije jer će njihova djeca vjerojatno zadržati njihov položaj na tržištu rada.

D. Bills (2003: 450) tvrdi da teorija kulturnog kapitala zauzima neobično mjesto u tumačenju povezanosti određenog školovanja sa zaposlenjem, jer ona drži da školovanje ne treba nužno povećati proizvodne kapacitete u smislu kognitivnih ili tehničkih vještina povezanih s izvedbom posla. Umjesto toga, a) obrazovaniji posjeduju skup društvenih i međuljudskih vještina koje poslodavci vrednuju i b) poslodavci će koristiti obrazovne kvalifikacije kako bi osigurali zapošljavanje onih s traženim habitusom (Bourdieu i Passeron, 1979). Društvenom kapitalu, pojmu koji čini očište razmatranja društvenog razvoja i promjene društvene stratifikacije, Bourdieu pristupa na način da smatra da se različiti oblici kapitala mogu pretvarati jedni u druge, primjerice pretvorbom ekonomskog u kulturni u procesu objektivizacije. «Kapital može biti prisutan u tri temeljna oblika: *ekonomski*, koji je direktno konvertibilan u novac i koji može biti institucionaliziran u obliku vlasničkih prava; *kulturni* koji je konvertibilan u ekonomski pod određenim uvjetima, a može biti institucionaliziran u obliku obrazovnih kvalifikacija; i *društveni* kapital, sačinjen od društvenih obveza ('veza'), koje su u određenim uvjetima konvertibilne u ekonomski te može biti institucionaliziran u obliku plemićkih titula» (Bourdieu, 1986: 47). Također, u procesu institucionalizacije kulturnog kapitala kroz obrazovne titule, dolazi do pretvaranja jednog oblika kapitala u drugi, jer «investicije u obrazovanje imaju smisla samo ako je mogućnost obrtanja izvorne preobrazbe ekonomskog u kulturni kapital (...) garantirana» (Bourdieu, 1986: 190). Količina kulturnog kapitala ovisi o «količini» vremena potrebnog za njegovo stjecanje, kao što i «preobrazba ekonomskog u kulturni kapital pretpostavlja, također, potrošnju vremena koju omogućuje raspolaganje ekonomskim kapitalom» (Bourdieu, 1986: 196).

Bourdieu (1984) razlikuje ekonomske i kulturne statusne hijerarhije, te koristi položaj zanimanja kako bi razlikovao ekonomski i kulturni položaj osobe. Za ove dvije dimenzije koristi dvije različite ljestvice zanimanja: zanimanja nižeg društvenog statusa, kao nekvalificirani radnici, na obje ljestvice imaju niske bodove, dok ona koja imaju visok društveni status obično visoko kotiraju na obje ljestvice. Zanimanja u obrazovanju, zdravstvenoj skrbi i socijalnoj službi obično su visoko na ljestvici kulturnog kapitala, te predstavljaju «novu klasu» post-industrijskog društva. Zanimanja za koja se pretpostavlja da imaju relativno visok položaj na ekonomskoj ljestvici ona su «stare» srednje klase, poput ekonomista, inženjera, menadžera i vlasnika. Kulturni resursi uključuju jezične vještine, kreativne i artistske sposobnosti, poznavanje umjetnosti, povijesti i znanosti. Ekonomski resursi uključuju dohodak, bogatstvo, poduzetničke i trgovačke sposobnosti, te poznavanje trgovine i ekonomije. Primjeri zanimanja visokog kulturnog položaja su umjetnici, učitelji,

profesori, novinari i knjižničari, dok su primjeri takvih zanimanja na ekonomskoj skali menadžeri, računovođe, bankari, brokeri te vlasnici poduzeća.

Središnju ulogu u reproduciranju društvenih nejednakosti po Bourdieuovu mišljenju ima kulturni kapital, kojeg pojedinac stječe ili ne stječe kao posljedicu kulturne strategije svoje obitelji, a čija je temeljna vrijednost to što pojedincima omogućava da se prilagode dominantnome društvenom diskursu. «Bourdieu tvrdi da optimalnim korištenjem kulturnog kapitala određene društvene klase, a prije svega vladajuća politička klasa i dominantna intelektualna klasa, reproduciraju svoj položaj unatoč prividima da u društvu postoji, i da se potiče, društvena mobilnost. Upravo je transmisija kulturnog kapitala, prema Bourdieu, najučinkovitiji oblik hereditarne transmisije kapitala, jer uglavnom nije vidljiva i lako uočljiva, te se ne može lako podvrgnuti kontroli, za razliku od nasljeđivanja ekonomskog kapitala koje se može lakše kontrolirati» (Šalaj, 2007: 12-13). «Direktan prijenos ekonomskog kapitala ostaje jedan od glavnih sredstava reprodukcije, a učinak društvenog kapitala ('pomoć', 'veze i poznanstva', *'the old boy network'*) tendira ispraviti efekt akademskih sankcija. Obrazovne kvalifikacije nikada ne funkcioniraju savršeno kao «valuta». Nikada ih se ne može odvojiti od njihovih posjednika, naročito u najmanje rigidnim elementima društvene strukture» (Bourdieu, 1986: 58). Govoreći o višim slojevima i njihovim težnjama ka «zatvaranju», Bourdieu tvrdi da se moć doista može posjedovati tek udruživanjem ekonomskog i kulturnog kapitala.

U modernim društvima životne šanse i socioekonomski položaj pojedinca u velikoj mjeri ovise o njegovim obrazovnim postignućima zbog čega se na obrazovni sustav u suvremenom društvu gleda kao na alokacijski mehanizam za različite socioekonomske položaje. Nekoliko je razloga zašto se vjeruje da je kulturni kapital prednost u procesu školovanja. Djeca koja su u roditeljskom domu izložena kulturnom kapitalu bolje su pripremljena na svladavanje akademske građe, razvijaju bolji ukus za građu i intelektualne koncepte, te mogu biti direktno favorizirana od strane učitelja u odnosu na djecu s manje kulturnog kapitala. Kako je količina kulturnog kapitala s kojim roditelji mogu snabdjeti svoju djecu direktno povezana sa statusom zanimanja roditelja, opravdano je vjerovati da zanimanja roditelja imaju snažniji utjecaj na stjecanje kulturnog nego ekonomskog kapitala. Kao što N. D. de Graaf i P. M. de Graaf (2002: 54) zaključuju: «budući se tradicionalno kulturna dimenzija više od ekonomske u prijenosu na nove generacije oslanja na obrazovanje može se očekivati da će rastuća otvorenost obrazovnog sustava više utjecati na kulturnu nego ekonomsku transmisiju».

J. Coleman (1988) je utjecaj obiteljskog podrijetla razmatrao kroz socijalni kapital i to njegovim raščlanjivanjem na tri dijela: financijski, ljudski i društveni kapital. Financijski kapital standardno se poima kao prihode i fizičke resurse obitelji koji se ulažu ili se mogu uložiti u obrazovanje djece, ljudski kapital je vezan uz obrazovanje roditelja, a društveni se tiče odnosa unutar obitelji – prvenstveno ulaganja roditeljskog vremena u obrazovanje djece. U njegovim se istraživanjima upravo društveni kapital pokazao ključnim za obrazovno postignuće djece. Financijski kapital uvelike olakšava ulaganje u obrazovanje djece, no u slučaju visokog financijskog kapitala uz nizak društveni kapital uspjeh je često rjeđi nego u slučaju niskog financijskog uz visok društveni kapital.

Coleman (1998) je socijalni kapital vezivao uz razvoj svoje opće teorije društvenih odnosa. Po njemu pojedinac profitira svojom uključenosti u društvene mreže (koje proizvode društveni kapital) time što poboljšava svoja postignuća na različitim područjima. «Društveni odnosi konstituiraju kapital ako potiču stvaranje međusobnih obveza i očekivanja među akterima, osiguravaju pouzdanost društvenog okruženja, otvaraju kanale za lakše prikupljanje informacija i uspostavljaju norme koje potiču poželjne oblike ponašanja, istodobno sankcionirajući ponašanja koja se smatraju štetnima» (Šalaj, 2007: 14). Na tragu ovome je i Bourdieu koji u svom djelu *The Forms of Capital* (1986) navodi da je društveni kapital agregat stvarnih ili potencijalnih resursa povezanih s posjedovanjem trajnih veza poznanstava i prepoznavanja – ili, drugim riječima, za članstvo u grupama – koje pružaju svojim članovima potporu u obliku kolektivno posjedovanog kapitala, potvrdu koja im omogućuje dobivanje kredita, u različitim značenjima te riječi. O kulturnim i ekonomskim zanimanjima ponekad se govori kao o onima koji formiraju odvojene elite, ali realističnije je govoriti o dvije kontinuirane i korelirane dimenzije, s nekim zanimanjima koja imaju visok položaj u samo jednoj hijerarhiji, dok druga imaju visok ili nizak položaj na objema. Pretpostavlja se da je stupanj preklapanja, iako prisutan kroz cijelu hijerarhiju, niži na vrhu nego na dnu. Odnosno, da je manje specijalizacije u zanimanjima prisutno na dnu skale gdje su smještena zanimanja poput čistača i radnika u poljoprivredni – zanimanja s malo kulturnih i ekonomskih resursa.

Literatura koja je ukazala na međugeneracijsku transmisiju ljudskog kapitala kao na ključan faktor u održanju siromaštva (Borja, 1992) koristi model koji evaluira dvije politike: osiguranje javnog obrazovanja, te eliminaciju prepreka u postizanju određenih kvalifikacija tijekom obrazovanja. U razvijenim ekonomijama s visokom razinom ljudskog kapitala i relativno visokim plaćama niže obrazovanih radnika vjerojatnije je da će ti radnici moći svojoj djeci priuštiti više obrazovanje. No, u razvijenim ekonomijama također je moguća i

silazna mobilnost zbog smanjene razlike u plaćama više i niže obrazovanih – djeca obrazovanih radnika manje će biti motivirana uložiti u visoko obrazovanje. Obratno, u nerazvijenim ekonomijama razlika u plaćama više i niže obrazovanih bit će veća što smanjuje šanse djece niže obrazovanih za sudjelovanjem u obrazovanju te povećava motivaciju djece visoko obrazovanih da zadrže status (Owen i Weil, 1998: 72).

Viša kvaliteta života povezuje se i s «umreženošću» pojedinca, odnosno povezanosti pojedinca s drugim pojedincima ili skupinama koji će im omogućiti pristup informacijama. U razmatranjima utjecaja roditeljskog statusa na izbor obrazovanja kod djece često se koristi argumentacija da djeca više društvene klase postižu više stupnjeve obrazovanja (Heyns i Bielecki, 1993; Heath, 2000; Harding i Farrell, 2003). Naime, roditelj koji je izvršio prijelaz u obrazovnom sustavu s kojim je njegovo dijete upravo suočeno može djetetu dati pouzdanije informacije nego roditelj koji nije prošao takav put. Drugi faktor u ovim odlukama jest da u dobi kada djeca prolaze kroz prve prijelaze u obrazovnom sustavu taj ih sustav snabdijeva informacijama o zanimanjima i tržištu rada. No, oba ova uvida pružaju samo dio slike pa je za utemeljenje razumijevanje obrazovnog postignuća potrebno konstruirati i testirati teorije o tome zašto djeca različitog društvenog porijekla teže različitim obrazovnim razinama, te imaju li različiti makro uvjeti različit učinak na vjerojatnost određenih prijelaza u obrazovnom sustavu kod djece različitog društvenog porijekla.

U elaboraciji teorija o utjecaju obrazovanja na društveni položaj neki autori upozoravaju na sociološke i ekonomske pristupe, koji se još uvijek uvelike razlikuju, unatoč naporima u pronalaženju zajedničkih temelja za ekonomiju i sociologiju (Swedberg, 1997; Bills, 2003). Sociolozi su zaokupljeni zanimanjima, poslovima te ograničenjima tržišta rada (Granovetter i Tilly, 1988), dok ekonomisti naglašavaju razliku društvenih i privatnih stopa povrata od školovanja, što je kontrast koji rijetko privlači pažnju sociologa. Pokušavajući pomiriti ove pristupe, D. Bills, je, sljedeći Mertona (1967), predložio podjelu na sedam teorija srednjeg dometa koje se bave vezom obrazovnih kvalifikacija i socioekonomskog uspjeha. One se odnose na ljudski kapital, *screening* (uključujući filtriranje), signaliziranje, kontrolu, kulturni kapital, te institucionalne i teorije obrazovnih kvalifikacija. Teorije obrazovnih kvalifikacija, kontrole uvjeta pod kojim poslodavci ocjenjuju zapošljivost kandidata i teorija kulturnog kapitala dobro su poznate sociolozima. No, pojam *screeninga* (zajedno s pojmom signaliziranja) igra bitnu ulogu u ekonomiji te nije toliko široko istraživano u sociološkoj teoriji. Za ekonomske se aktere drži da odašilju signale, te koriste *screening* u svojim aktivnostima kako bi bili jednako spremni osigurati pozajmicu potrošačima kao i poslodavcima i tražiteljima posla. D. Bills se referira na J. Stiglitz (1975) kada kaže da je

screening mehanizam kojim tržišta reagiraju na nesavršene informacije o kvalitetama pojedinaca, signalizirajući svojim tražiteljima posla kapacitete njihove produktivnosti. Bills (2003: 446) dalje navodi da «signaliziranje» na tržištu rada nadopunjava *screening*: poslodavci provode *screening*, a tražitelji posla signaliziraju, što je, primjerice, analizirao M. Spence (1981).

Institucionalisti, odnosno zastupnici institucionalne teorije fokusiraju se na učinke školovanja na šire sklopove društvene stratifikacije, te posvećuju manje pažnje individualnom postignuću kroz socijalizaciju ili alokaciju. Zaključke o institucionalnoj teoriji Bills temelji na uvidima Mayera (1977) te J. W. Mayera i B. Rowana (1977), govoreći da ona ide dalje od problema ograničenih informacija o tržištu rada i ponašanju poslodavca, koji, u određenoj mjeri, motiviraju skoro sve ostale teorije. Odnosno, ovaj pristup uključuje i različite dimenzije ljudskog kapitala i načine na koji ljudi plasiraju svoj kapital na tržištu te mehanizme prepoznavanja tih kapitala od strane drugih aktera na tržištu.

Oni koji zagovaraju teoriju obrazovnih kvalifikacija (*kredencijalizam*) polaze od toga da formalno školovanje vodi do socioekonomskog uspjeha ne zbog nadmoćnijih znanja i vještina više obrazovanih, nego zbog sposobnosti obrazovanih da kontroliraju pristup tim znanjima. U kontekstu teorije obrazovnih kvalifikacija poslodavci su viđeni kao oni koji se ne rukovode vlastitom sposobnošću zapošljavanja obrazovanih radnika, nego rade na temelju široko društveno prihvaćenih pretpostavki o prikladnim vezama obrazovanja i pronalaska posla. D. Bills (2003: 445) rezimira da se od svih ovdje predstavljenih modela kredencijalizam čini najosporavanijim, najviše podložnim različitim interpretacijama te najmanje konzistentnim. Njegova značenja variraju od (problematične) tvrdnje da obrazovne kvalifikacije nemaju informacijsku vrijednost do (neosporne) tvrdnje da se razina školovanja potrebna za obavljanje određenog posla s vremenom povećava.

Kao što je već navedeno, povezanost obrazovnih postignuća, ishoda zanimanja i procesa mobilnosti (Parsons, 1949; Blau i Duncan, 1967; Wolfle, 1985), uz socioekonomske i obiteljske značajke (Blau i Duncan, 1967; Eckland i Alexander, 1980), akademske sposobnosti (Sewell i Shah, 1967), te aspiracije (Sewell i Hauser, 1975; Trent i Medskar, 1968), ključni su faktori u teorijskim modelima međugeneracijske mobilnosti. No, A. d'Addio (2007: 51) smatra da je procjenjivanje učinka roditeljskog obrazovanja na školovanje djece (uzlazno) pristrano jer ignorira međugeneracijski transfer sposobnosti i doseg biranja partnera, a kako ispituje samo male dijelove populacije u određenom trenutku model nije dostatan za analiziranje dinamike mobilnosti. Nadalje, ovi modeli ne bave se na prikladan način s neuočenom heterogenošću te s činjenicom da obrazovni prijelazi nisu uvijek

sekvencionalni. H. Holmlund (2006) je direktnije proučavala utjecaj reformi obrazovnog sustava na obrazovnu mobilnost, te pokazuje da su obrazovne reforme u Švedskoj 1950-ih koje su odgodile procjenu sposobnosti u osnovnom obrazovanju s dobi od sedam na devet godina reducirale međugeneracijsku korelaciju obrazovnih ishoda (i također dohodaka).

C. Iannelli u svojoj analizi pod naslovom *Parental Education and Young People's Educational and Labour Outcomes: A Comparison across Europe* (2002) navodi da moderna društva još nisu uspjela osigurati izjednačenje šansi u obrazovanju i zapošljavanju za ljude različitog socijalnog porijekla. Velik dio sociološke literature analizirao je mehanizme kroz koje socijalne prednosti mogu biti prenošene. Kao što teorije socijalnog kapitala naglašavaju, učenici iz slojeva s prednostima posjeduju jezične vještine, stavove i društvene vrijednosti koje se više naglašavaju u obrazovnom sustavu. Ove značajke se prenose putem obiteljskog porijekla, te se osnažuju kroz interakciju s prijateljima i članovima zajednica kojima obitelj pripada. Drugi skup teorija (primjerice, Sewell i Hauser, 1980 s *Wisconsin studies*) fokusirao se na pitanje načina na koji socijalno porijeklo posredno može utjecati na obrazovno postignuće, naročito kroz formiranje aspiracija. Ne samo da učenici iz viših društvenih slojeva imaju veće šanse razviti kognitivne vještine, nego ih se i od strane roditelja i nastavnika potiču na nastavak školovanja, stjecanje viših obrazovnih stupnjeva te više aspiracije vezane uz budućnost. Nasuprot tome, djeca iz nižih društvenih slojeva žive u manje privilegiranoj okolini, manje su ohrabrivani od strane roditelja i nastavnika, te postižu niže obrazovne kvalifikacije i imaju niže aspiracije. Socijalne razlike u aspiracijama vode do socijalnih razlika u obrazovnom postignuću, odnosno aspiracije su značajan element objašnjenja obrazovnih postignuća.

Teoretičari racionalnog izbora pružaju različitu perspektivu putem objašnjenja razlika u individualnim obrazovnim aspiracijama kao rezultata racionalne evaluacije troškova i koristi koje različitim društvenim slojevima pridružuju različite obrazovne ishode (Boudon, 1974; Breen i Goldthorpe, 1997 i 2001; Breen i Jonsson, 2005). Djeca iz viših društvenih slojeva imaju više ekonomskih resursa i više su motivirana postići više obrazovne kvalifikacije. Oni ciljaju ka održanju socijalnog položaja svog porijekla, a posjedovanje sveučilišne diplome pritom je značajan resurs za izbjegavanje silazne mobilnosti. U ovom esmislju oni imaju više za izgubiti ukoliko ne postignu više obrazovne kvalifikacije, nego li je to slučaj s djecom iz manje privilegiranih društvenih slojeva. Pritom je važno da su za njih troškovi dužeg obrazovanja niži zbog veće dostupnosti ekonomskih resursa nego drugim učenicima.

Postizanje viših obrazovnih kvalifikacija djece iz privilegiranih društvenih slojeva kao krajnji rezultat ima njihov bolji položaj na tržištu rada. Kao što iznose W. Müller i Y. Shavit (1998: 1) «obrazovanje je ključna intervenirajuća veza između socijalnog porijekla pojedinaca i njihovog kasnijeg odredišta», a ovo može ojačati društvene nejednakosti u odredišnim zanimanjima. Institucionalni faktori igraju značajnu ulogu u slabljenju (ali i u jačanju) veze između socijalnog porijekla mladih te njihovih obrazovnih postignuća. Prema Y. Shavit i H.-P. Blossfeld (1996: 241-242), izjednačenje u kulturnim i ekonomskim resursima preduvjet je postizanja jednakosti u obrazovnim šansama između različitih slojeva. Oni temelje svoje tvrdnje na empirijskim dokazima iz istraživanja provedenih u Švedskoj (Jonssona, 1993), te de Graafa i Ganzebooma (1993) u Nizozemskoj, koja su dijelovi istog istraživačkog projekta. Ustanovljeno je da u Švedskoj i Nizozemskoj veza socijalnog porijekla i obrazovnih prijelaza (prijelaza iz osnovnog u srednje obrazovanje, te iz srednjeg u visoko) opada kroz vrijeme. Taj je trend objašnjen time da ove dvije zemlje karakterizira izjednačenje socioekonomskih uvjeta, vjerojatno zbog utjecaja države blagostanja, što je dovelo do izjednačenja obrazovnih šansi. Nasuprot tome, komparativna studija (Shavit i Blossfeld, 1993), s rezultatima usporedbi iz 11 zemalja – uključujući zapadne i ne-zapadne kapitalističke države, bivše europske socijalističke države i Izrael – pokazuju perzistiranje obrazovne selekcije koja favorizira djecu privilegiranog socijalnog porijekla.

Ekspanzija obrazovanja također može biti institucionalni faktor koji djeluje u korist izjednačenja obrazovnih šansi. Razlog za ovakvo razmatranje jednostavan je: ako se udio ljudi koji ulaze u obrazovni sustav općenito povećava pojedinci nižeg socijalnog porijekla također će imati veće šanse ući u taj sustav. Međutim, ekspanzija obrazovanja ne dovodi uvijek do redukcije socijalnih nejednakosti u obrazovnim šansama. Prema A. E. Raftery i M. Hout (1993), kako bi došlo do izjednačenja u obrazovnom procesu treba doći do saturacije u stopama participacije na jednoj razini (u smislu da ta stopa iznosi 100%) za najprivilegiraniji društveni sloj. U tom bi slučaju proces daljnje ekspanzije obrazovanja bio povezan sa stvarnim padom utjecaja socijalnog porijekla na obrazovne šanse. Ukoliko ovaj uvjet nije zadovoljen, djeca privilegiranih društvenih slojeva i dalje će biti značajno u prednosti što se tiče nastavka obrazovanja nego djeca iz drugih slojeva (Raftery i Hout, 1993; Heath, 2000). Ovi istraživači naglašavaju da zajamčen pristup sveučilišnom obrazovanju nije bio dovoljan faktor osiguravanja jednakosti obrazovnog uspjeha. Stoga, usprkos rastućem broju studenata koji ulaze u sveučilišni sustav, postotak diplomanata ostao je značajno nizak, posebice ako se usporede OECD zemlje i njihovi rezultati u uklanjanju barijera te povećanju obrazovnih šansi za djecu iz nižih društvenih slojeva.

Istočnoeuropske su države u vrijeme socijalizma prošle kroz politiku pozitivne diskriminacije u korist djece radničke klase. U 1950-ima uvedene su politike reguliranja selekcije polaznika tercijarnog obrazovanja: uspostavljene su striktne kvote koje su osiguravale da određeni postotak studenata iz radničke klase bude primljen na fakultete (Ganzeboom i Nieuwbeerta, 1999; Robert i Bukodi, 2004). Ovakve su obrazovne politike, zajedno s napuštanjem prava na krupno privatno vlasništvo i prava nasljeđivanja nekih oblika privatnog vlasništva ciljale na prekid transmisije socijalnih prednosti preko generacija. Suprotno nalazima iz Švicarske i Nizozemske, neki empirijski nalazi pokazuju da ove egalitarne obrazovne politike nisu uspjele niti u istočnoeuropskim niti u zapadnoeuropskim zemljama – utjecaj socijalnog porijekla na obrazovno postignuće nije se bitno smanjio kroz vrijeme (Mateju, 1993; Szélenyi i Aschffenburg, 1993; Heyns i Bielecki, 1993; Ganzeboom i Nieuwbeerta, 1999). Čini se da u ovim zemljama u prijenosu socijalnih prednosti kulturni resursi obitelji imaju veću ulogu od ekonomskih resursa (Ganzeboom, de Graaf i Róbert, 1990). No, ovo se vjerojatno promijenilo nakon pada socijalističkih režima jer su nejednakosti u dohotku porasle. Istodobno, tijekom razdoblja ekonomske transformacije prema kapitalističkoj ekonomiji, u istočnoeuropskim su državama porasle i obrazovne nejednakosti (Micklewright i Flemming, 1999).

U istraživanju statusa obitelji i društvene stratifikacije u socijalističkoj Hrvatskoj V. Lay (1991a: 7) kao varijable društvenog blagostanja navodi prehranu, stanovanje, uvjete rada, zdravlje, odmor i rekreaciju te obrazovanje. U njegovu je istraživanju korelacija kvalitete obrazovanja s pripadnošću statusu (definiranom materijalnim stanjem) slabija i to u smjeru da «siromašniji relativno više sudjeluju u nižim razinama obrazovanosti, a bogatiji u višim razinama». Također, (1991a: 28) je ustanovio da je obrazovanje «pokazatelj kvalitete života, tj. blagostanja za koji bilježimo relativno najviši intenzitet korelacija s najvećim brojem drugih pokazatelja. Tako je kvaliteta obrazovanja u korelaciji srednjeg intenziteta s kvalitetom uvjeta rada, odmora i rekreacije i stanovanja dok je korelacija s kvalitetom zdravlja slabog intenziteta, a između kvalitete prehrane i kvalitete obrazovanja povezanosti gotovo da i nema». Isti autor također tvrdi da odličnu, odnosno, dobru kvalitetu blagostanja, odnosno vrh «piramide društvenog blagostanja» zauzimaju u najvećoj mjeri stručnjaci i rukovodioci, iza njih slijede službenici, dok tek oko četvrtine radnika i zanemariv broj poljoprivrednika ima vrlo dobru kvalitetu životnog blagostanja.

3.4. Utjecaj obrazovanja i zanimanja majki i očeva na statusno postignuće djece

Obrazovanje, kao jedan od temeljnih resursa uz pomoć kojeg se pojedinac pozicionira na tržištu rada, te koji određuje njegov pristup drugim resursima, a time i kvalitetu i stil života, zastupljeno je u svim istraživanjima. Stoga će ova cjelina biti posvećena varijabli obrazovanja, odnosno obrazovanog postignuća u istraživanjima međugeneracijske mobilnosti. Adresiranje povezanosti obrazovnih uspjeha i otvorenosti društva intenzivirano je kada su se istraživanja koncentrirala na ulogu zasluga odnosno meritokracije u procesu međugeneracijske mobilnosti (Breen, Johnsson, 2005: 224). C. Ianelli (2002: 1) navodi teoretičare modernizacije koji obrazovne kvalifikacije smatraju ključnima u procesu izjednačenja društvenih šansi i međugeneracijske mobilnosti kao što su Kerr, Dunlop, Harbison i Myers (1973), Treiman (1970), te Parsons (1994). Prema njima, porast zahtjeva za kvalificiranim ljudima doveo je do ekspanzije obrazovanja i jače veze između obrazovanja i postignuća u zanimanjima što ne ostavlja mjesta askriptivnim faktorima. D'Addio (2007) smatra da bi meritokratski kriteriji trebali prevladati nad partikularističkim zasnovanim na spolu, socijalnoj klasi ili etničkoj grupi u alokaciji poslova, no empirijski dokazi učinka socijalnog porijekla na postignuća u obrazovanju i zanimanju nisu potkrijepili ovo optimističko stajalište. Mnoga su komparativna istraživanja pokazala jaku povezanost socijalnog porijekla i šansi u obrazovanju i zanimanju: ljudi nižeg socijalnog porijekla još uvijek imaju veći rizik ranog ispadanja iz obrazovnog sustava (Shavit i Blossfeld, 1993) i postizanja loših rezultata na tržištu rada (Müller i Shavit, 1998).

Obrazovanje i zanimanje roditelja može se promatrati kao 'pretočeni' socijalni kapital koji umnogome utječe na šanse i ishode njihovih potomaka. U tom smislu, obrazovanje roditelja može utjecati na razvoj djece i posredno i neposredno. Na primjer, učinak obrazovanja na dohodak roditelja može modificirati udio resursa koji se troši na kućanstvo, školovanje i brigu oko djece – drugim riječima, nisko obrazovanje može implicirati niske prihode i kreditnu nesposobnost. Stoga roditelji mogu smatrati doprinos obiteljskim prihodima od strane djece važnijim od njihova obrazovanja, te mogu doprinijeti osjećaju djece da je škola neprijateljsko ili neugodno okruženje. Drugim riječima, djeca putem roditeljskog favoriziranja ekonomskog osamostaljenja nauštrb školovanja imaju i manju vjerojatnost uspješne integracije u obrazovni sustav te visokih obrazovnih uspjeha. Obrazovanje roditelja također modificira njihovo ponašanje kroz realokaciju vlastitog vremena između tržišta rada i aktivnosti u domaćinstvu (D'Addio, 2007: 19). Nadalje, obrazovanje roditelja može utjecati i na veličinu kućanstva i distribuciju obrazovnih šansi

između braće i sestara, te na okolinu u kojoj djeca provode svoje djetinjstvo i adolescenciju, oblikujući njihove ukuse i preferencije (Feinstein i sur., 2004). Obrazovanje roditelja može osnažiti i svjesnost o zdravlju i obeshrabriti ponašanja koja mogu imati utjecaj na razvoj djeteta (primjerice, pušenje i prehrambene navike tijekom trudnoće). Generalno gledano, obrazovanje je glavni kanal međugeneracijskog prijenosa socioekonomskog statusa jer posreduje u utjecaju nekoliko drugih faktora kao što su dohodak ili zanimanje (Feinstein i sur., 2004).

Povezanost obrazovanja i zanimanja jedna je od najsnažnijih među indikatorima statusa pojedinaca, tj. njegova smještanja na društvenoj ljestvici. Blau-Duncanov model (1967) govori da se stratifikacijski proces sastoji od tri razine. Prva razina povezuje društveno porijeklo s obrazovnim postignućem. Druga razina povezuje obrazovno postignuće i porijeklo sa statusom prvog zaposlenja. Treća razina povezuje društveni status prvog zaposlenja, obrazovno postignuće i društveno porijeklo sa statusom kasnijeg zaposlenja. Rane elaboracije Blau-Duncanovog modela, najbolje upotrijebljenog u *Wisconsin modelu* (Sewell i sur., 1969), koristi socijalno-psihološke varijable (sposobnost, ambicija, utjecaj značajnih drugih) za objašnjavanje pozitivne povezanosti između društvenog porijekla i obrazovnog postignuća. Pristup Blauove i Duncanove studije *Američka struktura zanimanja* (*The American Occupational Structure*, 1967) replicirali su Featherman i Hauser u *Mogućnosti i promjene – Opportunity and Change* (1978), a proširena je i na druge zemlje (Treiman i Ganzeboom, 1990). Prije Blauovog i Duncanovog određenja procesa obrazovnog postignuća općenito je smatrano da su mobilnost i reprodukcija kontradiktorne i međusobno isključive, odnosno da obrazovanje mora promovirati ili mobilnost ili reprodukciju. Ali unutar formalnog modela analize puta (*path analysis*) bilo je lakše uvidjeti kako obrazovanje – zbog njegove središnje uloge u postizanju zanimanja – može pospješiti kako mobilnost tako i reprodukciju.

De Graaf i Kalmijn (2001: 51) u svom su radu ispitali proces nasljeđivanja kulturnog i ekonomskog statusa zanimanja u kojima su dva položaja ispitanika korištena kao zavisne varijable. Njihov je model jednostavnija verzija Blauova i Duncanova originalnog modela statusnog postignuća, a uključuje tri varijable: status zanimanja oca, obrazovanje ispitanika i status zanimanja ispitanika. Procjenjivali su tri teorijski važna efekta: a) ukupan efekt očeva statusa zanimanja na status zanimanja sina ili kćerke, b) neposredan utjecaj očeva statusa zanimanja i c) posredan utjecaj očeva statusa zanimanja kroz obrazovno postignuće sinova ili kćeri. Ovi autori navode da su istraživanja međugeneracijske profesionalne mobilnosti u Nizozemskoj pokazala da povezanost statusa zanimanja roditelja i djece opada kroz vrijeme, a njihove je nalaze nešto kasnije potvrdio i Van de Werfhorst (2002). Istraživanje de Graafa i

Kalmijna (2001) elaborira ideju da stratifikacija zanimanja uključuje i kulturnu i ekonomsku hijerarhiju, te da proces međugeneracijske mobilnosti slijedi različite obrasce na ove dvije dimenzije. Glavna je hipoteza da je međugeneracijska transmisija kulturnog statusa snažnije povezana s posrednim kanalom, kroz obrazovno postignuće, nego transmisija ekonomskog statusa, te da je izjednačavanje obrazovnih mogućnosti osobito utjecalo na kulturnu transmisiju društvenog statusa. No, on tvrdi da je u slučaju žena riječ o ponešto različitom obrascu: kulturna transmisija se većim dijelom nego kod muškaraca zbiva putem obrazovnog sustava, a ekonomska je transmisija znatno slabija nego kod sinova.

De Graaf i Kalmijn tvrde da je ekspanzija visokog obrazovanja i pad neposredne transmisije prisilio zanimanja visokog ekonomskog statusa da se više oslanjaju na školovanje kao način osiguravanja prednosti budućim generacijama. «U studijama trendova statusnog postignuća u Nizozemskoj rezultati govore u prilog opadanju pripisivanja i rasta postignuća statusa. Značajno je pao neposredan prijenos ekonomskog statusa zanimanja, a također i kulturnog statusa, jer je obrazovni sustav u većoj mjeri zasnovan ne meritokratskim načelima, i jer je poticanje djece na više stupnjeve obrazovanja postalo uobičajeno u svim stratumima» (de Graaf i Kalmijn, 2001: 64). Navedeno objašnjavaju time da se jedno od tumačenja mobilnosti u kulturnoj sferi izvodi iz socijalizacijskih praksi roditelja – može se reći da je roditeljima lakše motivirati djecu da uče nego im osigurati prijenos ekonomskog kapitala. Njihov zaključak govori da je: «količina preklapanja, iako prisutna kroz cijelu hijerarhiju zanimanja na vrhu nego na dnu. Manje je specijalizacije na dnu hijerarhije zanimanja gdje se nalaze čistači i radnici na farmi, tj. u zanimanjima koje imaju malo kulturnog i ekonomskog kapitala».

U svom istraživanju N. D. de Graaf i P. M. de Graaf (2002) daju detaljan opis metodologije istraživanja koji počinje određenjem zanimanja koja su kombinirana na način da su približno slična obzirom na sektor i oblik rada. Zanimanja slična po obliku rada ali različitih razina plaća nastojalo se držati odvojeno. Za mjerenje ekonomskog statusa zanimanja korišten je prosječni mjesečni dohodak radnika u pripadnom zanimanju. Obrazovanje je mjereno kao broj godina obrazovanja koje su bile potrebne kako bi se osoba kvalificirala za najviše moguće zanimanje. Kulturni status zanimanja mjereno je kao prosječna obrazovanost osoba u pripadnom zanimanju. Kao rezultat je dobiveno da zanimanja višeg ekonomskog nego kulturnog statusa uključuju upravitelje poduzeća, menadžere, odvjetnike, ekonomiste, te u nižem omjeru tehničare i poljoprivrednike. Zanimanja visokog kulturnog statusa bez odgovarajuće visokog ekonomskog statusa uključuju učitelje, socijalne radnike, knjižničare, svećenstvo i društvene znanstvenike. Elitna ekonomska zanimanja, s druge

strane, obično naglašavaju težak rad i društveno-ekonomsko postignuće kao kriterij za samoprocjenu te procjenu drugih, a detaljna analiza supružnika pokazuje da kulturni i ekonomski status služe kao granice na bračnom tržištu.

Breen i Goldthorpe (1997) u svom su radu ispitivali tri široko dokumentirana empirijska fenomena: 1) porast sudjelovanja u obrazovanju; 2) male promjene u razlikama između klasa obzirom na udio sudjelovanja u obrazovanju i 3) eroziju rodni razlika u obrazovanju. U tu su svrhu razvili matematički model, koristeći pristup racionalne akcije, uz objašnjenje da su ovi trendovi rezultat individualnih odluka koje se donose obzirom na ograničenja vlastitih obrazovnih šansi. Model opisuje djecu i njihove obitelji na način da njihova ponašanja objašnjava kao racionalna, tj. kao izbor između različitih obrazovnih opcija, odnosno troškova i koristi. Njihovo objašnjenje ujedno znači i da ne koriste kulturne ili normativne razlike između slojeva ili rodova. Goldthorpe (2000: 11) dalje pojednostavljuje ovu teoriju kada kaže da su dvije strategije kojima djeca odlučuju o nastavku školovanja: 1) strategija «odozdo» u kojoj djeca žele postići isti položaj kao i njihovi roditelji, a ona je najčešća kod djece roditelja nižeg statusa i 2) strategija «odozgo» u kojoj djeca teže ili višem položaju od položaja svojih roditelja ili zadržavanju njihova već ionako visokog položaja.

Također, teorija izbjegavanja relativnog rizika (*relative risk aversion*) dobra je polazna točka za razumijevanje strategije djece pri odlučivanju hoće li nastaviti obrazovanje. Teoriju je predložio Boudon (1974), a dokazuje da je odluka o nastavku formalnog obrazovanja većinom zasnovana na želji za izbjegavanjem silazne mobilnosti. Naime, Boudon utjecaj socijalnog statusa diferencira na primarni i sekundarni efekt. Primarni efekt govori o tome da djeca iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa u prosjeku postižu slabiji školski uspjeh što ih vrlo često isključuje iz mogućnosti za daljnje više ili visoko školovanje, a time i za bolji plasman na tržištu rada. Sekundarni efekt produbljuje razlike nastale samim pripadanjem obiteljima različitog statusa putem diferenciranja djece na osnovi obiteljskih i društvenih resursa te ambicija, što djecu nižeg statusa izbacuje iz «utakmice» čak i u slučaju njihova dobrog školskog uspjeha.

Odluka o poslijediplomskom obrazovanju temeljena je na potpuno drukčijim razlozima od onih kojima se vode pojedinci pri odlukama o nižim stupnjevima obrazovanja. No, kao što Werfhorst i Andersen (2005: 323) primjećuju, roditelji koji su sami prošli poslijediplomsko obrazovanje vjerojatno su svjesni svih rizika i troškova, te postoji mogućnost da će obeshrabriti vlastitu djecu u istome, osim ukoliko je to potrebno kako bi se izbjegla njihova silazna mobilnost. Drugim riječima, vjerojatnije je da će status biti sačuvan ukoliko određeni stupanj obrazovanja nosi višu vrijednost, što s poslijediplomskim

obrazovanjem nije uvijek slučaj. Osim toga, ova grupacija ima vrlo ograničene mogućnosti za uzlaznu mobilnost zbog postojanja gornjeg limita. Navedena dva faktora sugeriraju da je primarni cilj investiranja u poslijediplomsko obrazovanje izbjegavanje silazne mobilnosti. No, poslijediplomski studij također implicira neke socijalne «troškove», poput odgađanja zasnivanja obitelji, a u slučaju neuspjeha u završavanju ovog studija tržište rada neće kompenzirati tu vrstu gubitaka.

Prema Werfhorst i Andersenovim (2005) zaključcima može se reći da relativno rano u karijeri djeca iz radničke klase izbjegavaju silaznu mobilnost samom činjenicom da su još uvijek u sustavu školovanja, no troškovi neuspjeha u školovanju niži su za djecu više roditeljske klase. Djeca povlaštenijeg podrijetla imaju i druge načine pronalaženja posla u slučaju obrazovnog neuspjeha, primjerice kroz roditeljsku mrežu poznanstava. Djeca manje povlaštenog podrijetla ne mogu računati na ovu povlasticu i stoga se za njih neuspjeh u školovanju izjednačava s gubitkom vremena, jer ta djeca imaju manje sredstava za financiranje svog obrazovanja ili za nadoknadu potencijalne zarade izgubljene tijekom godina uložениh u svoje školovanje.

U analizama relativne stope mobilnosti obično se koriste stope vjerojatnosti koje pokazuju relativnu šansu da pojedinci rođeni u dvije različite kategorije porijekla nađu svoj određeni status prije u jednoj nego u drugoj kategoriji. Slijedom ovoga Johnston, Ganzeboom i Treiman (2005: 2) postavljaju dva teorijska pitanja: 1) Koji je najprikladniji model za operacionalizaciju utjecaja majki i očeva na obrazovno postignuće djece? I 2) u linearnim modelima statusnog postignuća, usporedbama među nacijama došlo se do zaključka da utjecaj očeva obrazovanja na obrazovanje djece opada, te je pitanje do kojih bi rezultata došli drukčiji modeli (primjerice, opada li taj utjecaj i kada se uključi majke u jednadžbu). Primjenjujući svoje modele, odnosno, ispitujući u kojoj mjeri pojedini modeli odgovaraju podacima iz različitih država ovi su autori došli do zaključka da individualni model (naveden dolje pod 3. točkom) najbolje odgovara podacima 21 od 29 država (iznimke su Finska, Istočna Njemačka, Japan, Latvija, Malezija, Portugal, Slovenija i Švicarska).

Modeli korišteni u njihovom istraživanju izloženi su na sljedeći način (Johnston, Ganzeboom i Treiman, 2005: 3-4):

1. *Konvencionalni model*: primijenjen na obrazovno postignuće ovaj model postulira da samo otac ima pravi utjecaj na obrazovanje djece. Kritičari ove teorije predlažu argument da majka tradicionalno ima ulogu roditelja koji vodi brigu o djeci, te stoga jedino obrazovanje majke utječe na obrazovanje djece (*nekonvencionalna hipoteza*).

2. *Udruženi model*: zagovara mogućnost kreiranja udružene klasifikacije temeljene na obrazovanju oba roditelja. Argument je da majke u sve većem broju izlaze na tržište rada te da njihovo isključenje iz modela predstavlja pristranost.
3. *Individualni model*: pretpostavlja da obrazovanje oba roditelja utječe na obrazovanje djece, no, za razliku od udruženog modela, odvojeno promatra utjecaj majki i utjecaj očeva.
4. *Model dominacije*: razmatra samo obrazovanje roditelja višeg društveno-ekonomskog statusa.
5. *Model rodnih uloga*: pretpostavlja da će se dijete ugledati na roditelja istog spola.

Johnston, Ganzeboom i Treiman (2005: 1-2) slijedom okvira koji su postavili Korupp (2000), te Korupp, Ganzeboom i Van der Lippe (2002), istražuju u kojoj mjeri prevladava utjecaj roditelja – oca ili majke, te jesu li ti utjecaji specifično ovisni o spolu djeteta. Koristili su podatke od 1970.-1999. iz 29 zemalja i 151 studije. Ustanovili su: a) da je utjecaj majčina obrazovanja snažniji od utjecaja očeva u slučaju kada je majka više obrazovani roditelj; b) da je utjecaj majke snažniji na kćerke nego sinove i c) da je potrebno uključiti varijable obrazovanja oba roditelja kako bi se objasnilo oblikovanje najvećeg dijela obrazovanja djeteta. Također su pronašli da utjecaj obrazovanja majke ne samo da opada nego da kroz vrijeme opada brže nego obrazovanje oca. No, iako obrazovanje majke igra ulogu kako u odabiru zanimanja djece tako i u njihovom ukupnom društvenom položaju, komparativna istraživanja društvene mobilnosti tradicionalno zanemaruju žene, a većina se istraživanja temelji na usporedbi podataka o razlikama u obrazovanju i statusu između očeva i sinova. Jedno od istraživanja koje uzima u obzir varijablu obrazovanja majki ono je Hayesa i Millera (1991: 629-631) koji navode da podaci iz irskih istraživanja pokazuju da je i utjecaj majki relevantan i za obrazovanje i za zanimanje i sinova i kćeri. Ipak, dok i sinovi i kćeri podjednako izvlače korist iz visokog obrazovanja oca, obrazovanje majke u većoj mjeri utječe na status kćeri nego sinova, a podudarne rezultate nalazimo i u radovima M. Kalmijna (1994), te S. E. Korupp i suradnika (2002).

Istraživanje koje ima sličnu okosnicu kao *individualni model*, no uzima u obzir samo zanimanje oca odnosi se na istraživanje Ganzebooma i Treimana (2007) koje analizira jednostavne modele od tri varijable (očevo zanimanje, obrazovanje ispitanika i zanimanje ispitanika u vrijeme istraživanja). Podaci su prikupljeni između 1947. i 2003. na 331 uzorku iz 42 zemlje svijeta, a odnose se na 374.093 muškarca u dobi od 21-64 godine. Rezultati ukazuju na podjednaku stopu samoregrutacije između očeva i sinova, s nešto manjom stopom od prosjeka u Irskoj i Finskoj.

Studija OECD-a iz 2006. *A Family Affair: Intergenerational Social Mobility across OECD Countries* (str. 183) navodi sljedeće zaključke analize utjecaja obiteljskog podrijetla na uspjeh djece:

- roditeljsko ili socioekonomsko porijeklo utječe na obrazovne te dohodovne rezultate u skoro svim državama s dostupnim podacima;
- utjecaj roditeljskog socioekonomskog statusa na uspjeh u sekundarnom obrazovanju naročito je izražen u Belgiji, Francuskoj i Sjedinjenim američkim državama, dok je slabiji u skandinavskim državama, Kanadi i Koreji. Nadalje, u mnogim OECD državama, uključujući velike države kontinentalne Europe, uspjeh učenika i studenata u velikoj je mjeri uvjetovan školskim okruženjem;
- nejednakosti u sekundarnom obrazovanju imaju vrlo veliku vjerojatnost preslikavanja u nejednakosti u tercijarnom obrazovanju te, posljedično, u nejednakosti u dohotku. Na primjer, u Danskoj, Finskoj, Italiji i Luksemburgu vjerojatnost postizanja tercijarnog obrazovanja 30% je viša za sinove visokoobrazovanih očeva;
- s druge strane, u OECD zemljama postoji perzistiranje obrazovanja nižeg od sekundarnog u nekim generacijama. Ova je perzistentnost naročito jaka u nekim državama južne Europe, Irskoj i Luksemburgu, dok je niža u Francuskoj, nekim skandinavskim zemljama i Velikoj Britaniji;
- obrazovne politike igraju ključnu ulogu u tumačenju promatranih razlika u međugeneracijskoj mobilnosti među državama. Na primjer, veća uključenost u obrazovanje tijekom ranog djetinjstva povezana je sa slabijim utjecajem roditeljskog statusa na uspjeh učenika u sekundarnom obrazovanju.

Studija OECD-a također daje preporuku za smanjenje nejednakosti (2006: 196): «politike koje mogu pospješiti obrazovanje pojedinaca slabijeg obiteljskog socioekonomskog statusa uključuju ravnomjerniju raspodjelu dohodaka, što je dobro i za ekonomski rast. Drugi primjeri uključuju školske prakse koje s grupiranjem po uspjehu počinju kasnije kako bi omogućili miješanje unutar škola, vladinu potporu u obliku pozajmica ili kredita kako bi se smanjila ovisnost studenata o obiteljima u post-sekundarnom obrazovanju».

3.5. Komparativni uvidi u trendove međugeneracijske mobilnosti

U prethodnim točkama prezentirane su teorije i rezultati istraživanja utjecaja obrazovanja i zanimanja roditelja na statusno postignuće djece, a ova će sekcija u većoj mjeri biti posvećena međunarodnoj perspektivi istraživanja društvene mobilnosti s naglaskom na reprodukciju zanimanja. Istraživanja društvene mobilnosti od svojih početaka nailaze na problem teške usporedivosti stupnjeva obrazovanja i zanimanja različitih nacionalnih klasifikacija. No, već su Lipset i Bendix (1959) ustanovili da su kretanja između manualnih i nemanualnih zanimanja u 1920-ima bila slična u Francuskoj, Švedskoj, Njemačkoj, Japanu i Sjedinjenim američkim državama. Blau i Duncan (1967) su analizirajući mobilnost zanimanja očeva u dobi između 20 i 64 godine 1962. izvijestili da je mobilnost iz najnižeg u najviši društveni stratum bila viša u SAD-u nego u drugim državama (ovaj su rezultat također potvrdili Ganzeboom i sur. 1991). Erikson i Goldthorpe (1992) su proučavali apsolutne i relativne stope mobilnosti u 15 država (12 europskih zemalja, SAD, Australija i Japan), koristeći podatke iz različitih razdoblja (od 1900-ih do sredine 1970-ih), te su zaključili da između nacija postoje male razlike u obrascima i stupnju mobilnosti među generacijama.

Lipset i Zetterberg (1959: 13) zapažaju da je «sveukupan obrazac društvene mobilnosti prilično istovjetan u industrijaliziranim društvima zapadnih zemalja». Može se reći da je u većini industrijaliziranih zemalja primjetan istovjetan trend u međugeneracijskoj mobilnosti – rast udjela nemanualnih zanimanja u radnoj snazi, karakterističan za sve industrijalizirane nacije, koji nužno ugrožava temeljnu količinu uzlazne mobilnosti, posebice kada je praćena s vjerojatnošću da stope fertiliteta manualnih radnika budu više od onih nemanualnih radnika (Lipset i Bendix, 1959: 57-58). S druge strane, s industrijalizacijom «dolazi do relativnog pada u broju nasljednih pozicija» (Lipset i Bendix, 1959: 59), te stoga i do porasta uzlazne mobilnosti. Kerckhoff i suradnici (1985) su uspoređujući SAD i Veliku Britaniju pokazali da su značajna kretanja iz poljoprivrednih u zanimanja bijelog ovratnika stvorila višu uzlaznu mobilnost u SAD-u. Međutim, oni tvrde da ovaj ishod prije može biti povezan s brzinom ekonomskog rasta nego s promjenama u društvenim strukturama.

Iako su prethodno navedene studije rasvijetlile postojanje određenih obrazaca mobilnosti u više zemalja, njihov je pristup priječio komparativnu procjenu nejednakosti šansi, što su pokušali razriješiti W. Müller i W. Karle (1993). Oni su prilagodili CASMIN model podacima iz devet europskih zemalja, kodiranim u komparativne mjere klasnog porijekla i obrazovnih kvalifikacija. Pronašli su da je povezanost porijekla i obrazovanja pokazala nacionalno specifične obrasce (iako ih nije bilo lako sumirati). Relativan položaj

klase nekvalificiranog radnika bio je najbolji u Francuskoj, Poljskoj i Švedskoj, te nešto manje u Zapadnoj Njemačkoj, Irskoj i Sjevernoj Irskoj. Također, Jonsson i sur. (1996) pronašli su da povezanost socijalnog porijekla i obrazovnog postignuća opada kroz dobne kohorte u Švedskoj i Njemačkoj, ali ne i u Engleskoj, te da je nejednakost bila najočitija u Njemačkoj i Švedskoj (u kojoj je jednakost bila ponešto očitija nego u slučaju Engleske).

Drugi problem kojem su istraživači prilazili na različite načine vezan je uz potrebu za razdvajanjem strukturalnih uvjeta mobilnosti, te stoga danas studije društvene mobilnosti obično prave razliku između analiza apsolutne stope mobilnosti kao opisa toka između socijalnog porijekla i postignutog statusa, te analiza relativne stope (u obliku stopa vjerojatnosti), otkrivajući mrežu asocijacija između apsolutne i relativne stope mobilnosti, koja se često naziva i društvenom fluidnošću. Razlog tomu je «metodološko preusmjeravanje» (Breen i Jonsson, 2005) prema analizi koja dopušta zaključke o socijalnoj strukturi u klasnim terminima, tj. bez uspostavljanja jednodimenzionalnog hijerarhijskog oblika. Glavni proponenti ovog preusmjeravanja bili su R. Erikson i J. H. Goldthorpe koji su, u svojoj glavnoj studiji *The Constant Flux* (1992), ciljali na portretiranje apsolutnih i relativnih stopa mobilnosti koristeći podatke uglavnom od kasnih 1960-ih do srednjih 1970-ih, iz 12 europskih zemalja, Sjedinjenih američkih država, Australije i Japana. Njihova je strategija prvobitno bila da definiraju središnji model fluidnosti, uključujući različite dimenzije reprodukcijanskog procesa (od kojih su najznačajniji bili hijerarhija, nasljeđivanje i sektor rada). Sve su nacije uspoređivane sa središnjim modelom, a njihove su devijacije interpretirane onime što se može nazvati povijesno informiranom makrosociologijom, te su bile testirane makromodelima u završnoj analizi (što, međutim, autori nisu dovoljno naglasili). Kada je o međunarodnim usporedbama u društvenoj mobilnosti riječ, Erikson i Goldthorpe (1992) odbacuju liberalnu hipotezu općenitog porasta socijalne mobilnosti uzrokovane industrijalizacijom. Oni zaključuju da postoje male razlike između nacija u obrascima i stupnju fluidnosti – riječ je o devijacijama koje se mogu bolje objasniti nacionalnim posebnostima nego makrosociološkim pravilnostima kao što su industrijalizacija i modernizacija, a također je bilo malo ili nije bilo uopće promjene u fluidnosti između dobnih kohorti. Njihova je interpretacija da nejednaka distribucija resursa i moći održava društvenu stratifikaciju, što vodi do opće i nepromjenjive razine nejednakosti šansi.

Široka prihvaćenost EGP klasne sheme uvelike je pospješila komparativan projekt istraživanja mobilnosti širokog opsega, čiji su rezultati objavljeni u *Social Mobility in Europe* (Breen 2004). Breen i Jonsson (2005) uspoređuju ovo istraživanje s onim koje se provodilo na osnovi pristupa Eriksona i Goldthorpa (1992) tvrdeći da se, u suprotnosti s njihovim

istraživanjem, čije su vremenske usporedbe temeljene na upotrebi dobnih skupina preuzetih iz istraživanja po državama, *Social Mobility in Europe* zasniva na usporedbi po razdobljima na osnovi nekoliko istraživanja za svaku zemlju. Breen i Jonsson su ustanovili da su apsolutne stope mobilnosti u različitim zemljama postale sličnije zbog čega su 1990-ih varijacije u klasnoj strukturi i stopama ukupne uzlazne i silazne mobilnosti bile daleko manje nego one 1970-ih. Drugo, autori tvrde da su pronašli generalnu tendenciju rasta društvene fluidnosti, s jednom ili dvije iznimke (kao što je Britanija).

Istraživanja pokazuju da su osobine obitelji porijekla (kao što su socioekonomski status roditelja, kulturni kapital, društvene mreže, te motivacija roditelja) povezane s obrazovnim rezultatima (de Graaf i sur., 2000; Duncan i Brooks-Gunn, 1997), što je bio i jedan od glavnih predmeta istraživanja u području međugeneracijske mobilnosti krajem dvadesetog stoljeća. Ove razlike u resursima utječu na pojedince i kroz socijalizaciju i kroz obrazovne izbore, a jedan od najznačajnijih trendova u studijama nejednakosti obrazovnog postignuća bilo je oživljavanje modela racionalnog izbora koji se fokusiraju na donošenje odluka o obrazovanju (Boudon, 1974; Breen i Goldthorpe 1997; Erikson i Jonsson 1996). U ovim su modelima izbori koje roditelji i učenici čine određeni očekivanom koristi, troškovima, te vjerojatnošću uspjeha različitih obrazovnih alternativa. Erikson i Jonsson (1996) tvrde da obitelj porijekla igra ključnu ulogu u oblikovanju školskih rezultata te obrazovanih aspiracija pojedinaca i to s vrlo malim varijacijama kroz vrijeme, dok su glavni izvor promjena varijacije u troškovima koje učenici i studenti imaju u sekundarnom i visokom obrazovanju, te varijacije u godinama u kojima se donose ključne odluke u pogledu obrazovanja. Činjenica da je socijalno porijeklo snažnije povezano s obrazovnim uspjehom u ranijim godinama (Breen i Jonsson, 2000; Mare, 1993; Shavit i Blossfeld, 1993) implicira da sveukupna reforma obrazovanja u kojem se odgađa donošenje odluka reducira nejednakost obrazovnih šansi. Podrška ovoj hipotezi dolazi iz Švedske (Erikson, 1996), Škotske (McPherson i Willms, 1987) i Njemačke gdje se pokazuje nejednakost pri ranom izboru u obrazovnom sustavu.

Istraživanja međugeneracijske mobilnosti tragaju i za drugim faktorima koji su u pozadini promjena, odnosno iznalaze modele koji su uzrok varijacija u socijalnoj fluidnosti. I. J. Sieben i P. M. de Graaf (2001a) su analizirajući korelacije između braće u šest zemalja postavili hipotezu da su porast broja socijalističkih zastupnika u parlamentu i modernizacija tih društava povezani s porastom jednakosti šansi. Erikson i Goldthorpe (1992) tvrde da su ravnopravnija društva fluidnija, dok R. Breen i R. Luijkx (2004) nisu pronašli nikakvu opću potporu ovoj hipotezi. Međutim, oni su zapazili da je socijalna fluidnost relativno visoka u

bivšim socijalističkim državama Mađarskoj i Poljskoj, te u socijal-demokratskoj Švedskoj i Norveškoj (Western i Wright, 1994). Iako ovo sugerira da su redistributivne politike jedan od mogućih načina povećanja socijalne fluidnosti, činjenica da je socijalna fluidnost visoka i u Izraelu i u Nizozemskoj indicira da to nije jedini način. Breen i Luijkx (2004) tvrde da put od porijekla do određeni statusa kroz obrazovanje sve više utječe na jednakost te time i na mobilnost stanovnika europskih zemalja. Međutim, važnost utjecaja obrazovanja razlikuje se – najsnažnija je u Švedskoj koju se stoga može klasificirati kao najmeritokratskiju od svih analiziranih država.

Breen i Jonsson (2005) navode dvije generalno korištene hipoteze u svom istraživanju – modernizacijsku koja je predviđala opadanje učinka porijekla s razvijenošću društva, te reprodukcijску koja tvrdi da nejednakosti mogu neko vrijeme opadati ali da nakon toga dolazi do naglog obrata kasnijim prijelazima ispitanika prema višim statusima. Također je dijelom korištena i hipoteza socijalističke transformacije koja pretpostavlja da će doći do početne redukcije učinka porijekla koju će slijediti uvećani učinak novih elita vođenih vlastitim interesima. U studiji Breena i Jonssona (2005) prikazani su i primjeri istraživanja većeg opsega, a njihovi zaključci o različitim državama sljedeći su: rezultati koji ukazuju na porast fluidnosti u Australiji ali ne i u Japanu (Jones i sur., 1994; Ishida i sur., 1991; Ishida, 1993), a također i u Mađarskoj i Poljskoj koje već dugo imaju mjesto u istraživanju komparativne mobilnosti (primjerice, Mach i Peschar, 1990; Simkus i sur., 1990; Marshall i sur., 1995; Marshall i sur., 1997).

Društvenu mobilnost u bivšem Sovjetskom savezu izučavali su Titma i sur. (2003) te Gerber i Hout (2004), koji su došli do nalaza o padu fluidnosti u postkomunističkoj Rusiji. H. Domansky (1999 i 2005) ne nalazi dokaze o povećanoj društvenoj otvorenosti u post-socijalističkim zemljama. Umjesto toga, zaključuje da obrasci društvene mobilnosti slijede vlastitu logiku, tj. ne slijede nužno logiku institucionalne transformacije. Promjene u mobilnosti prvenstveno slijede iz transformacije strukture zanimanja, odnosno glavna sila u promjeni strukture zanimanja u zapadnim zemljama nakon Drugog svjetskog rata bio je ekonomski napredak, dok je u Istočnoj Europi to bila masovna prostorna mobilnost praćena ekstenzivnom industrijalizacijom (Domansky, 1999: 464-467). U Sloveniji su S. Flere i M. Lavrič (2005) ispitali veze društvenih nejednakosti (stratifikacijskih, rodnih i drugih) i školovanja, uključujući akademsko postignuće. Osnovni nalaz je paralela između smanjenja nejednakosti i povećavanja udjela populacije u školovanju, a obrazovanje roditelja pokazalo se indikativnim za obrazovno postignuće djece.

Također, Breen i Jonsson (2005) proširuju analizu utjecaja obrazovanja na društvenu stratifikaciju putem kontekstualnih utjecaja, drugim riječima, pomoću karakteristika obrazovnih institucija, načina podučavanja, klime u školi, normi i obrazovnih aspiracija, pri čemu se referiraju na studije: Mortimera (1997), Sampsona i suradnika (2002), te Smalla i Newmana (2001). Te studije podupiru stajalište da postoje dodatni učinci društvenog konteksta na obrazovno postignuće, kao što su odrastanje u siromašnom susjedstvu koje osnažuje utjecaj socijalnog porijekla. Njima se pridružuju kasnije analize (Erikson i Tedin, 1994; Hanushek i sur., 2003; Harding i Farell, 2003), koje ukazuju na višestruko uvjetovanje uspjeha djece putem organiziranja i provođenja nastavnih i izvannastavnih aktivnosti. Najvažniji zaključak studije bio je pomanjkanje potpore za bilo koju od ovih hipoteza, većinom zbog toga jer je prevladavajući obrazac bio stabilnost u učinku porijekla na obrazovne prijelaze. Prema analizi, u samo dvije zemlje – Nizozemskoj i Švedskoj – došlo je do izjednačenja u obrazovnim šansama i rezultatima međugeneracijske mobilnosti s obzirom na ishodišno porijeklo. No, ovi autori nalaze izjednačenje u drugim istraživanjima u slučaju Njemačke (Henz i Maas, 1995; Jonsson i sur. 1996; Müller i Haun, 1994), Francuske (Vallet, 2004), Italije (Shavit i Westerbeek, 1998), Švedske (Jonsson i Erikson, 2000), Nizozemske (Sieben i sur., 2001b) i vjerojatno Norveške (Lindbekk, 1998). Breen i Jonsson također navode primjere zemalja i studija koje potvrđuju konstantnu povezanost ishodišnog i odredišnog statusa: Irsku – Breen i Whelan (1993) te Whelan i Layte (2002), SAD (Hout i sur., 1993; Hout i Dohan, 1996; Mare, 1993), dok su Gerber i Hout (1995) pronašli mješovit obrazac u Sovjetskom savezu, s vezom porijeklo-obrazovanje koja je opadala u slučaju srednjoškolskog obrazovanja te jačala u slučaju sveučilišnog.

Elementi utjecaja šireg društvenog i obrazovnog sustava na usvajanje normi te stjecanje znanja i vještina mogu se generalno podijeliti na sljedeće elemente:

1. organizacija obrazovnog procesa od strane državne i lokalne uprave;
2. šire socioekonomsko okruženje u kojem obrazovna institucija djeluje (vrsta naselja u kojem se institucija nalazi, tipovi obitelji koje upisuju djecu u škole, razvijenost infrastrukture i slično);
3. kvaliteta i razina ulaganja u obrazovne institucije;
4. povijest razvoja institucije i njezini (ne)uspjesi u obavljanju odgojno-obrazovnih funkcija;
5. dodatni sadržaji koje institucija, uz temeljne propisane nastavnim planom i programom, pruža;
6. kvaliteta i broj nastavnog i ostalog osoblja u školi;

7. organiziranost potpornih službi u instituciji (pedagozi, savjetnici i slično);
8. pristup nastavnika procesu podučavanja, tj. metodika izvođenja nastave;
9. atmosfera u školi, koja može biti poticajna ili obeshrabrujuća za učenike;
10. suradnja ustanove s ostalim institucijama koje mogu pomoći u nastavnom procesu (znanstvene, umjetničke, sportske institucije);
11. način i učestalost komunikacije zaposlenika institucije s učenicima te njihovim roditeljima.

Dok su razlike u socijetalnim karakteristikama kao što su modernizacija, nejednakost šansi, ili sustavi obrazovanja često raspravljani kao uvjeti međunarodnih razlika, to nije slučaj s varijacijama u obiteljskoj strukturi. Primjerice, faktori utjecaja mogu biti broj članova obitelji, broj različitih generacija koje žive u kućanstvu, obrazovanje članova šire obitelji, broj zaposlenih članova, socioprofesionalni status članova, dohodak privređujućih članova, domicilan ili useljenički karakter obitelji. T. J. Biblarz i suradnici (1997) su ustanovili da u SAD-u alternativnije obiteljske strukture udaljavaju dijete od njegove obitelji, čime je međugeneracijski proces prijenosa (između očeva i sinova) oslabljen, a rezultat je smanjeno međugeneracijsko nasljeđivanje. To sugerira da međunarodne varijacije u udjelu različitih tipova obitelji mogu igrati stanovitu ulogu u objašnjavanju razlika u socijalnoj fluidnosti. Drugi strukturalni faktori također mogu biti značajni, kao što su razlike u udjelima imigranata ili etničkih manjina. To može utjecati na ukupnu fluidnost u mjeri u kojoj prednosti koje prate socijalno porijeklo nisu tako lako prenosive iz jedne u drugu zemlju, što vodi do oslabljenog učinka nasljeđivanja (Heath i McMahon, 1997; Hout i Rosen, 2000).

Zaključno treba reći da recentni nalazi ukazuju na to da je apsolutna mobilnost značajna u svim industrijaliziranim zemljama – jer su ekonomski rast i industrijalizacija pospješili šanse djece u odnosu na šanse roditelja. Nadalje, analiza konvergencija u apsolutnim stopama mobilnosti među zemljama, pokazala je da su opala poljoprivredna zanimanja dok su zanimanja (na vrhu) servisnog sektora znatno porasla i to gotovo svugdje. Nasuprot tome, relativna mobilnost (fluidnost) je prilično stabilna tijekom vremena i razlikuje se od zemlje do zemlje: SAD je medijan između fluidnijih zemalja (Švedska, Kanada i Norveška) i gotovo rigidnih društava (kao Zapadna Njemačka, Irska, Italija i Francuska). Vrijedno je napomenuti da SAD više nisu «najmobilnija» nacija kao u prijašnjim studijama.

Većina ovdje prikazanih empirijskih studija koriste ograničeni broj indikatora, primarno klasne sheme koje su razvili R. Erikson i J. H. Goldthorpe (1992) ili Wright (1997), te SEI (Hauser i Warren, 1997) ili ljestvice prestiža zanimanja (primjerice, Ganzeboom i sur. 1992). Studije procesa postignuća često koriste i SEI ili skale prestiža, implicirajući linearno

modeliranje kao što je analiza puta. Većina je istraživača koristila slične varijable porijekla (očevo zanimanje/klasa, očevo obrazovanje), te ishoda (godine obrazovanja, te prijelaz od osnovnog do srednjeg i od srednjeg do višeg obrazovanja), i iste metode. Breen i Jonsson (2005) sugeriraju da je u cilju poboljšanja istraživanja međugeneracijske mobilnosti prvi korak korištenje postojećih znanja kako bi se proizvela iscrpna lista setova obiteljskih resursa i institucionalnih faktora koji utječu na šanse djece, te mjerenje njihove važnosti u određenim društvima. Daljnji korak jest razviti modele mehanizama kroz koje su te veze stvarane, a koji bi nudili mogućnost izvođenja mikromodela individualnog ponašanja podobnih za testiranje, pri čemu se njihovi parametri mogu razlikovati prema institucionalnim ili drugim karakteristikama različitih društava – karakteristikama koje bi u idealnom slučaju trebale uključivati proces zapošljavanja uzimajući u obzir središnje mjesto poslodavca u alokaciji odluka. Istraživači zaključuju da varijacije u promatranoj mobilnosti više duguju razlikama između zemalja ili vremenskih točaka u marginalnim distribucijama porijekla i odredišta nego razlikama u socijalnoj fluidnosti (Breen i Luijckx, 2004: 384; Erikson i Goldthorpe, 1992: 213–14; Grusky i Hauser, 1984: 29).

Nakon prikaza nekih od smjerova istraživanja međugeneracijske mobilnosti korisno je navesti i općenitu kritiku tih istraživanja. Neke od dimenzija kritika studija društvene mobilnosti navode J. Erola i M. Pasi (2007: 169):

1. metodološka presofisticiranost;
2. nedostatak teorijskog okvira;
3. nedostatak povijesnog pristupa;
4. problemi s rodnim pristupom.

Također navode i probleme uzorkovanja u studijama društvene mobilnosti jer se informacije o roditeljskoj generaciji dobivaju se preko pitanja ispitanika sljedeće generacije. Drugi problem uzorkovanja odnosi se na prezastupljenost određenih društvenih slojeva u uzorku – zbog razlika u fertiliteti (broja potomaka u obitelji) pojedinih društvenih slojeva položaj različitih slojeva je različito reprezentiran.

Generalno se kritika odnosi na to da su studije socijalne mobilnosti obično zasnovane na slučajnom uzorku, a informacije o roditeljskoj generaciji su dobivene preko retrospektivnih pitanja ispitanicima. Poteškoće pri istraživanju mobilnosti također se tiču specifičnog fertiliteta vezanog uz pojedini društveni status zbog čega uzorak može biti pristran – ovisno o prosječnom broju djece roditelja pojedinog statusa. Slijedom toga, pristranost uzorka u pogledu zastupljenosti pripadnika pojedinih slojeva iskrivljuje i nalaze o društvenoj stratifikaciji i mobilnosti svih pripadnika promatranog društva.

4. KONCEPTUALNI OKVIR ISTRAŽIVANJA MEĐUGENERACIJSKE MOBILNOSTI U HRVATSKOJ

4.1. Teorijski pristup

Na najopćenitijoj razini ovo istraživanje ima dva cilja. Prvi je cilj ispitati je li u Hrvatskoj došlo do značajnih promjena u međugeneracijskom prijenosu obrazovnih postignuća i zanimanja tijekom vremena, te predstavljaju li te promjene značajan trend. Zanima nas osam aspekata socijalno-ekonomskog razvoja pojedinaca, tj. njihova obrazovnog postignuća i statusa prvog zaposlenja. Ti aspekti su: utjecaj stupnja obrazovanja roditelja (majki i očeva) i posljednjeg radnog mjesta roditelja na obrazovno postignuće sinova i kćerki, te utjecaj stupnja obrazovanja roditelja i njihova posljednjeg radnog mjesta na zanimanje sinova i kćerki. Izbor modela postignuća zasniva se na modelu sličnom onome Blaua i Duncana (1967) iako je on kritiziran zbog pomanjkanja osjetljivosti za detalje prijenosa statusa među generacijama. No, u ovom istraživanju ciljamo na jednostavnost i izravnost modela statusne mobilnosti. U korištenju modela za usporedbu međugeneracijske mobilnosti također će se primijeniti *individualni model* Johnstona, Ganzebooma i Treimana (2005) koji u obzir uzima utjecaj i očeva i majki na postignuće djece, pri čemu utjecaje majke i oca promatra odvojeno.

Drugi je cilj ispitati možemo li adekvatno objasniti ustanovljene promjene. U tom cilju koristimo idealne tipove objašnjene putem *modernizacijske teze* i *političke teze*. Prema *modernizacijskoj tezi* (Treiman, 1970) ekonomski će razvoj dovesti do razvoja tržišta rada u kojem socijalno porijeklo više nema utjecaj na društveno-ekonomski položaj pojedinca jer poslovi zahtijevaju sve višu razinu vještina radne snage. Industrijalizacija vodi do snažnije kompeticije između poslodavaca, do učinkovitije selekcije na tržištu rada, a time i do slabijeg učinka ishodišnog položaja. Tehnološke inovacije i proces industrijalizacije čine društvo otvorenijim, te znače da obiteljsko porijeklo ima samo ograničeni utjecaj na obrazovna postignuća i zanimanje. Umjesto toga, individualne značajke poput aspiracija i truda, te posjedovanja diplome, određuju tko će uistinu napredovati (Blau i Duncan, 1967). *Politička teza* (Parkin, 1971) tvrdi da će u ovisnosti o tehnološkom razvoju politički i kulturni uvjeti u društvu dovesti do varijacija u društvenoj mobilnosti. Javne politike države utječu na mnoge institucije koje reguliraju društvenu mobilnost, kao primjerice, na obrazovni sustav. Kao rezultat, društvena selekcija koja se događa u školama te povezanost obrazovnog sustava i tržišta rada značajni su za promjene u društvenoj mobilnosti.

4.2. Metodologija istraživanja

4.2.1. Predmet, ciljevi i hipoteze istraživanja

U empirijskoj analizi ustanovit će se obrasci stratificiranosti hrvatskog društva u četiri vremenske točke (1984., 1989., 1996. i 2004.) – u socijalističkom i tranzicijskom razdoblju, s međusobnom komparacijom kako uzoraka iz dva promatrana razdoblja, tako i unutar sâmihih razdoblja. Glavni su ciljevi istraživanja oblikovani na sljedeći način:

1. utvrditi smjerove promjena u obrazovnoj i profesionalnoj strukturi socijalističke i tranzicijske Hrvatske;
2. usporedba rezultata obrazovnih postignuća i profesionalne stratifikacije u socijalističkom i tranzicijskom razdoblju – ustanoviti obrasce međugeneracijske mobilnosti u Hrvatskoj.

U istraživanju se polazi od četiri opće hipoteze:

1. na obrazovanje ispitanika utječu obilježja spola, dobi, rezidencijalnog statusa, obrazovanja majke i oca, te posljednjeg radnog mjesta majke i oca;
2. na zanimanje ispitanika utječu obilježja spola, dobi, rezidencijalnog statusa, obrazovanja ispitanika, obrazovanja majke i oca, te posljednjeg radnog mjesta majke i oca;
3. međugeneracijska samoregrutacija po osnovi obrazovanja i zanimanja povezana je s visinom stupnja obrazovanja;
4. ukupna mobilnost je u tranzicijskom razdoblju veća nego u socijalističkom razdoblju.

Iz općih hipoteza izvedene su sljedeće posebne hipoteze:

1. spol ispitanika diskriminira ispitanike u pogledu stupnja obrazovanja, obrazovanja roditelja, zanimanja te posljednjeg radnog mjesta majke i oca;
2. dob utječe na razlike u stupnju obrazovanju ispitanika, obrazovanju roditelja, zanimanju te posljednjem radnom mjestu majke i oca;
3. mjesto rođenja i mjesto stanovanja ispitanika utječu na stečeni stupanj obrazovanja i zanimanje;
4. stupanj obrazovanja roditelja (majke i oca) utječe na stupanj obrazovanja i zanimanje ispitanika;
5. posljednje radno mjesto majke i oca utječe na stupanj obrazovanja i zanimanje ispitanika.

4.2.2. Izvori podataka i struktura uzoraka

Za potrebe ovog istraživanja koriste se podaci četiri velika istraživačka projekta koji su ispitivali problem društvene stratifikacije ili su se bavili temama koje se tiču i društvene stratifikacije. Riječ je o sljedećim istraživanjima provedenima u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu (IDIZ):

1. *Sociokulturni razvoj* iz 1984. godine, koje je provodilo više znanstvenih ustanova iz Zagreba i drugih središta bivše Jugoslavije, pri čemu su korišteni disproporcionalni stratificirani slučajni uzorci temeljem devet osnovnih socioprofesionalnih skupina: politički funkcionari, direktori, stručnjaci – «sistemski rad», stručnjaci – «potreban rad», službenici, VKV i KV radnici, obrtnici, NKV i PKV radnici, poljoprivrednici (Lazić, 1986). U istraživanju su prikupljeni podaci na uzorku od 4.407 ispitanika te su analizirani na temelju podjele na tri generacije (generacija djedova, generacija očeva i generacija ispitanika);
2. *Društvena struktura i kvaliteta života* iz 1989. godine. Hodžić (1991: 421) opisuje uzorak od 2.729 ispitanika na sljedeći način: «..osnovni skup podijeljen je u devet grupa. Zaposleni u društvenom sektoru podijeljeni su, s obzirom na njihovo zanimanje, u pet grupa: radnike, administrativno osoblje (službenici), osoblje zaštite, stručnjake i rukovodioce. Ostale četiri grupe sačinjavaju: seljaci, ostali privatnici (zanatlije, trgovci, ugostitelji i slično), nezaposleni i penzioneri. Zastupljenost ovih grupa u osnovnom skupu poslužila je za određivanje njihove zastupljenosti u uzorku. S obzirom na to da za sve grupe ne postoje podaci o njihovoj zastupljenosti u vrijeme kada je istraživanje provedeno (kraj 1989. – Hrvatska i Bosna i Hercegovina, ljeto 1990. – Crna Gora i Kosovo), njihov je udio izračunat na temelju podataka dobivenih popisom stanovništva 1981. godine»;
3. *Društvena struktura i kvaliteta života u periodu tranzicije* iz 1996. godine, s uzorkom koji je obuhvaćao 2.169 ispitanika, a bio je konstruiran kao slučajni stratificirani;
4. *Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj* iz 2004. godine s uzorkom koji je obuhvaćao 2.204 ispitanika, te je bio konstruiran kao slučajni stratificirani.

Treba dodati da su pitanja o obrazovnoj i profesionalnoj strukturi 1996. i 2004. oblikovana sukladno onima iz 1984. i 1989., s manjim modifikacijama. No, moramo

napomenuti da podaci iz 1996. i 2004. nisu obrađeni i objavljeni na način kao oni iz 1984. i 1989. te stoga ne postoje početne hipoteze ni istraživački nalazi s kojima bih mogla usporediti ovdje primijenjenu metodologiju i nalaze, osim načina konstrukcije i veličine uzorka. Također je potrebno nadodati da je u metodološkom dijelu učinjeno ponderiranje podataka iz istraživanja obaju razdoblja, i to u dijelu varijabli spola, dobi i obrazovanja ispitanika. Primarni razlog potrebe za ponderiranjem leži u velikom nesrazmjeru podataka iz uzoraka 1984. i 1989. u odnosu na podatke popisa stanovništva, gdje su se razlike u podacima o spolu ispitanika/stanovnika kretale i do 30%. Slijedom toga, učinjeno je i ponderiranje podataka iz 1996. i 2004. (iako su o potonjim istraživanjima razlike uzoraka i popisa stanovništva bile znatno manje), a kako bi se baze podataka u potpunosti uskladile s podacima iz popisa stanovništva.

4.2.3. Obrada podataka

Iz baza podataka četiri znanstvena istraživanja proveden u IDIZ-u bit će korištene sljedeće varijable, čiji su načini rekodiranja prikazani u prilogima ovom radu (poglavlje 9.):

- dob
- spol
- mjesto rođenja
- mjesto stanovanja
- obrazovanje ispitanika
- obrazovanje majke
- obrazovanje oca
- zanimanje ispitanika
- posljednje radno mjesto majke
- posljednje radno mjesto oca.

Stupanj obrazovanje, kao prva temeljna varijabla za analizu međugeneracijske mobilnosti po godinama oblikovana je na sljedeći način (tablica 1 i 2):

Tablica 1: Klasifikacija stupnja obrazovanja ispitanika i roditelja 1984. i 1989.

1984.		1989.	
Obraz. ispitanika	Obraz. roditelja	Obraz. ispitanika	Obraz. roditelja
Bez škole ili OŠ	Bez škole	Bez škole ili OŠ	Bez škole
Trogodišnja SŠ	OŠ	Trogodišnja SŠ	OŠ
Četverogodišnja SŠ	Srednja škola radničkog usmjerenja	Četverogodišnja SŠ	Srednja škola radničkog usmjerenja
VŠS	Četverogodišnja SŠ	VŠS	Četverogodišnja SŠ
Fakultet ili više	VŠS ili više	Fakultet ili više	VŠS ili više

Tablica 2: Klasifikacija stupnja obrazovanja ispitanika i roditelja 1996. i 2004.

1996.		2004.	
Obraz. ispitanika	Obraz. roditelja	Obraz. ispitanika	Obraz. roditelja
Bez škole ili OŠ	Bez škole	Bez škole ili OŠ	Bez škole
Trogodišnja SŠ	OŠ	Trogodišnja SŠ	OŠ
Četverogodišnja SŠ	Srednja škola radničkog usmjerenja	Četverogodišnja SŠ	Srednja škola radničkog usmjerenja
VŠS	Četverogodišnja SŠ	VŠS	Četverogodišnja SŠ
Fakultet ili više	VŠS ili više	Fakultet ili više	VŠS ili više

Klasifikacija zanimanja ispitanika, kao druga temeljna varijabla, te posljednje radno mjesto roditelja konstruirana je na način prikazan u tablicama 3 i 4. Pritom treba napomenuti da se kod obrade podataka naišlo na određene poteškoće. Prva je da su podaci ekstrahirani iz baza koje su već bile djelomično prerađene u odnosu na početne unose, te da ne postoje zabilješke o učinjenim promjenama u odnosu na početne baze iz istraživanja 1984. i 1989. Druga se poteškoća odnosi na nejasan pristup pri klasificiranju ispitanika u zanimanja/posljednja radna mjesta roditelja. Naime, u istraživanjima međugeneracijske mobilnosti nije uobičajeno koristiti ispitanike koji se nalaze izvan tržišta radne snage – nezaposlene, domaćice i umirovljenike. Početna je postavka da se ispitanike ipak može svrstati u određene kategorije u odnosu na obrazovanje ili relevantno radno iskustvo. No, u istraživanjima IDIZ-a pri prikupljanju podataka ispitanicima je ostavljena mogućnost samoidentificiranja s kategorijama nezaposlenih, umirovljenika i domaćica, što je prva zapreka korištenju uobičajenih klasifikacija bez narušavanja reprezentativnosti podataka. Druga se zapreka odnosi na to da su po prikupljanju podaci ponderirani nakon čega su iz setova uklonjeni podaci o navedenim neaktivnim skupinama ispitanika, vjerojatno kako bi se ipak pristupilo korištenju uobičajenih klasifikacija zanimanja/posljednjih radnih mjesta. No, kao što je već napomenuto, tako ponderirani podaci pokazali su velika odstupanja u odnosu na podatke iz popisa stanovništva, te su opetovano ponderirani pri izradi ovog rada. Pri ponderiranju je odlučeno ne isključivati unose o neaktivnim ispitanicima u uzorcima u kojima su oni bili dostupni, jer bismo njihovim isključivanjem isključili prevelike dijelove određenih skupina u populaciji. Konkretno, pošto je osim očeva obrazovanja i posljednjeg radnog mjesta

odlučeno koristiti i obrazovanje i posljednje radno mjesto majke, domaćice su bile kategorija bez koje bi se iz istraživanja, u skoro svim uzorcima, isključilo oko dvije trećine majki. Slični su razlozi ostavljanja kategorije umirovljenika u uzorcima – njihovim isključivanjem najstarija dobna skupina ispitanika ostala bi podzastupljena. Nezaposleni su ostavljeni u uzorku kao potencijalno socijalno isključena skupina ispitanika, iako neke od njihovih značajki sugeriraju da dio njih otpada na studente (ispitanici mlađe životne dobi s više ili visokoobrazovanim roditeljima). Kao što je već naglašeno u uvodnim napomenama, ovdje prikazani rezultati tek su prva iteracija obrada podataka, nakon koje će uslijediti prikaz podataka temeljem drukčijih metodologija, i to ne samo putem njihova individualnog utjecaja, već i putem kreiranja indeksa za pobliže određivanje smjera i dinamike međugeneracijske mobilnosti u Hrvatskoj.

Tablica 3: Klasifikacija zanimanja ispitanika te posljednjeg radnog mjesta majke i oca 1984. i 1989.³

1984.			1989.		
Zanimanje ispitanika	Posljednje radno mjesto majke	Posljednje radno mjesto oca	Zanimanje ispitanika	Posljednje radno mjesto majke	Posljednje radno mjesto oca
Individualni pljooprivrednici	Domaćica	Individualni pljooprivrednik	Individualni pljooprivrednici	-	Individualni pljooprivrednik
Radnici	Individualni pljooprivrednici	NKV ili PKV radnik	Radnici	-	NKV ili PKV radnik
Administrativno osoblje	Radnica	KV ili VKV radnik	Osobe s osobnim primanjima	-	KV ili VKV radnik
Stručnjaci	Službenica	Obrtnik	Administrativno osoblje	-	Obrtnik
Rukovodeće osoblje	Stručnjakinja ili rukovoditeljica	Službenik	Stručnjaci	-	Službenik
		Stručnjak ili rukovoditelj	Rukovodeće osoblje	-	Stručnjak ili rukovoditelj

Tablica 4: Klasifikacija zanimanja ispitanika te posljednjeg radnog mjesta majke i oca 1996. i 2004.

1996.			2004.		
Zanimanje ispitanika	Posljednje radno mjesto majke	Posljednje radno mjesto oca	Zanimanje ispitanika	Posljednje radno mjesto majke	Posljednje radno mjesto oca
Nezaposleni	Domaćica	Individualni pljooprivrednik	Nezaposleni	Domaćica	Individualni pljooprivrednik
Umirovljenici	Individualna pljooprivrednica	NKV ili PKV radnik	Umirovljenici	Individualna pljooprivrednica	NKV ili PKV radnik
Domaćice	NKV ili PKV radnica	KV ili VKV radnik	Domaćice	NKV ili PKV radnica	KV ili VKV radnik
Individualni pljooprivrednici	KV ili VKV radnica	Obrtnik	Individualni pljooprivrednici	KV ili VKV radnica	Obrtnik
Radnici	Obrtnica	Službenik	Radnici	Obrtnica	Službenik
Administrativni radnici	Službenica	Stručnjak ili rukovoditelj	Administrativni radnici	Službenica	Stručnjak ili rukovoditelj
Stručnjaci ili rukovoditelji	Stručnjakinja ili rukovoditeljica		Stručnjaci ili rukovoditelji	Stručnjakinja ili rukovoditeljica	

³ Kod stupnja obrazovanja ispitanika spajane su kategorije «bez osnovne škole» i «osnovna škola», dok je za poduzorak roditelja odlučeno razdvojiti ove kategorije zbog lošije obrazovne strukture ovog poduzorka, te time i razlika koje mogu nastupiti s time je li netko završio obavezno obrazovanje.

U analizi podataka koristit će se sljedeći postupci:

1. univarijatna analiza:
 - utvrđivanja distribucije odgovora
2. bivarijatna analiza:
 - izračunavanje značajnosti razlika upotrebom hi-kvadrat testa, na razini značajnosti 0,005 ili većoj
 - izračunavanje značajnosti razlika primjenom analize varijance s razinom značajnosti 0,005 ili većom.

5. MEĐUGENERACIJSKA MOBILNOST U SOCIJALISTIČKOJ HRVATSKOJ

5.1. Društveni kontekst strukturnih promjena i socijalne mobilnosti u socijalističkom razdoblju

Specifični je kontekst društvenih i ekonomskih promjena u socijalističkom razdoblju bio prvenstveno oblikovan društvenim i političkim sustavom koji se označavao kao samoupravni socijalizam, a bio je temeljen na društvenom vlasništvu kao «mekšem» obliku državnog vlasništva. Sustav primijenjen u bivšoj Jugoslaviji, a time i u Hrvatskoj, bio je decentraliziran, fleksibilniji te je uvažavao neke elemente tržišne privrede. Zbog toga je bio ekonomski efikasniji od sustava drugih socijalističkih zemalja, koji su se temeljili na strogoj centralno-planskoj privredi i rigidnoj kontroli. Zbog razjašnjenja društvenih i političkih promjena bitno je naglasiti da je jugoslavenski model socijalističkoga samoupravljanja 1976. «Zakonom o udruženom radu» postao bliži tržišno usmjerenom socijalističkom samoupravljanju.

Sljedeća značajka socijalističke Hrvatske – omogućavanje migriranja hrvatskom stanovništvu šezdesetih godina prošlog stoljeća, dovela je do značajnog odljeva radnika u Zapadnu Europu. Takvom politikom je istovremeno došlo do uvoza društvenih praksi koje će kasnije stvoriti bogatu društvenu scenu uključenu u društvena i politička previranja početkom sedamdesetih i krajem osamdesetih godina. Također, sve je veći broj *gastarbeiters* deviznim doznakama iz inozemstva poboljšavao ekonomsku situaciju u zemlji i stvarao temelje za gomilanje privatnog kapitala koji će djelomično pokrenuti otvaranje budućih obrta i poduzeća u tranzicijskoj Hrvatskoj.

Društveno-ekonomski uvjeti u socijalističkoj Hrvatskoj koji su važni za ovu analizu odnose se na razdoblje od sredine do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća. Tada je najveći privredni rast već bio postignut i nazirali su se elementi buduće ekonomske i političke krize, a koncem tog razdoblja kriza je već bila na djelu. Matković (2003: 13) na sljedeći način sumira promjene u privrednoj strukturi socijalističke Hrvatske:

1. slijedom prava na rad i sigurnosti zaposlenja između 1953. i 1987. stvorena je situacija vrlo visoke zaposlenosti;
2. sve su republike već od šezdesetih godina počele izgrađivati kvaziautarkičnu privredu, koja je omogućila njihovo samostalno funkcioniranje nakon raspada Jugoslavije;
3. sličan se proces odvijao i na lokalnim razinama, gdje su političari «paternalističko-klijentalističkog dogovaranja» izgrađivali vlastite zajednice;

4. na svim je razinama i u ekonomiji i u politici na snazi bilo natjecanje za investicije, često uz lažno prikazivanje vlastitih potreba, a takav bi se kapital ukoliko ne bi bio podijeljen kao osobni dohodak reinvestirao – bilo u industrijske pogone, bilo u drugi republički sektor.

Po proglašenju neovisnosti 1991. Hrvatska se suočila s ozbiljnim problemima koji su generirani u socijalističkom razdoblju. Od kasnih sedamdesetih godina Hrvatska se u okviru bivše Jugoslavije suočavala s dubokom gospodarskom krizom i zastojem koji se očitovao u visokom vanjskom dugu, rastućoj inflaciji, stagnirajućem ili opadajućem ukupnom proizvodu, te porastom nezaposlenosti. Problemi na tadašnjem tržištu rada velikim su dijelom proizlazili iz ideološkog poslanja socijalističke vlasti, vezanog uz promociju egalitarnih vrijednosti besklasnog društva. U tom je razdoblju interventnim politikama unaprijeđen materijalni standard i socijalna sigurnost nižih slojeva društva, unatoč tome što su oni često bili u suprotnosti s prioritetima štednje i racionalnog upravljanja državom.

No, usprkos ovim negativnim trendovima tržište rada je prolazilo kroz strukturne promjene koje možemo pozitivno vrednovati. Ž. Šporer (1990: 82-84) navodi glavne smjerove promjena u tadašnjoj zaposlenosti: došlo je do udvostručenja zaposlenih u sekundarnom (s 11,8% na 23,6%) i tercijarnom sektoru (s 10,8% na 22,6%). Indeks rasta je bio najviši za stručnjake i tehničare (ekonomiste, inženjere, nastavno osoblje, pravnike, fizičare, kemičare i matematičare) i to od 335-600%, a broj industrijskih radnika i rukovodećeg osoblja porastao je za 180%, a ukupan rast aktivnog stanovništva bio je 113%.

U Hrvatskoj su se zbog specifičnosti tipa socijalizma bitnog za razdoblje koje promatramo već od kraja 60-ih godina prošloga stoljeća stvaranjem boljih uvjeta za život i politikom «mekih granica», koja je omogućavala migracije, stvorili uvjeti za društvene promjene koje će otvoriti put ka kasnijim političkim promjenama. Također, ekonomski uspjeh Hrvatske, koji se u to vrijeme mogao mjeriti samo s onime Slovenije, poslužio je kao jedan od poticaja za osamostaljivanje, čije su se naznake već jasno vidjele u vrijeme provođenja istraživanja 1989. IDIZ-ova istraživanja društvene strukture u socijalizmu dodatno su zanimljiva upravo zbog obilježja godina u kojima su se odvijala: 1) 1984. u vrijeme kada su već bili prisutni elementi budućih društveno-političkih promjena i 2) 1989. se označava kao prekretnica u kojoj su se počeli postavljati uvjeti za državno-politički raskid s bivšom Jugoslavijom.

5.2. Sociodemografska obilježja i obrazovanje ispitanika 1984. i 1989.

Polazište ove analize čini sociodemografski profil ispitanika ustanovljen u istraživanjima 1984. i 1989. godine. Radi se o njihovoj dobi, spolu, mjestu rođenja i mjestu stanovanja, prikazanima u tablici 5.

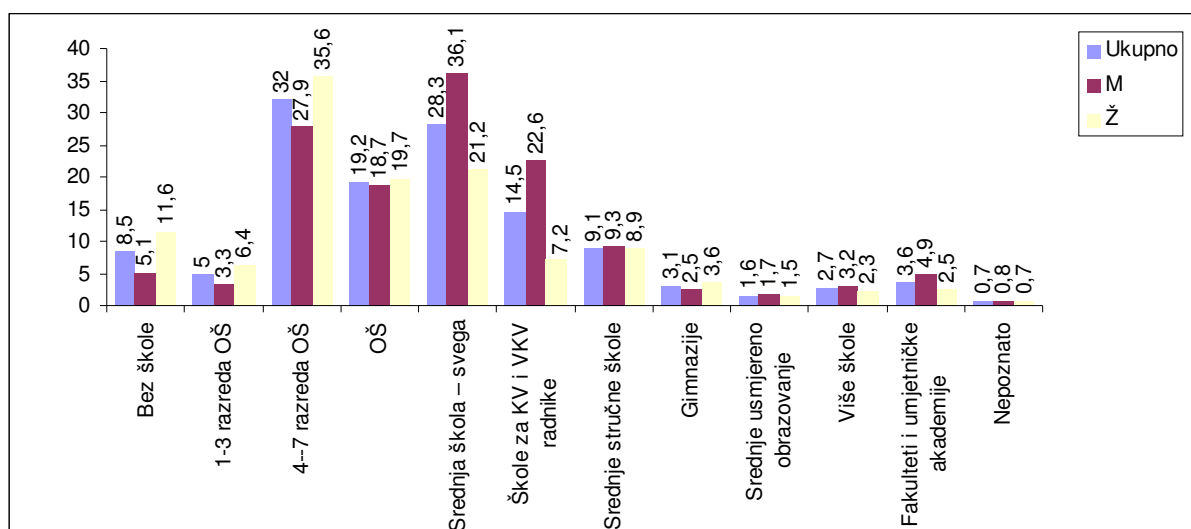
Tablica 5: Sociodemografska obilježja ispitanika 1984. i 1989.: spol, dob, mjesto rođenja i mjesto stanovanja (%)

OBILJEŽJA ISPITANIKA	1984.	1989.
<i>Spol</i>		
M	47,9	48,4
Ž	52,1	51,6
<i>Dob</i>		
15/16-29	23,0	20,5
30-39	13,1	15,5
40-49	14,2	12,7
50-59	12,1	12,9
60 i više	37,2	38,4
<i>Mjesto rođenja</i>		
Seosko / Selo	63,6	55,7
Mješovito / Lokalni ili širi lokalni centar	13,5	26,7
/ Regionalni ili makroregionalni centar	/	11,2
Gradsko / Zagreb	22,9	6,4
<i>Mjesto stanovanja</i>		
Seosko / Selo	53,8	29,3
Mješovito / Lokalni ili širi lokalni centar	9,5	26,0
/ Regionalni ili makroregionalni centar	/	26,0
Gradsko / Zagreb	36,7	18,7

Prvo promatrano obilježje – spol – odgovara distribuciji spolova popisa stanovništva, s nešto većim brojem žena od muškaraca, odnosno riječ je o jednoj od varijabli koje su prilikom kontrole podataka ponderirane u skladu s podacima popisa stanovništva zbog velikog raskoraka između podataka iz popisa stanovništva i onih dobivenih na temelju uzorka. Dob se kao varijabla pokazala pravilnije raspodijeljenom, iako je i u njenom slučaju učinjeno ponderiranje, a kao dobivena rezultanta odnosi se na najveći udio najstarije dobne skupine, pa tako onih starijih od 60 godina ima skoro dvije petine, iza kojih slijedi podskupina mladih s jednom petinom ispitanika, dok na ostale dobne skupine otpada između sedmine i osmine ispitanika. Mjesto rođenja ispitanika je varijabla koja pokazuje značajan raskorak između dvaju uzoraka. 1984. je dvije trećine ispitanika rođenih na selu, dok ih je u gradu bilo rođeno nešto više od petine, a u naseljima lokalnog ili šireg lokanog centra tek sedmina. 1989. je donijela zamjetne promjene u naseljima lokalnog ili regionalnog centra kao mjestu rođenja skoro dvije petine ispitanika, dok ih je više od polovine rođenih na selu i tri puta manje nego 1984. rođenih u gradu – tek 6%. Rezidencijalni status ispitanika također pokazuje značajne

razlike uzoraka 1984. i 1989. godine: u prvoj je godini više od polovine ispitanika živjelo na selu, desetina ih je obitavala u naseljima prijelaznog karaktera, dok ih je preko trećine živjelo u Zagrebu. No, po uzorku iz 1989. mogli bismo zaključiti da je, isto kao i kod mjesta rođenja ispitanika, došlo do «prelijevanja» dijela ispitanika u mješovite kategorije – lokalna ili regionalna naselja jer ih preko polovine obitava u takvim naseljima. Stoga se i broj naseljenih u Zagrebu smanjio na manje od petine, a na selu na nešto manje od trećine. Daljnje usporedbe mjesta rođenja i mjesta stanovanja ispitanika nisu moguće zbog razlika u instrumentima – 1989. je dodana varijabla «regionalnog ili makroregionalnog centra», koja je zasigurno prikupila dio ispitanika koji su se 1984. odlučili za kategoriju gradskog stanovništava.

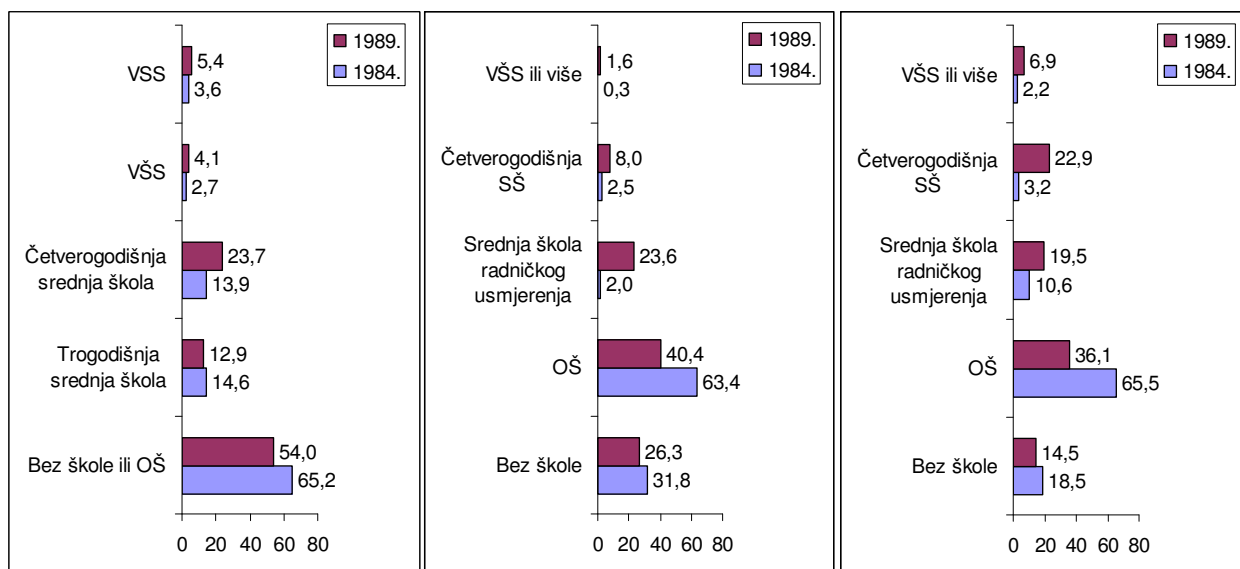
U naredna četiri grafikona prikazana je obrazovna struktura populacije: u grafikonu 1 prikazani su podaci iz popisa stanovništva, koji pokazuju da je 1981. u Hrvatskoj bilo najviše (čak dvije trećine) građana bez ikakvih kvalifikacija (bez škole, nezavršena i završena osnovna škola). Manje od trećine stanovništva imalo je završenu neku trogodišnju ili četverogodišnju srednju školu (pri čemu su dominirale srednje škole za radnička zanimanja), a stanovnika s višom ili visokom školom bilo je manje od petnaestine. U svim prikazanim kategorijama obrazovanja žene pokazuju nepovoljniju obrazovnu strukturu od muškaraca – više od desetine ih je bilo bez ikakva školovanja, završenu srednju školu ih je imala tek petina (kod muškaraca to iznosi dvije petine), dok ih više ili visokoobrazovnih bilo skoro dvostruko manje nego muškaraca.

Grafikon 1: Distribucija stanovništva starog 15 godina i više prema završenoj školi i spolu 1981. (%)⁴

⁴ Izvor: Državni zavod za statistiku – Popis stanovništva 1981.

Grafikoni 2, 3 i 4 pokazuju obrazovnu strukturu ispitanika i njihovih roditelja u istraživačkim uzorcima 1984. i 1989. Kod sve tri skupine podaci pokazuju da je 1989. došlo do poboljšanja obrazovne strukture u odnosu na 1984., iako je u oba istraživanja bio podjednak broj onih bez obrazovanja. Tako je 1984. najviše bilo onih sa završenom samo osnovnom školom, dok je 1989. najviše onih sa završenom srednjom školom radničkog usmjerenja. Također, 1989. ima više ispitanika, majki i očeva sa završenom četverogodišnjom srednjom školom, dok u slučaju više škole i akademskog obrazovanja nema većih razlika u poduzorcima dvaju razdoblja.

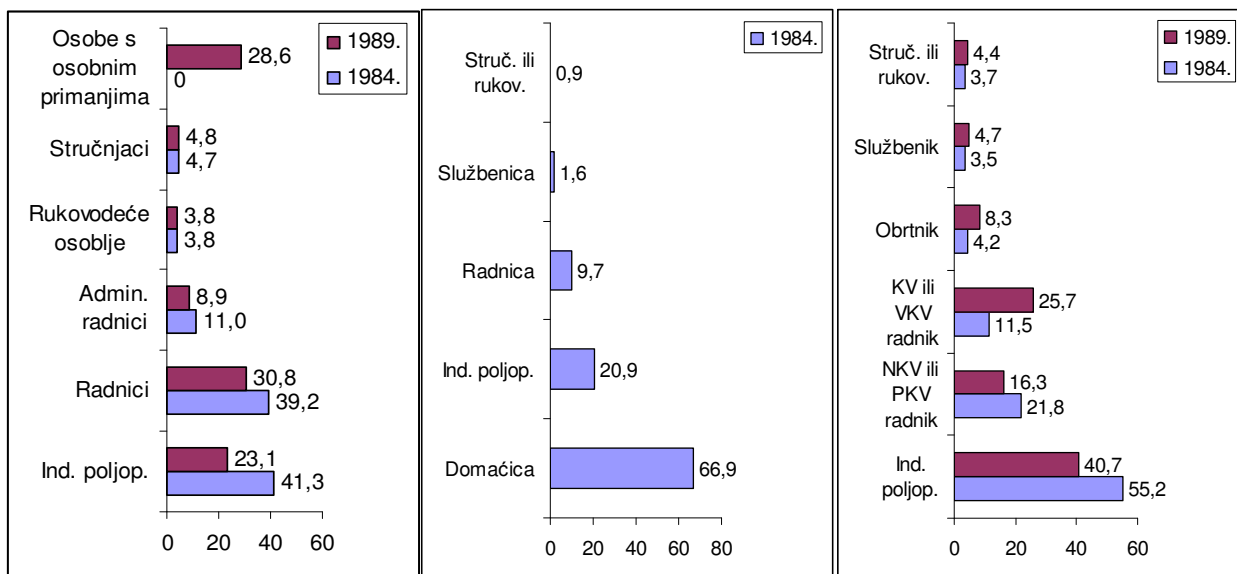
Grafikon 2: Distribucija ispitanika obzirom na stupanj obrazovanja 1984. i 1989. (%)

Grafikon 3: Distribucija majki ispitanika obzirom na stupanj obrazovanja 1984. i 1989. (%)

Grafikon 4: Distribucija očeva ispitanika obzirom na stupanj obrazovanja 1984. i 1989. (%)

Sljedeća obilježja koja čine osnovicu za praćenje kretanja međugeneracijske mobilnosti – zanimanje ispitanika te posljednje radno mjesto majki i očeva (koje je u istraživanju korišteno kao stvarniji pokazatelj profesionalnog statusa roditelja od samog zanimanja) – prikazana su u grafikonima 5, 6 i 7⁵.

⁵ Ovdje treba upozoriti na neka metodološka ograničenja: iako je i 1984. i 1989. u upitiku postojala varijabla «domaćice» kod zanimanja ispitanika, ta varijabla ne postoji u dostupnoj bazi podataka. 1989. su iz originalne baze podataka isključene i varijable «nezaposlenih» i «ostalnih uzdržavanih osoba». Također treba reći da u odgovorima o posljednjem radnom mjestu roditelja nije postojala opcija nezaposlenih, a posljednje radno mjesto majke nije uključeno u istraživanje 1989.

Grafikon 5: Distribucija ispitanika obzirom na zanimanje 1984. i 1989. (%)

Grafikon 6: Distribucija majki ispitanika obzirom na posljednje radno mjesto 1984.⁶ (%)

Grafikon 7: Distribucija očeva ispitanika obzirom na posljednje radno mjesto 1984. i 1989. (%)

Profesionalna struktura samih ispitanika pokazuje da u dvije promatrane godine nema većih razlika u udjelima pojedinih kategorija zanimanja, osim u slučaju radnika koji su smanjeni za trećinu prijašnjeg udjela, te poljoprivrednika čiji se broj gotovo prepolovio. Budući su ostale kategorije zanimanja ostale nepromijenjene možemo pretpostaviti da je smanjenje broja radnika i individualnih poljoprivrednika išlo u korist osoba s osobnim primanjima, koji su uključeni u instrument 1989. a čiji broj odgovara ukupnom padu u broju poljoprivrednika i radnika. Rezultirajuća profesionalna slika ispitanika u ovom razdoblju tek se u ukupno petini slučajeva odnosi na administrativne radnike, stručnjake ili rukovodeće osoblje, odnosno na nemanualna zanimanja.

Usporedba podataka o profesionalnoj strukturi ispitanika (grafikon 5) s onima o profesionalnoj strukturi majki (grafikon 6) i očeva (grafikon 7) pokazuje da su ispitanici potekli od roditelja znatno nepovoljnije profesionalne pozicije. Tako podaci o posljednjem radnom mjestu majki 1984. pokazuje da je preko dvije trećine majki bilo u statusu domaćice, dok ih je trećina bila ili poljoprivrednica ili radnica, službenica je bilo tek 1%, a rukovoditeljica i stručnjakinja zajedno ispod 1%.

Podaci o profesionalnoj strukturi očeva 1984. i 1989. pokazuju njihov neusporedivo bolji položaj u odnosu na majke, što je refleksija slike društva u ondašnjoj Jugoslaviji kad se od žena (čak i u slučaju njihove više obrazovne kvalifikacije) očekivalo da prije svega budu

⁶ U istraživanje 1989. nije uključena varijabla posljednjeg radnog mjesta majke.

majke i supruge. No, čak i položaj očeva pokazuje relativno nepovoljan profesionalan status; u promatranom ih je razdoblju između dvije petine i polovine bila u individualnoj poljoprivredi, dok ih je između trećine i dvije petine bilo u radničkoj klasi. Službenici, stručnjaci i rukovoditelji i u slučaju očeva najmanje su zastupljene kategorije pa ih ima do 4% u obje promatrane godine. Ovakva je profesionalna struktura ispitanika i njihovih roditelja proizašla iz tadašnjeg društveno-političkog i ekonomskog usmjerenja koje je svoj rast i razvoj temeljilo na intenzivnoj industriji a velik je dio stanovništva egzistenciju osiguravao poljoprivredom, s polaganim rastom visokoobrazovnih koji će tek kasnije popunjavati drukčiju shemu društva – onu usmjerenu ne više toliko na rast koliko na razvoj.

Nakon prikaza osnovne obrazovne i profesionalne strukture uzoraka i poduzoraka koncentrirat ćemo se na prikaz razlikovanja ispitanika po pojedinim obilježjima u odnosu na već ustanovljenu strukturu. Prvi je na redu prikaz razlika u obrazovanju ispitanika s obzirom na spol 1984. i 1989. godine (tablica 6). 1984. poduzorci nisu pokazali velike spolne razlike, osim u pogledu većeg broja ispitanika sa završenom zanatskom školom, te većeg broja ispitanika sa završenom četverogodišnjom srednjom školom. Nalazi su slični i za 1989., pri čemu se javlja razlika i u broju visokoobrazovanih ispitanika – visokoobrazovnih muškaraca bilo je dvostruko više nego žena.

Tablica 6: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na spol 1984. i 1989. (%)

Spol ispitanika $\chi^2=175,178$; $p=.000$; $df=4$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
M	68,1	18,4	7,3	2,7	3,4
Ž	62,4	11,1	20,0	2,7	3,8
1984. UKUPNO	65,1	14,6	13,9	2,7	3,6
Spol ispitanika $\chi^2=90,894$; $p=.000$; $df=4$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
M	54,0	16,2	17,3	5,5	7,0
Ž	54,0	9,8	29,6	2,7	3,9
1989. UKUPNO	54,0	12,9	23,6	4,1	5,4

Sljedeći obrađeni podaci odnose se na obrazovnu diferencijaciju ispitanika s obzirom na dob 1984. i 1989., a prikazani su u tablici 7. Ustanovljeni trendovi su očekivani i pokazuju da je u ovom slučaju dob u obratnom odnosu prema visini obrazovnih kvalifikacija: najviše onih bez škole ili sa završenom osnovnom školom ima u najstarijoj dobnoj skupini, u kojoj je također najmanje onih sa završenom tehničkom, četverogodišnjom, višom ili visokom školom. Podaci također pokazuju najveći broj visokoobrazovanih u srednjim dobnim kohortama ispitanika, i to najviše u dobnoj skupini od 30-49 godina.

Tablica 7: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na dob 1984. i 1989. (%)

Dob ispitanika $\chi^2=540,165$; $p=.000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
15-29	35,4	25,2	31,9	3,4	4,1
30-39	41,2	21,5	26,5	4,3	6,6
40-49	60,2	16,0	13,6	4,5	5,8
50-59	73,9	12,1	6,3	3,8	4,0
60 i više	90,9	6,0	1,0	0,7	1,3
1984. UKUPNO	65,1	14,6	13,9	2,7	3,6
Dob ispitanika $\chi^2=479,69$; $p=.000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
16-29	28,2	19,6	46,6	2,3	3,2
30-39	35,0	20,6	29,6	5,2	9,7
40-49	43,2	15,1	24,3	7,2	10,1
50-59	67,8	9,0	11,9	5,1	6,2
60 i više	74,4	6,8	12,8	3,1	3,0
1989. UKUPNO	54,0	12,9	23,7	4,1	5,4

Mjesto rođenja ispitanika još je jedno obilježje koje diskriminira ispitanike u pogledu obrazovanih kvalifikacija (tablica 8).

Tablica 8: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na mjesto rođenja 1984. i 1989. (%)

Mjesto rođenja ispitanika $\chi^2=796,752$; $p=.000$; $df=8$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Seosko	77,4	12,0	7,4	1,7	1,5
Mješovito	65,3	15,4	12,9	3,0	3,4
Gradsko	31,2	21,3	32,4	5,3	9,8
1984. UKUPNO	65,2	14,6	13,9	2,7	3,6
Mjesto rođenja ispitanika $\chi^2=470,696$; $p=.000$; $df=12$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Selo	69,1	11,4	12,9	3,6	3,0
Lokalni ili širi lokalni centar	46,6	13,3	29,8	3,8	6,4
Regionalni ili makroregionalni centar	17,0	17,0	49,5	6,2	10,2
Zagreb	17,6	17,0	46,6	5,1	13,6
1989. UKUPNO	54,0	12,9	23,7	4,1	5,4

Očekivano, 1984. najviše ispitanika bez kvalifikacija rođeno je u ruralnim naseljima. Zanatski obrazovani su se pokazali sličnima prvoj skupini ispitanika jer ih je najviše rođenih na selu, a skoro jednak broj rođen ih je u mješovitim naseljima. Ispitanici s četverogodišnjom srednjom školom rođeni su najvećim dijelom u gradskim naseljima, a više obrazovani u skoro su jednakim omjerima rođeni u naseljima mješovita karaktera te u gradovima. No, kod

visokoobrazovanih se dogodio bitan rez jer ih je na selu 1984. rođeno šest puta manje nego u gradovima. Podaci o obrazovnoj strukturi 1989. ne odudaraju bitno od podataka za 1984. godinu a za pretpostaviti je da je do postojećih razlika, osim zbog promjena u obilježjima sâmi ispitanika, došlo i zbog uvođenja kategorije regionalnog i makroregionalnog centra kao naselja rođenja 1989. pa je došlo do 'odljeva' dijela bolje obrazovnih stanovnika u tu kategoriju. I dalje je najviše ispitanika nižeg obrazovanja bilo rođeno na selu, dok su se zanatski obrazovani skoro ravnomjerno raspršili između svih vrsta naselja. Ispitanika s četverogodišnjom srednjom, višom školom ili fakultetom najviše je rođeno u regionalnim centrima i u Zagrebu.

Mjesto stanovanja ispitanika (tablica 9) povezano je sa stupnjem obrazovanja na način koji ukazuje na tendenciju da se visokoobrazovani stanovnici više ne vraćaju u seosko naselje po stjecanju diplome.

Tablica 9: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na mjesto stanovanja 1984. i 1989. (%)

Mjesto stanovanja ispitanika $\chi^2=1426,355$; $p=.000$; $df=8$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Seosko	86,9	8,4	4,1	0,4	0,2
Mješovito	72,3	16,5	9,3	1,4	0,5
Gradsko	31,5	23,2	29,5	6,4	9,5
1984. UKUPNO	65,2	14,6	13,9	2,7	3,6
Mjesto stanovanja ispitanika $\chi^2=445,187$; $p=.000$; $df=12$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Selo	79,8	9,4	8,8	1,3	0,8
Lokalni ili širi lokalni centar	58,0	9,7	21,8	4,5	5,9
Regionalni ili makroregionalni centar	35,6	18,1	31,6	7,5	7,2
Zagreb	33,7	15,7	38,4	3,1	9,2
1989. UKUPNO	54,0	12,9	23,6	4,1	5,4

Naime, 1984. na selu je obitavalo preko osmine ispitanika bez kvalifikacija, dok su niže obrazovni ispitanici u gradovima sačinjavali trećinu stanovnika. Zanatski obrazovani su bili ravnomjernije raspoređeni, no u mješovitim ih je naseljima bilo nešto više nego na selu, dok ih je u gradovima bila tek petina. Ispitanici četverogodišnjeg srednjoškolskog obrazovanja u najvećem su broju obitavali u gradovima, te ih je tamo bilo čak sedam puta više nego na selu. Više i visokoobrazovanih je na selima bilo ukupno manje od 1%, a nešto više ih je živjelo u mješovitim naseljima i ukupno desetina u gradovima.

Uvođenjem lokalnih te regionalnih i makroregionalnih centara 1989. ispitanici su se raspodijelili ponešto drugačije nego 1984. no apsolutne su brojke još uvijek vrlo slične. To znači da su niže obrazovani ispitanici i dalje najviše obitavala na selima, a prevagu u slučaju zanatski obrazovanih tada su odnijeli regionalni i makroregionalni centri, dok ih je najmanje bilo u na selu te lokalnim naseljima. Ispitanici s četverogodišnjom srednjom školom pokazali su linearan rast od sela prema Zagrebu, te ih je u Zagrebu bilo četiri puta više nego na selima. Akademski obrazovani ispitanici skoro su se ravnomjerno rasporedili po lokalnim i regionalnim centrima te Zagrebu (do najviše 9%), dok ih je na selima opet bilo ispod 1%.

Sljedeće nam tablice pokazuju povezanost obrazovanja roditelja s obrazovnim kvalifikacijama djece (tablice 10 i 11).

Tablica 10: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na stupanj obrazovanja majke 1984. i 1989. (%)

Obrazovanje majke $\chi^2 = 746,248$; $p = 000$; $df = 16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Bez škole	85,5	8,4	3,8	1,3	1,0
Osnovna škola	65,7	14,5	13,4	2,9	3,5
Srednja škola radničkog usmjerenja	11,1	26,4	45,8	6,9	9,7
Četverogodišnja srednja škola	4,4	8,9	46,7	10,0	30,0
VŠS ili više	9,1	-	18,2	9,1	63,6
1984. UKUPNO	69,1	12,6	11,9	2,7	3,7
Obrazovanje majke $\chi^2 = 628,364$; $p = 000$; $df = 16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Bez škole	77,9	9,7	9,4	1,5	1,5
Osnovna škola	60,9	12,8	19,1	3,7	3,5
Srednja škola radničkog usmjerenja	32,6	16,5	37,8	6,7	6,4
Četverogodišnja srednja škola	7,9	13,9	50,9	7,4	19,9
VŠS ili više	27,3	9,1	34,1	-	29,5
1989. UKUPNO	53,9	12,9	23,7	4,1	5,4

Obrazovna samoreprodukcija na liniji majka-dijete prikazana za 1984. i 1989. u tablici 11 ukazuje na vrlo slične rezultate u smislu smjerova utjecaja u dvije promatrane godine, uz smanjenje samoreprodukcije u kasnijem razdoblju. Gledano po pojedinačnim stupnjevima obrazovanja to znači da je najveći broj ispitanika nižeg obrazovanja imao majke bez kvalifikacija, dok su zanatski obrazovani najvećim dijelom imali majke bez obrazovanja ili s trogodišnjom srednjom školom, a 1984. u uzorku nije bilo zanatskih obrazovanih ispitanika čije su majke bile više ili visokoobrazovane. Ispitanici s četverogodišnjom srednjom školom u

prosjeku su najviše imali majke zanatskog ili četverogodišnjeg srednjoškolskog obrazovanja. Akademski obrazovani ispitanici ovdje predstavljaju najizrazitiji primjer samoreprodukcije, koja ide do skoro dvije trećine 1984. te do trećine 1989. ispitanika akademskog obrazovanja koji su potekli od majki višeg ili visokog obrazovanja.

Podaci o utjecaju stupnja obrazovanja oca na obrazovna postignuća ispitanika prezentirani su u tablici 11.

Tablica 11: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na stupanj obrazovanja oca 1984. i 1989. (%)

<i>Obrazovanje oca</i> $\chi^2 = 1246,726$; $p=000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Bez škole	87,8	8,6	2,0	0,7	0,9
Osnovna škola	75,7	11,3	9,0	2,2	1,8
Srednja škola radničkog usmjerenja	26,5	29,5	31,5	5,3	7,3
Četverogodišnja srednja škola	4,1	18,0	49,2	8,2	20,5
VŠS ili više	1,2	13,3	37,3	10,8	37,3
1984. UKUPNO	68,8	13,0	12,0	2,7	3,6
<i>Obrazovanje oca</i> $\chi^2 = 763,461$; $p=000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Bez škole	86,0	6,6	5,4	1,3	0,8
Osnovna škola	71,0	11,3	12,5	3,3	1,8
Srednja škola radničkog usmjerenja	47,3	17,7	26,4	4,2	4,4
Četverogodišnja srednja škola	21,2	17,0	46,2	6,2	9,4
VŠS ili više	23,5	8,0	38,5	7,0	23,0
1989. UKUPNO	53,9	12,9	23,7	4,1	5,4

Možemo reći da nalazi u dvije promatrane godine imaju mnoge dodirne točke jer se pojedini stupnjevi obrazovanja oca u najvećoj mjeri preslikavaju u istovjetno obrazovanje djece. Tako najveći broj ispitanika bez kvalifikacija ili s osnovnoškolskim obrazovanjem ima očeve takvog statusa, a jednako je u slučaju zanatske i četverogodišnje srednje škole. Više obrazovani ispitanici u najvećem broju imaju očeve koji su završili četverogodišnju srednju, te višu školu ili fakultete. No, u ovom razdoblju podaci o utjecaju obrazovnog stupnja oca na obrazovno postignuće ispitanika pokazuju slabiji utjecaj od onog majki ispitanika, odnosno u odnosu obrazovanja oca i ispitanika riječ je o manjoj društvenoj samoreprodukciji nego li je to slučaj kod utjecaja majčina obrazovanja na obrazovno postignuće djece.

Vezano uz obrazovanje 1984. godine još je posljednje radno mjesto majke (tablica 12) utjecalo na statistički značajne razlike među ispitanicima koje ćemo ovdje prikazati i to samo

za 1984. godinu ⁷. Posljednje radno mjesto majke daje vrlo ilustrativan primjer međugeneracijskog samoobnavljanja u socijalističkom razdoblju.

Tablica 12: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na posljednje radno mjesto majke 1984. (%)

Posljednje radno mjesto majke $\chi^2 = 699,680$; $p=000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Domaćica	62,3	17,1	14,1	3,0	3,6
Ind. poljop.	88,6	6,1	3,3	1,1	0,9
Radnica	50,6	17,0	25,5	3,1	3,8
Službenica	7,2	8,7	56,5	8,7	18,8
Struč. ili rukov.	5,1	2,6	38,5	10,3	43,6
UKUPNO	65,3	14,5	13,8	2,7	3,6

Ispitanici bez kvalifikacija u najvećoj su mjeri imali majke poljoprivrednice i domaćice, nešto majki radnica, dok su majke službenice, stručnjakinje i rukovoditeljice s djecom bez kvalifikacija jedva prisutne u uzorku. Slično, ispitanici zanatskog obrazovanja u prosjeku su najviše potekli od majki domaćica i radnica, dok su službenice i rukovoditeljice prisutne u vrlo sličnom broju kao i kod niže obrazovanih ispitanika. Ispitanici s četverogodišnjom srednjom školom premjestili su se bliže drugom polu skale, što znači da ih je najviše vuklo porijeklo od majki službenica te stručnjakinja i rukovoditeljica, dok se majke poljoprivrednice ovdje pojavljuju u tek 3%. Više obrazovani ispitanici ovdje najvećim dijelom vuku porijeklo od majki službenica te stručnjakinja i rukovoditeljica, a akademski obrazovani također dominantno imaju majke stručnjakinje i rukovoditeljice, iza kojih slijede službenice. Akademski obrazovani ispitanici s majkom poljoprivrednicom na zadnjem su mjestu i njihova se šansa za visokim obrazovanjem pokazala čak četrdeset puta manjom od ispitanika s majkama stručnjakinjama i rukovoditeljicama.

Posljednje radno mjesto oca 1984. i 1989. (tablica 13) slijedi sličan obrazac utjecaja na zanimanje ispitanika kao i posljednje radno mjesto majke 1984. Ispitanici nižeg obrazovanja bili su porijeklom od očeva poljoprivrednika, radnika ili obrtnika, dok ih nije bilo među onima koji su imali očeve stručnjake ili rukovoditelje. Zanatski obrazovani većinom su potjecali od očeva radnika, obrtnika i nešto manje službenika. Ispitanici s četverogodišnjom srednjom školom dominantno su potjecali od radnika, iza kojih s nešto manje udjela slijede oni s očevima stručnjacima ili rukovoditeljima, te potom s dvostruko manjim udjelom oni s očevima obrtnicima. Više i visoko obrazovanje ispitanika u najvećoj je mjeri bilo vezano uz očeve stručnjake i rukovoditelje te službenike.

⁷ Varijabla posljednjeg radnog mjesta majke nije uključena u istraživanje 1989.

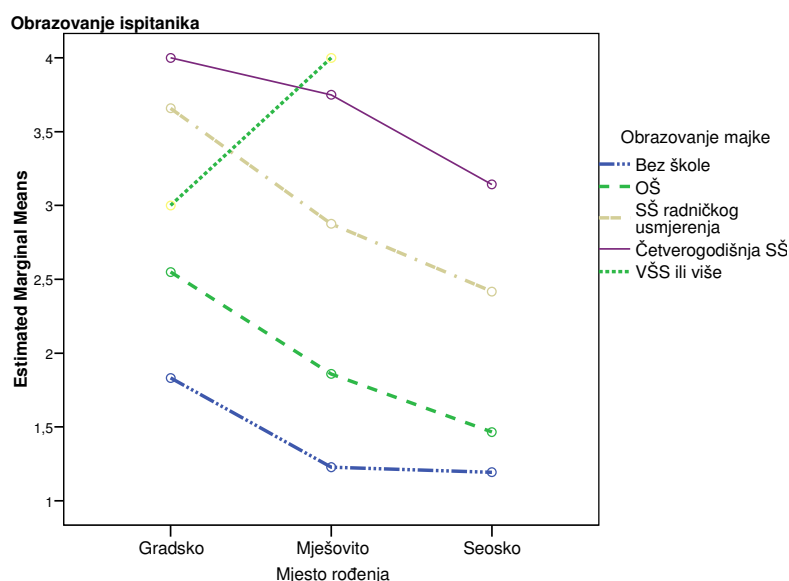
Tablica 13: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na posljednje radno mjesto oca 1984. i 1989. (%)

Posljednje radno mjesto oca $\chi^2 = 1627,791$; $p=000$; $df=24$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Ind. poljop.	84,7	8,8	4,1	1,3	1,1
NKV ili PKV radnik	62,8	18,5	14,1	2,7	1,9
KV ili VKV radnik	23,9	27,6	36,9	5,5	6,1
Obrtnik	35,8	32,4	21,8	4,5	5,6
Službenik	25,3	16,7	38,0	7,3	12,7
Struč. ili rukov.	-	15,6	45,6	9,4	29,4
1984. UKUPNO	65,6	14,6	13,6	2,7	3,5
Posljednje radno mjesto oca $\chi^2 = 845,823$; $p=$; $df=20$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Ind. poljop.	79,2	8,3	8,2	2,5	1,8
NKV ili PKV radnik	55,7	19,3	20,0	2,6	2,3
KV ili VKV radnik	27,6	18,8	41,3	5,5	6,8
Obrtnik	51,4	8,7	30,7	4,6	4,6
Službenik	23,4	11,3	44,4	6,5	14,5
Struč. ili rukov.	7,0	4,3	42,6	12,2	33,9
1989. UKUPNO	54,0	12,8	23,7	4,1	5,4

Do sada je na više mjesta ukazano na problem niske obrazovne strukture stanovništva seoskih i manjih naselja, što biti će nadopunjeno analizom varijance obrazovnih rezultata ispitanika u ovisnosti od obrazovanja i posljednjeg radnog mjesta roditelja te mjesta rođenja. Prvo je na redu razmatranje povezanosti obrazovanja roditelja i mjesta rođenja ispitanika s njihovim obrazovanjem (grafikon 8 i 9).

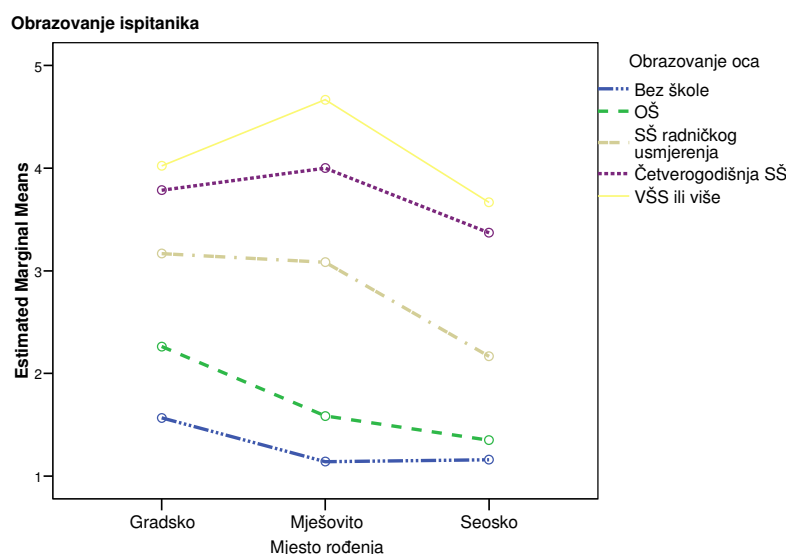
Kao što se već pokazalo da su mjesto rođenja i stanovanja te obrazovanje majki i očeva 1984. značajno utjecali na obrazovanje ispitanika, jednako je slučaj i sa zajedničkim utjecajem mjesta rođenja i obrazovanja majke i oca. Drugim riječima, postoji trend u lošijem obrazovanju onih koji potječu sa sela te imaju niže obrazovane roditelje. Ovo je naročito istaknuto u slučaju mogućnosti postizanja visokog obrazovanja onih ispitanika koji potječu sa sela, a čiji su majke i očevi nižeg obrazovanja. Uz ovo je potrebno naglasiti da se šanse razlikuju u odnosu na položaj oca i majke i to nepovoljnijim utjecajem majki iz ruralnih naselja na obrazovne šanse potomaka. Pokazalo se da ispitanici iz naselja mješovitog karaktera čiji očevi imaju četverogodišnje srednjoškolsko, te više ili visoko obrazovanje imaju jednake ili veće šanse postizanja visokih stupnjeva obrazovanja kao i ispitanici rođeni u gradovima. No, podaci iz uzorka pokazuju da 1984. u uzorku nije bilo ispitanika rođenih na selu od majki višeg ili visokog obrazovanja. Također, majke su u prosjeku imale znatno niže obrazovanje od očeva, pa su i obrazovne šanse ispitanika u svim kategorijama naselja manje

kada se promatraju iz očista majki nego kada se uspoređuju s ishodišnim položajem u odnosu na oca.

Grafikon 8: Odnos mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja majke s obrazovnim postignućem ispitanika (ishod analize varijance) 1984.

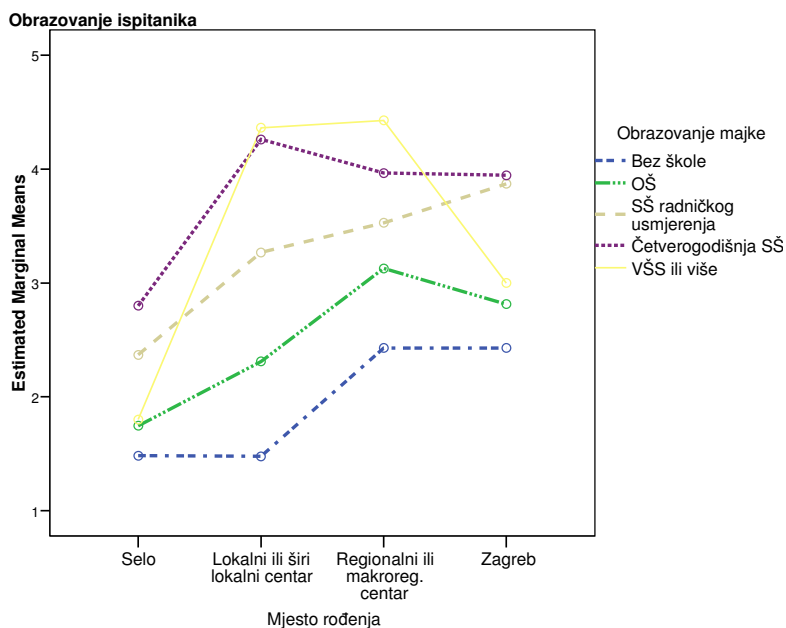
Mjesto rođenja: $F=11,186$; $p=.000$ / Obrazovanje majke: $F=52,898$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x obrazovanje majke: $F=3,214$; $p=.002$

Grafikon 9: Odnos mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja oca s obrazovnim postignućem ispitanika (ishod analize varijance) 1984.

Mjesto rođenja: $F=10,841$; $p=.000$ / Obrazovanje oca: $F=152,166$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x obrazovanje oca: $F=5,195$; $p=.000$

Naredna dva grafikona (10 i 11) i pripadajuće statističke vrijednosti pokazuju da su ispitanici 1989. pokazivali statistički značajnu povezanost obrazovnih kvalifikacija s obrazovanjem majki i očeva i s mjestom rođenja.

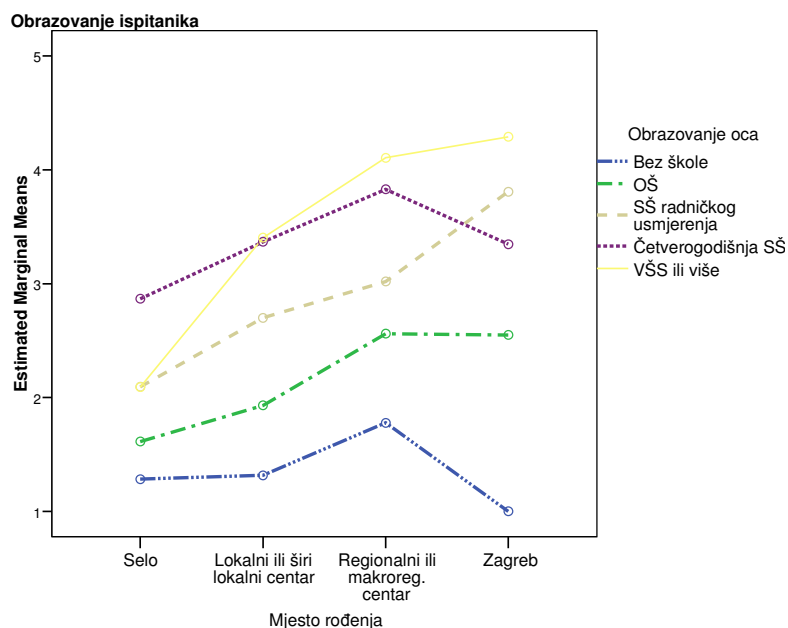
Grafikon 10: Odnos mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja majke s obrazovnim postignućem ispitanika 1989. (analiza varijance)

Mjesto rođenja: $F=33,199$; $p=.000$ / Obrazovanje majke: $F=42,392$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x obrazovanje majke: $F=5,571$; $p=.000$

Iz grafikona 10 možemo zaključiti da su i 1989. ispitanici rođeni u manjim naseljima imali komparativno manje šanse u odnosu na one rođene u većim naseljima, naročito u odnosu na one rođene u Zagrebu. Navedeno je slučaj i kod ispitanika sa sela čije majke su imale četverogodišnje srednjoškolsko, više ili visoko obrazovanje. Također, u ispitanika rođenih u gradu od majki višeg ili visokog obrazovanja dolazi do unekoliko zbunjujućeg trenda smanjenih obrazovnih šansi u odnosu na ispitanike rođene u lokalnim ili regionalnim naseljima od strane više ili visokoobrazovanih majki. Ovo smanjenje šansi ide čak do izjednačenja sa šansama stanovnika rođenih u gradu koji su potekli od niže obrazovanih majki. Ukoliko nije riječ o specifičnostima uzorka možemo pretpostaviti da je moguće objašnjenje ovakvih pokazatelja vezano uz dinamičan karakter lokalnih ili regionalnih naselja, čiji su ispitanici zbog restrukturiranja koja su takova naslje prolazila iskusila više poticaja za izbjegavanjem silazne mobilnosti.

Kao što možemo vidjeti iz grafikona 11, gore navedeni trend slabijih obrazovnih postignuća ispitanika rođenih u gradu od strane više ili visokoobrazovanih majki u odnosu na one rođene od strane majki istog obrazovnog statusa u lokalnim ili regionalnim naseljima nije iznađen u slučaju utjecaja mjesta rođenja i obrazovanja oca na obrazovno postignuće ispitanika 1989. Naime, možemo reći da trend ovih utjecaja slijedi logiku slabijih šansi za visokim obrazovnim postignućem ispitanika koji su rođeni u manjim naseljima od strane očeva nižeg obrazovanja, te više obrazovne šanse onih koji su rođeni u većim naseljima ili

Zagrebu od strane više ili visokoobrazovnih očeva. No, zapažamo i izuzetke u slučaju očeva nižeg obrazovanja čiji potomci rođeni u Zagrebu imaju izrazito slabe šanse za obrazovni uspjeh, kao i ispitanici iz Zagreba rođeni od strane očeva s četverogodišnjom srednjom školom. Istovremeno su se ispitanici rođeni u Zagrebu od očeva radničkog obrazovanja pokazali kao izuzetno dinamična kategorija čiji su obrazovne šanse u porastu.

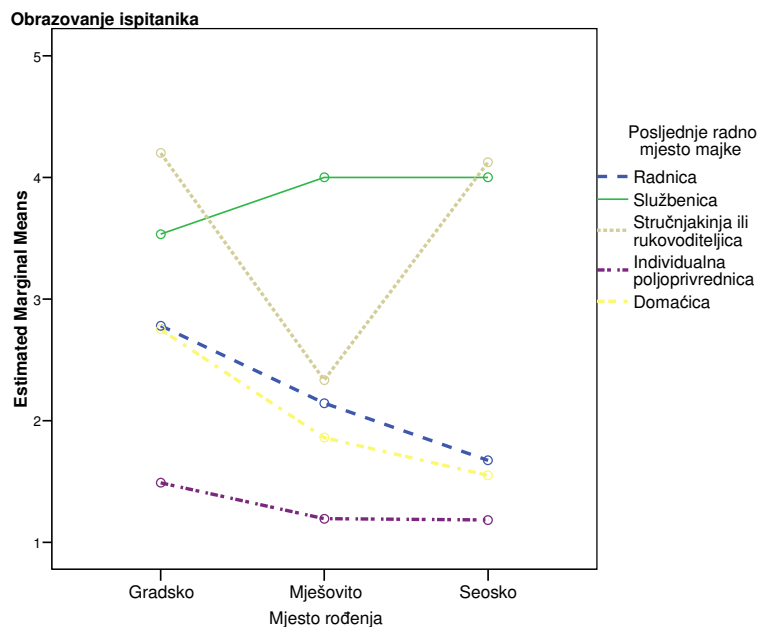
Grafikon 11: Odnos mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja oca s obrazovnim postignućem ispitanika 1989. (analiza varijance)

Mjesto rođenja: $F=35,022$; $p=.000$ / Obrazovanje oca: $F=45,805$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x obrazovanje oca: $F=3,921$; $p=.000$

Trendovi prikazani u grafikonima 8-11 ilustrativni su, naročito u slučaju visokih stupnjeva obrazovanja te se može zaključiti da su u Hrvatskoj u kasnom socijalizmu mladi iz seoskih sredina s roditeljima nižih kvalifikacija bili višestruko deprivirani i u nemogućnosti postići visoke stupnjeve obrazovanja. Osobe koje su u vrijeme istraživanja upadale u najmlađu dobnu kohortu sada su srednovječne, te stoga ne iznenađuju recentni podaci o vrlo sporom rastu visokoobrazovnih u suvremenoj Hrvatskoj.

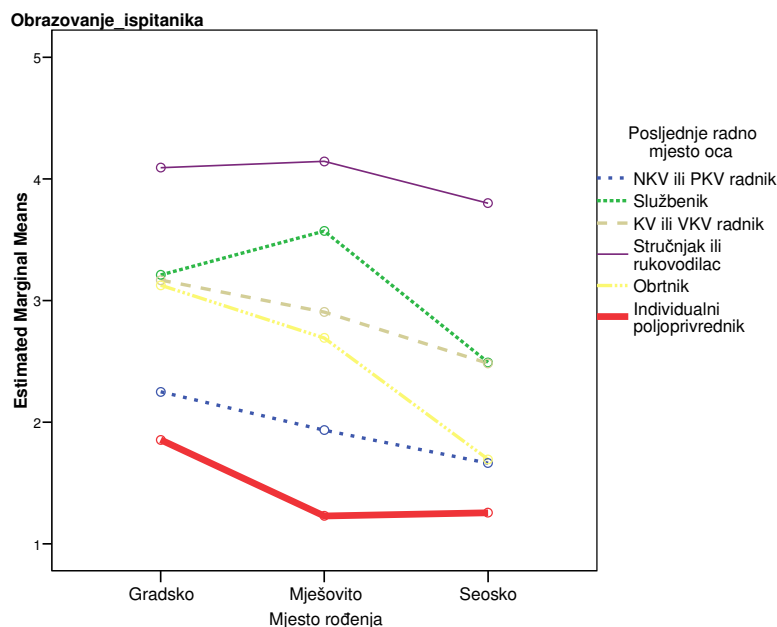
Podaci iz grafikona 12, 13 i 14 o odnosima posljednjeg radnog mjesta majke i oca s obrazovnim stupnjem ispitanika 1984. i 1989. pokazuju zajednički utjecaj radnog mjesta roditelja i mjesta rođenja. Grafički prikaz koji ovdje donosimo upućuju na trend smanjenog obrazovnog postignuća ispitanika koji potječu iz ruralnih sredina od strane majki koje su bili u statusu domaćica, poljoprivrednica te radnica. Suprotno, najbolje su obrazovne šanse imali ispitanici iz regionalnih središta i iz Zagreba čije su majke bile višeg ili visokog obrazovanja. No, i ovdje je 1984. riječ o zbunjujućem podatku o vrlo slabim obrazovnim šansama

ispitanika rođenim u mješovitim naseljima od strana majki stručnjakinja i rukovoditeljica, čak ako i uzmemo u obzir da je takovih majki, jednako kao i u slučaju ispitanika seoskog i gradskog porijekla, bilo vrlo malo.

Grafikon 12: Odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta majke s obrazovnim postignućem ispitanika (ishod analize varijance) 1984.

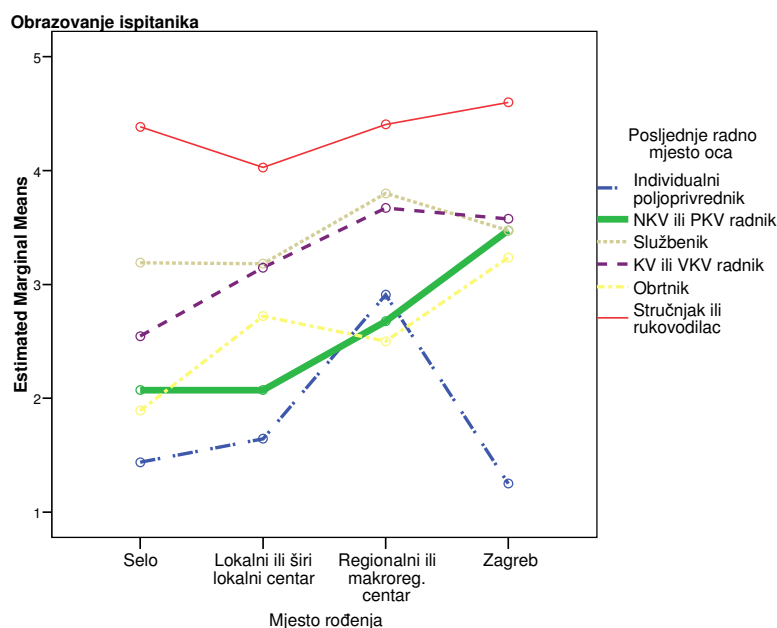
Mjesto rođenja: $F=6,993$; $p=.001$ / Posljednje radno mjesto majke: $F=48,766$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto majke: $F=6,359$; $p=.000$

Grafikon 13: Odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta oca s obrazovnim postignućem ispitanika (ishod analize varijance) 1984.

Mjesto rođenja: $F=34,529$; $p=.000$ / Posljednje radno mjesto oca: $F=122,224$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto oca: $F=4,186$; $p=.000$

Grafikon 13, s podacima o utjecaju mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta oca 1984., daje nam gotovo pravolinijska kretanja obrazovnih šansi u odnosu na veličinu naselja porijekla i obrazovanje oca. Odnosno, na suprotnim se polovima nalaze ispitanici rođeni na selu od niže obrazovanih očeva, te oni rođeni u gradu od strane očeva stručnjaka i rukovoditelja. No, i ovdje je prisutna kategorija ispitanika koji ponešto mijenjaju ovaj trend. Riječ je o ispitanicima rođenim u naseljima mješovitog karaktera od strane očeva službenika jer upravo navedenih ispitanici, nakon ispitanika iz grada i mješovitih naselja rođenih od očeva stručnjaka i rukovoditelja, pokazuju najveće šanse za postizanje boljeg obrazovnog postignuća. Navedeno možemo protumačiti pripisivanjem značajke «dinamičnosti» ovom sloju ispitanika, odnosno razumijevanjem da je upravo ovaj sloj ispitanika rođen u naseljima mješovitog karaktera, koja su u to vrijeme prolazila kroz opsežne socijalne i ekonomske promjene, predstavljao bazu za regrutaciju prema višim ishodišnim slojevima.

Grafikon 14: Odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta oca s obrazovnim postignućem ispitanika (ishod analize varijance) 1989⁸.

Mjesto rođenja: $F=14,273$; $p=.000$ / Posljednje radno mjesto oca: $F=41,569$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto oca: $F=2,776$; $p=.000$

Na kraju, odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta oca s obrazovnim postignućem ispitanika 1989. (grafikon 14) u osnovi slijedi smjerove utjecaja iz 1984. godine, uz nekoliko iznimki. Prva se iznimka odnosi na nagli porast obrazovnih šansi ispitanika rođenih u regionalnim centrima od strane očeva poljoprivrednika, te nagli pad

⁸ Varijabla posljednjeg radnog mjesta majke nije korištena 1989.

obrazovnih šansi ispitanika koji su imali očeve istog statusa ali su rođeni u Zagrebu. Također, iznimku nalazimo u nešto većim obrazovnim šansama ispitanika rođenih u lokalnim centrima od strane očeva stručnjaka, u odnosu na one rođene na selu od strane očeva istog statusa. Ispitanici rođeni u lokalnim centrima pokazali su iznimke i u tome da su oni koji vuku porijeklo od strane očeva obrtnika imali bolje obrazovne šanse od onih rođenim u regionalnim centrima, kao i u tome da su ispitanici rođeni u ovom tipu naselja od strane očeva službenika imali gotovo jednake obrazovne šanse kao i oni rođeni na selu od očeva službenika.

Zaključno možemo reći da se obrazovno postignuće ispitanika pokazalo statistički značajno posredovano svim promatranim varijablama, kako onima vezanim uz same ispitanike, kao što su spol i dob, tako i obrazovanjem i posljednjim radnim mjestom roditelja. Promatrani trendovi utjecaja u socijalističkom su se razdoblju kretali u smjeru slabijih obrazovnih šansi ispitanika koji su rođeni i obitavali u seoskim naseljima. Na razini utjecaja roditelja, riječ je o znatno smanjenim obrazovnim šansama ispitanika čiji su roditelji bili nižeg obrazovanja te nižeg profesionalnog statusa, odnosno u statusu poljoprivrednika, domaćica i radnika. Istovremeno su ispitanici čiji je ishodišni položaj vezan uz roditelje službenike, stručnjake i rukovoditelje predstavljali kategoriju stanovništva koji tvore bazu za rast ukupne obrazovanosti hrvatske populacije. Drugim riječima, možemo zaključiti da je socijalističko razdoblje Hrvatske obilježeno obrazovnom samoreprodukcijom. U narednom ćemo poglavlju razmotriti utjecaje varijabli promatranih u ovom poglavlju na profesionalni status ispitanika, a kako bismo dobili zaokruženu sliku kretanja socijalne stratifikacije u socijalističkom razdoblju.

5.3. Profesionalna slika ispitanika 1984. i 1989.

M. Weber (1976: 140) daje sljedeću definiciju zanimanja: «Pojam zanimanja se primjenjuje na vrstu specijalizacije, specifikacije i kombinacije funkcija, koje obavlja pojedinac po čijoj mu je osnovi kontinuirano omogućeno dobivanje prihoda ili zarada». K. Peračković (2008: 378) kaže da «... razmatrajući zanimanje kao temeljni sociološki pojam, osim te horizontalne dimenzije strukture zanimanja koja nastaje podjelom rada, što ukazuje na *društvenu raznolikost*, zanimanje je prema sociološkoj literaturi ujedno i jedan od pokazatelja društvene stratifikacije kao vertikalne dimenzije društvene stratifikacije, koja ukazuje na *društvenu nejednakost*. Svako zanimanje, osim funkcije u podjeli rada, sadrži i različitu kombinaciju društvenog ugleda, količine moći i novčanih prihoda objedinjenih u pojmu *društveni status*».

Pri tome je važno istaknuti da je zanimanje društvena kategorija koja se, za razliku od nekih sociodemografskih obilježja koje osoba ne može birati (npr. dob, spol, podrijetlo) uglavnom slobodno izabire, a društveni status koji pojedinac dobiva s obzirom na zanimanja postao je jedan od mogućih kanala društvene pokretljivosti prema višim društvenim položajima pojedinca u odnosu na roditeljske (Sekulić, 1986).

Zanimanje smo, kao i prethodno izloženu ključnu komponentu određivanja promjena u društvenoj stratifikaciji i međugeneracijskoj mobilnosti – obrazovanje – analizirali korištenjem hi-kvadrat testa, te dijelom analize varijance. Nalaze za 1984. i 1989. donosimo počevši od tablice 14. u kojoj prikazujemo povezanost zanimanja sa spolom ispitanika.

Tablica 14: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na spol 1984. i 1989. (%)

Spol ispitanika $\chi^2= 357,500$; $p=.000$; $df=4$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	
M	46,5	41,4	3,0	2,8	6,3	
Ž	36,5	37,3	18,3	6,5	1,5	
1984. UKUPNO	41,3	39,2	11,0	4,7	3,8	
Spol ispitanika $\chi^2= 286,535$; $p=.000$; $df=5$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	Osobe s os. primanjima
M	30,7	32,9	1,9	3,6	6,7	24,3
Ž	15,8	28,8	15,8	5,9	1,0	32,7
1989. UK.	23,1	30,8	9,0	4,8	3,8	28,6

1984. u svim promatranim kategorijama zanimanja, osim u slučaju stručnjaka i administrativnih radnika muškarci su zastupljeniji nego žene. Navedena se razlika najviše vidi upravo u dvije zadnje kategorije – čak je šest puta više žena administrativnih radnica i dvostruko više stručnjakinja nego stručnjaka. No, zato je pet puta više muškaraca na rukovodećim položajima. U 1989. nalazi su bili slični onima iz 1984., a razlike su vidljive u nešto većem broju nezaposlenih žena nego muškaraca, te u većem broju ispitanica nego ispitanika s osobnim primanjima. U podgrupi stručnjaka smanjila se razlika muškaraca i žena u odnosu na 1984., no povećala se razlika između rukovoditelja i rukovoditeljica.

Dobna diferencijacija ispitanika po zanimanjima 1984. i 1989. (tablica 15) pokazuju da kod radnika i administrativnih radnika najveću skupinu čini najmlađa dobna kohorta, dok su poljoprivrednici suprotan slučaj gdje je preko osam desetina starijih od 60 godina u tom statusu (1989. trećina). Stručnjaka je najviše bilo u skupini od 30-39 godina, dok se rukovoditelji 1984. dominantno pojavljuju u skupini ispitanika od 40-59 godina, a 1989. u skupini od 40-49. Osobe s osobnim primanjima su uvedeni u uzorak tek 1989. te su najvećim dijelom zastupljene u najstarijoj dobnoj kohorti.

Tablica 15: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na dob 1984. i 1989. (%)

Dob ispitanika $\chi^2= 2269,866$; $p=.000$; $df=16$	Zanimanje ispitanika (%)				
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji
15-29	5,5	59,7	24,7	8,0	2,2
30-39	6,8	58,3	20,9	10,1	3,8
40-49	20,7	54,6	11,1	6,1	7,5
50-59	46,2	39,7	3,0	3,4	7,8
60 i više	83,4	12,8	1,2	0,6	1,9
1984. UKUPNO	41,3	39,2	11,0	4,7	3,8

Dob ispitanika $\chi^2= 1963,529$; $p=.000$; $df=20$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	Osobe s os. primanjima
16-29	4,8	69,8	17,2	6,1	2,1	-
30-39	8,6	54,9	20,1	10,8	4,7	1,0
40-49	17,6	42,9	17,1	8,8	12,1	1,5
50-59	33,6	27,4	3,4	2,8	6,3	26,5
60 i više	35,4	1,0	-	1,1	0,8	61,8
1989. UK.	23,1	30,8	8,9	4,8	3,8	28,6

Statistički značajan utjecaj mjesta rođenja i stanovanja potvrđen je i za zanimanje ispitanika (tablice 16 i 17), jer se vrlo nejednaka profesionalna struktura različitih tipova naselja u Hrvatskoj pokazala i u slučaju utjecaja mjesta rođenja na zanimanje ispitanika u socijalističkom razdoblju.

Tablica 16: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na mjesto rođenja 1984. i 1989. (%)

Mjesto rođenja $\chi^2= 851,688$; $p=.000$; $df=8$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	
Seosko	54,3	35,5	5,8	2,1	2,4	
Mješovito	36,8	41,4	11,3	5,0	5,5	
Gradsko	8,2	48,2	25,2	11,9	6,6	
1984. UKUPNO	41,3	39,2	11,0	4,7	3,8	
Mjesto rođenja $\chi^2= 483,065$; $p=.000$; $df=15$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	Osobe s os. primanjima
Selo	33,7	29,3	4,8	2,3	3,2	26,7
Lokalni centar	14,3	31,0	9,0	4,5	4,4	36,8
Reg. ili makroreg. centar	1,4	38,2	27,0	10,2	4,2	18,9
Zagreb	-	30,6	15,0	20,0	6,3	28,1
1989. UK.	23,1	30,8	8,9	4,8	3,8	28,6

Zapažamo da je individualnih poljoprivrednika najviše rođeno na selu, kao i radnika koji su u nešto manjem broju zastupljeni i u naseljima mješovitog karaktera. Broj administrativnih radnika rođenih u pojedinoj vrsti naselja pokazao je linearan rast s urbaniziranošću naselja (iako uz njihovu najveću zastupljenost u regionalnim naseljima), jednako kao i broj stručnjaka i rukovoditelja.

Podaci iz tablica 17 o rezidencijalnoj pripadnosti pojedinih skupina zanimanja također potvrđuju znatno bolju profesionalnu strukturu većih naselja. To konkretno znači da je najviše poljoprivrednika živjelo na selima, dok su 1984. radnici u većem omjeru živjeli u naseljima mješovitog karaktera. i regionalnim naseljima, a 1989. najvećim su dijelom prebivali u regionalnim središtima. Administrativni radnici, stručnjaci i rukovoditelji i ovdje su formirali zasebnu skupinu jer ih je u oba istraživanja najviše bilo u urbanim sredinama (1984.), odnosno u regionalnim centrima i Zagrebu (1989.). Na kraju, osobe s osobnim primanjima, koje su u istraživanje uvedene 1989., najviše su, i to skoro podjednako, nastanjivale lokalne i regionalne centre i Zagreb, a u ovim ih je naseljima bilo do 7 puta više nego u ruralnim sredinama.

Tablica 17: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na mjesto stanovanja 1984. i 1989. (%)

Tablica 17. Razlike u zanimanjima i zanimanju osoblja na mjestu stanovanja 1984 i 1989. (%)

Mjesto stanovanja $\chi^2=1928,205$; $p=.000$; $df=8$	Zanimanje ispitanika (%)				
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji
Seosko	67,9	27,7	3,1	0,9	0,3
Mješovito	43,6	44,1	9,2	1,3	1,8
Gradsko	2,2	54,6	22,8	11,2	9,2
1984. UKUPNO	41,3	39,2	11,0	4,8	3,8

Mjesto stanovanja $\chi^2=1110,597$; $p=.000$; $df=15$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	Osobe s os. primanjima
Selo	60,4	28,9	2,9	1,0	1,2	5,5
Lokalni centar	19,7	28,0	7,9	3,5	5,6	35,2
Reg. ili makroreg. centar	-	35,6	14,0	6,0	4,3	40,1
Zagreb	-	30,9	12,8	10,9	4,9	40,4
1989. UK.	23,1	30,8	8,9	4,8	3,8	28,6

Zanimalo nas je i u kojim se zanimanjima pozicioniraju ispitanici određenih stupnjeva obrazovanja, a rezultati (tablica 18) pokazuju da su 1984. poljoprivrednici u najvećem broju bili bez kvalifikacija (dvije trećine), dok su radnici u 90% bili zanatskog obrazovanja. Administrativni su radnici u dvije trećine slučajeva imali završenu četverogodišnju srednju školu, no također je i sedmina radnika i po desetina stručnjaka i rukovoditelja imala završeno četverogodišnje srednjoškolsko obrazovanje. Stručnjaci i rukovoditelji su zajedno u preko tri četvrtine slučajeva bili više obrazovani, dok su ostali ispitanici ovih profesionalnih statusa dolazili od onih s akademskim obrazovanjem. Naredne istraživačke godine situacije se ponešto izmijenila i to vjerojatno zbog uvođenja kategorije osoba s osobnim primanjima, koja je zabilježila trećinu ispitanika bez kvalifikacija, petinu sa zanatskom školom, trećinu onih s

četverogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem, trećinu s višim i sedminu s visokim obrazovanjem, dok su podaci za ostale kategorije zanimanja vrlo slični onima iz 1984.

Tablica 18: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na stupanj obrazovanja ispitanika 1984. i 1989. (%)

Obrazovanje ispitanika $\chi^2=5684,269$; $p=.000$; $df=16$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	
Bez škole ili OŠ	62,4	36,3	1,3	-	-	
Trogodišnja srednja škola	5,5	89,5	3,0	0,3	1,7	
Četverogod. srednja škola	1,6	15,7	64,4	10,0	8,2	
VŠS	-	6,8	16,1	44,9	32,2	
VSS ili više	-	1,3	4,4	55,3	39,0	
1984. UKUPNO	41,3	39,2	11,0	4,7	3,8	
Obrazovanje ispitanika $\chi^2=2534,431$; $p=.000$; $df=20$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	Osobe s os. Primanjima
Bez škole ili OŠ	40,7	25,9	0,8	-	0,2	32,4
Trogodišnja srednja škola	3,6	72,8	0,9	-	0,6	22,2
Četverogod. srednja škola	1,0	29,6	34,9	6,2	3,2	25,1
VŠS	-	10,6	7,7	24,0	22,1	35,6
VSS ili više	-	0,7	1,4	45,0	37,9	15,0
1989. UK.	23,1	30,9	8,9	4,8	3,8	28,6

Sljedeći razmatrani skup podataka odnosi se na povezanost zanimanja ispitanika sa stupnjem obrazovanja majke i oca, a podaci su prezentirani u tablicama 19 i 20. Obje promatrane godine distribucija zanimanja ispitanika obzirom na obrazovanje roditelja slijedi jednak obrazac, koji je, doduše, ponešto izmijenjen 1989. zbog uvođenja kategorije osoba s osobnim primanjima. Odnosno, individualni poljoprivrednici dominantno su imali roditelje bez kvalifikacija ili sa završenim zanatskim obrazovanjem, jednako kao i radnici. No, radnici su također potjecali i od roditelja s četverogodišnjom srednjom školom, te višom i visokom školom, slično kao i službenici, koji su ipak dominantno vukli porijeklo od roditelja s četverogodišnjom srednjom ili višom školom.

Tablica 19: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na stupanj obrazovanja majke 1984. i 1989. (%)

Obrazovanje majke $\chi^2=584,719$; $p=.000$; $df=16$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	
	59,7	32,9	3,9	1,1	2,5	
	43,4	37,2	10,3	4,5	4,6	
	8,5	29,6	43,7	12,7	5,6	
	-	22,2	35,6	31,1	11,1	
	-	10,0	20,0	60,0	10,0	
1984. UKUPNO	46,5	35,2	9,6	4,4	4,2	
Obrazovanje majke $\chi^2=495,779$; $p=.000$; $df=20$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	Osobe s os. Primanjima
	33,5	29,0	1,0	0,7	1,7	34,0
	26,6	30,4	8,5	1,9	3,3	29,4
	12,9	36,1	15,1	7,5	5,1	23,3
	2,6	25,7	21,5	23,0	8,4	18,8
	7,3	24,4	9,8	24,4	14,6	19,5
1989. UK.	23,2	30,9	9,0	4,8	3,8	28,3

Tablica 20: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na stupanj obrazovanja oca 1984. i 1989. (%)

Obrazovanje oca $\chi^2=973,678$; $p=.000$; $df=16$	Zanimanje ispitanika (%)				
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji
Bez škole	58,5	38,1	1,3	0,7	1,3
Osnovna škola	51,8	34,5	7,8	2,5	3,5
Srednja škola radničkog usmjerenja	7,3	51,8	21,6	11,8	7,5
Četverogod. srednja škola	0,8	26,8	42,3	18,7	11,4
VŠS ili više	-	20,7	30,5	35,4	13,4
1984. UKUPNO	45,3	36,4	9,7	4,4	4,1

Obrazovanje oca $\chi^2=517.53$; $p=.000$; $df=20$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	Osobe s os. Primanjima
Bez škole	38,0	24,9	1,8	0,3	1,3	33,7
OŠ	33,6	28,1	4,7	1,5	2,2	29,9
Srednja škola radničkog usmjerenja	18,4	41,3	10,8	4,0	4,8	20,6
Četverogod. srednja škola	4,6	34,4	15,7	9,3	5,9	30,1
VŠS ili više	8,7	19,8	19,8	20,3	8,7	22,7
1989. UK.	23,2	31,0	8,9	4,8	3,8	28,2

Rukovoditelji i stručnjaci slijedili su već apostrofirani obrazac međugeneracijskog samoobnavljanja, te su najvećim dijelom imali roditelje višeg ili visokog obrazovanja. Ipak, obrazovna struktura roditelja rukovoditelja bila je nešto lošija od one roditelja stručnjaka, pa su se rukovoditelji mogli povezati sa svim obrazovnim stupnjevima svojih roditelja na ravnomjerniji način nego li je to bio slučaj kod stručnjaka. Posljednja profesionalna kategorija – osobe s osobnim primanjima – u nešto većoj su mjeri vukli porijeklo od roditelja nižeg ili zanatskog obrazovanja, nakon čega je u vrlo sličnim omjerima slijedilo porijeklo od roditelja s četverogodišnjim srednjim, višim ili akademskim obrazovanjem.

Posljednje radno mjesto roditelja, odnosno majke 1984. (tablica 21) i oca 1984. i 1989. (tablica 22) posljednja je varijabla za koju je potvrđen statistički značajan utjecaj na zanimanje ispitanika. Temeljem podataka o utjecaju posljednjeg radnog mjesta roditelja na zanimanje ispitanika još je jednom potvrđena teza o društvenoj samoreprodukciji u razdoblju socijalizma.

Tablica 21: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na posljednje radno mjesto majke 1984. (%)

Pos. r. m. majke $\chi^2 = 786,533$; $p = .000$; $df = 16$	Zanimanje ispitanika (%)				
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji
Domaćica	35,8	44,2	11,0	4,7	4,2
Ind. poljop.	72,3	22,9	2,3	0,9	1,7
Radnica	24,8	43,0	21,0	7,6	3,6
Službenica	-	21,7	52,2	20,3	5,8
Struč. ili rukov.	-	23,7	23,7	39,5	13,2
UKUPNO	41,4	39,1	11,0	4,8	3,7

Naime, posljednje radno mjesto roditelja u najvećoj se mjeri preslikavalo u istovjetno zanimanje djece, što zapažalo u svim kategorijama radnih mjesta i zanimanja. Navedeno je bilo najizraženije u slučaju poljoprivrednika, radnika, stručnjaka i rukovoditelja. Naime, poljoprivrednici su dominantno imali roditelje poljoprivrednike, a radnici roditelje radnike ili obrtnike. Stručnjaci su najvećim dijelom vukli porijeklo od stručnjaka, te nešto manje od rukovoditelja i službenika, dok su rukovoditelji imali roditelje rukovoditelje, stručnjake ili službenike. U ovom nizu u određenoj mjeri izuzetak čine administrativni radnici koji su većinom vukli porijeklo od službenika i radnika, no njihovo je profesionalno porijeklo bilo vezano i uz druge kategorije roditeljskih radnih mjesta. Nova kategorija zanimanja ispitanika – osobe s osobnim primanjima dominantno su imali očeve⁹ obrtnike, a najmanje ih je vuklo porijeklo od očeva stručnjaka ili rukovoditelja.

⁹ Zanimanje «osobe s osobnim primanjima» uvedeno je tek 1989. ,kada posljednje radno mjesto majki nije uključeno u istraživanje.

Tablica 22: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na posljednje radno mjesto oca 1984. i 1989. (%)

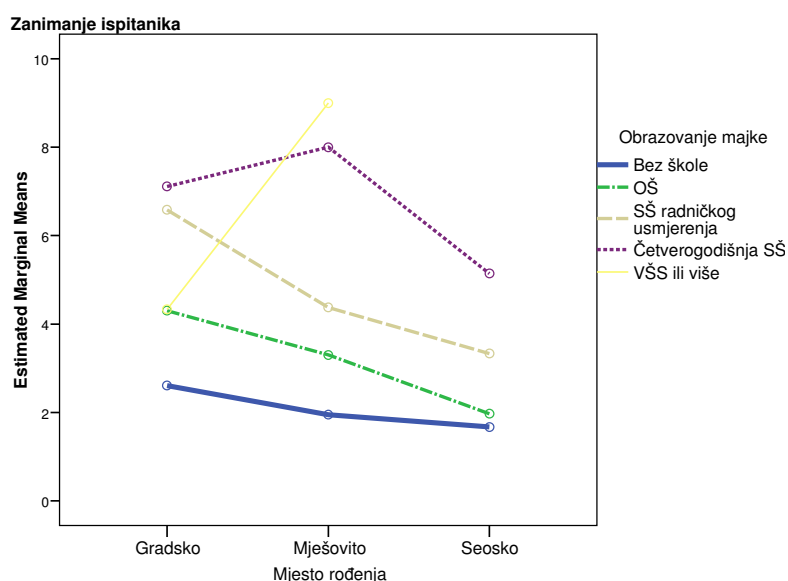
1984. 1153,205; (%)

Pos. r. m. oca $\chi^2=1743,829$; $p=.000$; $df=24$	Zanimanje ispitanika (%)				
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji
Ind. poljop.	64,7	28,6	3,2	1,5	2,0
NKV ili PKV radnik	21,0	60,2	12,2	3,0	3,6
KV ili VKV radnik	4,7	49,1	28,3	11,5	6,4
Obrtnik	6,7	68,9	13,3	6,1	5,0
Službenik	11,6	32,2	30,7	17,1	8,9
Struč. ili rukov.	-	24,8	33,5	14,9	26,7
1984.UKUPNO	41,5	39,5	10,6	4,7	3,7

1989. 1153,205; (%)

Pos. r. m. oca $\chi^2=1153,205$; $p=.000$; $df=25$	Zanimanje ispitanika (%)					
	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Stručnjaci	Rukovoditelji	Osobe s os. primanjima
Ind. poljop.	47,5	19,1	3,3	1,3	2,3	26,6
NKV ili PKV radnik	8,4	53,8	9,4	2,5	2,7	23,2
KV ili VKV radnik	4,6	45,6	15,9	7,5	4,4	22,1
Obrtnik	8,2	16,3	1,9	3,8	2,4	67,3
Službenik	2,5	23,3	19,2	8,3	9,2	37,5
Struč. ili rukov.	-	11,7	23,3	29,1	17,5	18,4
1989. UKUPNO	23,2	30,9	8,9	4,7	3,8	28,5

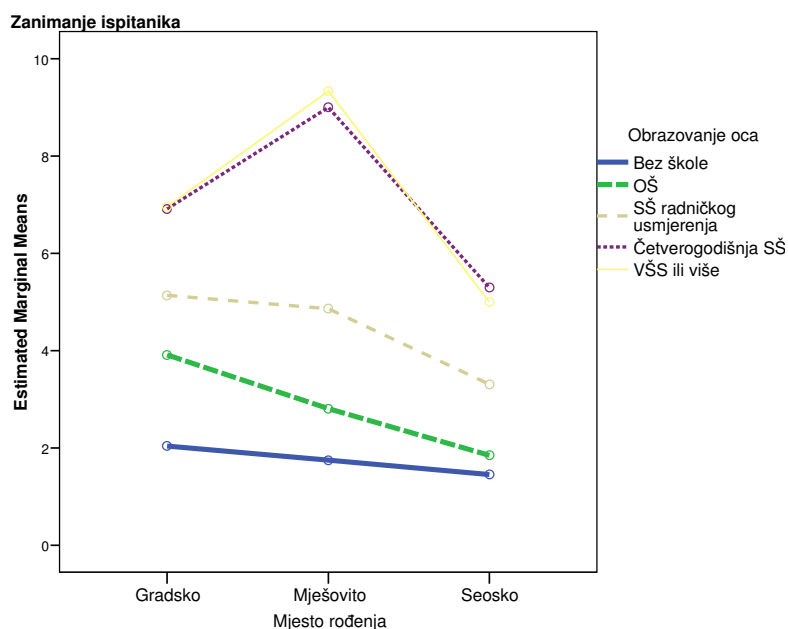
Posljednje testiranje značajnosti kojem su podvrgnuti podaci IDIZ-a za socijalističko razdoblje odnosilo se na iznalaženje statistički značajnih odnosa obrazovanja i posljednjeg radnog mjesta roditelja te mjesta rođenja ispitanika sa zanimanjem ispitanika. U grafikonima 15 i 16 donosimo podatke o odnosima obrazovanja majke i oca i mjesta rođenja ispitanika sa zanimanjem ispitanika 1984.

Grafikon 15: Odnos mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja majke sa zanimanjem ispitanika (ishod analize varijance) 1984.

Mjesto rođenja: $F=11,518$; $p=.000$ / Obrazovanje majke: $F=36,231$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x obrazovanje majke: $F=5,603$; $p=.000$

Utjecaj stupnja obrazovanja majke i mjesta rođenja ispitanika pokazao se statistički značajan i u slučaju profesionalnog postignuća ispitanika, pokazujući proporcionalan porast profesionalnih šansi s rastom veličine naselja i stupnja obrazovanja majke. Drugim riječima, i na razini profesionalnog postignuća bilo je riječ o izrazitoj samoreprodukciji. Ta samoreprodukcija u slučaju obrazovanja majke 1984. pokazuje iznimke jedino u slučaju ispitanika rođenih u naseljima mješovitog karaktera od strane majki višeg ili visokog obrazovanja, jer su takovi ispitanici imali veće obrazovne šanse od onih rođenih u gradu, što opet možemo protumačiti «dinamičnošću» ovako određenog društvenog sloja. Jednako se pokazuje i u slučaju ispitanika rođenih u naseljima mješovitog karaktera od strane očeva sa četverogodišnjim srednjoškolskim, te višim ili visokim obrazovanjem, koji su opet imali veće obrazovne šanse od onih rođenih u gradu od očeva jednakog statusa.

Grafikon 16: Odnos mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja oca sa zanimanjem ispitanika (ishod analize varijance) 1984.

Mjesto rođenja: $F=14,679$; $p=.000$ / Obrazovanje oca: $F=92,517$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x obrazovanje oca: $F=5,081$; $p=.000$

Podaci iz tablice 23. za 1989. ne govore u prilog statistički značajnog utjecaja obrazovanja roditelja i mjesta rođenja ispitanika na zanimanje ispitanika iako su dobiveni grafikoni bili indikativni za zaključak da najveće šanse za profesiju koja se nalazi više na statusnoj ljestvici (poput stručnjaka i rukovoditelja) imaju potomci više i visokoobrazovanih roditelja koji su rođeni u urbanim naseljima ili Zagrebu.

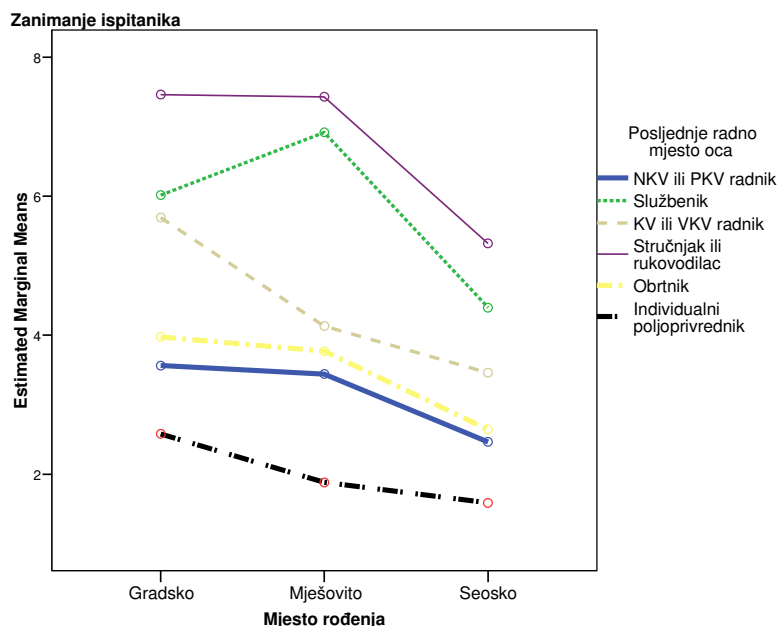
Tablica 23: Odnos mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja majke i oca sa zanimanjem ispitanika 1989. (ishod analize varijance)

Izvor varijabiliteta	F	p
Mjesto rođenja	7,221	.000
Stupanj obrazovanja majke	3,913	.000
Mjesto rođenja x stupanj obrazovanja majke	1,417	.226
Mjesto rođenja	10,826	.000
Stupanj obrazovanja oca	5,641	.000
Mjesto rođenja x stupanj obrazovanja oca	1,951	.025

Finalni podaci, oni o profesionalnim šansama ispitanika u ovisnosti o posljednjem radnom mjestu majki i mjestu rođenja nisu pokazali statistički značajne razlike za pojedine kategorije zanimanja ispitanika (tablica 24). No, zato u grafikonima 17 i 18 nalazimo podatke koji idu u prilog tezi o povećanim profesionalnim šansama ispitanika rođenih u većim naseljima od strane očeva koji su zauzimali položaje stručnjaka, rukovoditelja te službenika. Pokazatelji koji ponešto mijenjaju navedeni trend odnose se na podatak o tome da 1984. ispitanici čiji su očevi bili službenici, a rođeni su u mješovitim naseljima imaju veću šansu nego ispitanici rođeni u gradu od očeva istog statusa. Slično, potomci očeva stručnjaka i rukovoditelja rođeni u gradskim naseljima imali su jednake profesionalne šanse kao i oni rođeni u naseljima mješovitog karaktera od strane očeva jednakog položaja. U 1989. iznimke čine potomci očeva poljoprivrednika koji su imali jednake šanse u slučaju Zagreba i mješovitog naselja kao mjesta rođenja. Potomci očeva radnika imali su jednake profesionalne šanse u slučaju rođenja u regionalnim centrima i u Zagrebu, dok su potomci službenika imali bolje šanse za postizanje zanimanja višeg ranga u slučaju rođenja u regionalnim centrima nego u Zagrebu. Potomci posljednje promatrane kategorije posljednjeg radnog mjesta očeva – stručnjaci i rukovoditelji imali su najbolje profesionalne šanse u slučaju rođenja u Zagrebu, no pokazali su iznimku u tome da su njihove šanse bile gotovo izjednačene između sela i lokalnog centra kao mjesta rođenja.

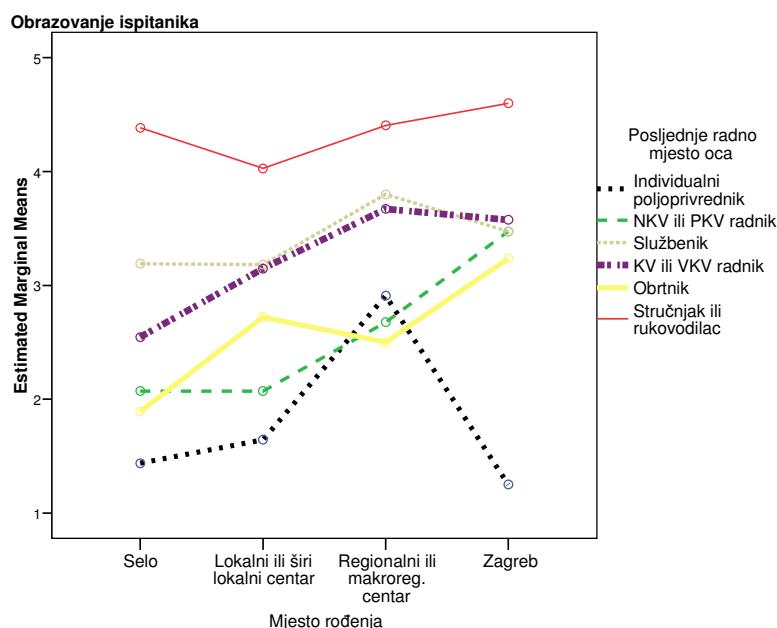
Tablica 24: Odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta majke sa zanimanjem ispitanika (ishod analize varijance) 1984.

Izvor varijabiliteta	F	p
Mjesto rođenja	49,414	.000
Posljednje radno mjesto	2,364	.094
Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto	7,704	.000

Grafikon 17: Odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta oca sa zanimanjem ispitanika (ishod analize varijance) 1984.

Mjesto rođenja: $F=36,429$; $p=.000$ / Posljednje radno mjesto oca: $F=72,685$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto oca: $F=3,983$; $p=.000$

Grafikon 18: Odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta oca sa zanimanjem ispitanika (ishod analize varijance) 1989¹⁰.

Mjesto rođenja: $F=5,479$; $p=.001$ / Posljednje radno mjesto oca: $F=15,743$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto oca: $F=2,649$; $p=.001$

Sumarno govoreći, podaci analize varijance rađene na mjestu rođenja ispitanika te obrazovanju i posljednjem radnom mjestu roditelja idu u prilog tezi da je niži profesionalni

¹⁰ Varijabla posljednjeg radnog mjesta majke nije korištena 1989.

status roditelja i ruralno mjesto rođenja povezano s nižim profesionalnim uspjesima ispitanika (statusu radnika ili poljoprivrednika). Dosljedno tomu, najbolje bi profesionalne šanse imali ispitanici iz urbanih naselja, koji su potekli od roditelja koji su obavljali poslove stručnjaka i rukovoditelja, te nešto manje, službenika.

5.4. Zaključne napomene

Dobiveni i analizirani podaci ukazali su na osnovne trendove međugeneracijske mobilnosti u promatranom razdoblju. Nalazima su potvrđene posebne hipoteze, odnosno ustanovljene su statistički značajne razlike u pogledu stupnja obrazovanja ispitanika s obzirom na spol, dob, mjesto rođenja, mjesto stanovanja, obrazovanje majke i oca, te posljednje radno mjesto majke i oca. Podaci su pokazali da je 1989. u odnosu na 1984. godinu obrazovna struktura izmijenjena u smjeru većeg broja ispitanika sa završenom zanatskom školom, te ispitanica s četverogodišnjom srednjom školom. Dob se, u određenom smislu pokazala obrnuto proporcionalnom u odnosu na obrazovne kvalifikacije jer je najmanje više i visokoobrazovnih u najstarijoj kohorti dok ih je najviše u skupinama od 30-49 godina. Mjesto rođenja je na ispitanike djelovalo na način da je najviše niže obrazovnih sa seoskim porijeklom, gdje je bilo najmanje više i visokoobrazovanih, dok je gradsko stanovništvo pokazalo najpovoljniju obrazovnu strukturu. U oba je uzorka ustanovljena obrazovna reprodukcija u slučaju utjecaja obrazovanja roditelja na obrazovanje djece; niže obrazovni ispitanici u prosjeku su imali niže obrazovane roditelje, zanatski obrazovani ispitanici roditelje istog obrazovanja. Pritom je najizrazitiji utjecaj u slučaju ispitanika višeg i visokog obrazovanja, čiji su potomci u najvećem dijelu ostvarivali jednako visoke stupnjeve obrazovanja.

Posljednje radno mjesto roditelja 1984. godine pokazalo je da su ispitanici nižeg obrazovanja u prosjeku najviše poticali od roditelja poljoprivrednika, radnika i obrtnika; zanatski obrazovani su najviše vukli porijeklo od poljoprivrednika, radnika i dijelom službenika; ispitanici s četverogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem bili su u podjednakim omjerima vezani uz sva zanimanja roditelja; dok su više i visokoobrazovni u najvećoj mjeri poticali od roditelja službenika, stručnjaka i rukovoditelja. Rezultati analize varijance o posredovanosti obrazovnih ishoda ispitanika stupnjem obrazovanja majke i oca te mjestom rođenja pokazali su istovjetan trend 1984. i 1989. godine. U oba slučaja ustanovljena je tendencija da ispitanici seoskog porijekla s niže ili obrtnički obrazovanim roditeljima imaju najmanje šanse postići više ili visoko obrazovanje, dok najvišu vjerojatnost akademskog obrazovnog postignuća imaju oni gradskog podrijetla s više ili visokoobrazovanih roditelja.

Analiza profesionalne strukture ispitanika iz 1984. i 1989. potvrdila je utjecaj svih nezavisnih varijabli na distribuciju ispitanika po promatranim zanimanjima. Profesionalna struktura ispitanika pokazuje da je u svim kategorijama zanimanja, osim u slučaju stručnjaka i administrativnih radnika, više muškaraca nego žena. 1989. donosi skoro jednak broj radnika i radnica, i veći broju ispitanica nego ispitanika s osobnim primanjima. Među stručnjacima se smanjila razlika muškaraca i žena u odnosu na 1984., ali se povećala razlika između rukovoditelja i rukovoditeljica u korist prvospomenutih. Dobne razlike 1989. pokazuju nam da kod radnika i administrativnih radnika najveću skupinu sačinjava najmlađa kohorta, dok je skoro trećina poljoprivrednika starija od 60 godina. Za stručnjake i rukovodeće osoblje može se reći da slijede ustaljeni obrazac – najviše je stručnjaka u skupinama od 30-49 godina, dok je najviše rukovoditelja u skupinama od 40-59 godina. 1989. je mjesto rođenja izvršilo utjecaj na distribuciju ispitanika po zanimanjima na način da je selo vezano uz većinom poljoprivredno i dijelom radničko stanovništvo, dok se obrazovna struktura povisivala s rastom veličine naselja rođenja pa je više rangiranih zanimanja poput stručnjaka i rukovoditelja najviše bilo rođeno u većim centrima i Zagrebu. Vezano uz mjesto stanovanja, 1984. je polovica stanovnika nastanjenih na selu bila radničkog zanimanja, a trećina su bili poljoprivrednici. Naselja mješovitog karaktera 1984. bila su obilježena većinom radnicima, te nešto manje administrativnim osobljem, stručnjacima i rukovoditeljima, dok je najveći broj više rangiranih i najmanji broj niže rangiranih zanimanja zabilježen u gradovima. Selo je 1989. zadržalo lošu profesionalnu strukturu, lokalni ili regionalni centri su najviše privlačili radnike, dok su Zagreb najviše nastanjivale osobe s osobnim primanjima, stručnjaci, rukovoditelji i administrativno osoblje.

Obrazovanje roditelja utjecalo je na obrazovanje ispitanika time što su potomci roditelja bez kvalifikacija u najvećoj mjeri bili poljoprivrednici i radnici; zanatski obrazovani ispitanici većinom su imali roditelje s obrazovanjem istoga ranga, dok je vrlo visoka samoregrutacija vidljiva kod ispitanika višeg i visokog obrazovanja koji su u prosjeku najviše imali roditelje viših obrazovnih stupnjeva. Također, analizom varijance pokušao se iznaći statistički značajan odnos posljednjeg radnog mjesta roditelja i mjesta rođenja sa zanimanjem ispitanika. Nalazi nisu povezani sa statistički značajnim pokazateljima, no dobiveni rezultati idu u smjeru teze o smanjenim profesionalnim šansama ispitanika rođenih u ruralnim krajevima od roditelja poljoprivrednika ili radnika. Slijedom toga, izgleda za bolji položaj na ljestvici zanimanja imali bi ispitanici rođeni u regionalnim centrima ili u Zagrebu, čiji su roditelji bili na položaju stručnjaka ili rukovoditelja.

M. Lazić (1987) u djelu *U susret zatvorenom društvu: Klasna reprodukcija u socijalizmu* detaljno opisuje nalaze istraživanja društvene stratifikacije u jugoslavenskom društvu, a ovdje ćemo se koncentrirati na njegove zaključke o silaznoj i uzlaznoj mobilnosti vezanoj uz višu klasu. Tako on kaže (97-99): da «klasno poreklo 'viših' klasa karakteriše izrazita heterogenost. Ta je heterogenost rezultat istovremenog delovanja dva procesa: revolucionarnog društvenog preobražaja i zatim, trajnije, velikih strukturalnih promena. Samoreprodukcija grupa osnovni je oblik empirijskog popunjavanja klasa (s izuzetkom klase kolektivnih vlasnika); klasa privatnika izuzetno je izolovana grupa; između vladajuće i posredne klase održava se trajna 'razmena'; 'više' klase otvorene su samo za 'elitne' slojeve radništva (za klasične nemanuelne, i niže upravne). Kao što otvorenost predstavlja još uvijek vidljivu činjenicu, isto se tako mogu jasno uočiti procesi koji ukazuju na postepeno zatvaranje grupa pred izvesnim oblicima pokretljivosti. Padanje potomstva slojeva 'više' klase u radništvo ima još uvek beznačajne razmere, ali samoreprodukcija te grupe izrazito raste (što se postiže, pre svega, zatvaranjem prema privatnicima)».

U svom ranijem djelu Lazić (1986: 77) na osnovi istraživanja iz 1984. i analize obavljene na trima generacijama ispitanika, donosi sljedeće zaključke koji se također mogu koristiti i kao proširenje ovdje objavljene analize: «globalni nalaz je da je korelacija između radnog mjesta djece i očeva slabija u srednjoj generaciji nego u staroj i mlađoj. Otvorenost i zatvorenost regrutacije na pojedina radna mjesta (mjerena koncentracijom-disperzijom regrutacije) po generacijama ima različit obrazac za razna radna mjesta. Polazeći od toga mogu se rekonstruirati četiri osnovna tipa radnih mjesta. Prvi je tip onaj gdje regrutacija pokazuje konstantnu otvorenost (KV radnici). Drugi tip su ona radna mjesta gdje mlađe generacije pokazuju veću zatvorenost nego starije (stručnjaci, nekvalificirani radnici i poljoprivrednici). Treći tip je obrnut od drugoga, tj. takav gdje mlađe generacije pokazuju veću otvorenost nego starije (niži rukovodioci i službenici). Konačno, četvrti je tip onaj koji ne pokazuje neku jasnu i jednosmjernu tendenciju, nego je koncentracija regrutacije najmanja u srednjoj generaciji, a veća u staroj i mlađoj (rukovoditeljske grupacije, zanatlije, visoko kvalificirani radnici)».

Zaključci analize za socijalističko razdoblje ukazuju na heterogeniji položaj pripadnika više rangiranih zanimanja, uz marginalno gubljenje statusa ispitanika u odnosu na roditelje, te uz stalan ali vrlo polagani ulazak niže rangiranih zanimanja u ona viša. Najsnažniji proces na djelu vezan je uz samoregrutaciju pojedinih slojeva poput radnika, što ukazuje da se hrvatsko društvo u razdoblju socijalizma moglo smatrati prohodnim, ali ne u tolikoj mjeri da ga se može klasificirati kao društvo povećane međugeneracijske mobilnosti.

6. MEĐUGENERACIJSKA MOBILNOST U TRANZICIJSKOM RAZDOBLJU

6.1. Društvene promjene kao faktori socijalne mobilnosti u tranzicijskoj Hrvatskoj

Ulazak Hrvatske u tranzicijsko razdoblje bio je dodatno tegoban zbog početka Domovinskog rata, a obilježen je prekidom u političkoj tradiciji i ekonomskim nesnalaženjem novih vlasnika poduzeća, kao i pretvorbenim kriminalom i neprimjerenom intervencijom države u privredna kretanja. Promjene u društvenoj stratifikaciji hrvatskog stanovništva, osim onih koje su uslijedile kao rezultat razvoja obrazovnog sustava te strukturnih promjena u privredi, bile su vezane i uz priljev izbjeglica i prognanika. T. Matković (2003: 19) iznosi da «nije postojala niti strategija razvoja kojoj bi se pripisale transformacije strukture; tranzicija je vođena nesistematski, proizvoljno i netransparentno. Proklamirano socijalno osjetljiva, snažna država s velikom javnom potrošnjom, održavala je brojne društvene usluge, demontirajući značajan dio poduzeća, ali ustupcima kupujući socijalni mir». U političkoj sferi od 1990-ih do kraja prvog desetljeća dvadeset i prvog stoljeća cirkularno se smjenjuju razdoblja autokratske vlasti jedne stranke, s međurazdobljem u kojem je nekadašnja oporba uspjela osvojiti ali ne i zadržati politički prevlast. Također, kao što to zapažaju I. Tomić-Koludrović i M. Petrić (2007: 867): «najveće su promjene strukturne naravi (vlasništvo, organizacija rada, organizacija službenih društvenih i kulturnih djelatnosti). Kontinuiteti sa socijalističkim razdobljem, kao i kulturnim matricama koje mu prethode, primjetni su u kulturnim aspektima društvenoga života (kontradiktorni sklop individualističkih i kolektivističkih vrijednosti, važnost ritualnog elementa političke legitimacije)».

U gospodarskoj sferi, nakon završetka privatizacije, njene posljedice bile su značajan dio u nizu elemenata koji su priječili snažniji rast te razvoj hrvatske ekonomije. Primjerice, Hrvatska se nije uspjela orijentirati na izvoz pri čemu je trajno rastao uvoz, a dodatno nesnalaženje ogledava se u neprovođenju kontrole poticaja koje država ulaže u pojedine sektore, poput poljoprivrede. Pogrešno usmjerene državne intervencije povezane su i s vrlo visokom javnom potrošnjom, a kao što će kasnije biti pokazano, suvremeni ekonomski indikatori smještaju nas na začelje Europe. Upitan je i nastavak integracije Hrvatske u europsko i svjetsko tržište nakon primanja u članstvo EU zbog dosadašnje niske iskoristivosti predpristupnih fondova EU, a budući da manjka profesionalnog kadra i ekonomski i politički odgovornih rukovodilaca, za očekivati je da niti u budućnosti neće doći do većeg priljeva sredstava iz europskih fondova.

D. Sekulić i Ž. Šporer (2000: 1), temeljem uvida koje su iznijeli Eyal, Szelényi i Townsley (1997), iznose zaključke o načinu formiranja kapitalizma u Hrvatskoj. Po njima je do razvoja novog sustava došlo putem *menadžerskog kapitalizma* u kojem se elita uspinje bez posjedovanja vlasništva, pri čemu «... izgradnja kapitalizma bez kapitalističke klase nije ništa novo [...] – u postkomunističkoj transformaciji inteligencija je kompleksna i vrlo heterogena skupina koja u sebi sadrži, s jedne strane, bivše disidente pretežno 'lijeve' orijentacije, kao i različite frakcije nacionalista. S druge strane, tu je tehnokratsko-menadžerska inteligencija, modernistički orijentirana i nalazi se u raznim formama konflikta i/ili kooperacije s disidentsko-nacionalističkom inteligencijom na isti način na koji je bila u konfliktu/kooperaciji s političko-birokratskim upravljačkim slojem u socijalizmu». Po njima, hrvatski model je drukčiji od standardnog modela politokracije u kojem «birokratsko-menadžerska klasa» istovremeno odbacuje socijalistički način upravljanja i preuzima one koje pripadaju kapitalizmu. Takav način formiranja nove kapitalističke klase nazivaju kreiranjem «odozgo», a on je u Hrvatskoj bio tijesno povezan s demokratski deficitarnim političkim sustavom i početkom Domovinskog rata.

Što se same profesionalne strukture tiče, Hrvatske je poprimila značajke društva s postindustrijskom podjelom rada u kojem prevladavaju uslužna zanimanja. Drugim riječima, poljoprivredni je sektor značajno smanjen u odnosu na socijalističko razdoblje, a zbog deindustrijalizacije došlo je do promjene kod onih radnika koji su morali promijeniti profesiju: ili su uspjeli otvoriti obrte, ili su se, ne snašavši se, našli u niže rangiranim zanimanjima. U odnosu na socijalističko razdoblje zamjetan je još jedan trend – onaj koji se odnosi na porast marketizacije i konzumerizma uslijed čega je došlo do naglog rasta u trgovinskom sektoru i industriji zabave, zdravlja i ljepote. Navedeno slijedi logiku potrošačkog društva i nije ništa neuobičajeno, no problem je u (ne)sналаženju pojedinaca i privrednih subjekata u novom socioekonomskom okruženju, što se najvećim dijelom ogleda u rastu osobnog zaduživanja, te velikom broju obrta i manjih poduzeća koja su nelikvidna ili su prestala djelovati.

Z. Malenica (2007: 125) smatra da: «stjecajem okolnosti, prije svega zbog velikih neuspjeha u procesu gospodarske tranzicije i visokih ratnih troškova, dogodilo se da je društveni položaj većeg dijela srednjih slojeva pogoršan u odnosu na osamdesete godine, dakle, u sklopu socijalističkog sustava, iako treba naglasiti da su se u tome razdoblju srednji slojevi tek oblikovali u onome smislu kako egzistiraju i funkcioniraju u razvijenim zapadnim društvima», što dovodi do dodatne polarizacije hrvatskog društva i produbljivanja njegova asimetričnog razvoja. Isti autor opisao je stratifikaciju u suvremenoj Hrvatskoj, navodeći

nekoliko osnovnih slojeva: beskućnike, nezaposlene, umirovljenike, poljoprivrednike, polutane, radnike, srednji sloj, menadžere i tajkune.

Srednji je sloj razložio na sljedeći način (126):

1. sitni poduzetnici i obrtnici;
2. viši profesionalci, tj. oni s visokoškolskim i dodatnim specijalističkim ili znanstvenim obrazovanjem (suci, odvjetnici, liječnici, sveučilišni profesori, stručnjaci, estradni umjetnici, vrhunski sportaši, poneki glumci, književnici);
3. niži profesionalci, tj. prosvjetni radnici u osnovnim i srednjim školama, odgajatelji u dječjim vrtićima i jaslicama, bolničari i bolničarke, dio nižeg menadžerskog sloja, te veći dio tehničke i humanističke inteligencije (tehnolozi, inženjeri, pravnici, ekonomisti);
4. rutinski službenici ili administratori, te prodavači u malim trgovinama i robnim kućama.

Srednji sloj karakterizira ekonomsko i društveno propadanje koje ih je deprivilegiralo u toj mjeri da je dio njih isključen (svojevoljno ili zbog ekonomski nepovoljnog statusa) iz društva na način da nisu njegovi aktivni sudionici. Dio tog fenomena možemo razjasniti 'privatizacijom' života i povlačenjem unutar vlastita 'četiri zida', no dio je vezan i uz nemogućnost ili nevoljkost sudjelovanja u određenim društvenim procesima (primjerice, političkim izborima). Ovdje navedene trendove najbolje je opisati pojmovima koje koristi S. Poljanec-Borić (2007: 360), kada kaže da je «nužno, uz sociološke pojmove *paradoksalne modernizacije*, *polumodernoga društva* i tranzicijske *dezindustrijalizacije* (Županov, 2001.), u raspravu uvesti i pojmove *bogatoga društva* (Galbraith, 1984.) i *postmodernizacije* (Inglehart, 1997.)». To se ogleda u polumodernom stanju Hrvatske, koja je, usprkos tome što se nalazi u okruženju koje je uspješnije od nje, zapela zbog nedovoljnih institucionalnih kapaciteta i lošeg ekonomskog i političkog upravljanja.

6.2. Sociodemografska obilježja i obrazovanje ispitanika 1996. i 2004.

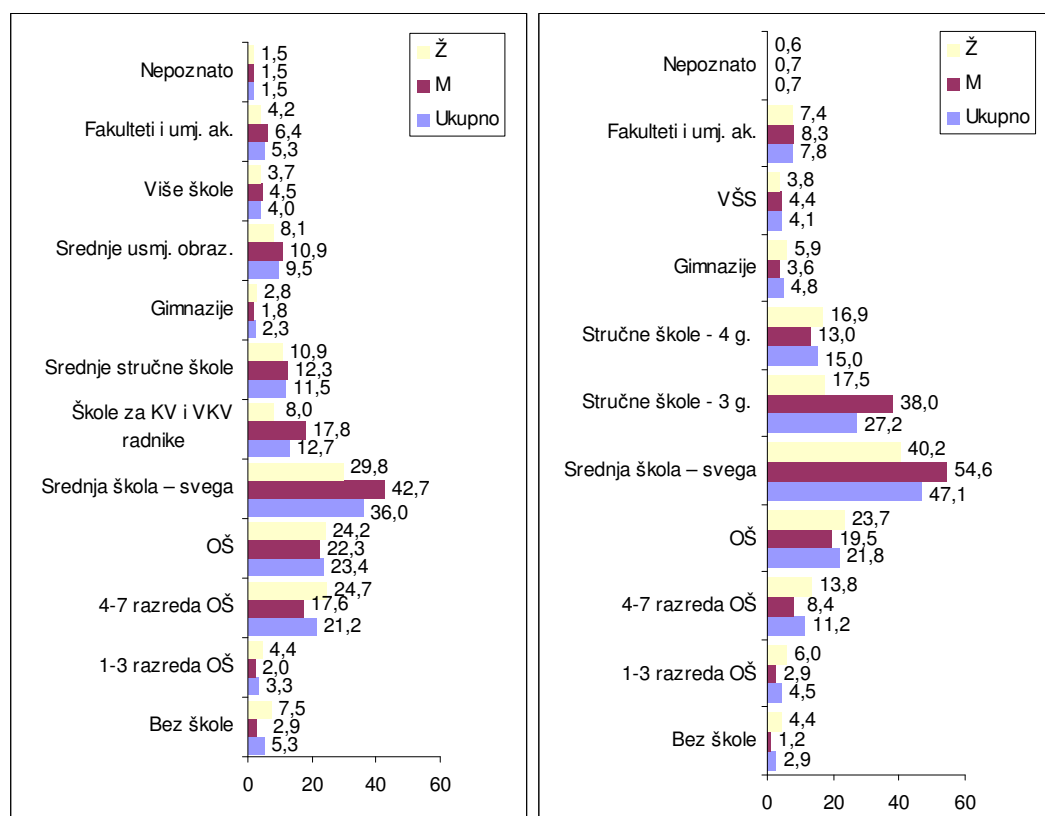
Analiza međugeneracijske mobilnosti u tranzicijskoj Hrvatskoj zasniva se na podacima iz istraživanja provedenih 1996. i 2004. godine, a struktura uzoraka prikazana je u tablici 25. Što se tiče spola, distribucija ispitanika i ispitanica odgovara popisu stanovništva iz navedenog razdoblja. Dob pokazuje prilično ravnomjernu distribuciju u obje promatrane godine za tri kohorte od 30-59 godina, iza kojih dolazi najmlađa skupina ispitanika, a najstarija dobna skupina značajno prelazi udjele drugih dobnih kohorti u uzorcima. Iz tablice vidimo da je

1996. više od polovice stanovnika rođeno na selu, da bi taj podatak za 2004. iznosio dvije petine, što je za sobom povuklo i porast broja rođenih u većim naseljima 2004. – naročito u lokalnim ili širim lokalnim centrima, dok je u Zagrebu u obje godine rođeno oko od petnaestine ispitanika. Iz podataka o mjestu stanovanja vidljivo je da je u obje godine riječ o odljevu stanovnika iz sela u veća naselja jer je 1996. na selu živjela trećina, a 2004. tek četvrtina ispitanika, dok je u obje promatrane godine u lokalnim ili regionalnim centrima živjelo preko polovice ispitanika, a u Zagrebu nešto više od sedmine ispitanika.

Tablica 25: Sociodemografska obilježja ispitanika 1996. i 2004.: spol, dob, mjesto rođenja i mjesto stanovanja (%)

OBILJEŽJA ISPITANIKA	1996.	2004.
<i>Spol</i>		
M	48,5	48,1
Ž	51,5	51,9
<i>Dob</i>		
18-29	20,6	20,2
30-39	15,5	13,9
40-49	12,7	15,0
50-59	12,9	11,9
60 i više	38,3	39,0
<i>Mjesto rođenja</i>		
Selo	58,3	45,1
Lokalni ili širi lokalni centar	18,8	25,9
Regionalni ili makroregionalni centar	16,1	20,8
Zagreb	6,8	8,2
<i>Mjesto stanovanja</i>		
Selo	33,7	25,7
Lokalni ili širi lokalni centar	23,8	28,1
Regionalni ili makroregionalni centar	27,0	29,2
Zagreb	15,6	17,0

Analiza distribucije stanovništva Hrvatske s obzirom na stupanj obrazovanja po popisu stanovništva, započeta u prethodnom poglavlju, nastavlja se prikazom obrazovne strukture u grafikonima 19 i 20. Na temelju prezentiranih podataka može se zaključiti da se obrazovna struktura hrvatskog stanovništva kontinuirano poboljšava, no budući da je riječ o vremenskim razmacima od po deset godina, riječ je o poboljšanju koje može biti ocijenjeno jedino kao polagani rast koji ne donosi zaokrete u razvojnoj perspektivi. Naime, ako uzmemo samo rast visokoobrazovanih riječ je o promjenama s 3,6% u socijalističkom razdoblju preko 5,3% do 7,8% 2001., dok više obrazovani gotovo perzistiraju: 2001. najbrojnija skupina stanovnika postali su oni sa srednjim obrazovanjem (gotovo polovica ih ima završenu neku četverogodišnju ili trogodišnju srednju školu), a čak dvije petine i dalje nema nikakve kvalifikacije jer imaju samo (ne)završenu osnovnu školu.

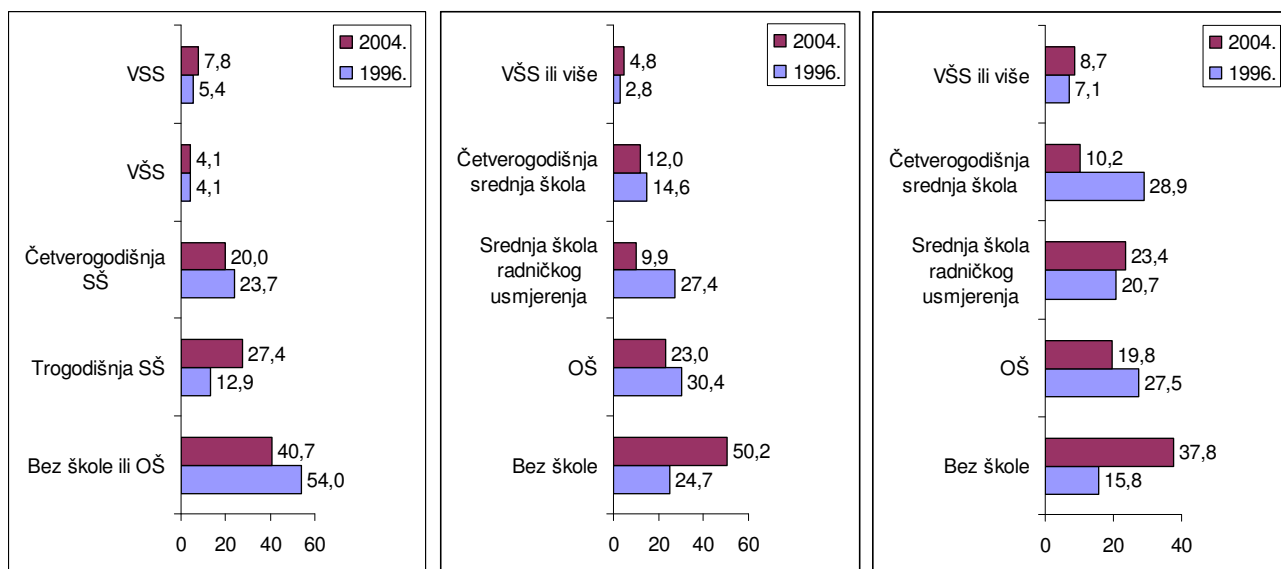

Grafikoni 19: Distribucija stanovništva starog 15 godina i više prema završenoj školi i spolu 1991. (%)

Grafikon 20: Distribucija stanovništva starog 15 godina i više prema završenoj školi i spolu 2001. (%)¹¹

Uvidom u distribuciju obrazovanja ispitanika te njihovih majki i očeva 1996. i 2004. (grafikoni 21, 22 i 23) može se zaključiti da podaci iz popisa stanovništva velikim dijelom odgovaraju strukturi ispitanika u istraživanjima IDIZ-a jer je i ovdje najviši postignuti udio visokoobrazovanih tek 7% (6% za višu školu) i to među ispitanicima dok je među majkama ispitanika više ili visokoobrazovanih između 5% i 3%, a kod očeva ih je skoro dvostruko više. 2004. je u uzorku ispitanika s četverogodišnjom srednjom školom bilo jednako kao i 1996., a majki ovog stupnja obrazovanja ima sedmina 1996. i osmina 2004., a očeva trećina 1996. i tek desetina 2004., dok je ispitanika bilo između četvrtine i petine. Zanatski obrazovanih ispitanika 2004. bilo je trećina (1996. osmina), a njihovih je roditelja tog obrazovanja bilo nešto manje, uz napomenu da je broj majki između dvaju razdoblja pao s četvrtine na desetinu, a broj očeva je ostao oko petine. Udio ispitanika sa samo osnovnom školom s preko polovine 1996. pao je na dvije petine 2004., a udio i majki i očeva nižeg obrazovanja kretao se do sedam desetina za majke i preko polovine za očeve.

¹¹ Izvor: Državni zavod za statistiku – Popis stanovništva 1991.

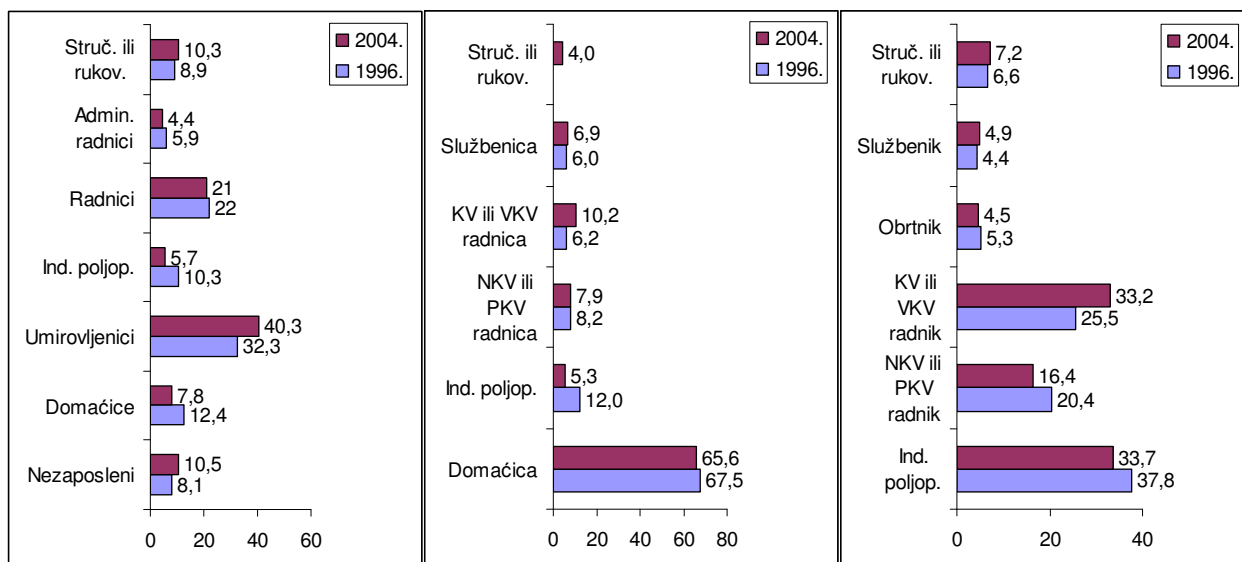
Grafikon 21: Distribucija ispitanika obzirom na stupanj obrazovanja 1996. i 2004. (%)

Grafikon 22: Distribucija majki ispitanika obzirom na stupanj obrazovanja 1996. i 2004. (%)

Grafikon 23: Distribucija očeva ispitanika obzirom na stupanj obrazovanja 1996. i 2004. (%)

U grafikonima 24, 25 i 26 prikazana je distribucija zanimanja ispitanika i njihovih roditelja 1996. i 2004. godine. U obje je promatrane godine među ispitanicima (grafikon 24), te njihovim majkama (grafikon 25) bio velik udio stanovništva izvan tržišta rada (umirovljenika, domaćica i nezaposlenih). To u određenoj mjeri otežava usporedbe jer je ovakvih ispitanika bilo dvije trećine 1996. i polovica 2004., a među majkama dvije trećine u obje godine. Ukratko, možemo zaključiti da je profesionalna struktura ispitanika povoljnija nego ona njihovih majki i očeva. No, kategorija obrtnika koja je kod očeva (grafikon 26) zastupljena s oko 5% a kod majki s 1%-2% nije bila uključena u istraživanje ispitanika niti 1996. niti 2004., što otežava komparacije. Među ispitanicima imamo više i rukovodećeg osoblja i stručnjaka nego među roditeljima, dok među očevima dominiraju radnička zanimanja.

Rezultati razlikovanja ispitanika u stupnju obrazovanja s obzirom na spol (tablica 26) pokazuju da je 1996. bilo dvije petine muškaraca i dvije trećine žena bez obrazovanja, dok se u kasnijem istraživanju taj broj za žene smanjio na polovicu, a za muškarce na trećinu.

Grafikon 24: Distribucija ispitanika obzirom na zanimanje 1996. i 2004. (%)

Grafikon 25: Distribucija majki ispitanika obzirom na posljednje radno mjesto 1996. i 2004. (%)

Grafikon 26: Distribucija očeva ispitanika obzirom na posljednje radno mjesto 1996. i 2004. (%)

Ispitanika s trogodišnjom srednjom školom 1996. bilo je oko petine, a 2004. dvostruko više, dok se broj žena sa zanatskim obrazovanjem povećao s petnaestine na petinu u kasnijem razdoblju. U uba je uzorka bio gotovo istovjetan broj ispitanika oba spola s četverogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem, a većih promjena između spolova nije bilo niti u skupinama više te visokoobrazovanih. Zaključak za obrazovnu distribuciju ispitanika obzirom na spol govori da žene postaju sve obrazovanije, što je u skladu i s podacima popisa stanovništva.

Tablica 26: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na spol 1996. i 2004. (%)

Spol ispitanika $\chi^2=86,512$; $p=.000$; $df=4$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
M	46,3	18,9	23,6	4,8	6,4
Ž	61,3	7,2	23,7	3,3	4,5
1996. UKUPNO	54,0	12,9	23,6	4,1	5,4
Spol ispitanika $\chi^2=114,413$; $p=.000$; $df=4$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
M	30,6	36,4	20,0	4,2	8,8
Ž	50,1	19,1	19,8	4,0	7,0
2004. UKUPNO	40,7	27,4	19,0	4,1	7,8

Diferenciranje ispitanika u obrazovnim postignućima s obzirom na dob 1996. i 2004. (tablica 27) sugerira nam dokaze o boljoj obrazovnoj strukturi dviju srednjodobnih skupina ispitanika (između 30-49 godina), te najniže obrazovanje kod ispitanika starijih od 60 godina od kojih skoro tri četvrtine 1996. i dvije trećine 2004. nema nikakvih kvalifikacija.

Tablica 27: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na dob 1996. i 2004. (%)

Dob ispitanika $\chi^2=359,874$; $p=.000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
18-29	33,3	15,8	41,7	3,1	6,0
30-39	33,2	17,8	35,6	5,0	8,3
40-49	42,2	21,5	24,4	4,7	7,3
50-59	60,1	12,1	14,2	7,5	6,0
60 i više	75,2	6,7	12,0	2,9	3,1
1996. UKUPNO	53,9	12,9	23,7	4,1	5,4
Dob ispitanika $\chi^2=405,324$; $p=.000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
18-29	15,5	39,1	31,0	4,0	10,3
30-39	22,5	34,9	25,4	5,5	11,7
40-49	29,6	34,4	23,0	3,6	9,4
50-59	38,5	30,9	19,8	3,8	6,9
60 i više	65,2	14,9	11,1	3,9	4,9
2004. UKUPNO	40,7	27,4	19,9	4,1	7,8

Drugim riječima, linearan pad broja ispitanika bez kvalifikacija s padom dobi potvrđen je i u uzorcima tranzicijskog razdoblja. To znači da je ispitanika s četverogodišnjom srednjom školom, više i visokoobrazovanih bilo najviše u najmlađim kohortama, no u njihovom je poduzorku bilo i najviše onih sa zanatskim obrazovanjem.

Povoljan utjecaj Zagreba kao mjesta rođenja (tablica 28) vidi se u tome da je u oba uzorka ispitanika bez kvalifikacija bilo upola manje nego što je hrvatski «prosjeak», dok je udio onih s višim ili visokim obrazovanjem bio dvostruko veći nego u ukupnom uzorku. U tranzicijskom je razdoblju polovica do dvije trećine ispitanika bez kvalifikacija rođeno upravo u ruralnim naseljima, dok ih je u Zagrebu i regionalnim centrima bila tek petina. Zanatski obrazovani ispitanici, slično kao i u socijalističkom razdoblju, gotovo su se ravnomjerno rasporedili između svih vrsta naselja, dok je ispitanika s četverogodišnjom srednjom školom u ruralnim naseljima rođeno dvostruko manje nego u drugim vrstama naselja, a najviše ih je rođeno u Zagrebu. Ispitanika s višom školom u ovim je uzorcima bilo najmanje, a razlike u njihovom broju u različitim vrstama naselja su male. To nije slučaj s akademski obrazovanim kojima je najviše rođeno u regionalnim centrima i u Zagrebu, dok ih je u ruralnim naseljima rođeno manje od 3%. Ispitanici bez kvalifikacija natprosječno su živjeli u selima i njihov udio opada kako raste urbaniziranost naselja u kojima žive (pa ih u Zagrebu ima najmanje).

Tablica 28: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na mjesto rođenja 1996. i 2004. (%)

Mjesto rođenja ispitanika $\chi^2=398,094$; $p=.000$; $df=12$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Selo	70,0	11,2	14,2	2,8	1,9
Lokalni ili širi lokalni centar	42,8	13,9	31,5	5,4	6,4
Regionalni ili makroregionalni centar	21,7	17,4	40,3	6,9	13,7
Zagreb	24,3	14,2	43,2	5,4	12,8
1996. UKUPNO	54,0	12,9	23,6	4,1	5,4
Mjesto rođenja ispitanika $\chi^2=313,540$; $p=.000$; $df=12$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Selo	56,4	25,2	13,4	2,5	2,5
Lokalni ili širi lokalni centar	35,7	31,0	20,5	5,1	7,7
Regionalni ili makroregionalni centar	23,1	29,5	26,9	6,6	14,0
Zagreb	14,5	22,9	36,9	3,4	22,3
2004. UKUPNO	40,7	27,4	19,9	4,1	7,9

Činjenicu da niže obrazovani vrlo često «zaglave» u ruralnim sredinama, pokazuje nam i tablica 29 o obrazovnoj strukturi ispitanika obzirom na mjesto stanovanja.

Tablica 29: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na mjesto stanovanja ispitanika 1996. i 2004. (%)

Mjesto stanovanja ispitanika $\chi^2=300,138$; $p=.000$; $df=12$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Selo	74,6	10,4	12,5	1,1	0,4
Lokalni ili širi lokalni centar	52,5	15,7	23,8	3,9	4,1
Regionalni ili makroregionalni centar	40,0	14,3	30,3	6,8	8,5
Zagreb	33,5	11,6	35,9	6,2	12,8
1996. UKUPNO	54,0	12,9	23,6	4,1	5,4
Mjesto stanovanja ispitanika $\chi^2=217,285$; $p=.000$; $df=12$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Selo	55,6	27,2	14,6	1,4	1,2
Lokalni ili širi lokalni centar	44,3	30,2	15,2	4,5	5,8
Regionalni ili makroregionalni centar	34,2	27,6	23,1	5,7	9,3
Zagreb	23,5	22,7	30,1	5,1	18,7
2004. UKUPNO	40,7	27,4	19,9	4,2	7,8

Zanatski obrazovani su se opet gotovo ravnomjerno rasporedili između svih vrsta naselja, a najmanje ih je bilo u seoskim naseljima i u Zagrebu. Dvije najviše obrazovne kategorije pokazuju besperspektivnost sela, jer je u selima živjelo do 2% više ili visoko obrazovanih, koji su se većinom smjestili u regionalnim centrima ili u Zagrebu.

Obrazovanje roditelja pokazala se jednom od ključnim varijabli u određivanju obrazovanja djece, što je slučaj i kod utjecaja obrazovanja majke i oca na obrazovanje ispitanika 1996. (tablice 30 i 31). U tablici 30 prikazani su rezultati diskriminiranja ispitanika u pogledu obrazovanja s obzirom na obrazovanje majke 1996. i 2004., te potvrđuje nalaze iz prethodnih uzoraka o reprodukciji u hrvatskom obrazovnom sustavu. Tablica 31 s podacima o utjecaju stupnja obrazovanja oca na obrazovno postignuće ispitanika slijedi jednaku logiku kao i obrazovanje majki pa ćemo njihovu interpretaciju ujediniti.

Tablica 30: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na stupanj obrazovanja majke 1996. i 2004. (%)

Obrazovanje majke $\chi^2 = 658,460$; $p=000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Bez škole	81,2	8,8	6,9	1,7	1,5
Osnovna škola	70,0	11,5	14,4	2,4	1,7
Srednja škola radničkog usmjerenja	37,9	18,4	30,8	7,1	5,9
Četverogodišnja srednja škola	14,2	13,6	51,4	5,4	15,5
VŠS ili više	6,7	8,3	53,3	8,3	23,3
1996. UKUPNO	54,1	12,9	23,5	4,1	5,4
Obrazovanje majke $\chi^2 = 738,755$; $p=000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Bez škole	64,1	21,4	9,8	2,2	2,5
Osnovna škola	27,0	35,2	25,2	5,8	6,8
Srednja škola radničkog usmjerenja	9,2	48,4	29,5	3,2	9,7
Četverogodišnja srednja škola	9,5	25,1	36,5	9,5	19,4
VŠS ili više	5,8	15,1	37,7	5,7	35,8
2004. UKUPNO	40,0	27,4	19,9	4,2	7,8

U oba uzorka niže obrazovanje majki i očeva dominantno se preslikavalo u istovjetno obrazovanje djece, te su ispitanici niže obrazovanih roditelja imali gotovo zanemarive šanse završiti fakultete. Slično je i sa zanatski obrazovanim – većinom su potjecali od roditelja zanatskog ili nižeg obrazovanja, dok su ispitanici s četverogodišnjom srednjom školom većinom potjecali od roditelja s četverogodišnjim srednjim, višim ili visokim obrazovanjem. Akademski obrazovani ispitanici, te oni višeg obrazovanja većinom su potjecali od roditelja

istovjetnom obrazovanju, dok ih je iz skupine sa zanatski obrazovanim i niže obrazovanim roditeljima bilo najmanje. Dodatni podaci (koje ovdje ne prikazujemo grafički) govore da je 2004. od svih ispitanika bez kvalifikacija tri četvrtine imalo majke bez kvalifikacija, dok ih je od svih visokoobrazovanih petina imala visokoobrazovane majke (takvih je majki 2004. u uzorku bilo 4%). Jednaka vrsta podataka za očeve govori da je dvije trećine fakultetski obrazovanih ispitanika imalo takvog oca, te da je od svih ispitanika koji su imali zanatsko obrazovanje trećina imalo oca istovjetnog obrazovanja. Od svih akademski obrazovanih ispitanika trećina je imalo takvog oca (takvih je očeva u uzorku 9%). Zaključak je da potomci i majki i očeva s akademskim obrazovanjem imaju četiri puta veću šansu od ostalih ispitanika da steknu isto obrazovanje.

Tablica 31: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na stupanj obrazovanja oca 1996. i 2004. (%)

<i>Obrazovanje oca</i> $\chi^2 = 730,271$; $p=000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Bez škole	87,2	6,8	3,9	1,5	0,6
Osnovna škola	79,4	9,4	8,5	1,5	1,2
Srednja škola radničkog usmjerenja	47,0	17,5	27,0	4,8	3,6
Četverogodišnja srednja škola	28,9	17,5	38,3	6,7	8,6
VŠS ili više	6,7	6,7	53,3	8,0	25,3
1996. UKUPNO	54,2	12,8	23,4	4,1	5,4
<i>Obrazovanje oca</i> $\chi^2 = 799,693$; $p=000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Bez škole	70,3	18,8	7,0	1,8	2,1
Osnovna škola	37,4	34,8	18,7	4,4	4,7
Srednja škola radničkog usmjerenja	21,3	40,2	26,8	4,2	7,6
Četverogodišnja srednja škola	8,2	23,2	42,7	10,0	15,9
VŠS ili više	7,0	18,3	34,4	7,0	33,3
2004. UKUPNO	40,5	27,4	20,0	4,2	8,0

Tablica utjecaja posljednjeg radnog mjesta majke na stupanj obrazovanja ispitanika (32), te tablica koja se odnosi na utjecaj posljednjeg radnog mjesta oca na obrazovanje ispitanika (33) prilog su tezi o socijalnoj reprodukciji u tranzicijskoj Hrvatskoj i daju slične rezultate za utjecaj oba roditelja pa ćemo ih zajedno i protumačiti.

Tablica 32: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na posljednje radno mjesto majke 1996. i 2004. (%)

Posljednje radno mjesto majke $\chi^2 = 361,982$; $p=000$; $df=16$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Domaćica	61,3	12,6	18,0	4,1	4,1
Ind. poljop.	80,5	8,0	8,4	2,0	1,2
NKV ili PKV radnica	34,9	23,8	35,5	2,9	2,9
KV ili VKV radnica	19,4	14,0	51,9	6,2	8,5
Službenica	11,0	11,0	54,3	6,3	17,3
Struč. ili rukov.	-	-	-	-	-
1996. UKUPNO	55,7	13,0	22,6	4,0	4,7
Posljednje radno mjesto majke $\chi^2 = 465,646$; $p=000$; $df=20$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Domaćica	51,3	25,1	15,4	3,7	4,6
Ind. poljop.	65,2	24,1	7,1	0,9	2,7
NKV ili PKV radnica	34,5	39,9	19,6	3,0	3,0
KV ili VKV radnica	7,9	41,7	32,9	4,2	13,4
Službenica	13,9	20,5	37,0	8,9	19,9
Struč. ili rukov.	4,7	12,8	36,0	7,0	39,5
2004. UKUPNO	41,7	27,1	19,4	4,0	7,8

Tablica 33: Razlikovanje ispitanika u stupnju obrazovanja obzirom na posljednje radno mjesto oca 1996. i 2004. (%)

Posljednje radno mjesto oca $\chi^2 = 656,487$; $p=000$; $df=20$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Ind. poljop.	78,7	8,8	8,7	2,0	1,9
NKV ili PKV radnik	63,0	14,9	19,5	1,6	0,9
KV ili VKV radnik	33,4	17,2	36,1	7,0	6,2
Obrtnik	33,9	23,2	25,9	3,6	13,4
Službenik	16,1	8,6	47,3	11,8	16,1
Struč. ili ruk.	8,5	6,3	52,8	8,5	23,9
1996. UKUPNO	54,2	12,8	23,4	4,1	5,5
Posljednje radno mjesto oca $\chi^2 = 645,143$; $p=000$; $df=20$	Obrazovanje ispitanika (%)				
	Bez škole ili OŠ	Trogodišnja srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	VŠS	Fakultet ili više
Ind. poljop.	66,7	19,8	8,7	2,4	2,4
NKV ili PKV radnik	53,0	29,7	14,1	1,4	1,7
KV ili VKV radnik	20,3	37,2	27,7	5,7	9,1
Obrtnik	22,3	30,9	26,6	8,5	11,7
Službenik	22,1	20,2	35,6	7,7	14,4
Struč. ili ruk.	7,9	13,9	36,4	6,0	35,8
2004. UKUPNO	40,6	27,3	20,0	4,1	7,9

Razlozi za tezu o samoreprodukciji ovdje se nalaze u roditeljima niže obrazovanih ispitanika koji su dominantno bili individualni poljoprivrednici (a u slučaju majki i domaćice), kao i u zanatski obrazovanim ispitanicima čiji su roditelji velikim dijelom bili

NKV ili PKV radnici, za kojima slijede majke domaćice te majke i očevi KV ili VKV radnici, poljoprivrednici i službenici. Ispitanici s četverogodišnjom ili višom srednjom školom najviše su, i to podjednako, vukli porijeklo od roditelja KV radnika ili službenika, dok su visokoobrazovani ispitanici imali dvostruko više majki službenica no KV/VKV radnica. 1996. u uzorku nije bilo majki stručnjakinja ili rukovoditeljica, a za uzorak roditelja 2004. možemo zaključiti da akademski obrazovani ispitanici dominantno vuku porijeklo upravo od roditelja stručnjaka ili rukovoditelja.

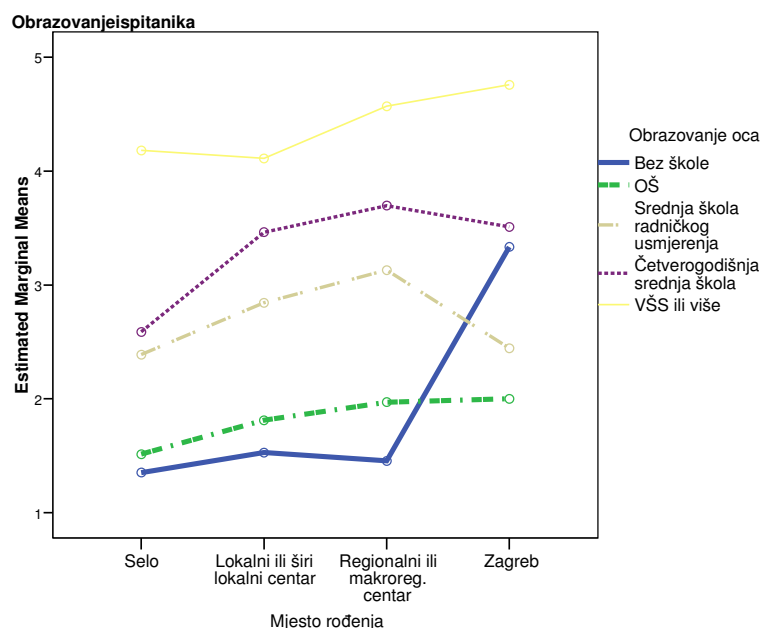
Za ilustraciju su izvršena i križanja podataka o obrazovanju i zanimanju ispitanika (ne donosimo grafički prikaz nego samo opis), a dobiveni rezultati govore o tome kako se pojedini obrazovni profili povezani sa zanimanjima. Time smo dobili da su niže obrazovani ispitanici većinom poljoprivrednici (u preko 90% slučajeva), zanatski obrazovani radnici (oko dvije petine), ispitanici s četverogodišnjom srednjom školom administrativni radnici (oko 80%), a akademski obrazovani su dominantno bili statusa stručnjaka ili rukovoditelja (dvije petine).

U prethodnom su poglavlju obrađene moguće statistički značajne veze zajedničkog utjecaja mjesta rođenja s obrazovanjem ili posljednjim radnim mjestom roditelja na obrazovne ishode ispitanika u socijalističkom razdoblju, a jednaki su postupci ponovljeni i za tranzicijsko razdoblje. Tablica 34 i grafikon 27 donose podatke o utjecaju mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja roditelja na obrazovno postignuće ispitanika 1996., dok istovjetne podatke za 2004. donosi tablica 35.

Tablica 34: Odnos stupnja obrazovanja majke i mjesta rođenja ispitanika s obrazovnim postignućem ispitanika (ishod analize varijance) 1996.

Izvor varijabiliteta	F	p
Mjesto rođenja	69,569	.000
Stupanj obrazovanja majke	11,478	.000
Mjesto rođenja x stupanj obrazovanja majke	1,345	.186

Za razliku od odnosa mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja majke s obrazovnim postignućem ispitanika 1996., te mjesta rođenja ispitanika s obrazovnim stupnjem majke i oca 2004., koji nisu vezani uz statistički značajne pokazatelje, obrazovanje oca i mjesto rođenja ispitanika izvršili su statistički značajan utjecaj na obrazovno postignuće ispitanika 1996.

Grafikon 27: Odnos mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja oca s obrazovnim postignućem ispitanika (ishod analize varijance) 1996.

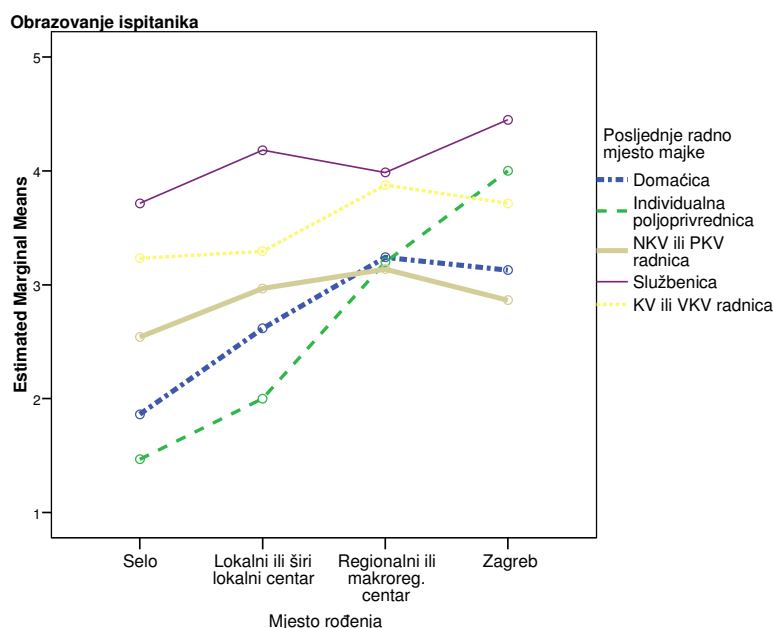
Mjesto rođenja: $F=9,585$; $p=.000$ / Obrazovanje oca: $F=75,322$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x Obrazovanje oca: $F=2,668$; $p=.001$

Navedeni se utjecaj kreće u smjeru koji je zabilježen i u socijalističkom razdoblju – niži stupnjevi obrazovanja oca i seosko podrijetlo vezani su uz slabija obrazovna postignuća ispitanika. Drukčije rečeno, najbolje su obrazovne šanse imali ispitanici rođeni u većim centrima od očeva višeg ili visokog obrazovanja. Od ovog trenda ponešto odskaču ispitanici s očevima radničkog zanimanja koji su rođeni u Zagrebu, jer su njihove obrazovne šanse manje od ispitanika rođenih u svim drugim tipovima naselja, uključujući i sela. Slično se može zapaziti za ispitanike s očevima četverogodišnjeg srednjoškolskog obrazovanja, jer je za njih u slučaju rođenja u regionalnim centrima i u Zagrebu mogućnost postizanja viših obrazovnih stupnjeva jednaka onoj ispitanika koji su rođeni u lokalnim centrima od strane očeva istog obrazovnog stupnja.

Tablica 35: Odnos mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja roditelja s obrazovnim postignućem ispitanika (ishod analize varijance) 2004.

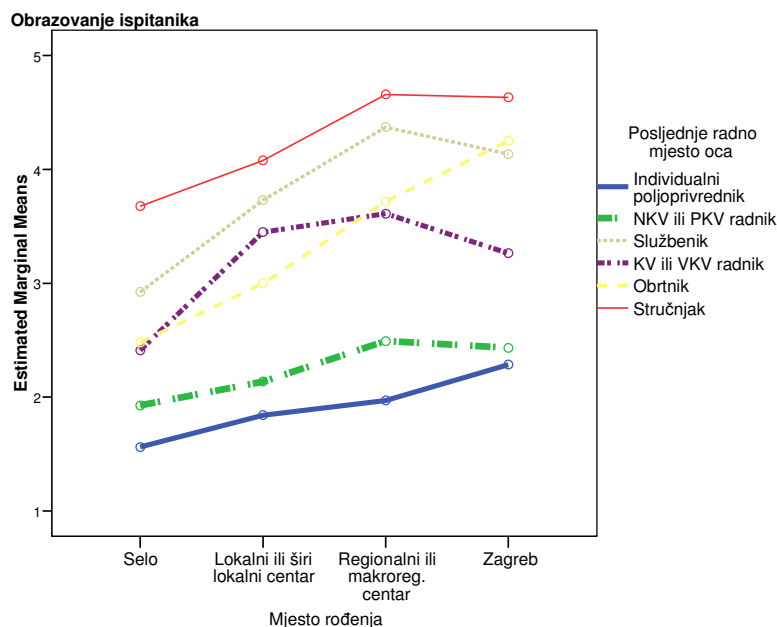
Izvor varijabiliteta	F	p
Mjesto rođenja	56,103	.000
Stupanj obrazovanja majke	4,771	.003
Mjesto rođenja x stupanj obrazovanja majke	2,272	.007
Mjesto rođenja	53,107	.000
Stupanj obrazovanja oca	11,139	.000
Mjesto rođenja x stupanj obrazovanja oca	1,687	.063

U grafikonima 28 i 29 prikazani su smjerovi utjecaja mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta majke i oca na obrazovno postignuće ispitanika 1996.

Grafikon 28: Odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta majke s obrazovnim postignućem ispitanika (ishod analize varijance) 1996.

Mjesto rođenja: $F=12,382$; $p=.000$ / Posljednje radno mjesto majke: $F=28,613$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto majke: $F=2,571$; $p=.002$

Grafikon 29: Odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta oca s obrazovnim postignućem ispitanika (ishod analize varijance) 1996.

Mjesto rođenja: $F=33,764$; $p=.000$ / Posljednje radno mjesto oca: $F=61,031$; $p=.000$ / Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto oca: $F=2,712$; $p=.000$

U gornjim je grafikonima zamjetan utjecaj u smjeru nižeg obrazovnog postignuća ispitanika rođenih u manjim naseljima od strane majki domaćica i poljoprivrednica, dok su najbolje obrazovne šanse imali ispitanici s majkama službenicama¹² rođeni u Zagrebu. Odmak od ovakvog trenda čine ispitanici koji vuku porijeklo od majki NKV ili PKV radnica rođeni u Zagrebu, jer su njihove obrazovne šanse smanjene u odnosu na ispitanike rođene u lokalnim i regionalnim centrima od strane majki jednakog statusa. Također, ispitanici rođeni u regionalnim centrima od majki službenica imali su slabije obrazovne šanse od ispitanika rođenih u lokalnim centrima koji su potjecali od majki istog profesionalnog položaja.

Slično kao i u slučaju utjecaja mjesta rođenja i posljednjeg radnog mjesta majki, i posljednje je radno mjesto oca izvršilo utjecaj prema to boljim obrazovnim šansama što je naselje rođenja veće i profesionalni status oca viši. Otklon od ovakve slike čine potomci očeva službenika, obrtnika, KV i VKV radnika rođeni u Zagrebu jer su njihove obrazovne šanse bile manje od ispitanika rođenih u regionalnim centrima od strane očeva istog statusa. Slično, ispitanici koji su vukli porijeklo od očeva NKV/PKV radnika te stručnjaka imali su jednake obrazovne šanse u slučaju rođenja u regionalnim centrima i u Zagrebu. Potonji uvid govori u prilog kvalitativnom pomaku u razvoju obrazovne slike Hrvatske, jer se više i visokoobrazovano stanovništvo širi i u druga veća naselja – regionalne centre. No, stvarnog pomaka u društvenoj stratifikaciji neće biti dok i manji centri ne zabilježe nešto povoljniju obrazovnu sliku.

Posljednji skup podataka analiziranih u ovom poglavlju (tablica 36) odnosi se na obrazovno postignuće ispitanika u ovisnosti od mjesta rođenja i posljednjeg radnog mjesta majke i oca, koji nisu zabilježili statistički značajnu povezanost navedenih varijabli.

Tablica 36: Odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta roditelja s obrazovnim postignućem ispitanika (ishod analize varijance) 2004.

Izvor varijabiliteta	F	p
Mjesto rođenja	3,035	.028
Posljednje radno mjesto majke	31,421	.000
Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto majke	2,243	.005
Mjesto rođenja	9,989	.000
Posljednje radno mjesto oca	36,986	.000
Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto oca	1,067	.383

U tranzicijskom su razdoblju posljednje radno mjesto majke i oca s mjestom rođenja statistički značajno utjecali na obrazovne ishode pojedinaca, ali je zajednički utjecaj ovih

¹² Valja podsjetiti da 1996. u uzorku nije bilo majki stručnjakinja niti rukovoditeljica.

nezavisnih varijabli izostao. Zaključak je da ipak sve izvršene analize varijance pokazuju usmjerenje rezultata u smislu da pojedinci iz ruralnih ili manjih naselja s niže obrazovnim roditeljima, koji su obavljali poslove domaćica, poljoprivrednika ili radnika postižu niže kvalifikacije. Nasuprot tome, ispitanike iz urbanih sredina, s roditeljima koji su imali više ili visoko obrazovanje, te su obavljali poslove stručnjaka ili rukovoditelja možemo smatrati 'privilegiranima'.

6.3. Profesionalna struktura ispitanika 1996. i 2004.

Profesionalna struktura, odnosno zanimanje ispitanika u tranzicijskom razdoblju analizirat će se s obzirom na dosad promatrana socijalna obilježja. U tablici 37 prikazana je struktura zanimanja s obzirom na spol ispitanika u oba promatrana uzorka.

Tablica 37: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na spol 1996. i 2004. (%)

Spol ispitanika $\chi^2 = 381,744$; $p = .000$; $df = 6$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
M	8,3	-	34,0	14,2	29,5	2,6	11,5
Ž	8,0	24,2	30,8	6,7	14,9	9,0	6,5
1996. UK.	8,1	12,4	32,3	10,3	22,0	5,9	8,9
Spol ispitanika $\chi^2 = 220,058$; $p = .000$; $df = 6$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
M	11,1	0,1	38,5	7,2	28,8	3,2	11,1
Ž	9,9	14,8	41,9	4,4	14,0	5,5	9,5
2004. UK.	10,5	7,8	40,3	5,8	21,1	4,4	10,2

U ovom promatranom razdoblju novost je uvođenje kategorije nezaposlenih i domaćica, pri čemu se broj nezaposlenih po spolu ne razlikuje bitno. Generalno možemo reći da su veće razlike u distribuciji zanimanja ispitanika obzirom na spol najvidljivije u pogledu poljoprivrednika, radnika te stručnjaka i rukovodećeg osoblja gdje su muški ispitanici zastupljeniji, dok žene pretežu u zanimanjima administrativnih radnika. Dodatne obrade (koje ovdje ne prikazujemo grafički) pokazale su da je u tom razdoblju oko dvije trećine muškaraca činilo sloj poljoprivrednika ili radnika, te da su žene činile ukupno dvije trećine administrativnih radnika te preko polovice umirovljenika.

Prema podacima u tablici 38 može se reći da postoji relativno jasna podjela po zanimanjima s obzirom na dob u obje promatrane godine.

Tablica 38: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na dob 1996. i 2004. (%)

Dob ispitanika $\chi^2=1342,532$ $p=.000$; $df=24$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
18-29	25,8	5,5	5,1	5,3	39,6	8,3	10,4
30-39	9,6	9,6	1,9	4,6	40,6	15,5	18,3
40-49	5,7	12,3	8,8	6,9	38,3	11,5	16,5
50-59	4,0	12,8	39,1	10,9	17,9	2,9	12,4
60 i više	0,4	16,8	63,7	16,1	1,8	0,1	1,1
1996. UK.	8,1	12,3	32,4	10,4	22,0	5,9	8,9
Dob ispitanika $\chi^2=1422,276$ $p=.000$; $df=24$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
18-29	29,0	4,2	0,2	6,1	38,2	6,6	15,6
30-39	13,7	8,5	3,1	7,5	37,9	9,2	20,1
40-49	10,5	8,6	13,4	6,4	34,2	8,3	18,5
50-59	6,7	7,1	39,3	9,1	21,4	4,0	12,3
60 i više	1,4	9,1	82,8	3,9	1,9	0,4	0,7
2004. UK.	10,5	7,8	40,3	5,8	20,1	4,4	10,2

Ispitanici izvan tržišta rada 1996. jasno su se podijelili na najveći udio dviju najmlađih kohorti u nezaposlenima – preko četvrtinu onih do 29 godina (ukupno je od svih nezaposlenih njih skoro 50% bilo mlađe od 29 godina) i između desetine i osmine onih od 30-39, te na sedminu domaćica i poljoprivrednika i preko dvije trećine umirovljenika. Radnici su se prilično ravnomjerno rasporedili tako da čine po trećinu udjela u tri prve kohorte, dok je administrativnih radnika bilo najviše u rasponu od 30-49 godina. Zanimljivo je da su se stručnjaci i rukovoditelji najvećim dijelom rasporedili u prve tri kohorte (do 49 godina). 2004. godina je donijela promjene jedino u smislu još većeg udjela umirovljenika među najstarijim ispitanicima, kojih je tada bilo preko 80%, te dvostruki pad u broju domaćica i pad broja poljoprivrednika među najstarijim ispitanicima. Također je nešto porastao broj stručnjaka i rukovoditelja među ispitanicima do 49 godina starosti, dok su udjeli ostalih kohorti u pojedinim zanimanjima ostali gotovo jednaki onima iz 1996.

Trend iz 1984. i 1989. koji ukazuje na nižu profesionalnu strukturu ispitanika rođenih na selu u odnosu na one rođene u većim centrima, naročito Zagrebu, potvrđen je i u tranzicijskom razdoblju (tablica 39).

Tablica 39: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na mjesto rođenja ispitanika 1996. i 2004. (%)

Mjesto rođenja $\chi^2=291,902$; $p=.000$; $df=18$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Selo	5,5	15,4	37,1	14,7	19,9	3,2	4,1
Lokalni centar	9,1	8,3	28,2	8,6	24,2	10,8	10,8
Reg. centar	14,8	9,2	21,0	0,9	24,9	9,5	19,8
Zagreb	12,4	5,5	27,6	-	27,6	7,6	19,3
1996. UK.	8,1	12,4	32,3	10,4	22,0	5,9	8,9
Mjesto rođenja $\chi^2=286,399$; $p=.000$; $df=18$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Selo	7,7	10,2	51,7	8,3	15,5	2,2	4,4
Lokalni centar	10,2	7,1	36,7	6,9	23,4	4,9	10,8
Reg. centar	13,9	5,7	26,8	0,9	27,5	7,3	18,0
Zagreb	18,5	1,7	20,8	-	28,9	8,1	22,0
2004. UK.	10,5	7,8	40,3	5,7	21,1	4,4	10,2

U oba su promatrana uzorka selo kao mjesto rođenja u najvećem broju zaokružili ispitanici statusa umirovljenika, radnika, domaćica i poljoprivrednika (2004. dvije trećine individualnih poljoprivrednika rođeno je na selu, a u lokalnim centrima oko trećina), dok su u lokalnim centrima u najvećem broju rođeni ispitanici koji su završili u statusu radnika, umirovljenika te administrativnih radnika, i u nešto manjoj mjeri nezaposlenih te stručnjaka i rukovoditelja. U regionalnim ili makroregionalnim centrima češće su rođeni ispitanici na položaju radnika, te stručnjaka i rukovoditelja, gdje je bilo nešto manje ispitanika izvan tržišta rada – nezaposlenih i domaćica. Radnici se, kao najmnogobrojnija kategorija, u najvećem broju pojavljuju i među rođenima u regionalnim i makroregionalnim centrima te u Zagrebu, a slijede ih stručnjaci i rukovoditelji, umirovljenici, nezaposleni, te administrativno osoblje. Treba napomenuti da kategorije domaćica i nezaposlenih donekle zamućuju analizu jer je riječ o podgrupama koje su izvan tržišta rada te koje nisu bile uključene u istraživanja 1984. i 1989. godine. Oni su uključeni u usporedbe u novijem razdoblju jer obuhvaćaju preveliki udio ispitanika da bi ih se izostavilo iz analize.

Diskriminiranje ispitanika po zanimanjima s obzirom na mjesto stanovanja (tablica 40) potvrđuje ranije ustanovljenu lošu profesionalnu sliku sela, te povoljniju sliku većih naselja, naročito Zagreba. Drugim riječima, 1996. u regionalnim i makroregionalnim centrima te u Zagrebu nije bilo individualnih poljoprivrednika, a udio umirovljenika je bio nešto veći nego u manjim naseljima ili selima, dok se 2004. individualni poljoprivrednici ipak pojavljuju u

regionalnim centrima, a broj umirovljenika između svih naselja je vrlo sličan, kao i broj radnika, nezaposlenih i domaćica (i to u obje godine).

Tablica 40: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na mjesto stanovanja ispitanika 1996. i 2004. (%)

Mjesto stanovanja $\chi^2 = 348,616$; $p = .000$; $df = 18$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Selo	6,7	13,3	28,5	24,7	21,8	2,9	2,1
Lokalni centar	9,2	12,4	31,0	8,2	24,0	7,6	7,6
Reg. centar	9,3	12,6	36,2	-	20,3	7,0	14,7
Zagreb	7,6	10,1	36,4	-	22,3	7,6	15,9
1996. UK.	8,1	12,4	32,4	10,3	22,0	5,9	8,9
Mjesto stanovanja $\chi^2 = 189,719$; $p = .000$; $df = 18$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Selo	10,6	9,0	40,0	13,7	19,8	3,2	3,6
Lokalni centar	9,8	7,8	39,2	6,8	24,2	4,0	8,2
Reg. centar	10,8	9,3	41,3	0,8	19,4	5,3	13,2
Zagreb	11,0	3,3	40,9	-	20,6	5,2	19,0
2004. UK.	10,5	7,8	40,3	5,7	21,1	4,4	10,3

Administrativni su radnici u promatranom razdoblju u najvećem broju živjeli u većim naseljima, jednako kao i stručnjaci i rukovoditelji. 1996. u selima je živjelo tek 2% stručnjaka ili rukovoditelja, a u Zagrebu 16%. Za 2004. taj je podatak za stručnjake i rukovoditelje na selu iznosio 3,6%, a za one u Zagrebu 19,0%. Bilo bi zanimljivo vidjeti u kojoj se mjeri u 2010. promijenila profesionalna slika ruralnih naselja jer se smatra da je posljednjih godina (Štambuk i sur., 2002) došlo do značajnog porasta broja visokoobrazovanih koji, iako obavljaju posao u većim naseljima, biraju život u manjim naseljima zbog komparativnih prednosti kvalitete života što ih pružaju neka manja naselja nakon poboljšanja lokalne infrastrukture i uslužnih servisa.

Ranije je spomenuto kako je uvođenje kategorije nezaposlenih ispitanika i domaćica 1996. i 2004. donekle otežalo usporedbe sa socijalističkim razdobljem, no i da je riječ o važnim skupinama za bolje ocrtavanje hrvatskog tržišta rada, kao i da je korištenje ovih podskupina ispitanika opravdano iz metodoloških razloga, kao što je navedeno u poglavlju 4. Argument za navedeno vidljiv je iz prikaza diferenciranja zanimanja ispitanika s obzirom na njihovo obrazovanje (tablica 41).

Naime, u promatranom je razdoblju najmanje nezaposlenih bez kvalifikacija, no najviše ih je bilo među zanatski obrazovanim i onima s četverogodišnjom srednjom školom. Domaćice su se pokazale kao skupina koja je značajno određena svojim nižim obrazovanjem, te se u tek 1% slučajeva pojavljuju u skupini visokoobrazovanih na temelju čega možemo pretpostaviti da je riječ o osobama koje bi da nisu ušle u status domaćica imale veliku vjerojatnost završiti u skupini nezaposlenih. Poljoprivrednika je najviše bilo među niže obrazovanim, uz koje u određenoj mjeri možemo vezati isti zaključak kao i uz domaćice u pogledu njihova plasmana na tržištu rada, dok je među radnicima najviše onih sa zanatskim obrazovanjem. Administrativni radnici također slijede već ustaljenu tržišnu logiku, odnosno njih je najviše među onima s četverogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem, dok je skoro dvije petine više i preko polovice visokoobrazovanih bilo među stručnjacima i rukovoditeljima. U tom su se razdoblju rukovodeće osoblje i stručnjaci vezivali uz podatak o skoro dvije petine do polovine više obrazovanih pa do preko dvije trećine visokoobrazovanih.

Tablica 41: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na stupanj obrazovanja ispitanika 1996. i 2004. (%)

Obrazov. ispitanika $\chi=$ 1413,470; $p=.000$; $df=24$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Bez škole ili OŠ	4,9	19,2	38,7	18,1	18,4	0,4	0,3
Trogodišnja srednja škola	12,5	4,0	26,5	2,6	50,4	1,8	2,2
Četverogod. srednja škola	12,8	6,2	24,2	0,6	22,8	20,8	12,4
VŠS	9,4	-	27,1	-	2,4	9,4	51,8
VSS ili više	8,0	0,9	21,2	-	1,8	2,7	65,5
1996. UK.	8,1	12,4	32,3	10,3	22,0	5,9	8,9
Obrazov. ispitanika $\chi=$ 1493,343; $p=.000$; $df=24$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Bez škole ili OŠ	5,0	13,8	58,6	9,6	12,6	0,2	0,2
Trogodišnja srednja škola	13,8	4,1	27,5	4,5	47,7	1,4	1,0
Četverogod. srednja škola	19,4	4,5	26,1	2,8	12,6	18,2	16,4
VŠS	5,6	1,1	41,6	-	6,7	4,5	40,4
VSS ili više	6,9	1,2	24,3	1,2	2,9	1,7	61,8
2004. UK.	10,4	7,8	40,3	5,7	21,1	4,4	10,3

Obrazovanje majke i oca 1996. i 2004. također su statistički značajno izvršili utjecaj na pozicioniranje ispitanika u određeno zanimanje (tablice 42 i 43). Budući da utjecaj majke i oca na obrazovanje ispitanika ide u istome smjeru podatke ćemo protumačiti zajednički.

Tablica 42: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na stupanj obrazovanja majke 1996. i 2004. (%)

Obrazov. majke $\chi^2= 524,913$; $p=.000$; $df=24$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Bez škole	2,7	16,9	45,1	16,1	15,0	0,9	3,4
Osnovna škola	5,2	16,5	36,9	14,8	19,1	3,9	3,5
Srednja škola radničkog usmjerenja	8,2	8,7	27,2	6,0	30,0	8,9	11,0
Četverogodišnja srednja škola	19,3	4,3	15,3	1,0	25,6	13,3	21,3
VŠS ili više	29,3	6,9	5,2	-	19,0	5,2	34,5
1996. UK.	8,1	12,5	32,3	10,3	22,0	5,9	8,9
Obrazov. majke $\chi^2= 633,951$; $p=.000$; $df=24$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Bez škole	5,7	10,3	57,9	8,0	13,0	2,0	3,1
Osnovna škola	9,2	7,2	34,1	5,1	27,9	5,5	10,9
Srednja škola radničkog usmjerenja	20,1	5,3	9,6	1,9	40,2	7,2	15,8
Četverogodišnja srednja škola	18,3	2,4	14,3	1,6	28,7	9,2	25,5
VŠS ili više	30,1	2,9	12,6	1,0	13,6	7,8	32,0
2004. UK.	10,6	7,8	40,3	5,6	21,0	4,4	10,2

Tablica 43: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na stupanj obrazovanja oca 1996. i 2004. (%)

Obrazov. oca $\chi^2= 538,723$; $p=.000$; $df=24$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Bez škole	2,1	16,8	47,6	18,3	12,9	0,6	1,8
Osnovna škola	4,0	15,8	39,0	19,4	16,6	2,1	3,1
Srednja škola radničkog usmjerenja	6,5	12,8	30,7	8,1	28,4	6,0	7,4
Četverogod. srednja škola	13,3	8,4	21,8	1,5	29,4	11,0	14,5
VŠS ili više	20,3	6,1	13,5	0,7	16,9	12,8	29,7
1996. UK.	8,0	12,5	32,0	10,5	22,1	6,0	8,9
Obrazov. oca $\chi^2= 596,977$; $p=.000$; $df=24$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Bez škole	4,3	11,0	61,4	8,3	11,6	1,0	2,5
Osnovna škola	8,6	9,3	38,6	8,1	24,4	4,9	6,1
Srednja škola radničkog usmjerenja	14,6	5,1	22,8	3,3	33,7	7,0	13,6
Četverogod. srednja škola	20,1	2,8	22,4	0,9	22,0	11,2	20,6
VŠS ili više	20,4	3,9	17,7	1,1	19,3	4,4	33,1
2004. UK.	10,5	7,8	40,2	5,7	21,0	4,5	10,3

U promatranom je razdoblju najmanje nezaposlenih s roditeljima bez kvalifikacija, no najviše ih je bilo među zanatski obrazovanim i onima s četverogodišnjom srednjom školom.

Domaćice su se pokazale kao skupina koja je značajno određena svojim nižim obrazovanim porijeklom, te se u tek do 6% slučajeva pojavljuju u skupini roditelja visokoobrazovanih ispitanika. Umirovljenika je bilo najviše s roditeljima nižeg obrazovanja, isto kao i poljoprivrednika. Uz ispitanike poljoprivrednike u određenoj mjeri možemo vezati isti zaključak kao i uz domaćice, dok je među radnicima najviše onih sa zanatski obrazovanim roditeljima. Administrativni radnici također slijede već ustanovljeni obrazac, odnosno najviše njih je poteklo od roditelja s četverogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem, iza kojih slijede oni s roditeljima zanatskog obrazovanja. Stručnjaci i rukovoditelji vezani uz oko trećinu više i visokoobrazovanih roditelja.

Tablice o utjecaju posljednjeg radnog mjesta roditelja na zanimanje ispitanika (44 i 45) također ćemo zajednički protumačiti zbog sukladnih nalaza koje donose.

Tablica 44: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na posljednje radno mjesto majke 1996. i 2004. (%)

P. r. m. majke $\chi^2=$ 502,354; $p=.000$; $df=24$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Domaćica	5,5	14,2	39,3	9,9	20,1	4,3	6,7
Ind. poljop.	2,0	14,9	32,7	31,9	13,3	2,4	2,8
NKV ili PKV radnica	11,4	6,6	18,6	-	43,1	10,2	10,2
KV ili VKV radnica	23,6	3,3	9,8	-	33,3	12,2	17,9
Službenica	19,0	9,1	7,4	0,8	19,8	20,7	23,1
1996. UK.	7,5	12,7	33,1	10,7	21,9	6,0	8,1
P. r. m. majke $\chi^2=$ 573,114; $p=.000$; $df=30$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Domaćica	6,8	9,5	52,5	6,8	16,1	3,1	5,3
Ind. poljop.	2,7	6,3	58,6	12,6	14,4	1,8	3,6
NKV ili PKV radnica	10,6	8,1	22,4	6,2	37,9	6,8	8,1
KV ili VKV radnica	21,7	3,9	8,2	1,4	40,1	5,8	18,8
Službenica	17,9	2,1	12,9	0,7	24,3	11,4	30,7
Struč. ili rukov.	31,8	3,5	10,6	1,2	12,9	7,1	32,7
2004. UK.	10,2	7,9	41,6	5,9	20,5	4,3	9,6

Najviše rangirani odredišni statusi – stručnjaci i rukovoditelji 1996. i 2004. najvećim su dijelom potekli od roditelja stručnjaka i rukovoditelja. Podaci koji ukazuju na sužene mogućnosti profesionalnog postignuća za osobe nižeg socioprofesionalnog statusa odnose se i na to da su radnici češće imali roditelje radničkog porijekla, a paralela se može povući i u

slučaju administrativnih radnika. Umirovljenici, su, kao i domaćice, najviše vukli porijeklo od roditelja poljoprivrednika i domaćica, te dijelom radnika, a nezaposlenih je bilo najviše među onima koji su imali roditelje radnike.

Tablica 45: Razlikovanje ispitanika u zanimanju obzirom na posljednje radno mjesto oca 1996. i 2004. (%)

P. r. m. oca $\chi^2=614,617$; $p=.000$; $df=30$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Ind. poljop.	2,3	14,7	43,5	22,3	13,0	1,6	2,6
NKV ili PKV radnik	8,5	14,3	30,3	5,9	31,9	4,5	4,7
KV ili VKV radnik	13,1	9,5	20,8	1,3	30,5	11,0	13,7
Obrtnik	4,5	16,2	31,5	5,4	23,4	5,4	13,5
Službenik	11,6	5,8	30,2	2,3	18,6	12,8	18,6
Struč. ili rukov.	20,1	6,5	15,8	0,7	14,4	11,5	30,9
1996. UK.	8,0	12,5	32,0	10,5	22,1	5,9	9,0
P. r. m. oca $\chi^2=563,887$; $p=.000$; $df=30$	Zanimanje ispitanika (%)						
	Nezap.	Domaćice	Umirov.	Ind. poljop.	Radnici	Admin. radnici	Struč. ili rukov.
Ind. poljop.	2,7	9,8	63,7	9,4	10,7	1,4	2,3
NKV ili PKV radnik	9,5	11,9	37,5	6,1	26,5	4,9	3,7
KV ili VKV radnik	15,6	5,3	24,1	3,7	31,0	6,6	13,8
Obrtnik	18,3	6,5	28,0	2,2	23,7	6,5	15,1
Službenik	13,6	5,8	35,9	3,9	15,5	5,8	19,4
Struč. ili rukov.	18,5	3,4	17,1	0,7	16,4	7,5	36,3
2004. UK.	10,4	7,8	40,0	5,7	21,2	4,6	10,2

U dosadašnjim smo izlaganjima rezultata o utjecaju mjesta rođenja te obrazovanja i posljednjeg radnog mjesta ustanovili da sve navedene varijable uzevši zasebno imaju statistički značajan utjecaj na obrazovna i profesionalna postignuća ispitanika. Jednako kao na uzorcima iz socijalističkog razdoblja, i u tranzicijskom smo razdoblju primijenili analizu varijance, a u tablicama 46-49 donosimo rezultate o odnosima obrazovanja ili posljednjeg radnog mjesta roditelja i mjesta rođenja ispitanika sa zanimanjem ispitanika.

Tablica 46: Odnos mjesta rođenja ispitanika i stupnja obrazovanja roditelja sa zanimanjem ispitanika (ishod analize varijance) 1996.

Izvor varijabiliteta	F	p
Mjesto rođenja	1,663	.156
Stupanj obrazovanja majke	0,492	.688
Mjesto rođenja x stupanj obrazovanja majke	1,228	.257
Mjesto rođenja	2,370	.050
Stupanj obrazovanja oca	1,168	.320
Mjesto rođenja x stupanj obrazovanja oca	0,809	.642

Tablica 47: Odnos stupnja mjesta rođenja ispitanika i obrazovanja roditelja sa zanimanjem ispitanika (ishod analize varijance) 2004.

Izvor varijabiliteta	F	p
Mjesto rođenja	10,858	.000
Stupanj obrazovanja majke	0,363	.780
Mjesto rođenja x stupanj obrazovanja majke	1,451	.136
Mjesto rođenja	4,013	.003
Stupanj obrazovanja oca	1,106	.345
Mjesto rođenja x stupanj obrazovanja oca	0,668	.783

Tablica 48: Odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta roditelja sa zanimanjem ispitanika (ishod analize varijance) 1996.

Izvor varijabiliteta	F	p
Mjesto rođenja	6,800	.000
Posljednje radno mjesto majke	0,155	.927
Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto majke	0,549	.883
Mjesto rođenja	2,419	.034
Posljednje radno mjesto oca	1,477	.219
Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto oca	1,408	.134

Tablica 49: Odnos mjesta rođenja ispitanika i posljednjeg radnog mjesta roditelja sa zanimanjem ispitanika (ishod analize varijance) 2004.

Izvor varijabiliteta	F	p
Mjesto rođenja	9,761	.000
Posljednje radno mjesto majke	0,568	.636
Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto majke	0,468	.950
Mjesto rođenja	5,067	.000
Posljednje radno mjesto oca	0,901	.440
Mjesto rođenja x posljednje radno mjesto oca	0,793	.687

Ukratko, iako nisu iznađeni statistički značajni pokazatelji o zajedničkom utjecaju obrazovanja ili posljednjeg radnog mjesta i mjesta rođenja na obrazovna i profesionalna postignuća ispitanika, pripadajući su grafikoni (koje ovdje ne donosimo) pokazali određeni obrazac koji se može tumačiti kao naznaka trenda i usmjeriti na buduća istraživanja. Naime, i u slučaju tranzicijskog razdoblja rezultati idu u smjeru smanjenih obrazovnih i profesionalnih šansi ispitanika iz ruralnih naselja koji su potekli od roditelja nižeg ili zanatskog obrazovanja, te od roditelja koji su bili u statusu domaćica, poljoprivrednika i radnika. Na suprotnome polu ovih rezultate nalaze se ispitanici koji mogu imati dugoročne prednosti u obrazovanju i stjecanju profesije zbog urbanog porijekla koje je vezano uz roditelje višeg ili visokog obrazovanja koji su obavljali poslove stručnjaka i rukovoditelja.

6.4. Zaključne napomene

Testiranjem značajnosti razlika između ispitanika temeljem odabranih nezavisnih varijabli potvrđene su sve početne hipoteze. Na najopćenitijoj razini, onoj u podjeli po spolu podaci pokazuju da je kod oba spola u odnosu na prvi istraživani uzorak došlo do porasta ispitanika bez kvalifikacija. No, ipak obrazovna struktura stanovništva u novijem je promatranom razdoblju bila nešto bolja od one u socijalističkom razdoblju. Dobne razlike pokazuju nam najbolju obrazovnu strukturu ispitanika između 30 i 49 godina, dok ispitanici stariji od 60 godina 1996. u tri četvrtine i 2004. u dvije trećine slučajeva nisu imali kvalifikacija. Kao i u socijalističkom razdoblju, i ovdje je ustanovljena loša obrazovna struktura ispitanika koji su rođeni ili žive na selu, a najbolja su obrazovna postignuća povezana s regionalnim ili makroregionalnim naseljima i Zagrebom.

Razlikovanje ispitanika po obrazovanju roditelja pokazalo je reprodukciju obrazovnih ishoda, jer je niže obrazovanje roditelja povezano s lošom obrazovnom strukturom potomaka, zanatsko obrazovanje roditelja najčešće je preslikavano u istovjetno obrazovanje djece, dok su više i visokoobrazovani ispitanici češće imali roditelje istovjetnog obrazovanja. Posljednje radno mjesto roditelja također je izvršilo statistički značajan utjecaj na obrazovanje ispitanika, te su više i visokoobrazovani ispitanici u prosjeku imali roditelje stručnjake i rukovoditelje, dok su niže i zanatski obrazovani ispitanici potekli od roditelja domaćica, poljoprivrednika ili radnika. Analiza varijance pokazala je trend u smislu manjih obrazovnih šansi ispitanika iz seoskih naselja koji su potekli od majki i očeva nižih obrazovnih stupnjeva, te lošijeg profesionalnog položaja. Posljedično, bolje šanse za višim obrazovnim ishodima bile su u ispitanika gradskog porijekla, čiji su roditelji bili više ili visokoobrazovani, a obavljali su poslove stručnjaka ili rukovoditelja.

Općenita slika ispitanika po zanimanjima govori o tome da su od 1996. do 2004. porasli udjeli uzdržavanih kategorija – nezaposlenih i umirovljenika, dok je udio domaćica nešto smanjen. Zaključak o analiziranim podacima iz istraživanja IDIZ-a potvrdio je sve početne postavke o posredovanju profesionalne strukture ispitanika nezavisnim varijablama. Najveće su razlike u distribuciji zanimanja ispitanika obzirom na spol iskazane u većem broju poljoprivrednika, radnika, te rukovodećeg osoblja među muškim ispitanicima, dok se žene dominantno kreću u zanimanju administrativnih radnica, a u ostalim su zanimanjima ispitanici i ispitanice bili prilično izjednačeni. Novost u odnosu na prve uzorke iz 1984. i 1989. pokazala se u kategoriji ispitanika izvan tržišta radne snage (nezaposleni i domaćice), koji su se najvećim dijelom smjestili u dvije najmlađe, te u najstarijoj kohorti, dok zanimanja slijede

trend iz uzoraka prvog razdoblja. Također su potvrđeni prethodni nalazi o lošijoj profesionalnoj strukturi ispitanika rođenih na selu i u manjim naseljima, kao i kod onih čiji se rezidencijalni status veže uz seoska ili lokalna naselja. Što se veze obrazovanja i zanimanja tiče, nalazi su sukladni statistički značajnoj vezi višeg obrazovanja s više rangiranim zanimanjima, a obrazovanje roditelja je također izvršilo utjecaj u smjeru statistički značajne povezanosti višeg obrazovanja roditelja s višim profesionalnim statusom potomaka. Najmanje je stručnjaka i rukovoditelja među djecom niže obrazovanih roditelja, koja su najvećim dijelom u kategoriji poljoprivrednika ili radnika, dok najviše stručnjaka i rukovoditelja potječe od roditelja višeg ili visokog obrazovanja. Ovi se rezultati mogu nadopuniti rezultatima analize varijance kod kojih su izostali statistički značajni rezultati, no oni idu u prilog tezi da je još uvijek na djelu samoregrutacija, te da su mladi iz ruralnih sredina čiji su roditelji nižeg ili zanatskog obrazovanja i u statusu domaćice, poljoprivrednika i radnika, suočeni s manjim šansama za povoljne obrazovne i profesionalne ishode.

Opetovano valja naglasiti generalno lošiju situaciju djece iz obitelji roditelja nižeg socijalnog, odnosno profesionalnog i ekonomskog statusa, te je vrijedno podsjetiti se na Boudonovu studiju *Education, Opportunity and Social Inequality* (1974) u kojoj on razgraničava glavne utjecaje na primarni i sekundarni efekt socijalnog statusa obitelji, te na studije Breena i Goldthorpa (1997) kao i Eriksona i sur. (2005) koji su pronašli empirijske dokaze za ove teze. Naime, oni tvrde da djeca procjenjuju koristi i troškove te rizike daljnjeg obrazovanja, što u konačnici rezultira efektom izbjegavanja relativnog rizika (*relative risk aversion*). Naime, djeca slabijeg socioekonomskog statusa češće donose odluku o prekidu školovanja iz želje za dokidanjem troškova školovanja, te eventualnih gubitaka u dohotku koji bi mogli uslijediti za vrijeme dok traje školovanje. Također, roditelji slabijeg socioekonomskog statusa češće će obeshrabiti djecu za nastavak školovanja, te isticati važnost privređivanja za obitelj.

7. TRENDOWI U OBRAZOVNOJ I PROFESIONALNOJ STRUKTURI SUVREMENOG HRVATSKOG DRUŠTVA

7.1. Obrazovanje kao odrednica hrvatske društvene i ekonomske situacije u prvom desetljeću dvadesetog i prvog stoljeća

U ovom će poglavlju biti prikazani elementi za razumijevanje perspektive hrvatskog društva i eventualnih promjena u međugeneracijskoj mobilnosti. Naglasak će biti stavljen na obrazovne trendove u suvremenoj Hrvatskoj, te njen položaj u Europi u odnosu na obrazovne resurse i tehnološki i inovacijski potencijal. Cilj je ocrtati elemente obrazovnog sustava i tržišta rada, i osnovna kretanja u ekonomiji koji određuju hrvatski položaj u Europi te njene perspektive za natjecanje s razvijenim europskim zemljama. U svrhu uvida u moguća daljnja kretanja u sferi obrazovanja korisno je prikazati i komentirati nalaze nekih novih istraživanja. U kontekstu europeizacije Hrvatske i njezina uključivanja u globalne procese osobito je važan uvid u obrazovne tendencije mladih. Posebnu pozornost treba posvetiti ranjivim podskupinama, te su u tu svrhu u tablici 50 prikazani rezultati obrazovnih izbora nekih podskupina mladih preuzeti iz istraživanja *Obrazovne i radne karijere mladih u Hrvatskoj*, provedenog 2008. u koordinaciji UNDP Hrvatske na uzorku od 1925 ispitanika i dodatnim poduzorcima ranjivih podskupina – 139 Roma, 125 mladih iz evidencije HZZ-a za koje se pretpostavlja da imaju poteškoće u zapošljavanju, te 97 ispitanika koji su barem dio djetinjstva proveli u domovima za djecu ili udomiteljskim obiteljima (Matković, 2009: 32). Na nekim mjestima u ovom radu korišteni su različiti izvori podataka za slične instrumente, a razlozi leže u kvalitativnim razlikama u podacima (kategorijama odgovora) i namjeri što boljeg oslikavanja obrazovnog sustava i tržišta rada u Hrvatskoj.

Podaci istraživanja *Obrazovne i radne karijere mladih u Hrvatskoj* potvrđuju nalaze istraživanja provedenih u Institutu za društvena istraživanja, jer je ustanovljen manji broj žena nego muškaraca bez srednjoškolskog obrazovanja, dok su mladi odrasli u seoskim i manjim sredinama češće bez završene srednje škole. Zanimljivo je da djeca razvedenih roditelja nemaju u usporedbi s djecom cjelovitih obitelji manju vjerojatnost završavanja srednje škole. Dok mladi iz istočne Hrvatske češće upisuju trogodišnju srednju školu od mladih iz ostalih dijelova Hrvatske, mladi nacionalnih manjina ne razlikuju se od opće populacije mladih. Djeca imigranata češće upisuju upravo srednje trogodišnje škole, a završavaju ih u manjem omjeru od populacije. Posebno su se ranjivom skupinom pokazali Romi koji najčešće ne upisuju srednju školu, te mladi sa zdravstvenim problemima ili invaliditetom koji češće

nemaju srednjoškolsko obrazovanje, a kada ga imaju to je u pravilu trogodišnja srednja škola. Korisnici skrbi u domovima i djeca u udomiteljskim obiteljima također su posebna podskupina mladih, jer češće od prosjeka upisuju trogodišnje srednje škole te ih nešto rjeđe završavaju.

Tablica 50: Obrazovna postignuća različitih podskupina mladih¹³

Podskupine mladih	Udio u uzorku %	Bez srednje škole	Upisali trogodišnju srednju školu	Završili trogodišnje obrazovanje
Žene		Rjeđe	Rjeđe	Češće
Djeca iz jednoroditeljskih obitelji	9,1	Češće		
Djeca razvedenih roditelja	7,1			
Mladi odrasli u manjim i seoskim sredinama	48,8	Češće		Rjeđe
Mladi odrasli u istočnoj Hrvatskoj	19,2		Češće	
Romi		Puno češće	(najčešće ne upisuju s.š.)	
Ostale nacionalne manjine	4,2			
Djeca imigranata	9,3		Češće	Rjeđe
Imigranti	3,6			
Mladi sa značajnijim zdravstvenim problemima ili invaliditetom	5,3	Češće	Češće	Puno rjeđe
Korisnici skrbi u domovima za djecu i udomiteljskim obiteljima			Češće	Nešto rjeđe

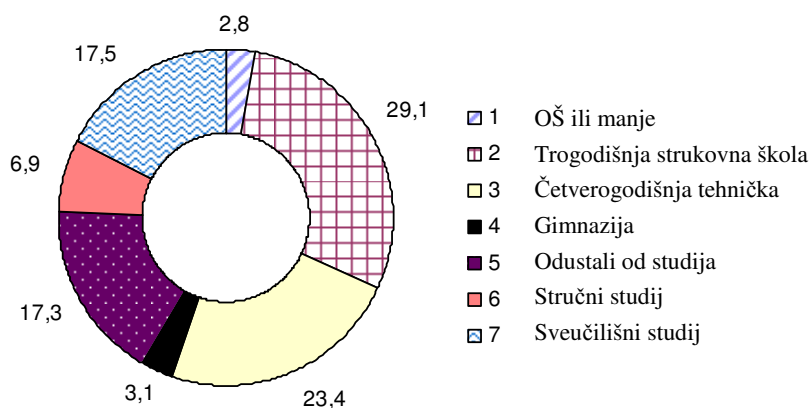
Neke od dimenzija koje pružaju razjašnjenja o obrazovnim izborima, a mogu se uzeti kao nadopuna rezultatima istraživanja IDIZ-a, prikazane su u tablici 51 putem diskriminiranja ispitanika u obrazovnim izborima po spolu i stupnju obrazovanja u odnosu na smjerove. Tako možemo zaključiti da žene u većoj mjeri izabiru smjerove poslovanja i administracije, zdravstva te osobnih usluga, dok se u ovom slučaju «muškim» smjerovima mogu označiti računarstvo, inženjerstvo, arhitektura i građevinarstvo, te usluge prijevoza, dok su spolovi izjednačeni po izboru prerađivačke industrije, poljoprivrede, šumarstva i ribarstva. Podaci o samom upisu studija te njegovom završavanju podudaraju se s podacima koji će kasnije biti prikazani, a koji govore o prevladavajućem broju studenata u društvenim i humanističkim disciplinama u odnosu na one iz prirodnih i tehničkih znanosti.

¹³ Tablica je preuzeta i djelomično prilagođena iz projekta «Obrazovne i radne karijere mladih u Hrvatskoj»..

Tablica 51: Upisani srednjoškolski programi po završetku osnovne škole obzirom na spol i najviše postignuto obrazovanje ispitanika (%)¹⁴

Program	Total	Spol		Najviše postignuto obrazovanje				
		M	Ž	Nije završio/la srednju i/ili osnovnu	Trogod. srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	Nije završio/la studij	Završio/la je studij
N (%)	1925	1075	850	39	720	603	292	272
		55,8	44,2	2,0	37,4	31,3	15,2	14,1
sig		0,00		0,00				
Humanističke znanosti	-	-	-	-	-	-	-	-
Poslovanje i administracija	23,7	12	39	7	16	25	28	39
Računarstvo	7,9	13	2	5	4	11	12	8
Inženjerstvo i inženjerska zanimanja	18,6	30	5	19	22	14	23	13
Prerađivačka industrija i obrada	7,3	7	8	2	13	5	4	2
Arhitektura i građevinarstvo	4,1	6	2	7	6	3	2	3
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	4,2	4	4	5	3	5	5	2
Zdravstvo	6,6	3	11	2	1	13	4	11
Osobne usluge	17,0	15	20	32	30	9	8	9
Usluge prijevoza	4,5	6	2	8	3	5	7	4
Ostalo	4,6	3	6	10	2	6	6	7
Ne znam	1,5	2	1	2	1	2	1	1
Ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

U cilju dobivanja jasnije slike o obrazovnim izborima, te faktorima utjecaja na obrazovni uspjeh osim izbora smjerova školovanja važno je oslikati i uspješnost u završavanju pojedinih stupnjeva i smjerova obrazovanja, o čemu su podaci dani u grafikonima 30 i 31.

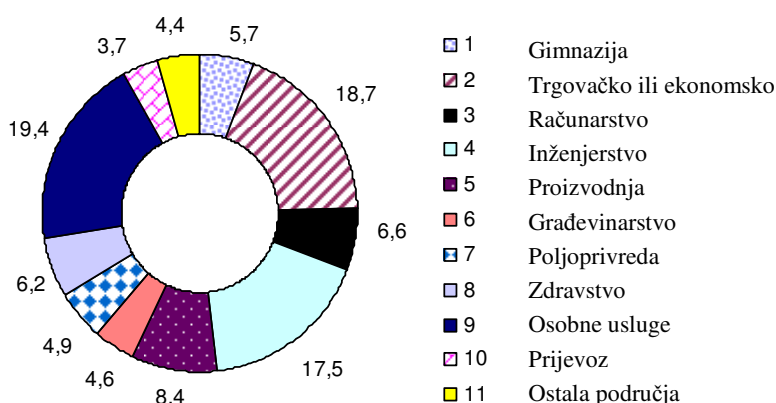

Grafikon 30: Obrazovna struktura mladih koji su izašli iz sustava obrazovanja između 2003. i 2008. godine (%)¹⁵

¹⁴ Preuzeto iz i djelomično prilagođeno iz projekta «Obrazovne i radne karijere mladih u Hrvatskoj».

¹⁵ Preuzeto iz Matković (2009: 12).

Grafikon 30 prikazuje ukupnu zastupljenost pojedinih stupnjeva obrazovanja u razdoblju od 2003.-2008., pri čemu su podaci zbog obuhvaćanja i najmlađe kohorte zahvatili i one koji završavaju srednjoškolsko obrazovanje u kasnijoj dobi – njih 2,8%. U tom je razdoblju skoro trećina mladih izašla iz sustava obrazovanja s trogodišnjom strukovnom školom, a nešto više od petine s četverogodišnjom, dok su gimnazijalci činili samo 3%. Zanimljiv je podatak o skoro šestini mladih koji su odustali od studija, što je podatak jednak onome o mladima koji jesu završili sveučilišni studij, dok je stručni studij završila petnaestina mladih. Govoreći o mladima koji su u navedenom razdoblju izašli iz sustava sa srednjoškolskim obrazovanjem obzirom na smjerove (grafikon 31), najviše ih je – skoro petina – bila u osobnim uslugama, nešto manje trgovačkog ili ekonomskog usmjerenja, iza čega su slijedili oni inženjerskog usmjerenja. Nakon njih je uslijedila proizvodnja s 8%, dok su sva ostala usmjerenja prikupila između 5% i 6% (gimnazije, zdravstvo, poljoprivreda, građevinarstvo i računarstvo), dok je prijevoz odabralo i završilo nešto manje od 4%, a ostala područja oko 4% mladih.

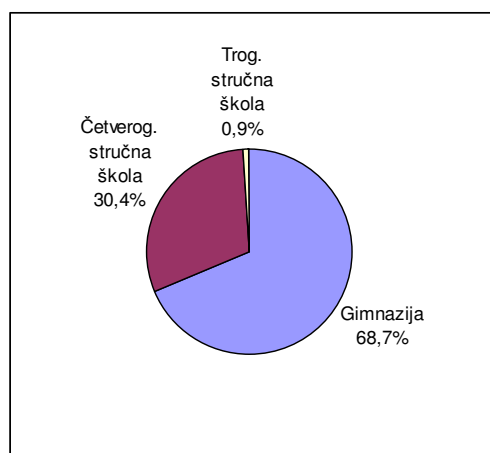

Grafikon 31: Područje obrazovanja mladih koji su izašli iz sustava obrazovanja između 2003. i 2008. godine – mladi koji su školovanje završili sa srednjoškolskim obrazovanjem (%) ¹⁶

Istraživanje «Hrvatski studenti u europskom kontekstu: Društvena elite u nastajanju» provedeno u Institutu za društvena istraživanja 2010. godine na uzorku od 2.000 studenata sa svih hrvatskih sveučilišta uključivalo je i pitanja o užim (osobne vrijednosti, utjecaj obitelji), te širim faktorima motivacije za upis na studij (utjecaj prijatelja, društveno-političko i ekonomsko okruženje). Prije predstavljanja rezultata navedenih pitanja grafikon, 32 donosi distribuciju studenata s obzirom na završenu srednju školu, pri čemu vidimo da je preko dvije trećine hrvatskih studenata studiju na sveučilištu pristupilo nakon završene gimnazije, dok oni

¹⁶ Preuzeto iz Matković (2009: 13).

sa završenom četverogodišnjom srednjom školom čine trećinu uzorka, a oni sa zanatskom školom manje od 1%.

Grafikon 32: Distribucija studenata s obzirom na završenu srednju školu (%)¹⁷

Teorije o faktorima utjecaja na odluku o upisu fakulteta različite su, a najčešće obuhvaćaju utjecaj «značajnih drugih» te interes za sâmu materiju studija. Generalno možemo reći da su intrinzični poticaji poput interesa za područje studija značajniji po pozitivan utjecaj na završavanje školovanja od utjecaja bliskih osoba poput obitelji ili prijatelja, što je potvrđeno i nalazima iz tablice 52. Naime, dvije trećine studenata studij je odabralo iz ljubavi prema predmetu studija ili kao logičan nastavak srednje škole, no također, visokih 37% studij je upisalo jer su općenito željeli studirati. U uzorku je najmanje bilo onih na koje su pri izboru studija utjecali prijatelji ili nastavnici, te nešto više onih koji su upisali određeni studije jer nisu uspjeli upisati studij primarnog izbora.

Tablica 52: Distribucija studenata s obzirom na razloge upisa studija (%)¹⁸

Razlozi	%
1. Nisam uspio upisati željeni studij	8,3
2. Ovaj studij nije bio moj prvi izbor ali sada sam zadovoljan/na svojom odlukom	20,1
3. Općenito sam želio studirati	37,2
4. Ovaj je studij bio logičan nastavak srednje škole	26,3
5. Studij sam upisao iz ljubavi prema glavnom predmetu studija	40,3
6. Na moj su izbor utjecali prijatelji	5,1
7. Na moj je izbor utjecala obitelj	10,3
8. Na moj su izbor utjecali nastavnici i/ili učitelji	4,3
9. Iz ekonomske računice/zbog isplativosti studija	13,5
10. Nakon fakulteta u području ovog studija imam osiguran posao	20,6

¹⁷ Podaci istraživanja «Hrvatski studenti u europskom kontekstu: Društvena elita u nastajanju» provedenog u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu 2010. na uzorku od 2.000 studenata.

¹⁸ Podaci istraživanja «Hrvatski studenti u europskom kontekstu: Društvena elita u nastajanju».

Tablica 53 također govori o razlozima nastavka školovanja nakon srednje škole, no donosi kvalitativno različite podatke od tablice 52. Ova tablica osim što pokazuje utjecaj motivacije za upis na fakultet i na završetak studija daje i sliku spolnih razlika po kojima su mladići u većoj mjeri od djevojaka pod utjecajem obitelji i prijatelja, kao i uvjerenja da će im diploma donijeti visok status, dok djevojke kao primarni razlog upisa fakulteta navode želju za daljnjim razvijanjem intelektualnih sposobnosti. Mladi su u podjednakoj mjeri kao razloge upisa naveli uvjerenje da će im fakultetska diploma povećati mogućnosti zaposlenja, želju za stjecanjem studentskih prava, nespecificirane razloge te situaciju u kojoj nisu znali što bi drugo radili osim upisali fakultet.

Tablica 53: Glavni razlozi koji su utjecali na odluku mladih da nastave sa školovanjem nakon srednje škole s obzirom na spol i najviše postignuto obrazovanje (%)¹⁹

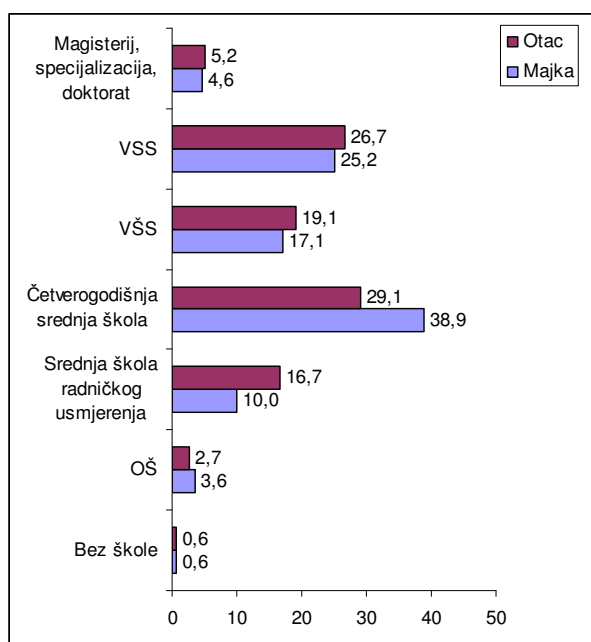
Razlozi	Total	Spol		Najviše postignuto obrazovanje	
		M	Ž	Nije završio/la studij	Završio/la je studij
N	1014	427	587	422	593
sig		0,00		0,00	
Jer je to željela moja obitelj	18,5	23	16	21	17
Jer je većina mojih prijatelja nastavila sa školovanjem	17,4	19	16	18	17
Jer mislim da fakultetska diploma povećava mogućnost zaposlenja	70,5	70	71	64	75
Jer vjerujem da će mi završetak fakulteta donijeti visok status	18,9	22	16	15	22
Jer sam želio/la dalje razvijati svoje intelektualne sposobnosti	43,2	37	47	34	50
Jer nisam znao/la što bih drugo radio/la	6,9	7	7	9	5
Jer sam tako htio/htjela dobiti studentska prava	2,6	2	3	3	2
Nešto drugo	1,1	2	1	1	1
Ne znam	0,3	-	-	-	-

U odnosu na uspjeh u završetku studija oni koji su mislili da će im diploma olakšati zapošljavanje te oni koji su dalje željeli razvijati akademske sposobnosti u relativno su većem broju završili studij, dok su to u najmanjoj mjeri učinili oni koji nisu znali što bi drugo radili i koji su željeli ostvariti studentski status, kao i oni koji su potpali pod utjecaj obitelji ili prijatelja ili su mislili da će im diploma donijeti visok status. Također treba navesti i rezultate do kojih su došli Šverko i Babarović (2008) u svojem istraživanju stavova i motivacije studenata, a riječ je o podjednakoj povezanosti izbora budućeg zanimanja i s interesima i s uvjerenjem u vlastiti uspjeh u obrazovanju i zapošljavanju.

Pri utjecaju na nastavak školovanja nakon srednje škole u istraživanju Instituta za društvena istraživanja 2010. pokazalo se da su roditelji neposredno utjecali na izbor studija u

¹⁹ Preuzeto iz i djelomično prilagođeno iz projekta «Obrazovne i radne karijere mladih u Hrvatskoj».

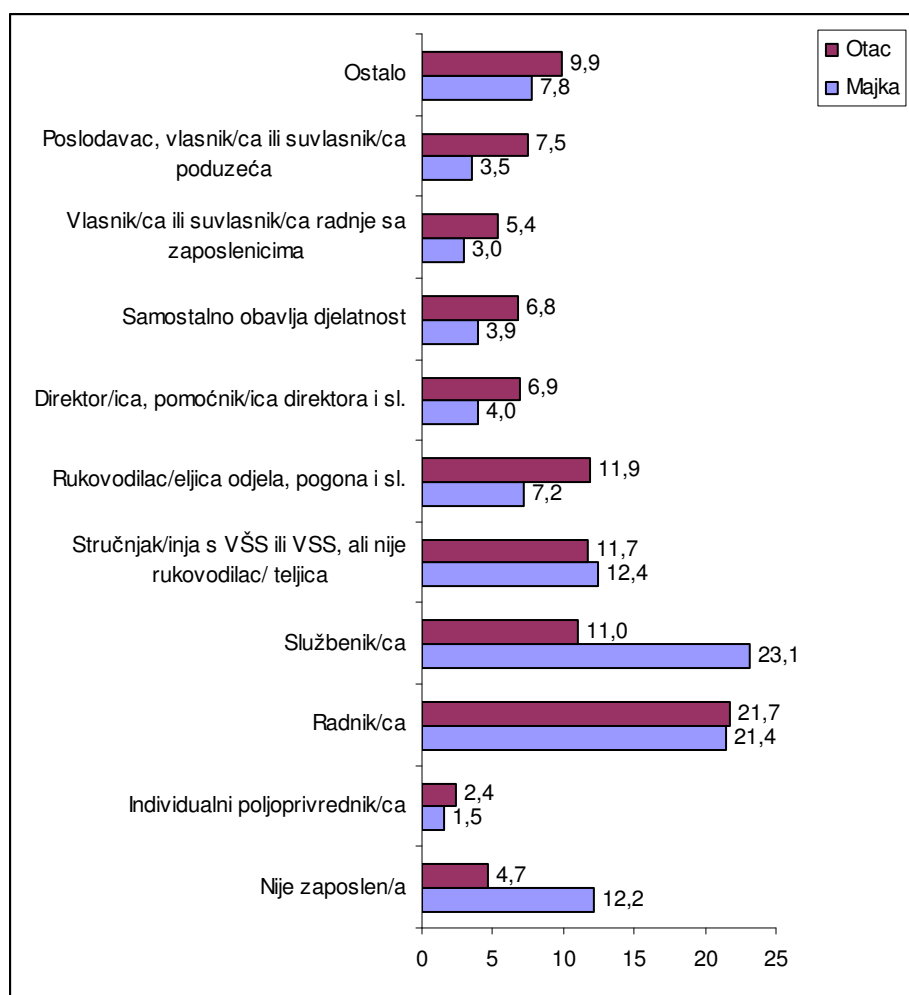
tek desetini slučajeva, no ne smijemo zaboraviti posredne utjecaje putem prenošenja ljudskog, te korištenja ekonomskog kapitala obitelji, kao i uvjete socijalizacije mladih. Stoga je instruktivno pogledati kakve su obrazovne i profesionalne strukture roditelji suvremenih hrvatskih studenata, a rezultate donosimo u grafikonima 33 i 34. Vidimo da je riječ o relativno visokoj obrazovnoj samoreprodukciji jer u prosjeku oba roditelja u oko dvije petine slučajeva imaju više ili visoko obrazovanje, dok danas na fakultetima studira manje od 1% mladih čiji otac ili majka imaju niže obrazovanje. Slično je i u slučaju profesionalnog položaja roditelja - službenici, stručnjaci i rukovoditelji dominantne su kategorije roditelja od kojih se regrutiraju sadašnji studenti, dok su potomci roditelja poljoprivrednika na začelju pri upisu studija.

Grafikon 33: Distribucija roditelja studenata s obzirom na njihov stupanj obrazovanja (%)²⁰

Nalazi još jednom potvrđuju da je potrebna intervencija obrazovnog sustava pri orijentaciji mladih na nastavak školovanja nakon srednje škole, naročito u slučaju skupina djece koje možemo označiti kao manje motiviranim ili kao onima koji posjeduju manje socijalnog kapitala (djeca roditelja manualnih zanimanja) ili posebno osjetljivim skupinama poput djece čija su oba roditelja nezaposlena.

²⁰ Podaci istraživanja «Hrvatski studenti u europskom kontekstu: Društvena elita u nastajanju».

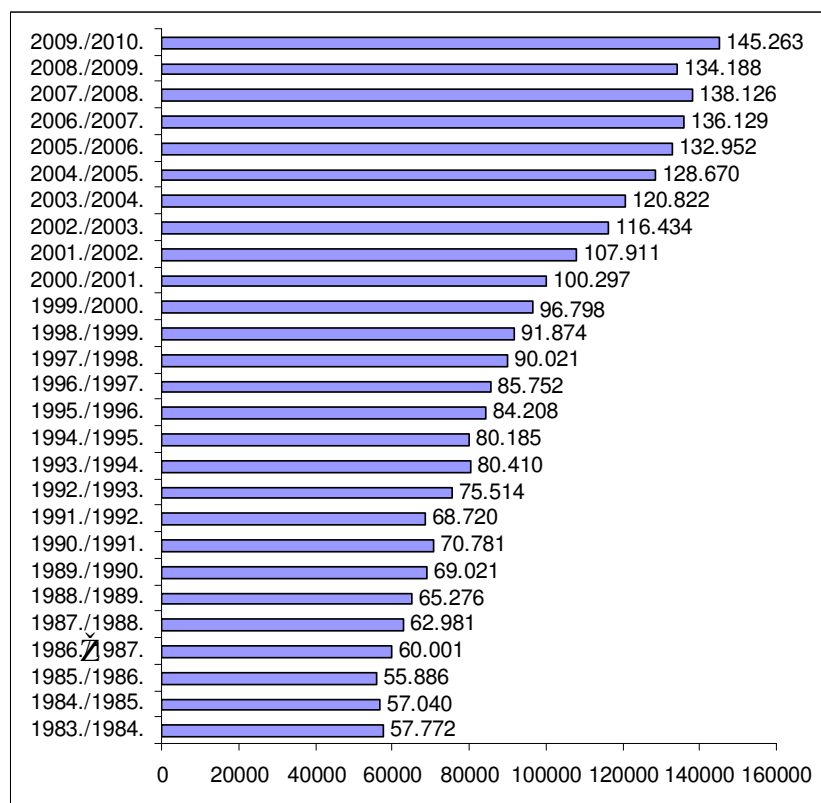
Grafikon 34: Distribucija roditelja studenata s obzirom na njihovo zaposlenje (%)²¹

Rast i razvoj društvenog kapitala ključni su za dugotrajni ekonomski razvoj, a «tri temeljne društvene funkcije mladih su: reproduktivna, inovacijska i uloga prenošenja društvenog kapitala, a cilj njihova društvenog razvoja jest održanje kontinuiteta društvenog iskustva akumuliranog od strane prethodnih generacija, te obnova tog iskustva i njegovo prenošenje novim generacijama» (Potočnik, 2008: 275). Teorijski pristupi i osnovni smjerovi izučavanja društvenog kapitala već su prikazani u ovom radu, a tom će razmatranju biti dodan i element društvenog kapitala uz kojeg se vežu pretpostavke da ga mladi iz više obrazovnih obitelji i oni koji se nalaze na višim stepenicama obrazovanja posjeduju u većoj mjeri nego druge podskupine mladih. Riječ je o uvidima u kretanje pojedinih obrazovnih stupnjeva i zanimanja na tržištu rada te o odlukama o vlastitoj profesionalnoj budućnosti. Tako R. Powers i R. Wojtkiewicz (2004: 603-604) govore o tome da su studenti svjesni svoje zapošljivosti nekoliko godine prije izlaska na tržište rada, što utječe na percepciju adolescenata o tome kakvo im je školovanje potrebno za određeno zanimanje, te koje bi zanimanje u njihovom

²¹ Podaci istraživanja «Hrvatski studenti u europskom kontekstu: Društvena elita u nastajanju».

slučaju bilo «najisplativije». Upravo u međudjelovanju motivacije studenata za pojedina područja, ponudi obrazovnog sustava, situaciji na tržištu rada, te međudjelovanju obrazovnog i sustava zapošljavanja nastaje koloplet koji Hrvatskoj ne obećava prosperitet u skorije vrijeme.

U cilju dokazivanja ove teze nastavak analize bit će usmjeren na visokoškolski sustav, počevši od grafikona 35 koji prikazuje rast broja studenata sveučilišta, veleučilišta i visokih škola po kojem danas imamo oko 134.000 studenata.

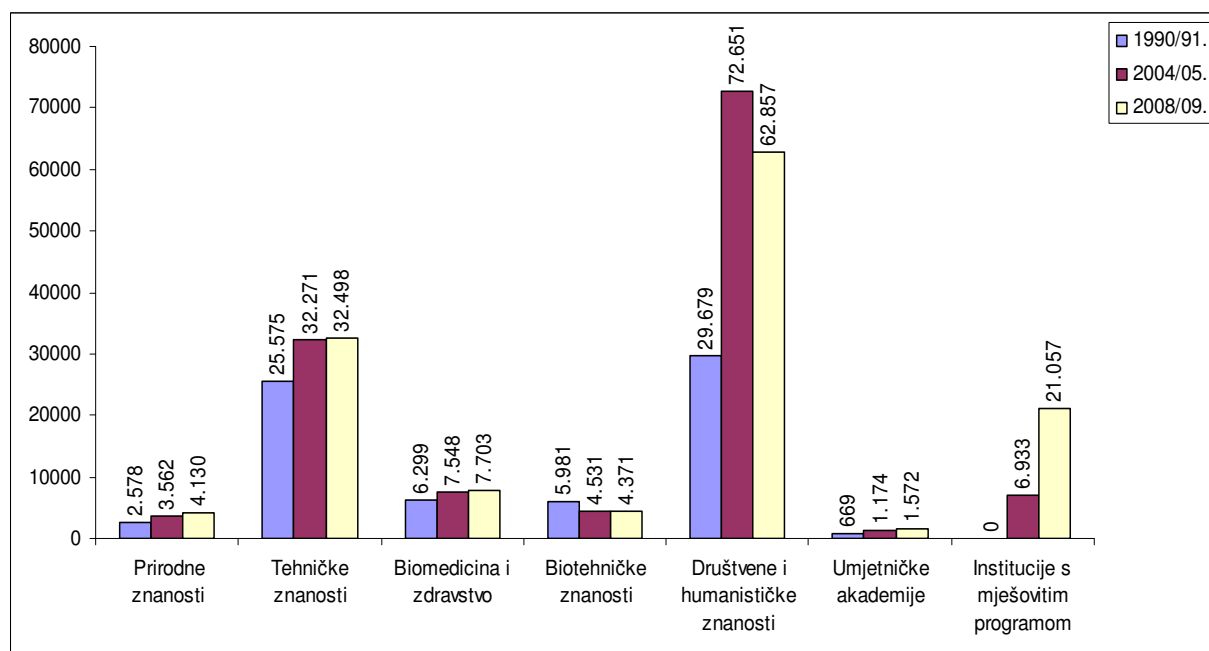

Grafikon 35: Broj studenata sveučilišta, veleučilišta i visokih škola na početku školske godine (%)²²

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, jedan od stabilnih no negativnih trendova u Hrvatskoj je nezavršavanje fakulteta od strane trećine studenata koji krenu sa studijem, što predstavlja velike ekonomske gubitke i ne pruža perspektive značajnijem porastu visokoobrazovanih u Hrvatskoj. Potreba zaokreta razvoja Hrvatske prema društvu temeljenom na znanju, te unaprjeđivanju korištenja dostignuća iz prirodnih i tehničkih znanosti na društvenu stvarnost nije u dovoljnoj mjeri ostvarena iako je prepoznata u strateškim dokumentima. Podaci prezentirani u grafikonu 36 govore u prilog ovoj tezi jer su studenti po umjetničkim i znanstvenim područjima distribuirani na način da prevladavaju studenti

²² Izvor: Državni zavod za statistiku – Statistički ljetopis 2010.

društvenih i humanističkih disciplina, dok je u broju onih koji studiraju prirodne i tehničke znanosti u posljednjih dvadeset godina došlo do stagnacije ili pada.

Grafikon 36: Distribucija studenata na sveučilištima, veleučilištima i visokim školama prema znanstvenim i umjetničkim područjima²³ (%)²⁴

Ukoliko podsjetimo na istraživanje IDIZ-a²⁵ o studentima po kojima je dvije trećine studenata hrvatskih sveučilišta studij odabralo zbog interesa prema predmetu studija, podaci su to porazniji (tablica 52). Stoga je potreban ozbiljan zaokret prema politici poticanja mladih od najranije dobi za bavljenje prirodnim i tehničkim znanosti, što bi trebalo biti popraćeno i promjenom politike upisnih kvota koje u sadašnjoj situaciji ne prate potrebe tržišta rada i razvojne politike RH. Temelj za takav zaključak nalazim u nekoliko dokumenata koji analiziraju sustave zapošljavanja, te daju preporuke u skladu s primjerima dobre prakse. Prva od njih je publikacija *Science Education Now* (2007) Europske Komisije, koja prepoznaje potrebe za promjenama u tehnikama podučavanja od većinom deduktivnih prema onima temeljenima na znanosti i tehnologiji (*inquiry based science education*), što bi trebalo rezultirati u porastu broja studenata prirodnih i tehničkih znanosti. Hrvatska je prepoznala neke od tih preporuke te ih izložila u dokumentima *Strateški okvir za razvoj 2006-2013* i *Znanstvena*

²³ Izvori: Babić, Zdenko; Matković, Teo; Šošić, Vedran (2006: 48) i Državni zavod za statistiku – Statistički godišnjak 1991.; Statistički ljetopis 2005. i Statistički ljetopis 2009.

²⁴ Radi konzistentnosti podataka pri klasifikaciji znanstvenih područja korištena je stara klasifikacija na snazi do 2004., koja je smještala prehrambeno-tehnološki studij u tehničke, a veterinarski studij u biotehničke znanosti.

²⁵ *Hrvatski studenti u europskom kontekstu: Društvena elita u nastajanju.*

i tehnolojska politika Republike Hrvatske 2006.-2010.. Međutim, sadašnji trendovi potvrđuju perzistiranje nepovoljnih kvalitativnih i kvantitativnih pokazatelja.

Podaci o razlikovanju ispitanika po upisanim studijskim programima obzirom na spol i postignuto obrazovanje (tablica 54) mogu nam dodatno rasvijetliti problematiku upisa studenata na fakultete. Na osnovi prikazanih podataka može se zaključiti da djevojke prevladavaju na pedagoškim smjerovima, poslovanju i administraciji, pravu, zdravstvu i u humanističkim znanostima, dok mladići čine većinu studenata računarstva, inženjerstva, poljoprivrede, šumarstva i ribarstva te prijevoza. Mladi su po spolu izjednačeni u upisu na društvene i bihevioralne znanosti, osobne usluge te na smjerove studija koji ovdje nisu specificirani. Najbolji omjer završenih u odnosu na nezavršene studente imali su oni koji su upisali pedagoške smjerove, dok je najlošiji omjer bio kod studenata računarstva, inženjerstva te poljoprivrede, šumarstva i ribarstva. Ovim bi se nalazom mogao protumačiti brži rast broja visokoobrazovanih žena u odnosu na visokoobrazovane muškarce. Naime, ovdje nabrojani smjerovi studija s boljim omjerom završavanja većinom upisuju djevojke, dok na onima s nižim omjerom završavanja prevladavaju mladići.

Tablica 54: Upisani studijski programi s obzirom na spol i najviše postignuto obrazovanje ispitanika (%)²⁶

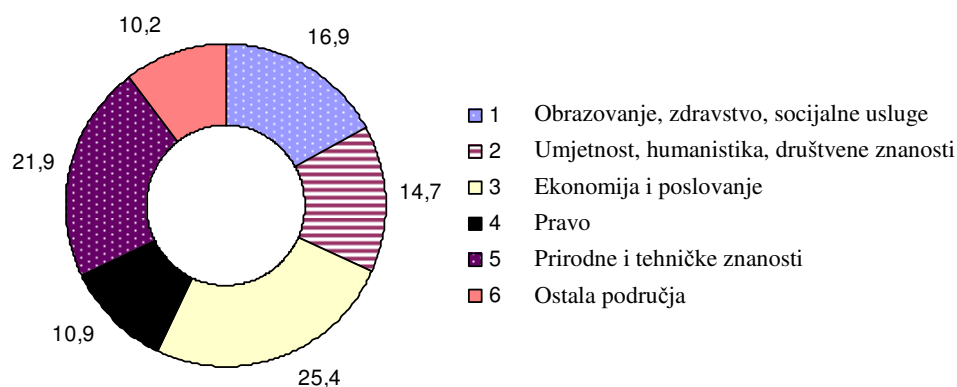
Studijski programi	Total	Spol		Najviše postignuto obrazovanje		
		M	Ž	Trogodišnja srednja škola	Nije završio/la studij	Završio/la je studij
N	1016	428	587	1	422	593
sig		0,00		0,00		
Obrazovanje nastavnika i pedagogija	6,9	1	11	-	3	9
Humanističke znanosti	4,2	1	6	-	4	5
Društvene i bihevioralne znanosti	5,6	5	6	-	5	6
Poslovanje i administracija	22,1	17	26	-	20	24
Pravo	11,5	8	14	-	10	13
Računarstvo	5,5	11	2	-	9	3
Inženjerstvo i inženjerska zanimanja	7,3	15	2	100	10	5
Poljoprivrede, šumarstvo i ribarstvo	3,6	5	3	-	5	3
Zdravstvo	4,0	3	5	-	2	5
Osobne usluge	5,6	5	6	-	7	5
Usluge prijevoza	5,6	10	2	-	6	5
Ostalo	16,3	15	17	-	18	15
Ne znam	1,9	3	1	-	2	2
Total	100%	100%	100%	100%	100%	100%

U grafikonu 36 bile su prikazane razlike u broju upisanih studenata s obzirom na umjetnička i znanstvena područja, a grafikon 37 donosi podatke o broju diplomiranih

²⁶ Preuzeto iz i djelomično prilagođeno iz projekta «Obrazovne i radne karijere mladih u Hrvatskoj».

studenata po disciplinama. Na prvi se pogled čini da iako su studenti društvenih i humanističkih disciplina prevladavali u broju upisanih studenata da su se omjeri studenata po disciplinama u većoj mjeri izjednačili pri završavanju studija. Ukoliko zbrojimo ovako grupirane discipline vidimo da je u razdoblju od 2003.-2008. bilo četvrtina studenata iz ekonomije i poslovanja, nešto više od petine onih iz prirodnih i tehničkih znanosti, sedmina studenata iz obrazovanja, zdravstva i socijalnih usluga i nešto manje onih iz umjetnosti te humanističkih i društvenih znanosti. Na diplomirane mlade iz prava te ostalih područja odlazila je po desetina studenata.

Zaključno, prevladali su studenti društvenih i humanističkih disciplina, te treba ponoviti da je Hrvatskoj potreban zaokret prema strategiji poticanja studija u području prirodnih i tehničkih znanosti jer, kao što će biti pokazano putem nekoliko grafikona, diplomirani mladi iz područja društvenih i humanističkih znanosti teže su zapošljivi od onih iz prirodnih i tehničkih znanosti što znači da su njihove profesionalne aspiracije nepomirljive s potrebama tržišta rada.

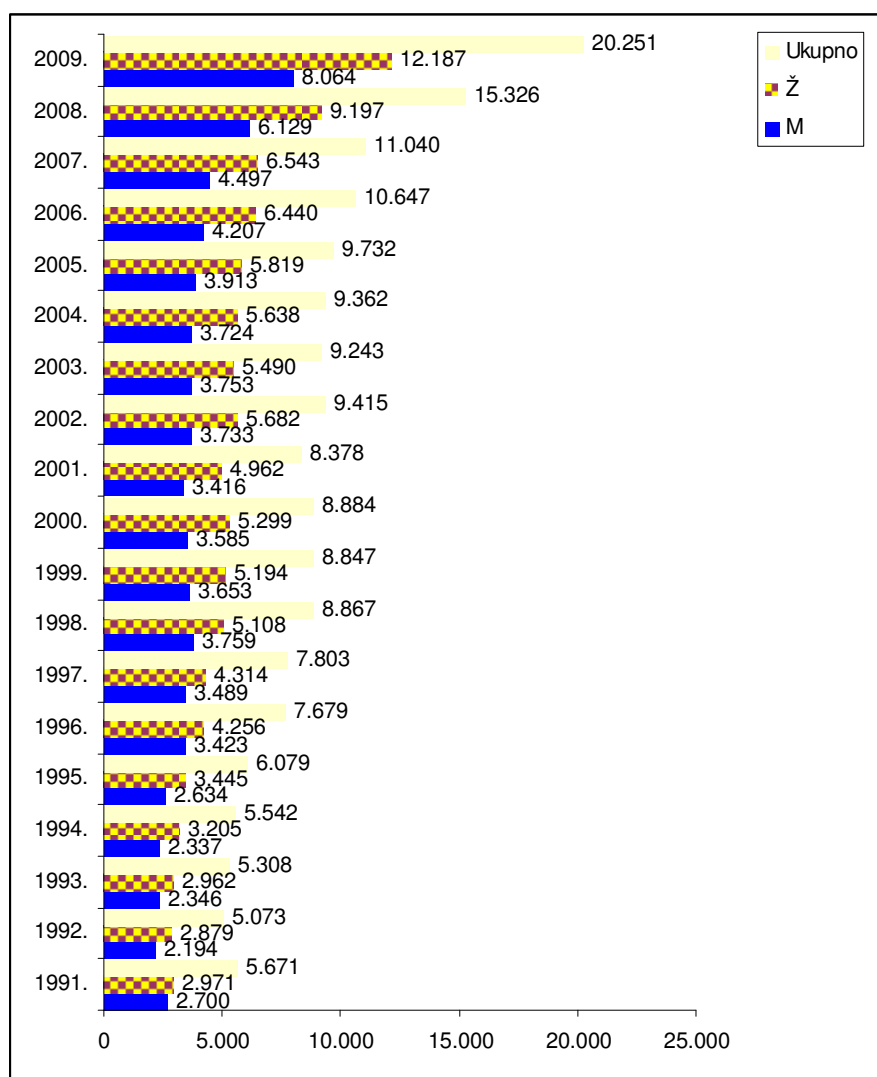

*Grafikon 37: Područje obrazovanja mladih koji su izašli iz sustava obrazovanja između 2003. i 2008. godine – mladi koji su školovanje završili stjecanjem visokog obrazovanja (%)*²⁷

U grafikonu 38 dan je prikaz kretanja broja diplomiranih studenata sveučilišnih studija po godinama po spolu, pri čemu treba napomenuti da je grafikon ograničen samo na sveučilišne studije kako bismo imali stvarnije temelje za kasnije usporedbe s podacima izvedenima iz istraživanja na populaciji studenata sveučilišnih studija, te s onima koji se odlučuju za doktorski studij. Vidimo da je vrlo izražen kontinuirani porast broja diplomiranih studentica u odnosu na broj diplomiranih studenata. Ovo nije neočekivani nalaz jer još od sedamdesetih godina prošlog stoljeća dolazi do primjetnog poboljšanja obrazovne strukture

²⁷ Preuzeto iz Matković (2009: 13).

djevojaka u odnosu na mladiće, a analize provedene u Hrvatskoj pokazuju da se taj trend nastavio krajem prošlog i početkom ovog stoljeća, što je bilo popraćeno feminizacijom nekada tradicionalnih «muških» zanimanja, odnosno gubljenjem atraktivnosti pojedinih zanimanja te priljevom žena i odljevom muškaraca iz nekih struka (Ilišin, Mendeš, Potočnik, 2003).

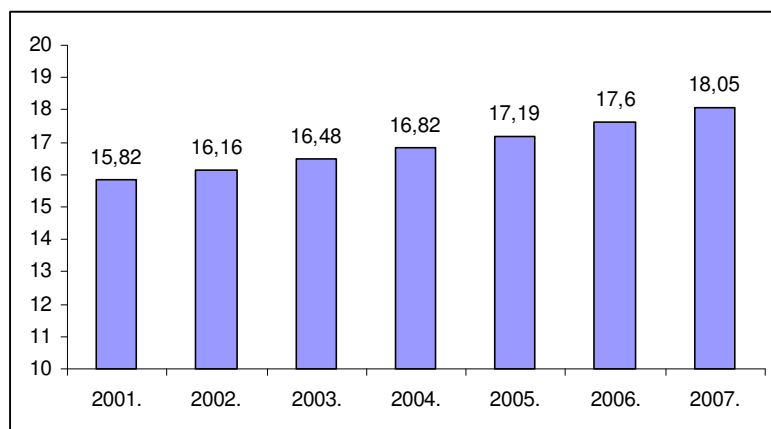

Grafikon 38: Distribucija diplomiranih studenata sveučilišnih studija po spolu i godinama (1991.-2009.) (%)²⁸

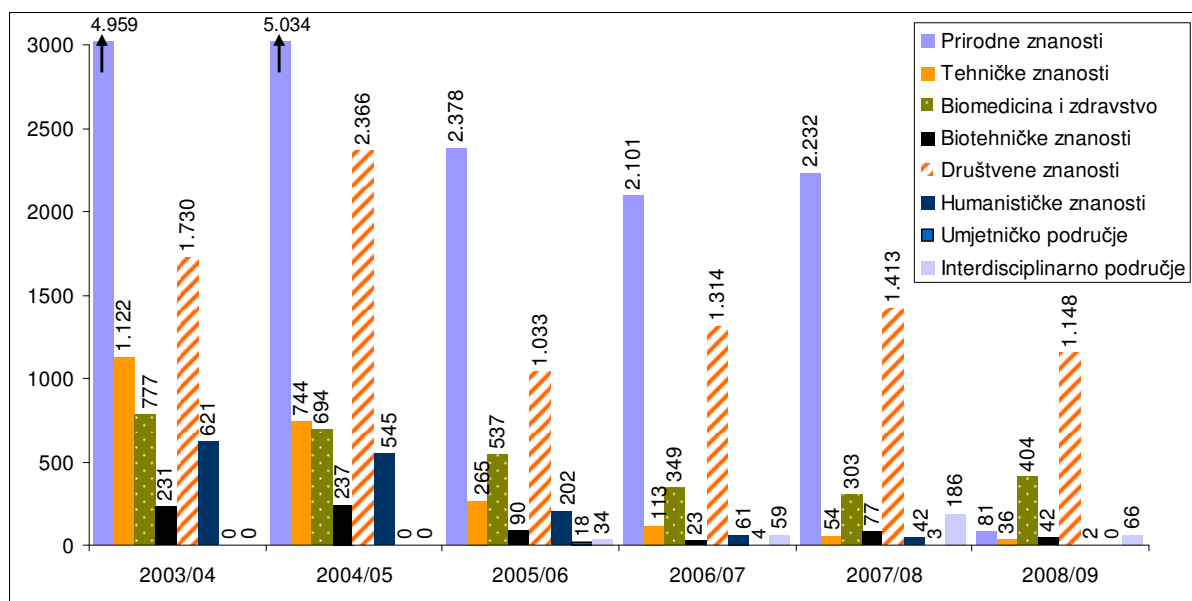
Iako donosioci odluka često navode podatke i o porastu broja studenata i o porastu visokoobrazovnih u Hrvatskoj, grafikon 39 pokazuje da porast broja visokoobrazovnih nije značajan u zadnjih deset godina, te da se još uvijek ne može mjeriti s europskim prosjekom od

²⁸ Izvor: Državni zavod za statistiku – Statistički ljetopis 2010.

30%²⁹. Također, kao što to pokazuje grafikon 40, smanjuje se i broj studenata upisanih na magistarski ili poslijediplomski specijalistički studij.

Grafikon 39: Udio visokoobrazovanih u ukupnoj populaciji (25-64 godina) (%)³⁰

Grafikon 40: Distribucija studenata upisanih na magistarski ili poslijediplomski specijalistički studij prema znanstvenim i umjetničkim područjima (%)³¹

P. Lučin (2007) navodi potrebu povećanja visokoobrazovanih te znanstvenog osoblja, a projicira da bi za dostizanje razvijenih europskih ekonomija do 2025. trebalo imati barem 40% stanovništva s visokim obrazovanjem, što je teško ostvariti uz sadašnju razinu ulaganja u obrazovanje i znanost, koja je među najnižima u Europi te je već niz godina ispod 1%

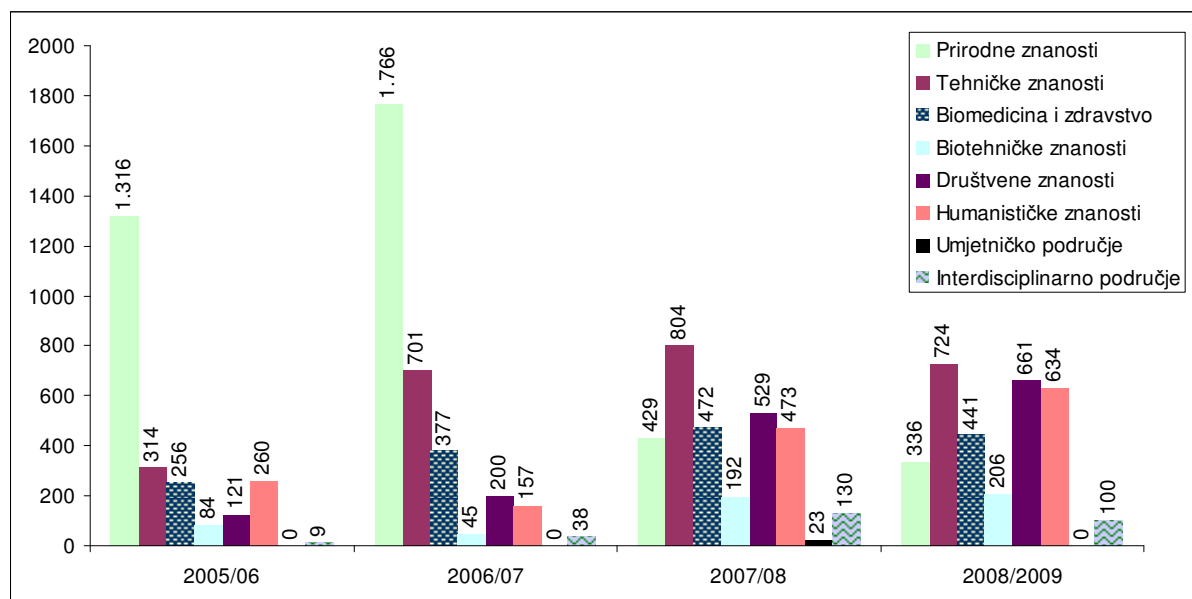
²⁹ Izvor: Eurostat, preuzeto od HZZ (Analitički bilten 2/2009)

³⁰ Izvor: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa – izračuni prema podacima Državnog zavoda za statistiku – na populaciji od 25-64 godina.

³¹ Izvor: Državni zavod za statistiku – Statistički ljetopis 2010.

nacionalnog proračuna, a što je daleko ispod 3% preporučenih *Lisabonskom strategijom*. Osim što od 2003. svjedočimo kontinuiranom padu ukupnog broja studenata specijalističkih poslijediplomskih studija, većina je područja doživjela drastičan pad. Podaci u grafikonu pokazuju da se u Hrvatskoj najveći broj ljudi odlučuje na poslijediplomsko obrazovanje u prirodnim i društvenim znanosti, iza kojih s nekoliko puta manje osoba slijede tehničke znanosti, dok su biomedicina i zdravstvo, biotehničke i humanističke znanosti te multidisciplinarno područje doživjeli najveći pad, uz što treba napomenuti da su polaznici poslijediplomskih umjetničkih studija vrlo rijetki zbog disciplinarnih specifičnosti.

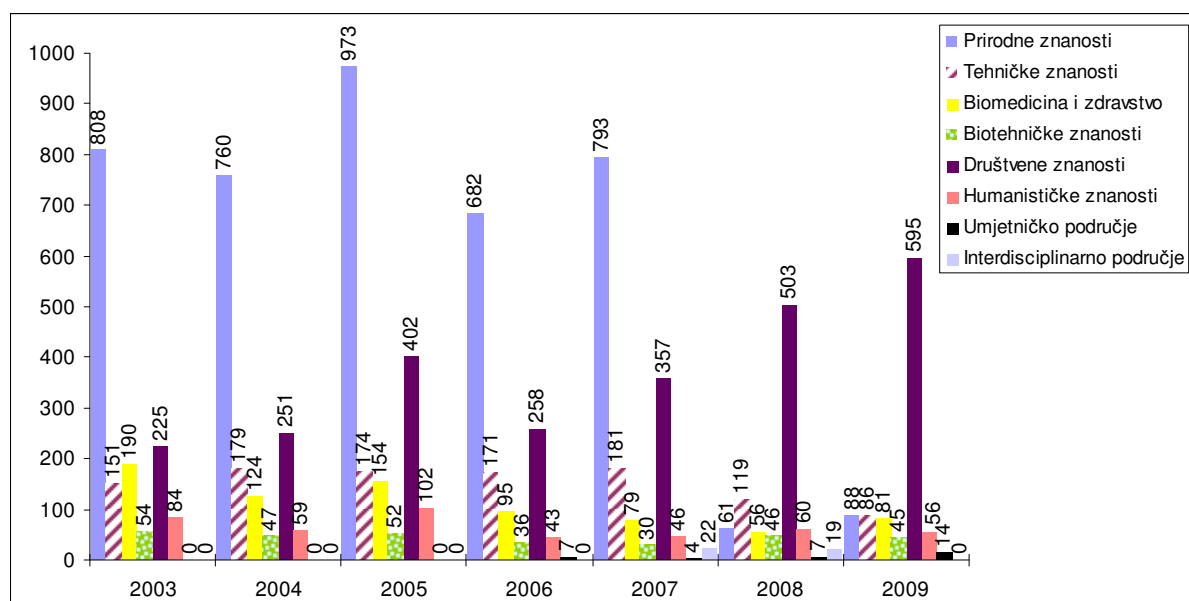
Podaci iz grafikona 40 postaju jasniji kada im se pridruže podaci iz grafikona 41 o broju doktoranada, jer njihov broj u današnjem Bolonjskom sustavu mnogo bolje ocrtava pravo stanje u vezi budućih znanstvenih radnika. Tako organizirani podaci potvrđuju prethodne nalaze, ali i govore o naglom uzletu doktoranada iz prirodnih znanosti nakon 2005., te o njihovom padu nakon samo dvije akademske godine, dok je broj doktoranada tehničkih znanosti porastao, jednako kao i broj svi drugih disciplina.

Grafikon 41: Distribucija doktoranada – osoba u postupku stjecanja doktorata znanosti na visokim učilištima prema znanstvenim i umjetničkim područjima (%)³²

³² Izvor: Državni zavod za statistiku – Statistički ljetopis 2010.

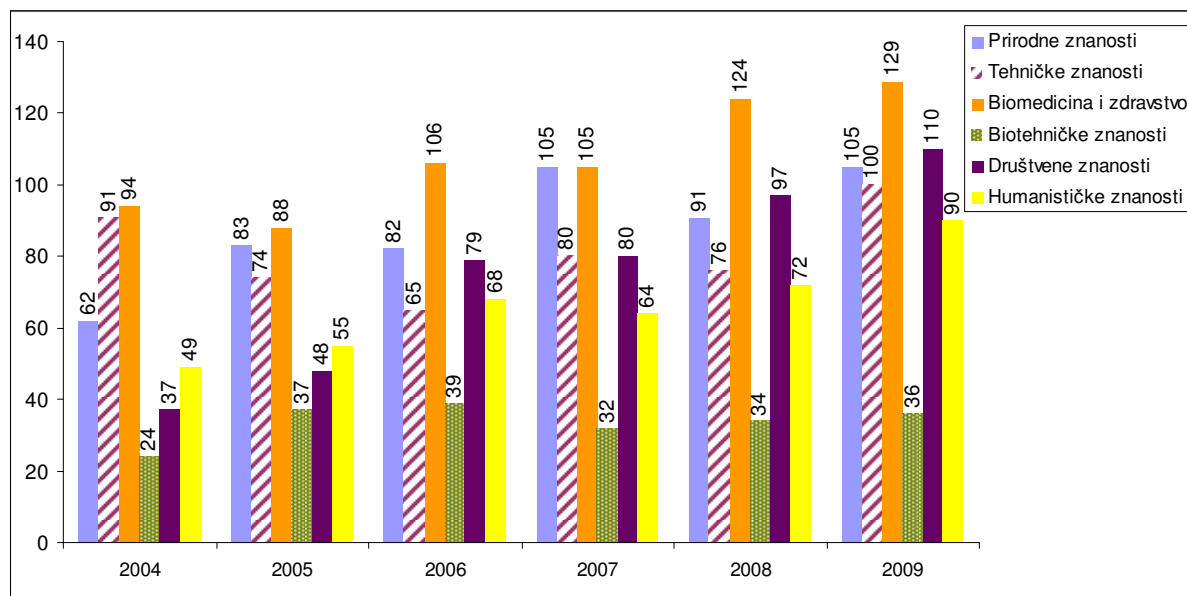
Dva naredna grafikona donose nam podatke o magistrima znanosti (grafikon 42) i doktorima znanosti (grafikon 43), koji se u određenoj mjeri ne podudaraju.

Grafikon 42: Distribucija magistara znanosti, magistara i sveučilišnih specijalista prema znanstvenim i umjetničkim područjima (%)³³

Naime, među magistrima znanosti najviše je onih iz društvenih, a najmanje iz biotehničkih znanosti. Doktor znanosti najčešće stječu doktorate u polju biomedicine, zdravstva i društvenih znanosti, iza kojih slijede oni s doktoratom iz prirodnih, tehničkih, humanističkih, i na kraju, biotehničkih znanosti. No, ovi se podaci teško mogu jednoznačno interpretirati jer je upravo u području prirodnih i tehničkih znanosti više onih koji doktorate stječu u inozemstvu nego li je to slučaj s onima iz društvenih znanosti. O doktorima znanosti koji su doktorirali u inozemstvu ne postoje sistematizirani podaci, a ujedno, većina njih i ostaje na inozemnim institucijama, te nije opravdano uvrštavati ih u brojku o ljudskom kapitalu kojim Hrvatska raspolaže.

³³ Izvor: Državni zavod za statistiku – Statistički ljetopis 2010.

*Grafikon 43: Distribucija doktora znanosti prema znanstvenim i umjetničkim područjima (%)*³⁴

Do sada izloženi rezultati o obrazovnoj strukturi hrvatskog stanovništva te nekim trendovima u obrazovnom sustavu nisu dovoljni za kvalitativni pomak na bolje, jer, kao što je već rečeno, po sugestijama Lučinove studije (2007), za postizanje rezultata koji bi bili barem podjednaki onima razvijenih ekonomija, Hrvatska bi do 2025. trebala imati barem 40% visokoobrazovnih, dok bi broj doktora znanosti trebao porasti na barem 2%, što znači dvostruko u odnosu na sadašnji broj.

7.2. Neki elementi tržišta rada i profesionalne strukture suvremenog hrvatskog društva

Hrvatska je u početkom 2011. premašila brojku od 320.000 nezaposlenih, što čak i uz poznatu činjenicu da dio osoba s evidencije nezaposlenih radi, odnosno da je uključen u tržište rada na crno, ne umanjuje dojam o vrlo visokoj stopi nezaposlenosti. Riječ je o tome da je uključenost u tržište rada dio osobne biografije koji ne samo da omogućuje ekonomsko preživljavanje, već je povezana i s mogućnošću ostvarenja potrebe za samoaktualizacijom i prestižem. Uz ova dva posljednja elementa koje možemo smatrati nadogradnjom, nezaposlenost onemogućava proširene socijalne kontakte, te može uroditi i psihičkim posljedicama, a loša ekonomska situacija nepobitno ugrožava zdravlje (Ashford i sur., 1989), te ugrožava stabilnost obitelji (Mauno i Kinnunen, 2005). Sve navedeno utječe i na cijelo društvo zbog visokih troškova

³⁴ Izvor: Državni zavod za statistiku – Statistički ljetopis 2010.

sanacije obiteljskih i društvenih problema, što je popraćeno i padom ukupne kompetitivnosti društva zbog smanjenog socijalnog kapitala kojim ono raspolaže.

Tržište rada neodvojivo je povezano s obrazovnim sustavom, a jedna od razina na kojoj je vidljivo njihovo međudjelovanje u Hrvatskoj odnosi se na već spominjani nesklad obrazovne strukture stanovništva sa zahtjevima tržišta rada. To se može detaljnije oslikati uvidom u podatke o traženoj razini obrazovanja od strane poslodavaca (tablica 55). Na natjecajima na koje su se prijavljivali mladi iz uzorka³⁵ poslodavci su u trećini slučajeva tražili zaposlenike s četverogodišnjom srednjom školskom spremom, nešto manje od trećine onih s obrtničkim obrazovanjem, više od desetine poslodavaca nije tražilo nikakve kvalifikacije, sedminu traženih zaposlenika činili su visokoobrazovani, a u vrlo malom broju su bili traženi oni sa završenim stručnim studijem, osnovnom školom ili majstorskim ispitom.

Tablica 55: Minimalna razina obrazovanja ispitanika koju je poslodavac tražio za zadnji posao koji su obavljali s obzirom na spol i najviše postignuto obrazovanje (%)

Traženo obrazovanje	Total	Spol		Najviše postignuto obrazovanje				
		M	Ž	Nije završio/la srednju i/ili osnovnu	Trogod. srednja škola	Četverogodišnja srednja škola	Nije završio/la studij	Završio/la je studij
N	1508	780	728	21	458	390	217	422
sig		0,00		0,00				
Nije se tražilo nikakvo formalno obrazovanje	11,8	14	9	49	14	11	16	5
Osnovna škola (NSS)	3,0	4	2	30	3	5	3	-
Trogodišnja srednja škola (obrtička, industrijska) (KV/VKV)	28,0	35	20	16	67	21	11	1
Četverogodišnja srednja škola (SSS/SŠS)	33,3	31	36	-	12	56	63	22
Majstorski ispit	0,5	1	-	-	1	-	-	-
Diploma više škole, stručnog studija ili veleučilišta	5,7	4	8	-	-	1	3	17
Diploma sveučilišnog studija (VSS)	15,6	9	23	-	-	4	1	52
Nešto drugo	0,1	-	-	-	-	-	-	-
Ne znam	2,0	2	2	5	2	3	3	1

U traženju posla u okviru vlastite razine obrazovanja najviše su uspjeha imali oni s trogodišnjom ili četverogodišnjom srednjom školom te visokoobrazovani. Nešto ću kasnije izložiti podatke o traženim strukama kod visokoobrazovanih zaposlenika, a iz ovdje prikazane tablice može se zaključiti da je do najvećeg nesklada između ponude i potražnje došlo u slučaju tražitelja zaposlenja koji su imali visoko obrazovanje koje nije odgovaralo ponudi na

³⁵ Preuzeto iz i djelomično prilagođeno iz projekta «Obrazovne i radne karijere mladih u Hrvatskoj».

tržištu, te su se morali javljati i na ponude ispod svoje razine obrazovanja. S obzirom na spolnu podjelu može se zaključiti da su muški ispitanici ili u prosjeku bili nižeg obrazovanja ili su bili primorani tražiti posao ispod svoje razine obrazovanja jer su se žene u prosjeku više javljale na ponude od četverogodišnje srednje škole na više.

Tablica 56 nastavak je tablice 55 u smislu da već prikazane podatke udružuje s podacima o traženim razinama obrazovanja obzirom na seoska i gradska naselja.

*Tablica 56: Minimalna razina obrazovanja ispitanika koju je poslodavac tražio za zadnji posao koji su obavljali s obzirom na regiju porijekla i tip naselja porijekla (%)*³⁶

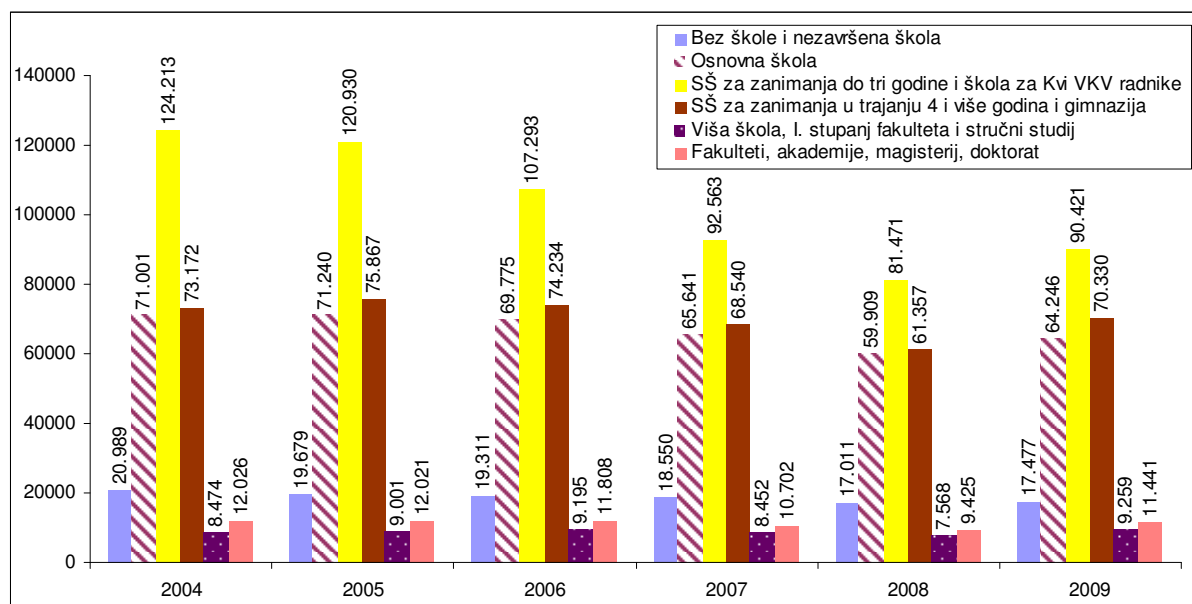
Traženo obrazovanje	Total	Tip naselja porijekla	
		Grad	Selo
N	1508	554	954
sig		0,00	
Nije se tražilo nikakvo formalno obrazovanje	11,8	15	10
Osnovna škola (NSS)	3,0	4	2
Trogodišnja srednja škola (obrtnička, industrijska) (KV/VKV)	28,0	37	23
Četverogodišnja srednja škola (SSS/SŠS)	33,3	26	37
Majstorski ispit	0,5	1	-
Diploma više škole, stručnog studija ili veleučilišta	5,7	4	7
Diploma sveučilišnog studija (VSS)	15,6	10	19
Nešto drugo	0,1	-	-
Ne znam	2,0	2	2

Podaci su zanimljivi jer su ispitanici naseljeni na selu u prosjeku na raspolaganju u prosjeku imali više poslova za koje su se tražile više razine obrazovanje, nego li je to bio slučaj s ispitanicima iz grada. Naime, u gradu su bili više traženi oni bez kvalifikacija i s trogodišnjom srednjom školom, a na selu oni s četverogodišnjom srednjom školom te s diplomom visokog učilišta ili sveučilišta. Nekim daljnjim istraživanjima bi valjalo vidjeti u čemu leži razlog ovakvih razlika s obzirom na prihvaćenu pretpostavku da seosko tržište rada traži niže kvalifikacije u odnosu na gradsko. Odnosno, trebalo bi istražiti radi li se ovdje o popunjavanju deficitarnih visokoobrazovanih radnih mjesta, ili se seosko tržište rada toliko izmijenilo da sada pogoduje visokoobrazovanima.

Podaci HZZ-a u drugoj polovici 2000.-ih govore o preko sedmini nezaposlenih aktivnih stanovnika Hrvatske³⁷, a grafikon 44 prikazuje promjenu apsolutnog broja nezaposlenih u pet godina s obzirom na njihovo obrazovanje.

³⁶ Preuzeto iz i djelomično prilagođeno iz projekta «Obrazovne i radne karijere mladih u Hrvatskoj».

³⁷ Izvor: HZZ (Analitički bilten 1/2009.)

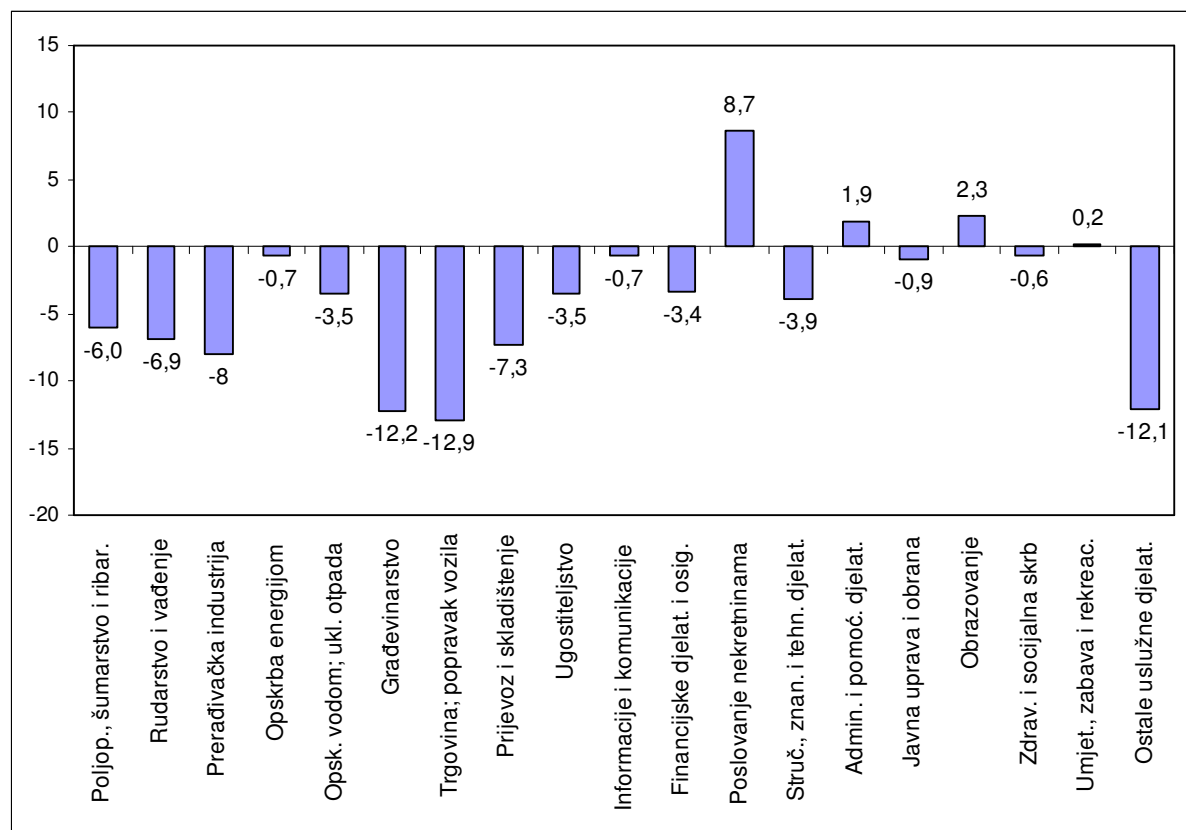
Grafikon 44: Distribucija prosječnog broja nezaposlenih osoba prema razini obrazovanja (%)³⁸

Zapaža se najveći broj nezaposlenih s trogodišnjom srednjom školom, a istovremeno njihov konstantan pad u ukupnom broju nezaposlenih. Ostale razine obrazovanja imaju prilično konstantan položaj na tržištu rada: nakon onih s trogodišnjom srednjom školom među nezaposlenima je najviše osoba s četverogodišnjom srednjom školom, a njihov ukupan broj je doživio blagi pad. Na gotovo istoj razini je i nezaposlenost stanovnika sa samo osnovnom školom, a oni su također doživjeli blagi pad nezaposlenosti. Od njih znatno nižu nezaposlenost imaju osobe bez škole, čija je nezaposlenost također gotovo konstantna, uz vrlo mali pad. Visokoobrazovani su predzadnji na ljestvici nezaposlenih, a njihova se nezaposlenost također kontinuirano i vrlo blago smanjivala. Na dnu ljestvice nezaposlenih su oni s višom školom i stručnim studijima, čija je nezaposlenost gotovo konstantna.

Nešto noviji podaci o promjeni broja zaposlenih u pravnim osobama po područjima djelatnosti (grafikon 45) govore nam da je došlo do ukupnog pada u broju zaposlenih u skoro svim djelatnostima osim u poslovanju s nekretninama koje je poraslo za 8,7% te administrativnim i obrazovnim djelatnostima čije je zapošljavanje poraslo za oko 2%, dok je umjetnost, zabava i rekreacija ostala na gotovo jednakoj razini zapošljavanja. Najveći su pad – za oko 12% – doživjele djelatnosti građevinarstva, trgovine i popravaka vozila, te ostalih uslužnih djelatnosti, nakon kojih s padom od 6%-8% slijede rudarstvo, prijevoz i skladištenje, rudarska industrija, poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo. Pad od oko 3% zabilježen je u sektoru poljoprivrede, vodoprivrede, rudarstva, tehničkim djelatnostima, financijskim

³⁸ Izvor: Državni zavod za statistiku – Statistički ljetopis 2010.

djelatnostima i osiguranju, te ugostiteljstvu. Ispod 1% su bile djelatnosti koje su gotovo uspjele zadržati prijašnju razinu zapošljavanja i to: opskrba energijom, informacije i komunikacije, javna uprava te zdravstvo i socijalna skrb.

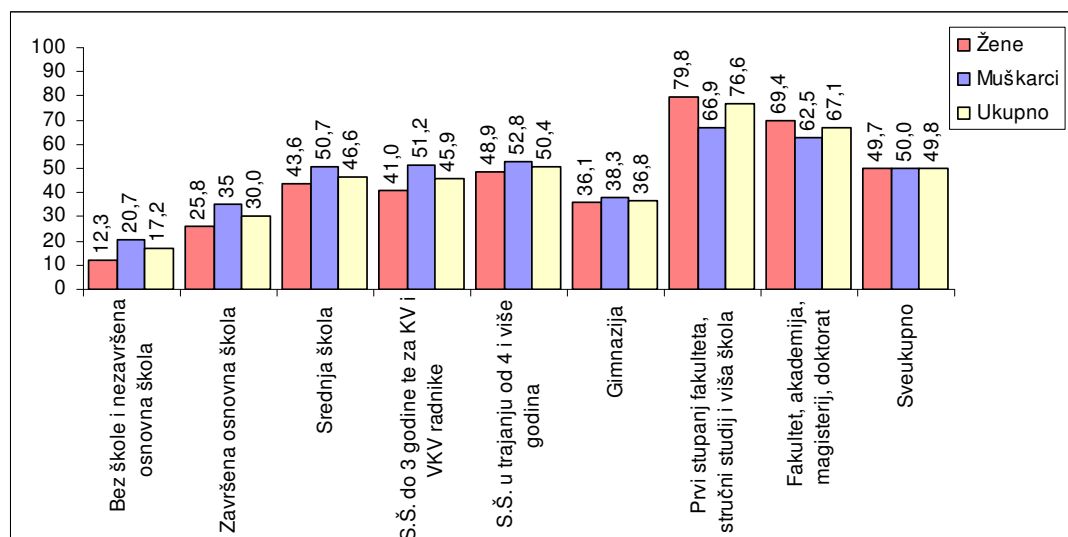

Grafikon 45: Promjena broja zaposlenih u pravnim osobama prema djelatnosti ožujak 2009. – ožujak 2010. (%)³⁹

Slijedom činjenica o nejednakim tržišnim šansama mladih osoba (25-29 godina) različitih razina obrazovanja, te različitih struka koristimo grafikone 46-48 za detaljniji prikaz položaja pojedinih skupina. Grafikon 46 pokazuje da generalno gledano mlade žene i muškarci imaju jednake šanse na tržištu rada, te da su u najvećoj mjeri lako zapošljivi mladi sa završenim stručnim studijem ili višom školom od kojih skoro jedna osmina pronalazi posao u roku od 6 mjeseci, iza kojih slijede oni sa završenim fakultetom te znanstvenim magisterijem ili doktoratom od kojih oko dvije trećine pronađe posao u 6 mjeseci. Nakon njih u gotovo podjednakom omjeru – oko polovice mladih koji pronađu posao u 6 mjeseci – slijede mladi s trogodišnjom ili četverogodišnjom stručnom školom. Zanimljivo je da mladi s gimnazijskim obrazovanjem imaju tek za nekoliko posto bolje šanse za zapošljavanje u prvim

³⁹ Izvor: Državni zavod za statistiku – Statistički ljetopis 2009.

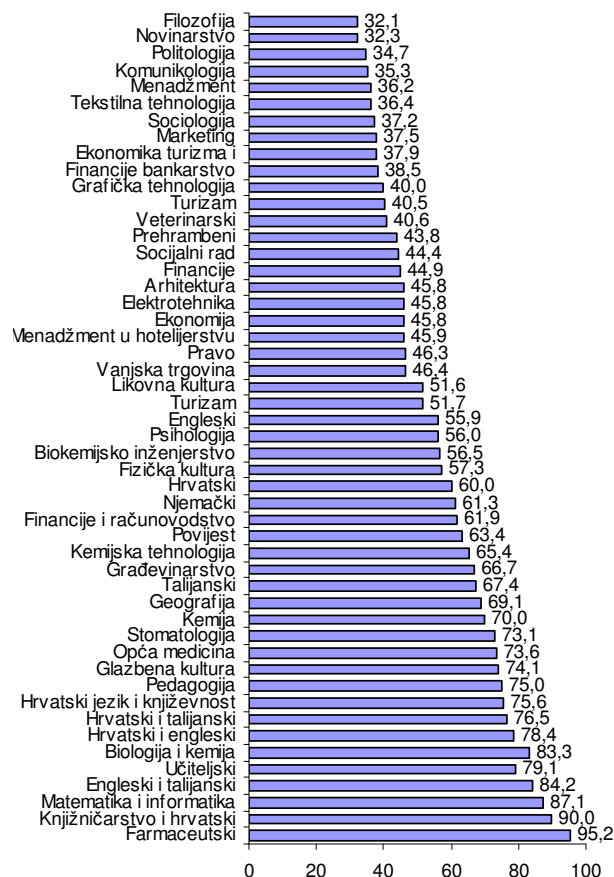
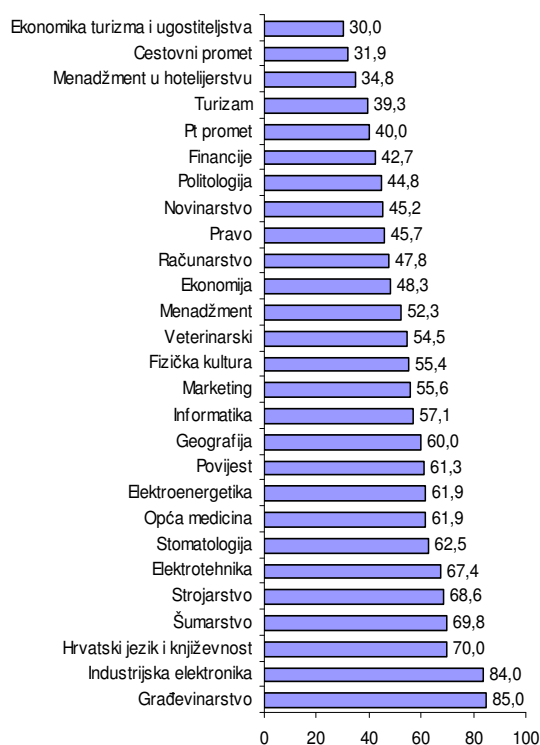
6 mjeseci od onih sa samo osnovnom školom od kojih oko jedne trećine pronađe posao u prvih šest mjeseci. Na kraju ove ljestvice su mladi bez kvalifikacija koji u tek petini ili sedmini slučaja pronađu posao u prvih šest mjeseci od izlaska na tržište rada. S obzirom na spol i stupnjeve obrazovanja visoko ili više obrazovane žene lakše su zapošljive od muškaraca, dok broj zaposlenih muškaraca u odnosu na žene preteže u svim drugim obrazovnim stupnjevima.

Grafikon 46: Brzina zapošljavanja novoprijavljenih (dob 25-29) u prvih 6 mjeseci 2009. (%)⁴⁰

U vezi uspješnosti zapošljavanja mladih pojedinih struka (grafikoni 47 i 48) prikazani su podaci o zapošljivosti struka po spolu. Prvo treba napomenuti da fizika kao struka kod oba spola te matematika kod mladih muškaraca nisu niti ušle u grafikon, jer se mladi diplomirani iz tih područja većinom zapošljavaju odmah po diplomi te niti ne ulaze u evidencije HZZ-a. Od ostalih struka, kod mladih muškaraca tržišno su najisplativije sljedeće struke: građevinarstvo, industrijska elektronika, hrvatski jezik i književnost, šumarstvo i strojarstvo, jer pronalaze posao u prvih šest mjeseci u sedamdeset do osamdeset posto. Najmanje šansi za brz pronalazak posla imaju mladi muškarci sa zanimanjem ekonomike turizma i ugostiteljstva, cestovnog prometa, menadžmenta u hotelijerstvu, turizma i PT prometa (tek oko jedne trećine ih uspije pronaći posao u šest mjeseci).

⁴⁰ Izvor: HZZ (Analitički bilten 3/2009)

Grafikon 47: brzina zapošljavanja mladih muškaraca s visokom školom (omjer zaposlenih u 180 dana u 2009.) (%)

Grafikon 48: brzina zapošljavanja mladih žena s visokom školom (omjer zaposlenih u 180 dana u 2009.) (%)⁴¹

Grafikon 48 sugerira nam da mlade žene najbolje ulažu u obrazovanje ukoliko studiraju farmaceutski fakultet, knjižničarstvo i hrvatski jezik, matematiku i informatiku, engleski i talijanski jezik te pedagoški fakultet jer ih u tim zanimanjima između 80% i 90% pronalazi posao u prvih šest mjeseci. Najlošije su zapošljive mlade žene koje su odabrale smjerove društvenih i humanističkih znanosti koje su doživjele «procvat» u posljednja dva desetljeća: filozofiju, novinarstvo, politologiju, komunikologiju i menadžment, te njih samo trećina pronalazi posao u prvih šest mjeseci od prvog pokušaja zapošljavanja. Uz to, zapaža se veći raspon zanimanja u kojima se zapošljavaju mlade žene od onih u kojima se najčešće zapošljavaju mladi muškarci s visokom spremom.

Posljednji set podataka kojim se oslikava radno-tržišni položaj pojedinih skupina u Hrvatskoj, odnosno kvaliteta i dinamika posla donosi tablica 57.

⁴¹ Izvor: HZZ (Analitički bilten 3/2009)

Tablica 57: Kvaliteta posla i dinamika nalaženja posla. Usporedba pojedinih skupina i opće populacije⁴²

Skupine	Udjel (opći uzorak) %	Brzina nalaženja stalnog zaposlenja	Jednostavna (nekvalitetna zanimanja)	Rad na neodređeno ili na crno (neželjeni)	Prosječni ISEI ⁴³ skor posla	Prosječna plaća u prvoj godini rada
Mladi čiji roditelji nisu dosegli srednje obrazovanje	10,0	Sporije	Puno češće	Češće	Niži	Niža
Mladi čiji su roditelji radili u PKV/NKV zanimanjima	15,0	Sporije	Puno češće	Češće	Niži	Niža
Žene			Rjeđe		Malo viši	Malo niža
Djeca iz jednoroditeljskih obitelji	9,1		Češće			
Djeca razvedenih roditelja	7,1		Češće			Niža
Mladi odrasli u manjim i seoskim naseljima	48,8		Češće	Češće	Malo niži	Malo niža
Mladi odrasli u istočnoj Hrvatskoj	19,2					
Romi		Sporije				Niža
Ostale nacionalne manjine	4,2	Daleko sporije	Puno češće		Puno niži	Puno niža
Djeca imigranata	9,3	Sporije				Niža
Imigranti	3,6		Češće		Malo niži	
Mladi sa značajnijim zdravstvenim problemima ili invaliditetom	5,3	Sporije				Niža
Korisnici skrbi u domovima za djecu i u udomiteljskim obiteljima			Češće	Češće	Niži	

Podaci prezentirani u tablici izravno otkrivaju najranjivije skupine u društvu koje su najpodložnije ekonomskoj i društvenoj isključenosti. Te se skupine suočavaju s povećanim rizikom sporijeg pronalaska posla, češćeg pronalaska jednostavnih zanimanja koja se mogu označiti nekvalitetnima, češće su «prisiljeni» raditi na crno, njihova je prosječna plaća niska u prvoj godini rada i imaju nizak socioekonomski skor posla koji obavljaju.

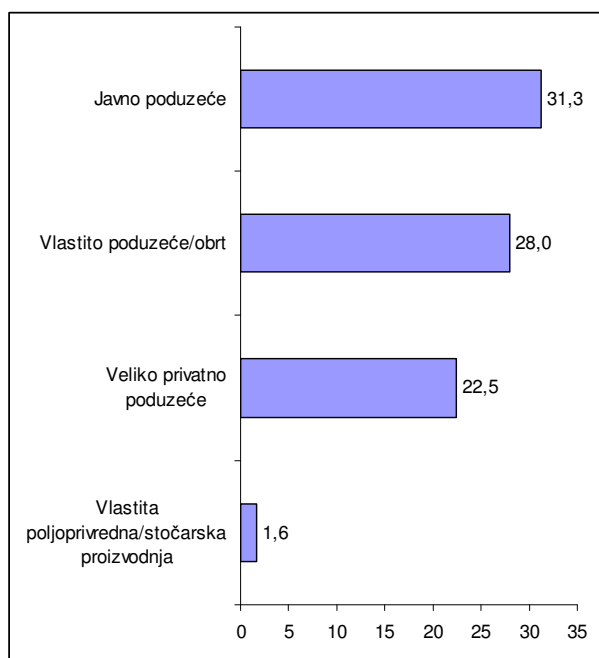
U društvene skupine koje su potencijalno više izložene navedenim rizicima češće ulaze mladi čiji roditelji nisu dosegli srednje obrazovanje, te čiji su roditelji obavljali PKV ili NKV poslove, pripadnici nacionalnih manjina i Romi, mladi sa zdravstvenim problemima, korisnici skrbi u domovima za nezbrinutu djecu i udomiteljskim obiteljima, mladi iz seoskih sredina, te djeca razvedenih roditelja. Ukupno gledano žene u odnosu na muškarce ne stoje loše jer rijetko nalaze nekvalitetna zanimanja, a socioekonomski skor njihovih zanimanja malo je viši od prosjeka, iako im je prosječna plaća u prvoj godini rada nešto niža od prosjeka. Ovo nisu nepoznati podaci i donosioci odluka su ih svjesni, no Hrvatska još uvijek u odnosu na krug razvijenih europskih zemalja kaska u primjeni politike društvene i ekonomske inkluzije rizičnih skupina radno aktivne populacije. Navedeno također nepovoljno utječe na šanse Hrvatske za unaprjeđenjem «prohodnosti» sustava društvene stratifikacije, odnosno,

⁴² Preuzeto iz: Matković (2009: 29)

⁴³ Internacionalni socioekonomski indeks.

daje argumente za zaključak da će mobilnost u našem društvu i dalje biti ocijenjena kao umjerena. Pritom se mobilnost ocjenjuje kao umjerena u skladu s klasifikacijom izvedenom iz rada Svalastogea (1965: 40), prikazanom u prvom poglavlju ovoga rada.

No, tražitelji zaposlenja ne smiju biti shvaćani isključivo kao «pasivna» kategorija – oni svojim stavom prema preferiranom obliku zaposlenja, te preferiranom radnom mjestu često u startu uvelike utječu na svoju zapošljivost. Stoga je zanimljivo pogledati rezultate o distribuciji studenata s obzirom na preferirani oblik zaposlenja nakon školovanja (grafikon 49).

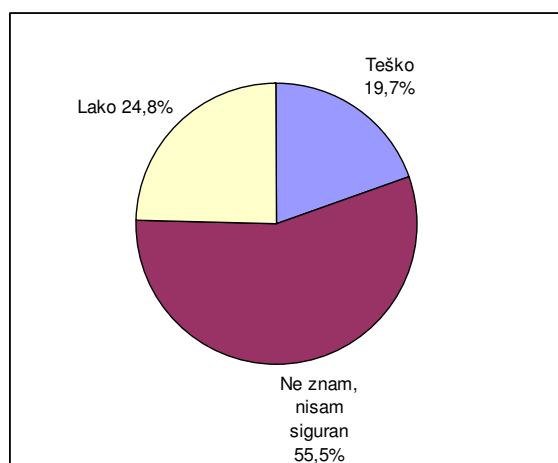
Grafikon 49: Distribucija studenata s obzirom na preferirani oblik zaposlenja nakon školovanja (%)⁴⁴

Hrvatski su studenti dominantno odabrali opciju javnog poduzeća, za kojim slijedi mogućnost rada u vlastitom poduzeću ili obrtu. Navedeni se trend može pojasniti kako nesigurnom situacijom mladih na tržištu rada, tako i nasljeđem prijašnjih razvojnih razdoblja kada je rad u javnom poduzeću bio gotovo standard. Uvidom u distribuciju studenata u preferiranom mjestu zaposlenja u odnosu na sveučilište pri kojem studiraju dobivene su tri skupine studenata. U grupu onih koji bi najradije radili u javnom poduzeću spadaju studenti Osijeka, Zadra, Pule i Zagreba, dok bi studenti Dubrovnika i Rijeke najradije radili u velikom privatnom poduzeću, a studenti Splita u vlastitom poduzeću ili obrtu. Ovdje je uputno

⁴⁴ Podaci istraživanja «Hrvatski studenti u europskom kontekstu: Društvena elita u nastajanju».

podsjetiti se da je prema grafikonu 38 2009. godine u Hrvatskoj diplomiralo 20.251 studenata sveučilišnih studija, kojem broju treba još nadodati i studente stručnih studija za koje se također može pretpostaviti da im je javno poduzeće preferirano mjesto zaposlenja. Takav podatak pruža temelje za naznake o budućem razočarenju navedenih studenata, te njihovo možebitno dugotrajno traženje posla, jer su apsorpcijske sposobnosti javnih poduzeća sve manje. Zanimljiv je i uvid u podatak da jedino studenti Splita iz ovog uzorka pokazuju «poduzetnički potencijal», odnosno, želju za pokretanjem vlastitog posla. Riječ je o zabrinjavajućem podatku budući je riječ o manjem dijelu ukupne studentske populacije kojoj je pokretanje vlastitog posla prihvatljiva opcija. Ostaje za vidjeti koji su sve razlozi zazora ili straha od ove opcije kod ostalih hrvatskih studenata. Neki od uvida pruženi su temeljem istraživanja Eurobarometra (2010) o stavu prema poduzetnicima kojim je ustanovljeno da se Hrvatska nalazi na čelu u negativnim stavovima prema poduzetnicima. Hrvati su u prosjeku najviše bili skloni stavu da poduzetnici gledaju vlastitu korist te da ne doprinose razvoju društva. Uzroke takove situacije svakako treba tražiti u nepravilnostima u hrvatskoj suvremenoj ekonomiji, naročito onima vezanima uz pretvorbu i privatizaciju. Navedene pojave zahtijevaju hitne korekcije, jer je njihov utjecaj na mlade vrlo dugotrajan i može još više produbiti stanje podrazvijenosti u kojem se Hrvatska nalazi.

Već spomenuto istraživanje IDIZ-a kao jedno od područja interesa imalo je i percepciju lakoće zaposlenja sadašnjih studenata (grafikon 50). Zanimljivo je uvidjeti da tek četvrtina studenata smatra da će lako pronaći posao, oko petine smatra da će imati poteškoće, dok preko polovice studenata ne može procijeniti svoje buduće šanse na tržištu rada.

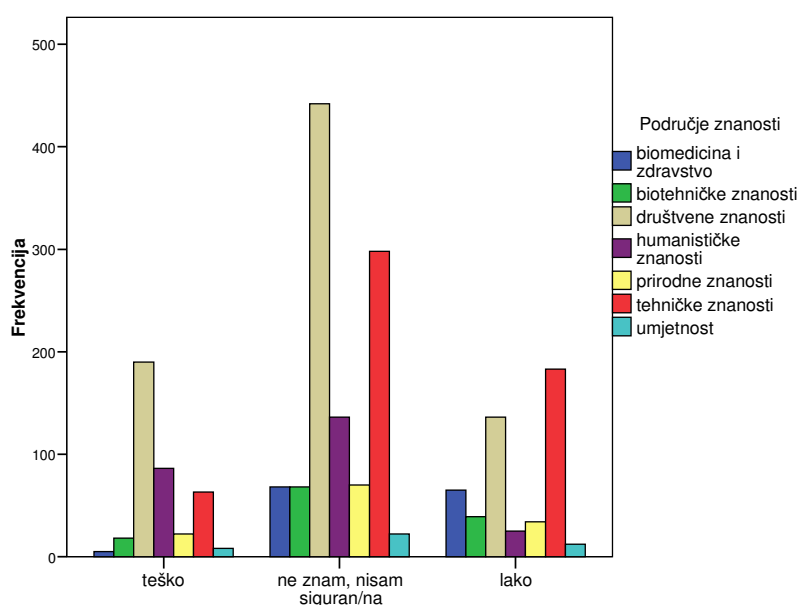

*Grafikon 50: Distribucija studenata s obzirom na stav o pronalasku posla u struci (%)*⁴⁵

⁴⁵ Podaci istraživanja «Hrvatski studenti u europskom kontekstu: Društvena elita u nastajanju».

Daljnijim je obradama ustanovljeno da u najvećoj mjeri stav o lakom pronalasku posla imaju studenti Dubrovnika (32%), iza kojeg redom slijede studenti Zagreba, Splita, Rijeke, Zadra, Osijeka, i na kraju Pule čiji studenti u tek 2% smatraju da će naći posao bez poteškoća.

Slijedom gore referiranih rezultata, grafikon 51 o distribuciji studenata po stavu o pronalasku posla obzirom na područje znanosti studija vrlo je ilustrativan, jer pokazuje relativno veliki dio neupućenih studenata u svim područjima znanosti. Naime, uz izuzetak studenata biomedicine i zdravstva koji su upoznati s lakom zapošljivošću svoje struke, studenti ostalih disciplina najvećim dijelom nemaju predodžbu o svojoj perspektivi na tržištu rada.

Grafikon 51: Distribucija studenata po stavu o pronalasku posla u struci s obzirom na područja znanosti (apsolutni brojevi)⁴⁶

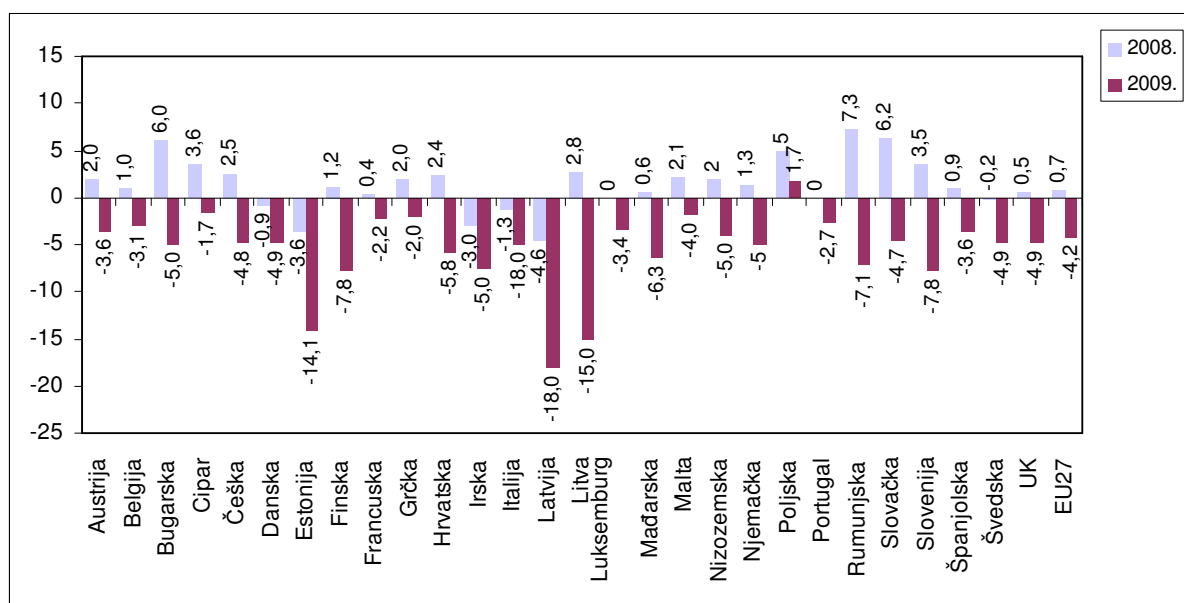
Neupućenost studenata u tržišni položaj njihove struke, te njihove vlastite sposobnosti pronalaska posla i snalaženja u struci, pokazatelji su potrebe za boljim profesionalnim usmjeravanjem i informiranjem budućih studenata, a kako bi se smanjile situacije u kojima mladi studiraju predmeta u vezi kojih nemaju osnovne informacije. Osnovne informacije ovdje se odnose na tržišni položaj određenih struka, koji je, kao što smo vidjeli iz grafikona 47 i 48, relativno stabilan i trebao bi biti – temeljem tržišne «isplativosti» – povezan s poželjnošću određenih struka.

⁴⁶ Podaci istraživanja «Hrvatski studenti u europskom kontekstu: Društvena elita u nastajanju».

7.3. Neki pokazatelji razvoja: Hrvatska u europskom kontekstu

Budući trendovi u socijalnoj mobilnosti svakako ovise o suvremenim društvenim i ekonomskim trendovima, koji bi trebali osigurati temelje za razvoj koji će približiti Hrvatsku razvijenim europskim zemljama. U cilju zaokružene analize, glavnu temu ovog rada – međugeneracijsku mobilnost kroz dva razvojna razdoblja – treba smjestiti u ekonomski i društveno-politički kontekst promatranih razdoblja. Dijelom je to učinjeno u uvodima i interpretaciji podataka o obrazovnoj i profesionalnoj strukturi, te međugeneracijskoj mobilnosti hrvatskog stanovništva. Osnovicu za situiranje Hrvatske u odnosu na druge europske zemlje čine podaci koji većinom, osim onih koji se tiču obrazovanja, izviru iz ekonomskih indikatora.

Prvi od indikatora koji se koristi u analizi jest kretanje bruto društvenog proizvoda u europskim zemljama (grafikon 52).

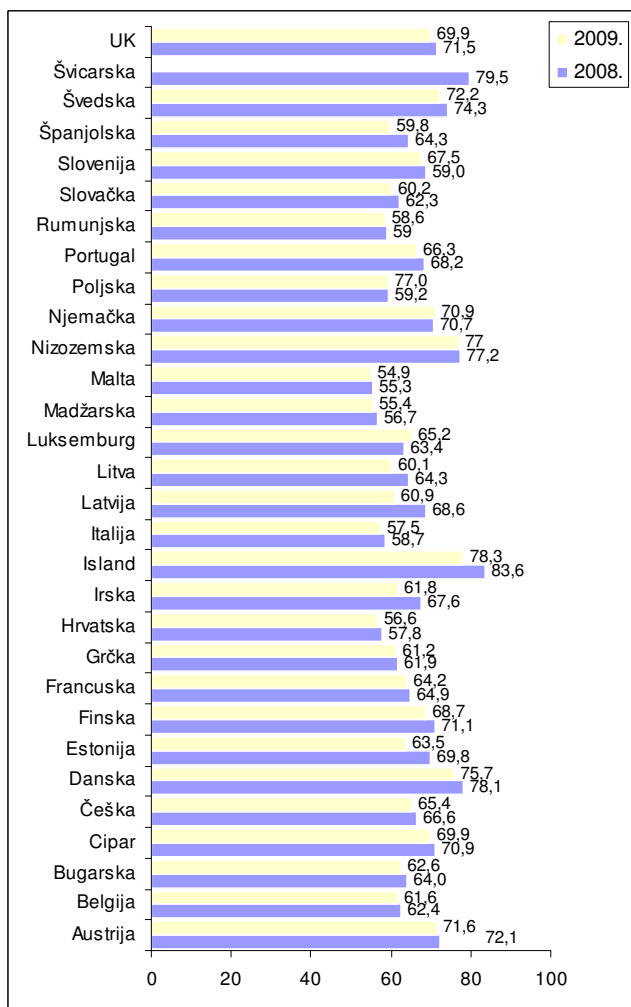
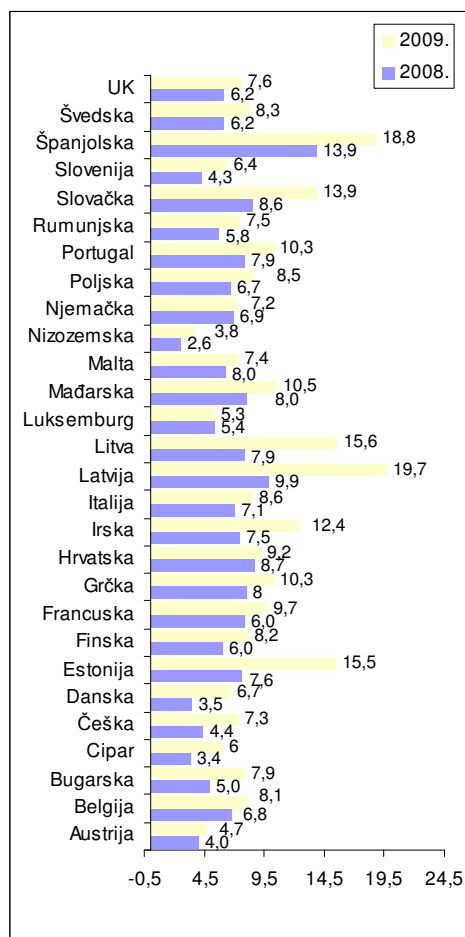

Grafikon 52: Rast realnog BDP-a u Europi (%)⁴⁷

Prezentirani podaci pokazuju da Hrvatska nije u redu zemalja koje su obilježene najvećim padom BDP-a, no pad je izrazit. Uz ekonomske poteškoće koje perzistiraju od početka tranzicijskog razdoblja Hrvatska nema šansi za skoriji izlazak iz ekonomske krize. No, na ovu konstataciju moramo dodati podatak o padu BDP-a za Hrvatsku za 2010. (prema podacima Hrvatske narodne banke), a koji iznosi dodatnih 2%.

⁴⁷ Izvor: Eurostat

Grafikoni 53 i 54 donose podatke o usporedbi broja nezaposlenih i zaposlenih u Hrvatskoj i drugim europskim zemljama. Iako po prikazanim podacima nisu toliko porazni za Hrvatsku, treba uzeti u obzir da se podaci odnose na razdoblje od 2008.-2009., te da najnoviji podaci HZZ-a govore o preko 16% nezaposlenih u Hrvatskoj, pri čemu ujedno spadamo u zemlja s najmanjim brojem zaposlenih.

Grafikon 53: stopa nezaposlenosti u Europi (dob 15-64) (%)⁴⁸

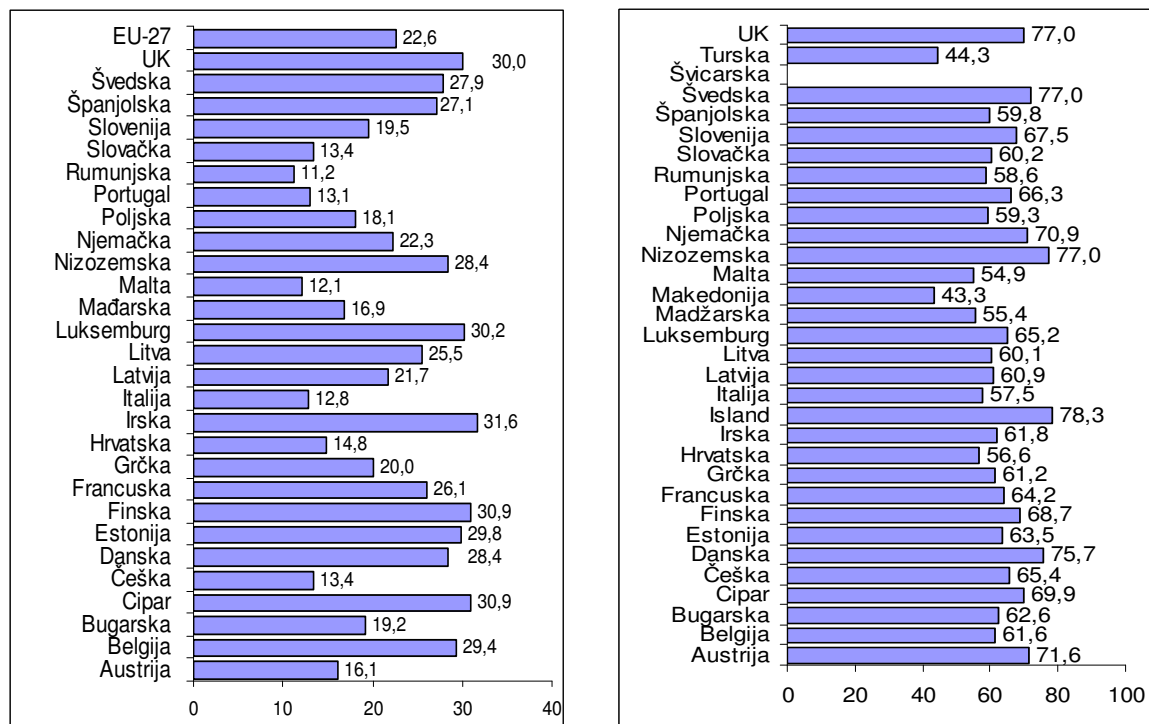
Grafikon 54: stope zaposlenosti u Europi (dob 15-64) (%)⁴⁹

Uzevši u obzir upravo prikazane trendove, Hrvatska perspektiva postaje još lošija kada se pogledaju podaci o broju visokoobrazovanih u europskim zemljama gdje se Hrvatska nalazi među onima s najmanjim brojem visokoobrazovanih – samo sedam europskih zemalja ima manje visokoobrazovanih od nas (grafikon 55).

⁴⁸ Izvor: Eurostat, LFS

⁴⁹ Izvor: Eurostat, LFS

Također, grafikon 56 s podacima o broju diplomiranih u području znanosti i tehnologije u Europi pokazuje da smo među pet država s najmanje diplomiranih u području prirodnih znanosti i tehnologije.

Grafikon 55: udio visokoobrazovanih u stanovništvu (dob 25-54) u Europi 2009. (%)⁵⁰

Grafikon 56: broj diplomiranih u području znanosti i tehnologije na 1.000 stanovnika u Europi (dob 20-29) 2008.⁵²

U vezi s brojem diplomiranih u području znanosti i tehnologije u Europi valja se podsjetiti na već interpretirane podatke o broju upisanih studenata po znanstvenim područjima po kojima studenti društvenih i humanističkih znanosti nadmašuju broj studenata po ostalim područjima. Za očekivati je da će, ukoliko ne dođe do promjena u kvaliteti i kvantiteti kanala povećanja interesa mladih za prirodne i tehničke znanosti, doći do daljnjeg pada studenata prirodnih i tehničkih znanosti. Jer, kao što upozoravaju Sjøberg i Schreiner, autori ROSE⁵³ studije, interes mladih prema prirodnim i društvenim znanostima opada s porastom indeksa

⁵⁰ Izvor: Eurostat: Persons with tertiary education attainment

⁵¹ Grafikon 39 prikazuje podatke nastale izračunima Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, po kojima je Hrvatska 2007. imala 18,05% visokoobrazovanih.

⁵² Izvor: Eurostat: Science and technology graduates (in mathematics, science and technology) per 1 000 of population aged 20-29,

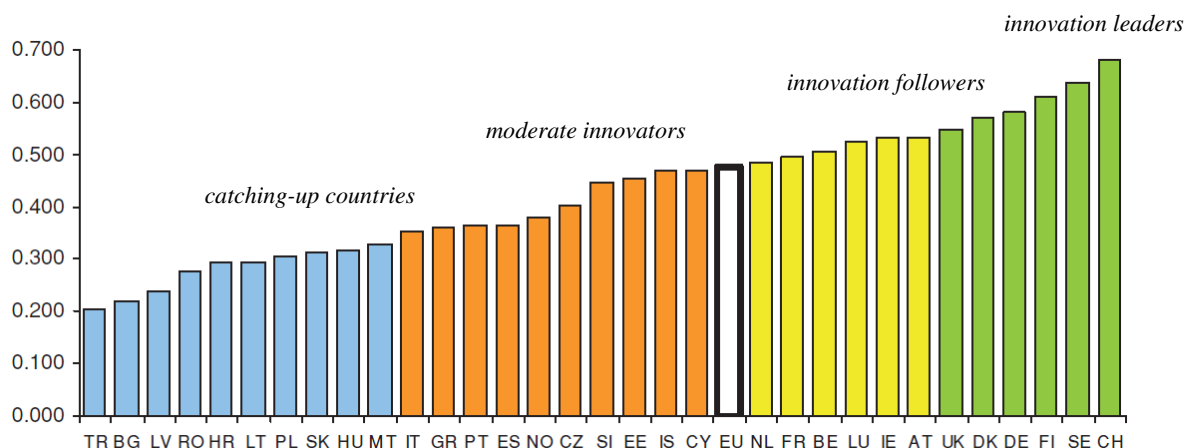
⁵³ *The Relevance of Science Education* međunarodni je projekt koji ima za cilj istraživanje aspiracija mladih (u dobi od 15 godina) prema znanosti, te važnost razvoja znanosti i tehnologije po razvoj društva. Projekt se periodično provodi u 40 država Europe i svijeta.

ljudskog razvoja⁵⁴ države. Za očekivati je da će indeks razvoja u Hrvatskoj ipak porasti, što će i sukladno već postojećim trendovima u svijetu, a ukoliko ne dođe do promjena u obrazovnim politikama, dovesti do daljnjeg osipanja ovih struka.

Strukovni profil hrvatskih studenata nije jedina komponenta koja Hrvatskoj smanjuje komparativne prednosti, već je udružena i s orijentacijom hrvatske privrede. Naime, prema studiji Eurostata (Meri, 2008: 51), Hrvatska se po broju visokoobrazovnih zaposlenih u tehnološkom sektoru nalazi na začelju (28%), uz Tursku, Češku i Makedoniju. Prednjače Cipar i Estonija sa skoro 60%, a iza njih slijede Belgija, Francuska i Norveška s blizu 50%, Finska, Estonija, Švedska, Danska, Bugarska, Litva i UK imaju oko 40%, dok je EU prosjek 36%. Zaključak je da države označene kao visokorazvijene, uz iznimke Cipra i Bugarske, imaju i više zaposlenih u tehnološkom sektoru. Hrvatska je, prema ranije pokazanim podacima o kretanju zaposlenih u privrednih subjektima po djelatnostima (grafikon 35), zaglavila u padu i stagnaciji svih djelatnosti osim prodaje nekretnina, javne uprave, telekomunikacija, pedagoških djelatnosti i dijela servisnog sektora.

Dosadašnji su nalaz pokazali da Hrvatska nije «društvo znanja» te da uz postojeće razvojne trendove, usprkos nekim načelno dobrim politikama, teško to može postati budući da te politike ostaju na razini preporuke – bez primjene. Element koji pojačava takvu ocjenu Hrvatske – rang Hrvatske u odnosu na druge europske zemlje po inovativnosti – prikazan je u grafikonu 57. Ovaj indikator oprečan je čestim medijskim prikazima uspjeha naših inovatora na međunarodnim natjecanjima, nakon čega slijede paušalne ocjene o Hrvatskoj kao zemlji uspješnih inovatora. Ovdje prikazani podaci pobijaju takve ocjene jer se Hrvatska nalazi među takozvanim *catching-up countries*, tj. državama koje značajno zaostaju za ostalima u inovativnosti. U ovom je poretku, primjerice Slovenija, kao zemlja umjerene inovativnosti, došla blizu europskog prosjeka, a još jedan naš susjed, s kojim se često volimo uspoređivati, Austrija, nadmašila je europski prosjek. Iznad prosjeka se nalaze države koje već duže vrijeme vladaju prostorom znanosti i visoke tehnologije – Švicarska, Švedska, Finska, Njemačka, Danska, te Velika Britanija.

⁵⁴ Indeks ljudskog razvoja (*the Human Development Index* – HDI) kreiran je 1990. od strane Ujedinjenih naroda, a kombinira tri dimenzije: I) očekivani životni vijek; II) znanje i obrazovanost stanovništva i III) životni standard.

Grafikon 57: Rangiranje europskih država prema indeksu inovativnosti 2007. ⁵⁵

Kodovi zemalja: TR Turska, BG Bugarska, LV Latvija, RO Rumunjska, HR Hrvatska, LT Litva, PL Poljska, SK Slovačka, HU Mađarska, MT Malta, IT Italija, GR Grčka, PT Portugal, ES Španjolska, NO Norveška, CZ Češka, SI Slovenija, EE Estonija, IS Island, CY Cipar, NL Nizozemska, FR Francuska, BE Belgija, LU Luksemburg, IE Irska, AT Austrija, UK Velika Britanija, DK Danska, DE Njemačka, FI Finska, SE Švedska, CH Švicarska.

U medijima se također često čuju analize kako je Hrvatska po nekim pokazateljima lider među istočnoeuropskim zemljama, no podaci ne govore u prilog tome. Naime, *Lisbon Council Policy Brief* (2007: 3) izlaže nalaze o indeksu razvijenosti zemalja Istočne Europe (tablica 58) gdje je razvijenost to veća što je manji broj bodova te smješta Hrvatsku na zadnje, 12. mjesto – ocjenjuje da Hrvatska ima «realne šanse zaglaviti u nerazvijenosti». Posljednji element koji će ovdje biti apostrofirani, a koji potvrđuje dosadašnje zaključke o položaju Hrvatske u krugu europskih zemalja, globalni je indeks konkurentnosti (tablica 59). Ovaj indeks je Hrvatsku u razdoblju od 2008.-2009. smještao na 72. mjesto, a 2009.-2010. je zabilježen pad na 77. mjesto, što Hrvatsku smješta iza većinu europskih zemalja, uključivši Sloveniju koja je na 45. i Crnu Goru koja je ove godine zabilježila uspon na 49. mjesto.

⁵⁵ Preuzeto iz: European innovation Scoreboard 2007

Tablice: 58) Indeks razvijenosti zemalja istočne Europe ⁵⁶ i 59) globalni indeks konkurentnosti⁵⁷

Indeks razvijenosti zemalja istočne Europe			Globalni indeks konkurentnosti			
Rang	Zemlja	Bodovi	Država (redoslijed po rangui 2009-2010)	Rang 2008-2009	Indeks 2009-2010	Rang 2009-2010
			Švicarska	1	5,63	1
1	Slovenija	22.3	Švedska	4	5,56	2
2	Turska	24.9	Singapur	3	5,48	3
3	Litva	25.6	SAD	2	5,43	4
4	Češka	26.3	Njemačka	7	5,39	5
5	Estonija	26.8	Japan	8	5,37	6
6	Latvija	28.2	Finska	6	5,33	7
7	Rumunjska	29.9	Nizozemska	10	5,32	8
8	Mađarska	30.6	Danska	5	5,30	9
9	Slovačka	31.7	Kanada	9	5,27	10
10	Bugarska	32.7	Slovenija	37	4,42	45
12	Hrvatska	35.0	Crna Gora	62	4,36	49
11	Poljska	34.0	Hrvatska	72	4,04	77

Iz svih je dosad navedenih podataka razvidno da Hrvatska nije konkurentna na europskom tržištu, niti po obrazovnim resursima, a niti, posljedično, profesionalnom strukturom i ekonomskom snagom. U tom je smislu «izlaz», osim u političkom i ekonomskom restrukturiranju, i u poboljšanju obrazovnih kapaciteta hrvatskog društva. Navedeno se ne odnosi samo na povećanje ukupnog broja visokoobrazovanih, koji se, podsjetimo se, s 18% u Hrvatskoj još uvijek ne može mjeriti s europskim prosjekom od 30%, te sa strateškim ciljem o povećanju udjela visokoobrazovanih u državama EU na 40% do 2020⁵⁸. Riječ je i o potrebi strateškog usmjerenja Hrvatske prema obrazovanju u prirodnim i tehničkim znanostima te razvoju visokotehnoloških proizvodnih sektora koji bi mogli doprinijeti kvantitativnom i kvalitativnom skoku ekonomije. Bez takvog usmjerenja i povećanja indeksa razvoja Hrvatske ne može doći niti do promjena u smislu olakšavanja međugeneracijske mobilnosti. To znači da bi perzistiranje otežanog pristupa obrazovanju i boljim položajima na tržištu rada za mlade iz ruralnih naselja koji imaju roditelje nižeg obrazovanja moglo biti dugotrajnije nego sada možemo predvidjeti, čime skoriji izlaz iz takve vrste «začaranog kruga» nije izgledan.

⁵⁶ Izvor: Lisbon Council Policy Brief, 2007: 3.

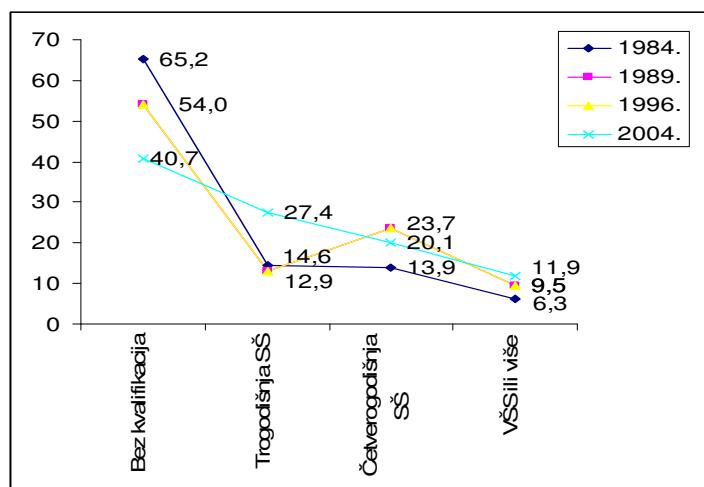
⁵⁷ Izvor: Global Competitiveness Report 2009-2010; Global Competitiveness Report 2010-2011

⁵⁸ *Agenda for New Skills and Jobs*

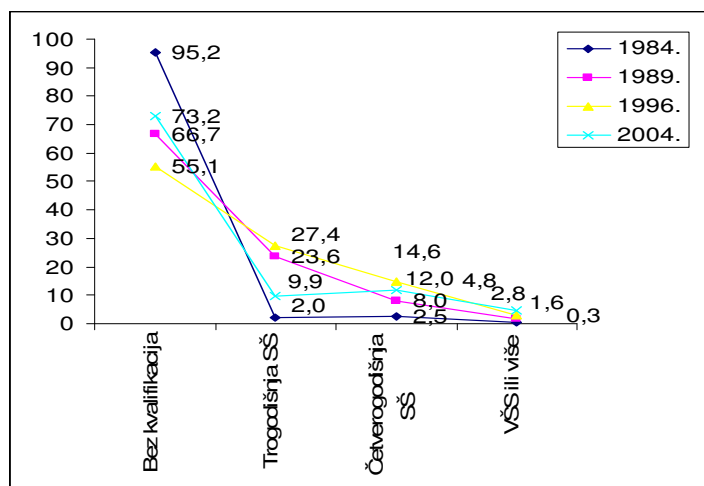
<http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=CELEX:52010DC0682:EN:NOT>

8. ZAKLJUČAK: MEĐUGENERACIJSKA MOBILNOST U SOCIJALISTIČKOJ I TRANZICIJSKOJ HRVATSKOJ: KOMPARATIVNI UVIDI

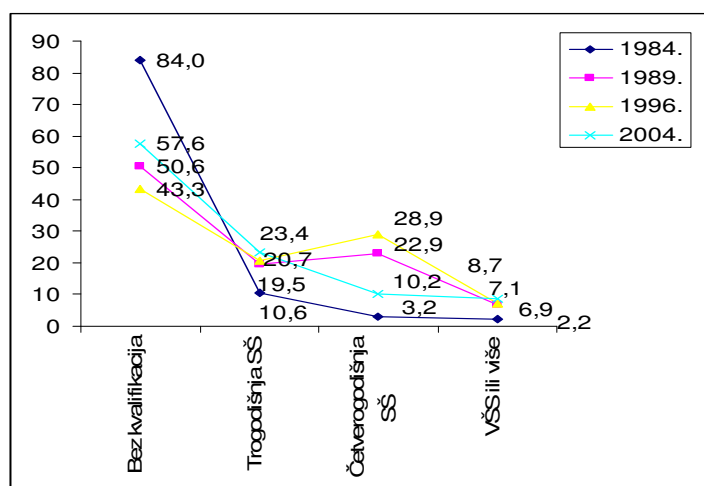
Promjene u društvenoj strukturi relativno su spore, a uobičajene procjene i dosadašnji nalazi govore u prilog tome da ne treba očekivati značajnije promjene u društvenoj strukturi na skali manjoj od deset godina. Upravo je stoga bilo zanimljivo pogledati u kojem su se smjeru i kojim intenzitetom dogodile promjene u obrazovnoj i profesionalnoj strukturi hrvatskog stanovništva u razdoblju od 1984.-2004. Razdoblje od dvadeset godina, popraćeno ratom, te političkom i ekonomskom tranzicijom, svakako je urodilo promjenama. No, te se promjene ogledaju u sadašnjoj nepovoljnoj političkoj i ekonomskoj situaciji, te u komparativnom smislu, vrlo lošem položaju Hrvatske u Europi u odnosu na vlastite obrazovne i profesionalne potencijale. Pogledamo li obrazovnu strukturu hrvatskih stanovnika na temelju istraživanja IDIZ-a (grafikon 58), njihovih majki (grafikon 59) i očeva (grafikon 60) dolazimo do nalaza o relativno sporim promjenama u obrazovnoj strukturi.

Grafikon 58: Trendovi u stupnju obrazovanja ispitanika na temelju istraživanja IDIZ-a 1984., 1989., 1996. i 2004. za četiri kategorije stanovništva (%)

Grafikon 59: Trendovi u stupnju obrazovanja majki ispitanika na temelju istraživanja IDIZ-a 1984., 1989., 1996. i 2004. za četiri kategorije stanovništva (%)

Grafikon 60: Trendovi u stupnju obrazovanja očeva ispitanika na temelju istraživanja IDIZ-a 1984., 1989., 1996. i 2004. za četiri kategorije stanovništva (%)

Najznačajnija se promjena između socijalističkog i tranzicijskog razdoblja dogodila u smanjenju broja stanovnika (i naših ispitanika) bez kvalifikacija, te u porastu onih sa završenim trogodišnjim i četverogodišnjim srednjim školama. Za očekivati je da će upravo dio populacije sa četverogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem predstavljati bazu za regrutaciju budućih visokoobrazovanih ispitanika. Također, zbog drugih pokazatelja možemo zaključiti da se očekuje veći porast akademskog obrazovanja ponajprije zato što jedino u toj kategoriji ima prostora za veći rast, te zbog promjena u obrazovnom sustavu (ponajprije zbog povećanja broja visokoškolskih ustanova). No, navedeno mogu usporiti nepovoljna društvena i ekonomska kretanja o kojima je bilo riječi u četvrtom poglavlju ovog rada.

Usporedbama trendova postignutog stupnja obrazovanja u socijalističkom razdoblju (tablica 60), izloženih u drugom poglavlju ovog rada, dobili smo prilično jasnu sliku o

smještanju ispitanika u pojedine obrazovne kategorije obzirom na njihova obilježja. Korištena obilježja su spol, dob, mjesto rođenja i stanovanja, obrazovanje majke i oca, te posljednje radno mjesto majke⁵⁹ i oca. U svrhu usporedbe obrazovnih postignuća ona su podijeljena na obrazovanje do završene osnovne škole, završenu zanatsku školu, četverogodišnju srednju školu, te više ili visoko obrazovanje.

Tablica 60: Trendovi u obrazovanju ispitanika u kasnom socijalističkom razdoblju

Obilježja ispitanika	OŠ i manje	Trogodišnja SŠ	Četverogodišnja SŠ	VŠS i više
Spol	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci
Dob	60 i više	Do 29	Do 29	30-49
Obrazovanje majke	OŠ i manje	OŠ i manje, i ŠUP	ŠUP, SSS	SSS, VŠS i više
Obrazovanje oca	OŠ i manje	OŠ	SSS, VŠS i više	SSS, VŠS i više
Posljednje radno mjesto majke ⁶⁰	Poljoprivrednica	Domaćica	Radnica, službenica	Stručnjakinja, rukovoditeljica, službenica
Posljednje radno mjesto oca	Poljoprivrednica	NKV-VKV radnik, obrtnik	KV radnik, obrtnik, službenik	Stručnjak ili rukovoditelj, službenik
Mjesto rođenja	Selo	Podjednako	Regionalna središta i Zagreb	Regionalna središta i Zagreb
Mjesto stanovanja	Selo	Regionalna središta i Zagreb	Zagreb	Zagreb, lokalna i regionalna središta

Gore navedenom klasifikacijom došli smo do zaključka da su u prosjeku ispitanici s (ne)završenom osnovnom školom pretežno ženskog spola, u dobnoj skupini od 60 ili više godina, čiji su i majka i otac obavljali posao individualnog poljoprivrednika, te koji su rođeni i stanovali u ruralnim krajevima.

Sljedeći stupanj – trogodišnje srednje škole, u prosjeku su imali mlađi muškarci (do 29 godina života), čija je majka bila bez kvalifikacija ili je imala trogodišnju srednju školu, te status domaćice. Otac onih koji su završavali trogodišnje srednje škole u socijalističkom razdoblju najčešće je imao završenu osnovnu školu, a obavljao je posao radnika ili obrtnika. Što se mjesta rođenja i rezidencijalnog statusa tiče, ispitanici s trogodišnjom srednjom školom bili su podjednako rođeni u naseljima svih veličina, no pretežno su živjeli u urbaniziranim sredinama.

U kategoriji ispitanika s četverogodišnjom srednjom školom u prvom promatranom razdoblju pretezale su mlađe žene (do 29 godina), čija je majka imala zanatsko ili četverogodišnje srednjoškolsko obrazovanje, a otac četverogodišnje srednjoškolsko, više ili visoko obrazovanje. Majke ovih ispitanika(ca) u prosjeku su obavljale posao radnica ili službenica, dok su očevi bili kvalificirani radnici, obrtnici ili službenici. Za razliku od svih

⁵⁹ Varijabla posljednjeg radnog mjesta majke nije korištena 1989.

⁶⁰ Podaci su dostupni samo za 1984.

prijašnjih kategorija ispitanika srednjoškolski obrazovani u prosjeku su u većoj mjeri poticali iz urbanih naselja, te su većinom živjeli u Zagrebu.

Posljednja obrazovna kategorija – ispitanici višeg ili visokog obrazovanja izoštrila je sliku o obrazovnoj samoreprodukciji u Hrvatskoj. Naime, u ovu su kategoriju u razdoblju 1984.-1989. većinom ulazili muškarci u dobi od 30-49 godina, čije su i majke i očevi imali četverogodišnje srednjoškolsko, više ili visoko obrazovanje, te čiji su roditelji obavljali poslove službenika, stručnjaka ili rukovoditelja. Ovi su ispitanici u prosjeku potjecali iz urbanih naselja i Zagreba, većinom su živjeli u Zagrebu, lokalnim i regionalnim središtima.

Tranzicijsko razdoblje nije donijelo bitne promjene u međugeneracijskoj obrazovnoj mobilnosti u Hrvatskoj (tablica 61). U našoj je metodologiji novost uvođenje razdvojenih kategorija više i visoko obrazovanih zbog povećavanja obje skupine ispitanika, što pruža i jasniju sliku obrazovnih potencijala Hrvatske.

Tablica 61: Trendovi u obrazovanju ispitanika u tranzicijskom razdoblju

Obilježja ispitanika	OŠ i manje	Trogodišnja SŠ	Četverogodišnja SŠ	VŠS	VSS i više
Spol	Žene	Muškarci	Podjednako	Podjednako	Podjednako
Dob	60 i više	18-49, a 2004. i do 59	Do 29 ⁶¹	30-59	30-59
Obrazovanje majke	OŠ i manje	ŠUP, OŠ i manje	VŠS i više, SSS i ŠUP	VŠS i više, SSS	VŠS i više, SSS
Obrazovanje oca	OŠ i manje	ŠUP, OŠ i manje	VŠS i više, SSS i ŠUP	VŠS i više, SSS	VŠS i više, SSS
Posljednje radno mjesto majke	Poljoprivrednica, domaćica	NKV-VKV radnica	Službenica, stručnjakinja, KV i VKV radnica	Službenica, KV radnica, stručnjakinja	Službenica, KV radnica, stručnjakinja
Posljednje radno mjesto oca	Poljoprivrednik, NKV i PKV radnik	NKV-VKV radnica, obrtnik	Stručnjak, službenik, KV i VKV radnik, obrtnik	Službenik, stručnjak, KV radnik	Službenik, stručnjak
Mjesto rođenja	Selo	Lokalni i regionalni centri	Zagreb, regionalni i lokalni centri	Zagreb, regionalni i lokalni centri	Zagreb, regionalni i lokalni centri
Mjesto stanovanja	Selo	Lokalni centri	Zagreb i regionalni centri	Regionalni centri i Zagreb	Regionalni centri i Zagreb

Krenemo li opet od najniže obrazovanih – ispitanika s (ne)završenom osnovnom školom, njihov profil je skoro istovjetan onome iz socijalističkog razdoblja. Naime, u ovu su skupinu ušli ispitanici od 60 godina na više, čiji roditelji imaju niže obrazovanje, te čije su majke domaćice ili poljoprivrednice. Njihovi su očevi u prosjeku najčešće obavljali poslove individualnih poljoprivrednika, te NKV i PKV radnika, a oni sâmi najčešće su rođeni i živjeli u ruralnim naseljima.

Kategorija ispitanika sa završenom trogodišnjom srednjom školom doživjela je najveće promjene u odnosu na socijalističko razdoblje i to u smislu svoje inkluzivnosti. Iako

⁶¹ Možda bismo jedan od uzroka ovakvog trenda mogli pronaći i u predugom studiranju.

su u ovu skupinu ispitanika opet najčešće spadali muškarci, 1996. je proširena do dobi od 49, a 2004. i do 59 godina. No, došlo je do promjena u obrazovanju i posljednjem radnom mjestu roditelja ovih ispitanika. Iako su ponovno njihovi i majke i očevi u prosjeku imali završenu osnovnu ili zanatsku školu, posljednje radno mjesto roditelja je prošireno s NKV-PKV radnika i na obrtnike u slučaju očeva te s poljoprivrednika, domaćica i NKV radnica na VKV radnice u slučaju majki. No, u ovom su razdoblju ispitanici zanatskog obrazovanja pretežno potjecali iz lokalnih i regionalnih naselja, te su većinom bili nastanjeni u lokalnim naseljima što znači da se smanjila njihova regionalna disperzija.

U tranzicijskom je razdoblju u odnosu na socijalističko došlo do podjednake raspršenosti potomaka roditelja s četverogodišnjim srednjoškolskim, višim ili visokim obrazovanjem u identične kategorije obrazovnog postignuća. U određenom su smislu iznimka ispitanici sa završenom četverogodišnjom srednjom školom jer se u ovu skupinu regrutiraju i oni koji su potekli od roditelja s trogodišnjom srednjom školom, što je rezultat koji se kod ispitanika višeg i visokog obrazovanja zapaža rjeđe. Također, ispitanici u ovoj skupini su nešto mlađi od onih koji su u ovom razdoblju imali više ili visoko obrazovanje (do 29 godina). Profil ispitanika četverogodišnjeg srednjoškolskog obrazovanja izgleda ovako: ispitanici u dobnoj kohorti do 29 godina, čije su i majke i očevi imali četverogodišnju srednju, višu ili visoku školu, te čije su majke i očevi obavljali poslove službenika, stručnjaka, rukovoditelja, KV/VKV radnika i obrtnika. Ovi su ispitanici u prosjeku najviše potjecali iz lokalnih i regionalnih centara te Zagreba, a najviše su nastanjivali regionalne centre i Zagreb.

Ispitanici višeg i visokog obrazovanja dijelom su svojim profilom slični ispitanicima s četverogodišnjom srednjom školom, a najizrazitija se razlika odnosi na njihovu dob te posljednje radno mjesto roditelja. Drugim riječima, većina je ispitanika višeg ili visokog obrazovanja u tranzicijskom razdoblju bila u skupini od 30-59 godina života, a među njima su podjednako bila zastupljena oba spola. Njihovi očevi i majke većinom su imali četverogodišnje srednjoškolsko, više ili visoko obrazovanje, a majke su obavljale poslove radnica, službenica i stručnjakinja, dok su očevi imali poslove službenika i stručnjaka. Ovi su ispitanici najvećim dijelom rođeni i živjeli u regionalnim centrima i u Zagrebu.

Već na temelju rezultata o profilima ispitanika različitih obrazovnih postignuća možemo zaključiti da je u Hrvatskoj u oba promatrana razdoblja bila riječ o prilično visokoj samoreprodukciji, a te nalaze potvrđuju i trendovi u zanimanjima ispitanika u socijalističkom i tranzicijskom razdoblju. Klasifikacija zanimanja u prvom promatranom razdoblju (tablica 62) uključivala je individualne poljoprivrednike, radnike, administrativne radnike, stručnjake i

rukovoditelje, a kao nezavisne varijable korišteni su stupanj obrazovanja ispitanika i osam obilježja koja smo koristili i kod pregleda trendova obrazovanja ispitanika.

Tablica 62: Trendovi u zanimanjima ispitanika u kasnom socijalističkom razdoblju

Obilježja ispitanika	Poljoprivrednici	Radnici	Admin. radnici (službenici)	Stručnjaci	Rukovoditelji
Spol	Muškarci	Muškarci	Žene	Žene	Muškarci
Dob	60 i više, 50-59	15-39	15-39	30-49	40-59
Obrazovanje ispitanika	OŠ i manje	Trogodišnja SŠ i OŠ i manje	Četverogodišnja SŠ	Četverogodišnja SŠ, VŠS i više	Četverogodišnja SŠ i VŠS
Obrazovanje majke	OŠ i manje	OŠ i manje, ŠUP	ŠUP, SSS	VŠS i više, SSS	VŠS i više, SSS
Obrazovanje oca	OŠ i manje	OŠ i manje, ŠUP	ŠUP, SSS, VŠS i više	VŠS i više, SSS	VŠS i više, SSS
Posljednje radno mjesto majke ⁶²	Poljoprivrednica	Domaćica, poljoprivrednica, radnica	Radnica, službenica	Službenica, stručnjakinja /rukovoditeljica	Stručnjakinja /rukovoditeljica, službenica
Posljednje radno mjesto oca	Poljoprivrednica	NKV-VKV radnik, poljoprivrednik	KV i VKV radnik, službenik, stručnjak, rukovoditelj	Stručnjak, službenik, KV-VKV radnik	Stručnjak, rukovoditelj, službenik
Mjesto rođenja	Selo	Sva naselja	Lokalni i regionalni centri	Zagreb i regionalni centri	Lokalni centri
Mjesto stanovanja	Selo	Sva naselja	Zagreb i regionalni centri	Zagreb i regionalni centri	Regionalni i lokalni centri

Prvi nalaz o profilima ispitanika po zanimanjima u socijalističkom razdoblju odnosi se na vrlo ostru i besperspektivnu sliku individualnih poljoprivrednika, a ona se odnosila na muškarce starije dobi s nižim obrazovanjem, čiji su roditelji imali istovjetno obrazovanje i zanimanje te koji su rođeni i obitavali na selu.

Radnici su pokazali nešto veći varijabilitet obilježja, te su u prosjeku najčešće obuhvaćali muškarce, mlađe dobi (do 39 godina), sa završenom osnovnom ili zanatskom školom, čiji su roditelji imali niže ili zanatsko obrazovanje. Majke ovih radnika većinom su bile u statusu domaćica, poljoprivrednica ili radnica, a očevi u zanimanju radnika ili poljoprivrednika. Radnici su potjecali iz svih vrsta naselja, a njihov je broj blago opadao s urbaniziranošću naselja.

Sljedeća kategorija zanimanja – službenici – u prosjeku su najviše obuhvaćali mlađe žene (do 39 godina) sa završenom četverogodišnjom srednjom školom, čije su majke imale zanatsko ili četverogodišnje srednjoškolsko obrazovanje, a očevi 1984. u prosjeku zanatsko ili četverogodišnje srednjoškolsko obrazovanje, a 1989. četverogodišnje srednjoškolsko, više ili visoko obrazovanje. Očevi službenika u ovom su razdoblju većinom obavljali poslove KV ili VKV radnika, službenika, stručnjaka ili rukovoditelja, dok su majke bile u statusu radnica ili službenica. Pripadnici ove skupine zanimanja većinom su rođeni u gradovima/regionalnim centrima, a nastanjivali su najviše Zagreb i regionalne centre. Kategorija službeničkog

⁶² Podaci su dostupni samo za 1984.

zanimanja, kao prijelazna kategorija, ističe se rezom koji dijeli kategoriju radnika od stručnjaka i rukovoditelja, te iz koje se najlakše regrutiraju budući pripadnici dviju najviših kategorija zanimanja, no i u čijem se smjeru najlakše dešava uspon/pad iz/u skupine radničkih zanimanja.

Statusno dvije najviše kategorije zanimanja – stručnjaci i rukovoditelji – vrlo su slični po svim obilježjima uz najbitniju razliku da su stručnjake u socijalističkom razdoblju najviše sačinjavale žene u dobi od 30-49 godina, a rukovoditelje nešto stariji muškarci (40-59 godina). Ostala obilježja ovih skupina zanimanja tvorila su njihov profil na sljedeći način: ispitanici su vukli porijeklo iz urbanih centara i Zagreba (više stručnjaci nego rukovoditelji), te su najčešće živjeli u gradskim centrima i Zagrebu (stručnjaci češće od rukovoditelja). Ovi su ispitanici bili četverogodišnjeg srednjoškolskog, višeg (u većoj mjeri kod rukovoditelja) ili visokog (u većoj mjeri kod stručnjaka) obrazovanja. Njihovi su roditelji najčešće bili četverogodišnjeg srednjoškolskog, višeg ili visokog obrazovanja, a obavljali su poslove službenika, stručnjaka ili rukovoditelja. Time se ova skupina zanimanja u socijalističkom razdoblju može označiti kao jer možemo zaključiti da je, kada je o međugeneracijskoj mobilnosti riječ, najčešće dolazilo do izmjene roditelj-dijete unutar ovih kategorija, te dijelom kategorije službenika.

Podaci o zanimanjima ispitanika iz tranzicijskog razdoblja (tablica 63) omogućili su u jednom dijelu detaljniju podjelu ispitanika po zanimanjima jer su uvedene kategorije nezaposlenih, domaćica i umirovljenika, no istovremeno te su kategorije «zamutile» profesionalni profil ispitanika jer se uz njih vezuju mnoge pretpostavke koje ne mogu biti potvrđene temeljem samih podataka. Naime, nezaposleni mogu biti različitog statusa zanimanja, jednako kao i umirovljenici i dijelom domaćice za koje možemo pretpostaviti da su se jednako tako mogle upisati u kategoriju nezaposlenih te da dio njih ima određeno zanimanje. Također, zbog metodoloških je razloga bilo potrebno spojiti kategorije stručnjaka i rukovoditelja što je dodatno onemogućilo jasnije zaključke.

Prva zanimljivost koja upada u oči na temelju priložene tablice odnosi se na to da su u tranzicijskom razdoblju među nezaposlenima podjednako bila zastupljena oba spola te da je u toj skupini bilo najviše najmlađih ispitanika (do 29 godina), kao i da ih je najmanje bilo rođeno u ruralnim i manjim sredinama. Što se ostalih obilježja tiče – obrazovanja ispitanika i njihovih roditelja, te posljednjih radnih mjesta roditelja – među nezaposlenima su bile podjednako zastupljene skoro sve podkategorije ovih obilježja, osim nižeg obrazovanja majke i oca te statusa poljoprivrednika kao posljednjeg radnog mjesta majke i oca koji su bili manje zastupljeni.

Tablica 63: Trendovi u zanimanju ispitanika u tranzicijskom razdoblju

Obilježja ispitanika	Nezaposleni	Domaćice	Umirovljenici	Poljoprivrednici	Radnici	Adm. rad.nici (službenici)	Stručnjaci/ rukovoditelji
Spol	Podjednako	Žene	Podjednako	Muškarci	Muškarci	Žene	Muškarci
Dob	18-29	60 i više	60 i više	60 i više, 50-59	18-49	30-49	30-49
Obrazovanje ispitanika	Trogodišnja SŠ, Četverogodišnja SŠ, OŠ i manje	OŠ i manje	OŠ i manje	OŠ i manje	Trogodišnja SŠ	Četverogodišnja SŠ	VŠS i više, VŠS
Obrazovanje majke	VŠS i više, donekle SSS i ŠUP	OŠ i manje	OŠ i manje	OŠ i manje	ŠUP, nešto manje SSS i OS	SSS, SUP, VŠS i više	VŠS i više, SSS
Obrazovanje oca	VŠS i više, SSS	OŠ i manje	OŠ i manje	OŠ i manje	ŠUP, nešto manje SSS i OŠ	SSS (1996 – VŠS i više)	VŠS i više, SSS
Posljednje radno mjesto majke	Stručnjakinja, službenica, KV i VKV radnica	Domaćica, poljoprivrednica	Domaćica, poljoprivrednica	Poljoprivrednica	NKV-VKV radnica	Službenica	Stručnjakinja ili služb.
Posljednje radno mjesto oca	Stručnjak, službenik, KV i VKV radnik, obrtnik	Poljoprivrednik, NKV i PKV radnik	Poljoprivrednik	Poljoprivrednik	NKV-VKV radnik	Stručnjak, službenik, KV radnik	Stručnjak, službenik KV i VKV radnik, obrtnik
Mjesto rođenja	Zagreb i regionalni centri	Selo	Selo	Selo i lokalni centri	Podjednako	Lokalni i regionalni centri te Zagreb	Zagreb i regionalni centri
Mjesto stanovanja	Podjednako	Podjednako	Podjednako	Selo i lokalni centri	Podjednako	Podjednako	Zagreb i regionalni centri

Obilježja domaćica potvrdila su početnu postavku da je vjerojatno riječ o osobama koje su «odabrale» status domaćica jer bi inače bile u skupini nezaposlenih. Naime, u ovu je skupinu ispitanika ušlo najviše žena, starije životne dobi s nižim obrazovanjem, čiji su roditelji također nižeg obrazovanja, te čije su majke u najvećem dijelu bile u položaju domaćica ili individualnih poljoprivrednica, a očevi u položaju NKV ili PKV radnika te poljoprivrednika. Zatvorenost ove skupine ogledava se i u tome da su njene pripadnice u najvećem broju rođene na selu, no rezidencijalno su pripadale u sve vrste naselja (s iznimkom Zagreba u kojem se 2004. desio pad broja osoba deklariranih kao domaćice).

Umirovljenici i individualni poljoprivrednici u novijem su razdoblju bili profila vrlo sličnog onome domaćica osim u dijelu da su ovu skupinu podjednako činili i žene i muškarci te da su njihovi roditelji bili nižeg profesionalnog statusa od onoga roditelja domaćica. Opravdano je reći da su ovakva obilježja te skupine ispitanika očekivana obzirom na njihovu životnu dob i kontekst vremena u kojem su proveli veći dio života, a u kojem su stanovnici Hrvatske većinom obitali u ruralnim krajevima, dok je njihovo obrazovanje najčešće bilo do razine završene osnovne škole.

U ovoj je podjeli zanimanja kategorija radnika prva među onima koji su se zaista nalazili na tržištu rada (uz limitirajući broj nezaposlenih), a među njima je najviše bilo mlađih do srednovječnih muškaraca (18-49), sa završenom zanatskom školom, čiji su roditelji imali

niže ili trogodišnje srednjoškolsko obrazovanje te su obavljali zanimanja NKV-VKV radnika. Ovi su radnici u podjednakom omjeru potjecali iz svih vrsta naselja, uz rast broja onih koji su rođeni u regionalnim centrima i u Zagrebu 2004., te su rezidencijalno bili podjednako raspršeni u svim vrstama naselja.

Jednako kao i u socijalističkom razdoblju, službenici su u tranzicijskom razdoblju činili prijelaznu kategoriju u koju su se najlakše regrutirale osobe čiji su roditelji bili radničkog zanimanja, te čija je silazna mobilnost u smjeru radničkog zanimanja bila zamjetnija nego kod stručnjaka i rukovoditelja. Ova je skupina ispitanika istovremeno činila «rezervoar» za buduće stručnjake i rukovoditelje. Njihova su obilježja sažeta na sljedeći način: u prosjeku je među službenicima najviše bilo žena, u dobi 30-49 godina, s četverogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem, čiji su očevi 1996. imali četverogodišnje srednjoškolsko, a 2004. uz četverogodišnje, i više ili visoko obrazovanje, dok su im majke u prosjeku najčešće bile četverogodišnjeg srednjoškolskog te nešto manje zanatskog, višeg i visokog obrazovanja.

Posljednja kategorija zanimanja – stručnjaci i rukovoditelji – činili su «ekskluzivnu kategoriju». Naime, njihovi su pripadnici u prosjeku najčešće bili muškarci (iako je primjetno smanjivanje spolnih razlika od 1996.-2004.), u dobi od 30-49 godina, s višim ili visokim obrazovanjem, čiji su roditelji najčešće bili višeg ili visokog te nešto rjeđe četverogodišnjeg srednjoškolskog obrazovanja. Njihove su majke po zanimanju najčešće bile stručnjakinje i službenice, a očevi stručnjaci, službenici, KV i VKV radnici te obrtnici. Opreka ruralno-urbano ovdje je najviše došla do izražaja jer su ispitanici u zanimanju stručnjaka i rukovoditelja pretežno rođeni i živjeli u regionalnim centrima i Zagrebu.

Zaključno možemo reći da se pokazalo da se niže obrazovana populacija roditelja, kao i populacija roditelja poljoprivrednika, u prosjeku znatno češće preslikava u istovjetno obrazovanje ili radni status djece. Time su se ovi obrazovni i profesionalni statusi pokazali vrlo zatvorenima, iako se i iz njih regrutiraju potomci čiji su odredišni statusi vrlo visoki. Zanatski obrazovani očevi, te radnici također su kategorije čija je prosječna vjerojatnost samoregrutacije vrlo visoka, iako su njihovi uzlazni kanali mobilnosti otvoreniji nego u slučaju niže obrazovanih i poljoprivrednika. Roditelji s četverogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem te zanimanjem službenika nisu pokazali vrlo izražene trendove: prilično su jednolično raspršeni u sve obrazovne i profesionalne razine svojih potomaka. Na kraju, obrazovni status više i visokoobrazovnih roditelja, kao i stručnjaka i rukovoditelja, najvećim se dijelom ogledava u istovjetnim položajima djece, što ide do osam desetina reproduciranih

statusa, dok kod svih ostalih kategorija obrazovanja i zanimanja između trećine i polovine djece imaju položaj istovjetan roditeljskom.

Jedan od temelja za zaključke o «otvorenosti» društva za promjene u stratifikacija temelji se na definiciji V. Antončić (1988: 108) o *cirkularnoj mobilnosti* kao *ukupna mobilnost* minus *strukturna mobilnost*, i definiciji D. Sekulića (1987: 79) koji cirkularnu mobilnost definira kao «količinu društvene mobilnosti, koju imamo u određenoj strukturi, kada strukturalnu mobilnost držimo 'konstantnom'», a na temelju koje možemo zaključiti o tome koliko bi ljudi bili mobilni i da nemamo strukturalnih promjena. Drugim riječima, riječ je o zaključku o tome u kojoj bi mjeri ljudi mijenjali svoje profesionalne položaje u slučaju nepromijenjene strukture zanimanja, odnosno koliko je sâmo društvo otvoreno. U Hrvatskoj je takav zaključak otežan jer je s prijelazom od socijalizma na demokratski i kapitalistički sustav, praćen Domovinskim ratom, došlo do dubokog restrukturiranja privrede i promjena u tipu zanimanja. No, moguće je donijeti zaključke temeljem klasifikacije Johnstona, Ganzeboom i Treiman (2005: 3-4) koji modele prijenosa utjecaja obrazovnog postignuća roditelja na djecu dijele na konvencionalni, udruženi, individualni, model dominacije i model rodni uloga. Naime, u ovom je istraživanju kao početni model korišten *individualni model* koji utjecaj obrazovnog postignuća i majke i oca na postignuće djece smatra bitnima te ih promatra odvojeno. Model je potvrđen dobivenim rezultatima, odnosno, potvrđeno je da ne samo obrazovanje oca, već i obrazovanje majke ima statistički značajan utjecaj na obrazovna postignuća djece, te posljedično i na njihovo profesionalno postignuće.

U Hrvatskoj se obrazovna i profesionalna samoregrutacija pokazala usko povezanom s mjestom rođenja i rezidencijalnim statusom, te rezultirajućim visokim asimetrijama u razvoju naselja različitih veličina. Konkretno, ispitanici seoskog porijekla imaju najmanju mogućnost postizanja visokog obrazovnog i profesionalnog statusa, tj. društvena mobilnost u vidu otvaranja kanala djeci niže obrazovanih roditelja, te onima koji su rođeni u seoskim i manjim sredinama još su uvijek suženi. Prema klasifikaciji prikazanoj u prvom poglavlju ovog rada ovakvi nalazi svrstavaju Hrvatsku među države slabe do umjerene mobilnosti jer iako postoji kretanje svih ishodišnim slojevima prema najvišim odredišnim slojevima – visokoobrazovanima, te stručnjacima i rukovoditeljima, ovi su odredišni slojevi još uvijek «rezervirani» za pripadnike početnog visokog socioekonomskog statusa. Navedeno je dodatno naglašeno rezultatom istraživanja IDIZ-a⁶³ po kojem među hrvatskim studentima danas ima tek 2% onih čiji su roditelji nižeg obrazovanja.

⁶³ Hrvatski studenti u europskom kontekstu: Društvena elita u nastajanju.

Gore navedeni rezultati poduprijeti su i nalazima analize varijance. Ukrštanjem stupnja obrazovanja roditelja i posljednjeg radnog mjesta roditelja s mjestom rođenja ispitanika za 1984. nisu dobiveni statistički značajni rezultati za obrazovna postignuća i zanimanja ispitanika iako su podaci ilustrativni jer pokazuju inklinaciju ka smanjenim obrazovnim i profesionalnim postignućima ispitanika ruralne provenijencije koji su potekli od roditelja nižeg ili zanatskog obrazovanja, te od roditelja koji su obavljali posao individualnog poljoprivrednika ili radnika. Nasuprot tomu, najbolje su obrazovne i profesionalne šanse imali ispitanici iz Zagreba koji su potekli od više ili visokoobrazovanih roditelja koji su obavljali poslove rukovoditelja, stručnjaka ili službenika. Za 1989. su dobiveni statistički značajni rezultati ukrštanja stupnja obrazovanja roditelja s mjestom rođenja ispitanika, pri čemu je trend ustanovljen 1984. ovdje i potvrđen – najbolje su obrazovne i profesionalne šanse imali ispitanici rođeni u Zagrebu ili u makroregionalnim središtima od strane više ili visokoobrazovanih roditelja, a najmanje oni rođeni na selu od strane niže obrazovanih roditelja ili onih s trogodišnjom strukovnom školom. U 1989. nije korištena varijabla posljednjeg radnog mjesta majke, a analiza varijance na posljednjem radnom mjestu oca i mjestu rođenja ispitanika nije donijela statistički značajne rezultate, no, jednako kao i 1984., pokazuje povećane obrazovne i profesionalne šanse ispitanika koji su potekli iz Zagreba ili makroregionalnih središta i od očeva koji su obavljali poslove rukovoditelja, stručnjaka ili službenika, nasuprot onima rođenima u ruralnim sredinama koji su potekli od očeva poljoprivrednika ili radnika.

Ishodi analize varijance obzirom na odnose obrazovanja roditelja, posljednjeg radnog mjesta roditelja i mjesta rođenja ispitanika s obrazovnim i profesionalnim postignućima ispitanika za 1996. i 2004. nisu donijeli statistički značajne rezultate, no i ovdje se, kao i u socijalističkom razdoblju, pokazalo da su ispitanici porijeklom iz Zagreba ili makroregionalnih središta s roditeljima koji su obavljali poslove rukovoditelja, stručnjaka ili službenika, u povoljnijem položaju od ispitanika rođenih na selu ili u manjim sredinama a čiji su roditelji obavljali posao poljoprivrednika ili radnika. Navedeni nas rezultati upućuju na zaključak da su u Hrvatskoj kanali za međugeneracijsku obrazovnu mobilnost otvoreni ali još uvijek u manjoj mjeri što hrvatskom sustavu društvene stratifikacije pridaje značajke umjereno mobilnog sustava.

Iako su zaključci M. Lazića (1987: 104) pisani prije više od dva desetljeća, još uvijek su ilustrativni za zaključke o prirodi stratifikacije u suvremenom hrvatskom društvu. Njegovi su zaključci da je «postojeća društvena struktura rezultat izrazito burnog procesa vertikalne pokretljivosti, prirodnog za post-revolucionarnu epohu koja je istovremeno i period bitne

strukturalne transformacije (iz agrarno/ruralnog u industrijsko/urbano društvo). Stabilizacija tih [...] procesa razotkriva imanentne obrasce pokretljivosti socijalističkog društva. Ono se ne može jednoznačno odrediti ni kao otvoreno, ni kao zatvoreno. *Samoobnavljanje* grupa predstavlja osnovni oblik reprodukcije, što ukazuje na klasnu prirodu društva». Vezano uz zaključak M. Lazića o međugeneracijskoj mobilnosti u socijalističkom razdoblju, za razdoblje tranzicije možemo dodati da zbog transformacija koje je Hrvatska prošla u razdoblju socijalizma (strukturalna transformacija iz agrarnog u industrijsko društvo) u suvremenom razdoblju više nije riječ o burnim procesima društvene stratifikacije, no samoobnavljanje i je dalje djelatan proces.

Osim preinačenog modela Blaua i Duncana (1967), individualnog modela Johnstona, Ganzebooma i Treimana (2005), te *političke teze* (Parkin, 1971) i *modernizacijske teze* (Treiman, 1970), za oslikavanje promjena u hrvatskom društvu u protekla dva desetljeća korisni su i elementi društvenih promjena koje je navela A. D'Addio (2007). Ona, naime, smatra da zbog kompleksnosti društvenih odnosa i načina prijenosa resursa u procesu međugeneracijske mobilnosti moramo imati na umu neke općenite postavke:

- makro-ekonomski kontekst je važan jer ekonomski rast potiče međugeneracijsku mobilnost zbog produktivnosti rada kao osnovnog čimbenika u kretanju plaća (i *per capita* životnog standarda);
- prijenos višestrukih resursa – nije samo dohodak ili obrazovanje ono što se prenosi između generacija, već to mogu biti i vjerovanja i stavovi roditelja;
- načini na koji se ovi resursi prenose te međupovezanost postignutih ishoda nije izravna. Primjerice, roditelji mogu prenositi svoje resurse kroz namjerne akcije ali i ne moraju. Međugeneracijski transferi mogu biti privatni, kao u slučaju troškova podizanja djece i potpore ostarjelim roditeljima; ili javni kao u slučaju obrazovanja, zdravlja i sličnih programa.

Elementi koje je D'Addio istaknula snažno utječu na oblikovanje hrvatskog društveno-političkog (što uključuje i obrazovni sustav) i ekonomskog sustava, no iako je došlo do promjena promatranih sustava s prijelazom iz socijalizma u demokratski sustav i kapitalizam, promjene još uvijek nisu toliko snažne da bi urodile zaokretom u obrazovnoj i profesionalnoj slici Hrvatske na način koji bi urodio smještanjem Hrvatske u red razvijenih zemalja. Prvo razdoblje obuhvaćeno ovim istraživanjem obuhvaća krizu socijalizma i pratećeg ekonomskog sustava, s početkom prijelaza prema tržišnoj ekonomiji i višestranačkom političkom sustavu. To je razdoblje označilo i kraj obrazovnog sustava uvedenog 60-ih godina prošlog stoljeća putem ukidanja gimnazija («Šuvarova reforma»). Po *modernizacijskoj tezi* statusno

pripisivanje je slabije a postignuće jače što je društvo ekonomski razvijenije (Treiman 1970). Učinak obiteljskog porijekla na obrazovno postignuće i zanimanje manje je što je ekonomija tehnološki naprednija, jer selekcija u obrazovanju i na tržištu rada više ne smije biti neučinkovita. To znači da u okviru obrazovnog sustava moraju uspjeti najsposobniji, a na tržištu rada moraju biti izabrani najproduktivniji zaposlenici, te obrazovanje postaje najznačajniji indikator putem kojeg poslodavci ocjenjuju produktivnost.

No, po *političkoj tezi* (Parkin, 1971) javne politike i širi društveni uvjeti ključni su za oblikovanje sustava stratifikacije. Elementi za potvrdu obje teze u socijalističkoj se Hrvatskoj mogu pronaći u sljedećim zaključcima M. Lazića (1987: 165-166), koji kaže da: «školska sprema (univerzitetskog nivoa) postaje za direktore neophodan uslov. Članstvo u partiji je vrlo važna, ako ne i nužna pretpostavka. [...] Za uspon među političke rukovodioce ima članstvo u partiji odlučujuću važnost, a sve izrazitiji značaj dobija također formalno školsko (visoko) obrazovanje. Po svim navedenim karakteristikama postoji oštar, i sve dublji, rez između radništva i klase kolektivnih vlasnika. Mogućnost direktnog skoka iz radništva, na položaje vladajuće klase, postaje marginalna – sužena pri tome samo na sloj političkih rukovodilaca – i visoko selekcionisana: prvo članstvom u partiji, a zatim, još oštrije, neprofesionalnim komitetskim aktivnostima». U tranzicijskoj Hrvatskoj zbog metodoloških razloga slični zaključci o elementima *političke teze* nisu mogući, no možemo se referirati na pojedine izvještaje o klijentelizmu, nepotizmu i korupciji te usponu «politički podobnih» na privilegirane položaje. Potvrda te teze u tranzicijskom razdoblju zahtijeva nova istraživanja u kojima će u analizu obrazaca socijalne mobilnosti biti uključena i obilježja stranačke pripadnosti.

Zbog promjena u karakteru političkog poretka, tj. prijelaza iz socijalizma u kapitalizam očekujemo promjenu u kojoj će statusno postignuće imati veću snagu od pripisivanja, što znači da će *modernizacijska teza* moći biti snažnije potvrđena. Pritom treba imati na umu da su u Hrvatskoj ipak na djelu procesi koji usporavaju razvoj demokracije i učinkovito funkcioniranje tržišne privrede zbog čega statusno pripisivanje još uvijek igra relativno značajnu ulogu. Finalno, u razmatranju hoće li prevladati modernizacijska ili politička teza, moramo reći da u slučaju Hrvatske ne postoji suprotstavljenost te dvije teorije jer su političke promjene dovele do restrukturiranja industrije i ekonomskog razvoja. Stoga je u slučaju Hrvatske potrebno kombiniranje ovih dvaju pristupa. Kao potporu našim nalazima treba navesti i komparativna istraživanja Szélenyia i Treimana (1993) u šest post-socijalističkih zemalja, te ona Luijkxa i suradnika (2002) u Mađarskoj, koja su pokazala da postoje značajne razlike u socijalnoj mobilnosti u Bugarskoj, Češkoj, Mađarskoj, Poljskoj,

bivšem Sovjetskom Savezu i Slovačkoj, pri čemu su u svim tim slučajevima i modernizacijska i politička teza poslužile kao mehanizmi objašnjenja procesa društvene stratifikacije.

U Hrvatskoj se sa sveobuhvatnim reformama sustava osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja krenulo sredinom 2000-ih ali bez prethodne analize troškova i koristi, te simulacije modela i pretpostavki za uspješno ostvarenje reformi. Stoga, sveukupno gledajući, u sadašnjoj se situaciji ne nazire točka u kojoj će doći do kvalitativne promjene u utjecaju obrazovnog sustava na pospješivanje međugeneracijske mobilnosti. Iannelli (2002) navodi da je međugeneracijska socijalna mobilnost u bivšim socijalističkim zemljama – (s izuzetkom Slovenije) – razmjerno niska, pa je tako i Hrvatsko društvo karakterizirano samo umjerenom mobilnošću. Za očekivati je da će se takav trend nastaviti jer kao što iznose Burušić, Babarović i Marković (2010: 716): «s porastom razine obrazovanja bilo kojeg od roditelja, u svim ispitivanim područjima razredne nastave raste obrazovno postignuće učenika. Dakle, postoji jasan trend u porastu prosječnih postignuća učenika u funkciji obrazovne razine obaju roditelja. Štoviše, u ispitivanim predmetima razredne nastave ne postoji ni jedan slučaj gdje bi neka skupina učenika čiji roditelji imaju niže obrazovanje postizala prosječno nešto viši prosječni rezultat od skupine učenika čiji roditelji imaju neposredno višu razinu naobrazbe». Dodatan razlog nepovjerenja u skorije promjene obrazovne strukture i međugeneracijske obrazovne i profesionalne mobilnosti leži u nalazima o nepovezanosti obrazovnog sustava i tržišta rada, te još uvijek vrlo visokim upisnim kvotama srednjih škola i fakultetskih smjerova za koje ne postoji razvijeno tržište rada. Nalazi ovog rada, uz druge recentne radove s područja društvenih znanosti nalažu potrebu za dubljim strukturnim promjenama u cilju povećanja dostupnosti i kvalitete obrazovanja svim skupinama u društvu, bez obzira na socioekonomsku i rezidencijalnu pripadnost, kao i na potrebu strukturnih promjena u obrazovnom sustavu i radu na djelatnoj povezanosti obrazovnog sustava i tržišta rada.

9. PRILOZI

9.1. Rekodiranja varijabli korištenih iz upitnika 1984.⁶⁴

ORIGINALNI KODOVI VARIJABLI	REKODIRANJE	IZLAZNE KATEGORIJE
2. (8) Spol 1 – M 2 – Ž		
3. (9) Dob	55-69=1529 45-54=3039 35-44=4049 25-34=5059 6-24=60	15-29 30-39 40-49 50-59 60 i više
30_1 (165) Mjesto rođenja 1 – Gradsko – G 2 – Mješovito – M 3 – Seosko – S		
30_3 (171) Mjesto stanovanja 1 – Gradsko – G 2 – Mješovito – M 3 – Seosko – S		
5. (11) Obrazovanje ispitanika 10 – Bez škole 21-28 – Osnovna 31-34 – Zanatska ili ŠUP 41-44 – Srednja tehnička 51-54 – Gimnazija ili srednja umjetnička 61-62 – Viša škola 71-75 – Fakultet 80 – Magistri i specijalisti 90 – Doktori znanosti 100 – Ostalo	10=1 21-28=1 31-34=2 41-44=3 51-54=3 61-62=4 71-75=5 80=5 90=5	Bez škole ili OŠ Trogodišnja SŠ Četverogodišnja SŠ VŠS Fakultet ili više
19. – 10 (100) Obrazovanje oca 19. – 11 (106) Obrazovanje majke 10 – Bez škole 21-28 – Osnovna 31-34 – Zanatska ili ŠUP 41-44 – Srednja tehnička 51-54 – Gimnazija ili srednja umjetnička 61-62 – Viša škola 71-75 – Fakultet 80 – Magistri i specijalisti 90 – Doktori znanosti 100 – Ostalo	10=1 21-28=2 31-34=3 41-44=4 51-54=4 61-62=5 71-75=5 80=5 90=5	Bez škole OŠ Srednja škola radničkog usmjerenja Četverogodišnja SŠ VŠS ili više
4. (10) Zanimanje ispitanika 1. Individualni poljoprivrednici 2. Poljoprivredni radnici, ribari i šumski radnici 3. Rudari i građevinski radnici 4. Građevinski radnici 5. Transportni radnici 6. Radnici u trgovini 7. Radnici u uslugu 8. Osoblje zaštite 9. Administrativni i srodni radnici 10. Rukovodeće osoblje 11. Stručnjaci 12. Umjetnici 13. Ostala zanimanja 14. Radnici bez (stalnog) zanimanja 15. Osobe s osobnim prihodima 16. Domaćice ⁶⁵ 17. Nezaposleni 18. Ostale uzdržavane osobe	3-8=2 14=2 12=11 13=sysemis 18=sysemis	Individualni poljoprivrednici Radnici Administrativni osoblje Stručnjaci Rukovodeće osoblje

⁶⁴ Za 1984. prva brojka označava broj pitanja u upitniku, dok druga (u zagradi) stoji za mjestu pitanja u bazi podataka. Za ostale godine broj pitanja odgovara poziciji pitanja u bazi podataka.

ORIGINALNI KODOVI VARIJABLI	REKODIRANJE	IZLAZNE KATEGORIJE
46_1 (310) Posljednje radno mjesto oca 46_2 (312) Posljednje radno mjesto majke 01 – NKV ili PKV radnik 02 – Službenik s nižom stručnom spremom (potpuna ili nepotpuna OŠ ili nezavršena SS u vrijeme dok je bio na prvom radnom mjestu) 03 – KV radnik 04 – VKV radnik 05 – Brigadir, predradnik 06 – Službenik (SS) 07 – Tehničar (uključujući i med. sestre sa SS) 08 – Poslovođa 09 – Stručnjak – (viša i visoka škola, bez rukovodećih funkcija) 10 – Niži privredni i neprivredni rukovodilac (šefovi, referenti odjela) 11 – Privredni i neprivredni rukovodilac (direktor) 12 – Politički rukovodilac 13 – Samostalni obrtnik 14 – I. poljoprivrednik 15 – Ostalo 16 – Domaćica	6=2 4-5=3 7-8=3 10-12=9 15=sysmis	Majka Domaćica Individualna poljoprivrednica Radnica Službenica Stručnjakinja ili rukovoditeljica Otac Individualni poljoprivrednik NKV ili PKV radnik KV ili VKV radnik Obrtnik Službenik Stručnjak ili rukovoditelj

9.2. Rekodiranja varijabli korištenih iz upitnika 1989.

ORIGINALNI KODOVI VARIJABLI	REKODIRANJE	IZLAZNE KATEGORIJE
3. Spol 1 – M 2 – Ž		
4. Dob	60-73=1629 50-59=3039 40-49=4049 30-39=5059 1-29=60	16-29 30-39 40-49 50-59 60 i više
124. Naselje rođenja 1 – Selo 2 – Seoski lokalni centar 3 – Općinski centar 4 – Regionalni centar 5 – Makroregionalni centar 6 – Republički/pokrajinski centar – Zagreb	3=2 5=4	Selo Lokalni ili širi lokalni centar Regionalni ili makroregionalni centar Zagreb
126. Naselje stanovanja 1 – Selo 2 – Seoski lokalni centar 3 – Općinski centar 4 – Regionalni centar 5 – Makroregionalni centar 6 – Republički/pokrajinski centar – Zagreb	3=2 5=4	Selo Lokalni ili širi lokalni centar Regionalni ili makroregionalni centar Zagreb

⁶⁵ Iako je u pitanju o zanimanju ispitanika postojala varijabla «domaćice», originalne kartice unosa više ne postoje a organizator i unositelj podataka je u međuvremenu preminuo, te se ne može rekonstruirati na koji način je ova podskupina ispitanika rekodirana.

ORIGINALNI KODOVI VARIJABLI	REKODIRANJE	IZLAZNE KATEGORIJE
7. Obrazovanje ispitanika 01 – Bez škole 02 – OŠ 03 – Srednja škola radničkog usmjerenja (ŠUP, proizvodna usmjerenja i sl.) 04 – SSS tehničkog i sl. usmjerenja (tehnička, ekonomska, medicinska i sl.) 05 – SSS općeg usmjerenja (gimnazija, kulturna, matematička, informatička, umjetnička i sl. usmjerenja) 06 – VŠS tehničkog smjera 07 – VŠS netehničkog smjera 08 – Fakulteti prirodnih znanosti 09 – Tehnički fakulteti 10 – Medicinski, stomatološki, farmaceutski, veterinarski fakultet 11 – Ekonomski fakultet 12 – Pravni fakultet 13 – Ostali fakulteti društvenih znanosti i akademije 14 – Ostalo	2=1 5=4 7=6 9-13=8 14=sysmis	Bez škole ili OŠ Trogodišnja SŠ Četverogodišnja SŠ VŠS Fakultet ili više
23. Obrazovanje oca 25. Obrazovanje majke 01 – Bez škole 02 – OŠ 03 – Srednja škola radničkog usmjerenja (ŠUP, proizvodna usmjerenja i sl.) 04 – SSS tehničkog i sl. usmjerenja (tehnička, ekonomska, medicinska i sl.) 05 – SSS općeg usmjerenja (gimnazija, kulturna, matematička, informatička, umjetnička i sl. usmjerenja) 06 – VŠS tehničkog smjera 07 – VŠS netehničkog smjera 08 – Fakulteti prirodnih znanosti 09 – Tehnički fakulteti 10 – Medicinski, stomatološki, farmaceutski, veterinarski fakultet 11 – Ekonomski fakultet 12 – Pravni fakultet 13 – Ostali fakulteti društvenih znanosti i akademije 14 – Ostalo	5=4 7=6 9-13=8 14=sysmis	Bez škole ili OŠ Trogodišnja SŠ Četverogodišnja SŠ VŠS Fakultet ili više
5. Zanimanje ispitanika 01 – Individualni poljoprivrednici 02 – Poljoprivredni radnici, ribari i šumarski radnici 03 – Rudari i industrijski radnici 04 – Građevinski radnici 05 – Transportni radnici 06 – Radnici u trgovini 07 – Radnici u uslugama 08 – Osoblje zaštite 09 – Administrativni i srodni radnici 10 – Rukovodeće osoblje 11 – Stručnjaci 12 – Umjetnici 13 – Ostala zanimanja 14 – Radnici (bez) stalnog zaposlenja 15 – Osobe s osobnim prihodima 16 – Domaćice ⁶⁶ 17 – Nezaposleni ⁶⁷ 18 – Ostale uzdržavane osobe ⁶⁸	2-8=2 12=11 14=2 13=sysmis	Individualni poljoprivrednici Radnici Osobe s osobnim primanjima Administrativno osoblje Stručnjaci Rukovodeće osoblje

⁶⁶ Iako je u pitanju o zanimanju ispitanika postojala varijabla «domaćice», originalne kartice unosa više ne postoje a organizator i unositelj podataka je u međuvremenu preminuo, te se ne može rekonstruirati na koji način je ova podskupina ispitanika rekodirana.

⁶⁷ Za «nezaposlene» vrijedi jednako obrazloženje kao i za «domaćice».

⁶⁸ Za «ostale uzdržavane osobe» vrijedi jednako obrazloženje kao i za «domaćice» i «nezaposlene».

ORIGINALNI KODOVI VARIJABLI	REKODIRANJE	IZLAZNE KATEGORIJE
21. Posljednje radno mjesto oca 01 – Učenik u školi radničkog usmjerenja ⁶⁹ 02 – Učenik u školi tehničkog usmjerenja 03 – Učenik u školi općeg usmjerenja 04 – Student više škole/fakulteta 05 – Domaćica 06 – Traži posao/nezaposlen ⁷⁰ 07 – I. poljoprivrednik 08 – NKV radnik 09 – PKV radnik 10 – Službenik s NSS 11 – KV radnik 12 – VKV radnik 13 – Službenik/administrator s SSS 14 – Tehničar 15 – Poslovođa 16 – Obrtnik/privatni poduzetnik 17 – Slobodna profesija 18 – Stručnjak u privredi – na poslovima proizvodnje, transporta, razvoja, planiranja i sl. 19 – Stručnjak u društvenim djelatnostima 20 – Stručnjak u privredi/vanprivredi na administrativnim i srodnim poslovima (uključujući DZP, sudstvo, financije, DPO...) 21 – Osoblje zaštite 22 – Niži privredni/ vanprivredni rukovodilac (šef...) 23 – Direktor 24 – Politički funkcioner 25 – Ostalo 26 – Ne zna	5=sysmis 9=8 12=11 13=10 14-15=11 17+19-20+22-24=18 21=8 25-26=sysmis	Individualni poljoprivrednik NKV ili PKV radnik KV ili VKV radnik Obrtnik Službenik Stručnjak ili rukovoditelj

9.3. Rekodiranja varijabli korištenih iz upitnika 1996.

ORIGINALNI KODOVI VARIJABLI	REKODIRANJE	IZLAZNE KATEGORIJE
4. Spol 1 – M 2 – Ž		
5. Dob	78-67=1829 66-57=3039 56-47=4049 46-37=5055 36-1=60 i više	18-29 30-39 40-49 50-59 60 i više
109. Naselje rođenja 1 – Selo 2 – Lokalni centar 3 – Širi lokalni centar 4 – Regionalni centar 5 – Makroregionalni centar 6 – Zagreb	3=2 5=4	Selo Lokalni ili širi lokalni centar Regionalni ili makroregionalni centar Zagreb
111. Naselje stanovanja 1 – Selo 2 – Lokalni centar 3 – Širi lokalni centar 4 – Regionalni centar 5 – Makroregionalni centar 6 – Zagreb	3=2 5=4	Selo Lokalni ili širi lokalni centar Regionalni ili makroregionalni centar Zagreb

⁶⁹ Obilježje «učenik» ne pojavljuje se u postojećoj bazi podataka.

⁷⁰ Obilježje «nezaposleni» ne postoji u postojećoj bazi podataka za očeve 1989.

ORIGINALNI KODOVI VARIJABLI	REKODIRANJE	IZLAZNE KATEGORIJE
9. Obrazovanje ispitanika 01 – Bez škole 02 – OŠ 03 – Srednja škola radničkog usmjerenja (ŠUP, proizvodna usmjerenja i sl.) 04 – SSS tehničkog i sl. usmjerenja (tehnička, ekonomska, medicinska i sl.) 05 – SSS općeg usmjerenja (gimnazija, kulturna, matematička, informatička, umjetnička i sl. usmjerenja) 06 – VŠS tehničkog smjera 07 – VŠS škola netehničkog smjera 08 – Fakulteti prirodnih znanosti 09 – Tehnički fakulteti 10 – Medicinski, stomatološki, farmaceutski, veterinarski fakultet 11 – Ekonomski fakultet 12 – Pravni fakultet 13 – Ostali fakulteti društvenih znanosti i akademije 14 – Ostalo	2=1 5=4 7=6 9-13=8 14=sysmis	Bez škole ili OŠ Trogodišnja SŠ Četverogodišnja SŠ VŠS Fakultet ili više
15. Obrazovanje oca 18. Obrazovanje majke 0 – Otac nepoznat 1 – Bez škole 2 – Nezavršena OŠ 3 – OŠ 4 – ŠUP/zanatska 5 – Srednja škola općeg usmjerenja 6 – Viša škola 7 – Fakultet, akademija, visoka škola 8 – Specijalizacija 9 – Magisterij, doktorat znanosti 10 – Ostalo	2=1 5=4 7-9=6 14=sysmis	Bez škole ili OŠ Trogodišnja SŠ Četverogodišnja SŠ VŠS Fakultet ili više
7. Zanimanje ispitanika 01 – Individualni poljoprivrednici 02 – Poljoprivredni radnici, ribari i šumarski radnici 03 – Rudari i industrijski radnici 04 – Građevinski radnici 05 – Transportni radnici 06 – Radnici u trgovini 07 – Radnici u uslugama 08 – Osoblje zaštite 09 – Administrativni i srodni radnici 10 – Stručnjaci 11 – Umjetnici 12 – Rukovodeće osoblje 13 – Ostala zanimanja 14 – Nezaposleni 15 – Umirovljenici 16 – Domaćice	3-8=2 11-12=10 13=sysmis	Nezaposleni Umirovljenici Domaćice Individualni poljoprivrednici Radnici Administrativni radnici Stručnjaci ili rukovoditelji

ORIGINALNI KODOVI VARIJABLI	REKODIRANJE	IZLAZNE KATEGORIJE
13. Posljednje radno mjesto oca 19. Posljednje radno mjesto majke 01 – Učenik zanatske, industrijske škole ⁷¹ 02 – Učenik tehničke škole 03 – Učenik gimnazije 04 – Student više škole/fakulteta 05 – Domaćica 06 – Traži posao/nezaposlen ⁷² 07 – I. poljoprivrednik 08 – NKV radnik 09 – PKV radnik 10 – Službenik s NSS 11 – KV radnik 12 – VKV radnik 13 – Službenik/administrator s SSS 14 – Tehničar 15 – Poslovođa 16 – Obrtnik/privatni poduzetnik 17 – Slobodna profesija 18 – Stručnjak u privredi – na poslovima proizvodnje, transporta, razvoja, planiranja i sl. 19 – Stručnjak u društvenim djelatnostima (školstvo, zdravstvo, znanost, kultura...) – unutar osnovne djelatnosti (nastavnik, farmaceut, istraživač, umjetnik) 20 – Stručnjak u privredi/vanprivredi na administrativnim i srodnim (pravnim, financijskim i sl.) poslovima (uključujući DZP, sudstvo, financije, DPO...) 21 – Osoblje zaštite (HV, MUP, vatrogasci, zaštitari i sl.) 22 – Niži privredni/ vanprivredni rukovodilac (šef...) 23 – Direktor 24 – Politički funkcioner 25 – Ostalo 26 – Ne zna	9=8 13=10 12=11 14-15=11 17+19-20+ 22-24=18 21=11 25-26=sysmis	Majka Domaćica Individualna poljoprivrednica NKV ili PKV radnica KV ili VKV radnica Obrtnica Službenica Stručnjakinja ili rukovoditeljica Otac Individualni poljoprivrednik NKV ili PKV radnik KV ili VKV radnik Obrtnik Službenik Stručnjak ili rukovoditelj

9.4. Rekodiranja varijabli korištenih iz upitnika 2004.

ORIGINALNI KODOVI VARIJABLI	REKODIRANJE	IZLAZNE KATEGORIJE
3. Spol 1 – M 2 – Ž		
4. Dob	12-44=60 i više 45-54=50-59 55-64=40-49 65-74=30-39 75-86=18-29	18-29 30-39 40-49 50-59 60 i više
120. Naselje rođenja 1 – Selo 2 – Lokalni centar 3 – Širi lokalni centar 4 – Regionalni centar 5 – Makroregionalni centar 6 – Zagreb	3=2 5=4	Selo Lokalni ili širi lokalni centar Regionalni ili makroregionalni centar Zagreb
121. Naselje stanovanja 1 – Selo 2 – Lokalni centar 3 – Širi lokalni centar 4 – Regionalni centar 5 – Makroregionalni centar 6 – Zagreb	3=2 5=4	Selo Lokalni ili širi lokalni centar Regionalni ili makroregionalni centar Zagreb

⁷¹ Obilježje «učenik» i «student» ne pojavljuju se u postojećoj bazi podataka.

⁷² Obilježje «nezaposleni» ne postoji u postojećoj bazi podataka roditelja za 1996.

ORIGINALNI KODOVI VARIJABLI	REKODIRANJE	IZLAZNE KATEGORIJE
7. Obrazovanje ispitanika 1 – Bez škole 2 – Nezavršena osmogodišnja škola 3 – Osmogodišnja škola 4 – ŠUP, zanatska, industrijska škola, škola proizvodnog usmjerenja 5 – Srednja tehnička škola (tehnička, ekonomska, medicinska itd.) 6 – Gimnazija, kulturna, matematička, jezična, informatička, umjetnička škola i sl. 7 – VŠS tehničkog smjera 8 – VŠS ne-tehničkog smjera 9 – Fakultet prirodnih znanosti 10 – Tehnički fakultet 11 – Medicinski, stomatološki, farmaceutski, veterinarski fakultet 12 – Ekonomski fakultet 13 – Pravni fakultet 14 – Ostali fakulteti društvenih znanosti 15 – Umjetnička akademija 16 – Specijalizacija 17 – Magisterij, doktorat 18 – Ostalo	2-3=1 6=5 8=7 10-17=9 18=sysmis	Bez škole ili OŠ Trogodišnja SŠ Četverogodišnja SŠ VŠS Fakultet ili više
13. Obrazovanje oca 18. Obrazovanje majke 0 – Otac nepoznat 1 – Bez škole 2 – Nezavršena OŠ 3 – OŠ 4 – ŠUP/zanatska 5 – Srednja škola općeg usmjerenja 6 – Viša škola 7 – Fakultet, akademija, visoka škola 8 – Specijalizacija 9 – Magisterij, doktorat znanosti 10 – Ostalo	2=1 5=4 7-9=6 10=sysmis	Bez škole ili OŠ Trogodišnja SŠ Četverogodišnja SŠ VŠS Fakultet ili više
6. Zanimanje ispitanika 01 – Individualni poljoprivrednici 02 – Poljoprivredni radnici, ribari i šumarski radnici 03 – Rudari i industrijski radnici 04 – Građevinski radnici 05 – Transportni radnici 06 – Radnici u trgovini 07 – Radnici u uslugama 08 – Osoblje zaštite 09 – Administrativni i srodni radnici 10 – Stručnjaci 11 – Umjetnici 12 – Rukovodeće osoblje 13 – Ostala zanimanja 14 – Nezaposleni 15 – Umirovljenici 16 – Domaćice	3-8=2 11-12=10 13=sysmis	Nezaposleni Umirovljenici Domaćice Individualni poljoprivrednici Radnici Administrativni radnici Stručnjaci ili rukovoditelji

ORIGINALNI KODOVI VARIJABLI	REKODIRANJE	IZLAZNE KATEGORIJE
11. Sadašnje, odnosno posljednje radno mjesto oca 17. Sadašnje, odnosno posljednje radno mjesto majke 0 – Otac nepoznat 05 – Domaćica 06 – Traži posao/nezaposlen ⁷³ 7 – I. poljoprivrednik 8 – NKV radnik 9 – PKV radnik 10 – KV radnik 11 – VKV radnik 12 – Službenik s NSS-om 13 – Službenik – administrator s SSS-om 14 – Tehničar 15 – Poslovođa 16 – Samostalno obavlja posao (obrtnik, trgovac, ugostitelj, taksist i sl.) 17 – Slobodna profesija (umjetnik, novinar i sl.) 18 – Stručnjak u privredi na poslovima proizvodnje, transporta, planiranja i sl. 19 – Stručnjak u društvenim djelatnostima / školstvo, zdravstvo, kultura, znanost (nastavnik, liječnik, istraživač, novinar i sl.) 20 – Stručnjak u privredi/neprivredi na administrativnim i srodnim (pravnim, financijskim i sl.) poslovima (uključujući sudstvo, upravu, financije) 21 – Osoblje zaštite (HV, MUP, vatrogasci, zaštitari i sl.) 22 – Niži privredni i neprivredni rukovoditelj (šef i sl.) 23 – Direktor/ravnatelj 24 – Politički dužnosnik 25 – Ostalo 26 – Ne zna	9=8 11=10 14-15=10 13=12 17+19-20+22-24=18 21=10 25-26=sysmis	Majka Domaćica Individualna poljoprivrednica NKV ili PKV radnica KV ili VKV radnica Obrtnica Službenica Stručnjakinja ili rukovoditeljica Otac Individualni poljoprivrednik NKV ili PKV radnik KV ili VKV radnik Obrtnik Službenik Stručnjak ili rukovoditelj

⁷³ U bazi podataka roditelja za 2004. ne postoji obilježje «nezaposleni».

10. LITERATURA

1. Afrić, V. (1987): Koncept društvene strukture i strukturalna analiza u sociologiji. **Revija za sociologiju** 17(1-2): 49-62.
2. **Agenda for New Skills and Jobs** (2010): European Commission <http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=CELEX:52010DC0682:EN:NOT>
3. Althusser, L.; Balibar, E. (1975): **Kako čitati Kapital**. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine.
4. **Analitički bilten** (2009): 1/2009. Hrvatski zavod za zapošljavanje.
5. **Analitički bilten** (2009): 2/2009. Hrvatski zavod za zapošljavanje.
6. **Analitički bilten** (2009): 3/2009. Hrvatski zavod za zapošljavanje.
7. Andres, L.; Adamuti-Trache, M.; Yoon, E.-s; Pidgeon, M.; Thomsen, J., P. (2007): Educational Expectations, Parental Social Class, Gender, and Postsecondary Attainment: A 10-Year Perspective. **Youth & Society** 39(2): 135-163.
8. Antončić, V. (1988): Stratifikacijska analiza mobilnosti. **Družboslovne razprave** 6: 103-111.
9. Ashford, S., J.; Lee, C.; Bobko, P. (1989): Content, causes, and consequences of job insecurity: A theory-based measure and substantive test. **Academy of Management Journal** 32: 803-829.
10. Babić, Z.; Matković, T.; Šošić, V. (2006): Strukturne promjene visokog obrazovanja i ishodi na tržištu rada. **Privredna kretanja i ekonomska politika** 16(108): 29-65.
11. Beck, U. (2000): **The brave new world of work**. Cambridge: Polity Press.
12. Beck, U. (2002): **Risk Society: Towards s New Modernity**. London: Sage.
13. Bell, D. (1976): **The Cultural Contradictions of Capitalism**. New York: Basic Books.
14. Biblarz, T., J.; Raftery, A., E.; Bucur, A. (1997): Family Structure and Social Mobility **Social Forces** 75: 1319-1341.
15. Bills, D., S. (2003): Credentials, Signals, and Screens: Explaining the Relationship Between Schooling and Job Assignment. **Review of Educational Research** 73(4): 441-469.
16. Blau, P., M.; Duncan, O., D. (1967): **The American Occupational Structure**. New York: Wiley and Sons.
17. Blau, P. (1977): **Inequality and heterogeneity: a primitive theory of social structure**. New York: The Free Press; London: Collier Macmillan Publishers.

18. Blau, P., M. (1979): **Inequality and Heterogeneity**. New York: Free Press.
19. Bogdanović, M., I. (1987): Društvene nejednakosti i vertikalna društvena pokretljivost, u: Popović, M., V.; Bogdanović, M., I.; Vujović, S., Đ. (ur.): **Društvene nejednakosti i vertikalna društvena pokretljivost**. Beograd: Institut za sociološka istraživanja FF, 315-346.
20. Borjas, G., (1992): Ethnic Capital and Intergenerational Income Mobility. **Quarterly Journal of Economics** 107: 123-150.
21. Bornschier, V.; Trezzini, B. (1997): Social Stratification and Mobility in the World System: Different Approaches and Recent Research. **International Sociology** 12(4): 529-455.
22. Bottero, W. (2005): **Stratification: Social Division and Inequality**. London: Routledge.
23. Bottomore, T. (1967): **Elites and Society**. Harmondsworth: Penguin.
24. Boudon, R. (1968): **A quoi sert la notion de structure?: essai sur la signification de la notion de structure dans les sciences humaines**. Paris: Gallimard.
25. Boudon, R. (1974): **Education, Opportunity, and Social Inequality. Changing Prospects in Western Societies**. New York: Wiley.
26. Bourdieu, P. (1973): Cultural reproduction and social reproduction, in: Brown, R. (Ed.): **Knowledge, Education and Social Change**. London: Tavistock, 71-112.
27. Bourdieu, P.; Passeron, J.-C. (1979): **The Inheritors: French Students and their Relations to Culture**. Chicago: University of Chicago Press.
28. Bourdieu, P. (1984): **Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste**. London: Routledge & Kegan Paul.
29. Bourdieu, P. (1985): The social space and the genesis of the groups. **Theory and Society**, 85(14): 723-744.
30. Bourdieu, P. (1986): The forms of capital, in Richardson, John (Ed.): **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**. New York: Greenwood: 241-258.
31. Braverman, H. (1974): **Labour and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century**. New York and London: Monthly Review Press.
32. Breen, R. (1987): Sources of cross-national variations in mobility regimes: English, French and Swedish data reanalysed. **Sociology** 21: 75-90.

33. Breen, R.; Whelan, C., T. (1993): From ascription to achievement? Origins, education and entry to the labour force in the Republic of Ireland during the twentieth century. **Acta Sociologica** 36: 3-17.
34. Breen, R. (1994): Individual level models for mobility tables and other cross-classifications. **Sociological Methods and Research** 23: 175-192.
35. Breen, R.; Goldthorpe, J. (1997): Explaining Educational Differentials: towards a Formal Rational Action Theory. **Rationality and Society** 9: 275-305.
36. Breen, R.; Goldthorpe, J. (1999): Class inequality and meritocracy: a Critique of Saunders and an Alternative Analysis. **British Journal of Sociology** 50: 1-27.
37. Breen, R.; Goldthorpe, J. (2001): Class, Mobility and Merit: the Experience of Two British Birth Cohorts. **European Sociological Review** 17: 81-101.
38. Breen, R. – Ed. (2004): **Social Mobility in Europe**. New York: Oxford University Press.
39. Breen, R.; Luijkx, R. (2004): Social mobility in Europe 1970 and 2000, in: Breen, R. (Ed.): **Social mobility in Europe**. New York: Oxford University Press.
40. Breen, R.; Jonsson, J., O. (2005): Inequality of Opportunity in Comparative Perspective: Recent Research on Educational Attainment and Social Mobility. **Annu. Rev. Sociol.** 31: 223-243.
41. Brint, S. (1984): The New Class and Cumulative Trend Explanation of the Liberal Political Attitudes of Professionals. **American Journal of Sociology** 90: 30-71.
42. Brown, R. – Ed. (1973): **Knowledge, Education and Social Change**. London: Tavistock.
43. Bruce-Brigg, B. (1979): **The New Class?** New Brunswick: Transaction Books.
44. Burgess, R. (1986): **Key Variables in Social Investigation**. London: Routledge.
45. Burušić, J.; Babarović, T.; Marković, N. (2010): Koliko daleko padaju jabuke od stabla? Odnos obrazovnih postignuća djece i obrazovne razine njihovih roditelja. **Društvena istraživanja** 19(4-5): 709-730.
46. Clogg, C., C. (1990): **Sociological Methodology**. Oxford: Basil Blackwell.
47. Coleman, J., S. (1988): Social capital in the creation of human capital. **American Journal of Sociology** 94: 95-120.
48. Coleman, J., S. (1998): **Foundations of Social Theory**. Harvard University: Belknap Press.
49. Crompton, R. (1993): **Class and stratification: an introduction to current debates**. Cambridge: Polity Press, 51-231.

50. D'Addio, A., C. (2007): Intergenerational Transmission of Disadvantage: Mobility or Immobility Across Generations? A Review of the Evidence for OECD countries. **OECD Social, Employment and Migration. Working Papers**, No. 52.
51. Dahrendorf, R. (1959): **Class and Class Conflict in Industrial Society**. Routledge: London.
52. Dahrendorf, R. (1961): **Gesellschaft und Freiheit. Zur soziologische Analyse der Gegenwart**. München: Piper.
53. Davis, K.; Moore, W., E. (1945): **Some principles of stratification**. London: Collier-Macmillan.
54. de Graaf, P., M.; Ganzeboom, H., B., G. (1993): Family Background and Educational Attainment in the Netherlands for the 1891-1960 Birth Cohorts, in: Shavit, Y.; Blossfeld, H.-P. (Eds.): **Persistent Inequalities: a Comparative Study of Educational Attainment in Thirteen Countries**. Boulder: Westview Press, 75-95.
55. de Graaf, P., M.; Luijkx, R. (1993): Trends in status attainment in the Netherlands from ascription to achievement, in: Becker, H., A.; Hermkens, P., L., J. (Eds.): **Solidarity of generations: Demographic, economic and social change, and its consequences: Proceedings of the symposium held on April 7 and 8, 1993 at Utrecht University (pp. 437-466)**. Amsterdam: Thesis.
56. de Graaf, N., D.; de Graaf, P., M.; Kraaykamp, G. (2000): Parental Cultural Capital and Educational Attainment in the Netherlands: A refinement of the Cultural Capital Perspective. **Sociology of Education** 73: 92–111.
57. de Graaf, P., M.; Kalmijn, M. (2001): Trends in the Intergenerational Transmission of Cultural and Economic Status. **Acta Sociologica** 44(1): 51-66.
58. de Graaf, N., D.; de Graaf, P., M. (2002): Formal and Popular Dimensions of Cultural Capital: The Effects on Children's Educational Attainment. **Netherlands' Journal of Social Sciences** 38: 167-186.
59. DiPrete, T., A. (1990): Adding Covariates to Loglinear Models for the Study of Social Mobility. **American Sociological Review** 55: 757-773.
60. DiPrete, T., A.; Grusky, D., B. (1990): Structure and trend in the process of stratification for American men and women. **American Journal of Sociology** 96: 107–43.
61. DiPrete, T., A. (2002): A Life Course Risks, Mobility Regimes, and Mobility Consequences: A Comparison of Sweden, Germany, and the United States. **American Journal of Sociology** 108(2): 267-310.

62. Domanski, H. (1999): Major social transformations and social mobility: the case of transition to and from communism in Eastern Europe. **Social Science Information – Sur Les – Sciences Sociales** 38(3): 463-491.
63. Domanski, H. (2005): The Polish Transformation, Structural Changes and New Tensions. **European Journal of Social Theory** 8(4): 453–470.
64. Duncan, O., D. (1961): A Socio-economic Index for All Occupations, in: Reiss, A. J. (Ed.): **Occupation and Social Status**. New York: Free Press, 109-138.
65. Duncan, G., J.; Brooks-Gunn, J. (1997): **Consequences of growing up poor**. New York: Russell Sage Foundation.
66. Durkheim, E. (1972): **O podeli društvenog rada**. Beograd: Prosveta.
67. Dworkin, R. (1981): What is Equality? Part 1: Equality of Welfare. **Philosophy and Public Affairs** 10(3): 185-246.
68. Đurić, M. (1962): **Problemi sociološkog metoda**. Beograd: Savremena škola.
69. Eckland, B., K.; Alexander, K., L. (1980): The national longitudinal study of the high school senior class of 1972. **Research in Sociology of Education and Socialization** 1: 189-222.
70. Egidi, V.; Schizzerotto, A. (1996): Social Stratification and Mobility: Concepts, Indicators and Examples of Application. **Proceedings of the Siena Group Meeting**, Paris: INSEE.
71. Ehrenreich, B; Ehrenreich, J. (1979): The Professional-Managerial Class. **Radical America**. Part 1, 11 (March-April 1977): 7-31; Part 2, 11 (May-June 1977): 7-22 .
72. Eurobarometer (2010): **Entrepreneurship in the EU and beyond: A survey in the EU, EFTA countries, Croatia, Turkey, the US, Japan, South Korea and China**
<http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/eurobarometer/fl283.en.pdf>
73. Entwisle, D., R.; Alexander, K., L.; Olson, L., S. (1997): **Children, Schools and Inequality**. Boulder: Westview Press.
74. Erikson, R.; Goldthorpe, J.; Portocarero, L. (1979): Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies: England, France and Sweden. **British Journal of Sociology** 30-415-441.
75. Erikson, R., Goldthorpe, J. (1987): Commonality and variation in social fluidity in industrial nations. Part II. The model of core social fluidity applied. **European Sociological Review**, 3: 145-166.

76. Erikson, R., Goldthorpe, J. (1992): **The Constant Flux: Study of Class Mobility in Industrial Societies.** Oxford: Clarendon press.
77. Erikson, R.; Goldthorpe, J. (2002): Intergenerational Inequality: A Sociological Perspective. **Journal of Economic Perspectives** 16(3): 31-44.
78. Erikson, R.; Tedin, K., L. (1994): **American Public Opinion: Its Origins, Contents, and Impact.** Upper Saddle River: Prentice Hall.
79. Erikson, R. (1996): Explaining Change in Educational Inequality – Economic Security and School Reforms, in: Erikson, R.; Jonsson, J., O. (Eds.): **Can Education be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective.** Boulder: Westview, 1-63.
80. Erikson, R.; Jonsson, J., O. – Eds. (1996): **Can Education be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective.** Boulder: Westview.
81. Erikson, R.; Goldthorpe, J., H.; Jackson, M.; Yaish, M.; Cox, D., R. (2005): On class differentials in educational attainment. **PNAS** 102 (27): 9730-9733.
82. Erola, J. (2004): **A Remedy with Rationalities. Improved Rational Action Theory with Empirical Content as a Solution to the Fallacies in Sociology.** Turku: Turku School of Economics and Business Administration.
83. Erola, J.; Pasi, M. (2007): Social Mobility over Three Generations in Finland, 1950–2000. **European Sociological Review** 23(2): 169–183.
84. Esping-Andersen, G. (1990): **The three worlds of welfare capitalism.** Princeton: Princeton University Press.
85. European innovation Scoreboard 2007 (2007): **Comparative analysis of Innovation performance Pro inno europe paper n° 6.** European commission Directorate-general for enterprise and industry
http://www.proinno-europe.eu/page/admin/uploaded_documents/European_Innovation_Scoreboard_2007.pdf
86. Eurostat (2008): **Europe in Figures: Science and technology**
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-07-001-12/EN/KS-CD-07-001-12-EN.PDF
87. Featherman, D., L.; Hauser, R., M. (1978): **Opportunity and Change.** New York : Academic Press.
88. Featherstone, M. (2001): Životni stil i potrošačka kultura. **Diskrepancija** 2(4): 65-74. (prijevod Svena Marcelića)

89. Feinstein, L., Duckworth, K.; Sabates, R. (2004): **A model of the inter-generational transmission of educational success. Wider Benefits of Learning Research n.10.** London: Centre for Research on the Wider Benefits of Learning.
90. Flemming J.; Micklewright, J. (1999): **Income Distribution, Economic Systems and Transition. Innocenti Occasional Papers, Economic Policy Series ioeps99/69.** UNICEF Innocenti Research Centre.
91. Flere, S.; Lavrič, M. (2005): Social Inequity and Educational Expansion in Slovenia. **Educational Studies** 31(4): 449-464.
92. Fulgosi, A.; Radin, F. (1982): **Stilovi života zagrebačkih srednjoškolaca.** Zagreb: CDD SSOH.
93. Galbraith, J., K.; Salinger, N. (1978): **Almost Everyones Guide to Economics.** Chicago: Houghton Mifflin Company.
94. Galbraith, J., K. (1984): **The Affluent Society.** London: Penguin Books.
95. Ganzeboom, H., B., G., Luijkx, R.; Treiman, D., J. (1989): Intergenerational Class Mobility in Comparative Perspective. **Research in Social Stratification and Mobility** Volume 8, Greenwich: JAI Press, pp. 3–79.
96. Ganzeboom, H., B., G.; de Graaf, P., M.; Robert, P. (1990): Cultural Reproduction Theory on Socialist Ground: Intergenerational Transmission of Inequalities in Hungary. **Research in Social Stratification and Mobility** 9: 79-104.
97. Ganzeboom, H., B., G.; de Graaf, P.; Treiman, D., J. (1992): An International Scale of Occupational Status. **Social Science Research.** 21: 1-56.
98. Ganzeboom, Harry, B., G.; Treiman, Donald, J. (1996): Internationally comparable measures of occupational status for the 1988 International Standard Classification of Occupations. **Social Science Research** 25: 201–39.
99. Ganzeboom, H., B., G.; Nieuwbeerta, P. (1999): Access to education in six Eastern European countries between 1940 and 1985. Results of a cross-national survey. **Communist and Post-Communist Studies** 32: 339–357.
100. Ganzeboom, H., B., G.; Treiman, D., J. (2003): Three Internationally Standardised Measures for Comparative Research on Occupational Status, in: Hoffmeyer-Zlotnik, J.; Wolf, C. (Eds.): **Advances in Cross-National Comparisons. A European Working Book for Demographic and Socio-Economic Variables.** New York: Kluwer Academic Press, 159-193.

101. Ganzeboom, H., B., G.; Luijkx, R. (2004): More Recent Trends in Intergenerational Occupational Class Reproduction in the Netherlands 1970-2004. Evidence from an Expanded Database. **Netherlands Journal of Social Sciences** 40(2): 114-142.
102. Ganzeboom, H., B., G.; Treiman, D., J. (2007): **Ascription and Achievement in Occupational Attainment in Comparative Perspective**. Russell-Sage University Working Group on Social Inequality. Los Angeles: University of California, January 26 2007.
103. Gerth, H., H.; Wright, M., C. – Ed. (1946): **From Max Weber: Essays in Sociology**. Oxford: Oxford University Press.
104. Giddens, A. (1984): **The Constitution of Society**. Berkley: University of California Press.
105. Giddens, A.; Turner, J. – Ed. (1988): **Social Theory Today**. Stanford: Stanford University Press.
106. Goldthorpe, J., H. (1983): Women and class analysis: in defence of the conventional view. **Sociology** 17(4): 465-488.
107. Goldthorpe, J., H. (2000): **Social class and the differentiation of employment contracts in Sociology. Numbers, narratives, and the integration of research and theory**. Oxford: Oxford University Press.
108. Goldthorpe, J., H. (2007): **On Sociology. Second Edition. Outline of a Theory of Social Mobility**. Stanford: Stanford University Press, 154-185.
109. Goodman, L., A. (1979): Multiplicative Models for the Analysis of the Occupational Mobility Tables and Other Kinds of Cross-Classification Tables. **American Journal of Sociology** 94 (4): 804-819.
110. Gorz, A. (1983): **Zbogom proletarijatu: s one strane socijalizma i drugi ogledi**. Zagreb: Globus.
111. Granovetter, M.; Tilly, C. (1988): Inequality and Labour Processes, in: Smelser, Neil, J. (Ed.): **Handbook of Sociology**. Newbury Park: Sage.
112. Grupa autora (2000): **Studija o ekonomskoj ranjivosti i socijalnom blagostanju**. Zagreb: Svjetska banka.
113. Grupa autora (2007): **Hrvatska: Ocjena životnog standarda; Prvi dio: Promicanje socijalne uključenosti i regionalne jednakosti**. Zagreb: Svjetska banka.
114. Grusky, D., B.; DiPrete, T., A. (1990): The Multilevel Analysis of Trends with Repeated Cross-Sectional Data, in: Clogg, C., C. (Ed.): **Sociological Methodology**. Oxford: Basil Blackwell, 337-368.

115. Grusky, D., B. – Ed. (1994): **Social Stratification. Class, Race and Gender in Sociological Perspective**. Boulder: Westview Press.
116. Grusky, David, B. – Ed. (2001): **Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective** (Second Edition). Boulder: Westview Press, 477-488.
117. Güveli, A.; Need, A.; de Graaf, N., D. (2007): The Rise of the 'New' Social Classes Within the Service Class in the Netherlands. Political Orientation of Social and Cultural Specialists and Technocrats Between 1970 and 2003. **Acta Sociologica** 50(2): 129-146.
118. Hanushek, E., A.; Kain, J., F.; O'Brien, D., M.; Rivkin, S., G. (2003): The market for teacher quality. **American Economic Association Annual Meetings**. Washington, DC.
119. Haralambos, M.; Holborn, M. (2002): **Sociologija: teme i perspektive**. Golden marketing. Zagreb, 22-127.
120. Harding, T.; Farrell, A. (2003): **Home schooling and legislated education**. Queensland: Centre for Innovation in Education Queensland University of Technology
<http://eprints.qut.edu.au/287/1/Harding.farrellANZELA03.pdf>
121. Harrison, E.; Rose, D. (2006): **The European Socio-economic Classification User Guide**. Colchester: ISER, University of Essex. <http://www.iser.essex.ac.uk/research/esec/user-guide>
122. Hauser, R., M.; Featherman, D., L. (1976): Equality of Schooling: Trends and Prospects. **Sociology of Education** 49: 99–120.
123. Hauser, R., M. (1978): A Structural model of the mobility table. **Social Forces** 56: 919-935.
124. Hauser, R., M. (1984): Vertical Class Mobility in England, France and Sweden. **Acta Sociologica**, 27(2): 387-390.
125. Hayes, B., C.; Miller, R., L. (1991): Intergenerational Mobility in. The Republic of Ireland: Does Gender Make a Difference? **The Sociological Quarterly Volume** 32(4): 621-635.
126. Hazleton, V.; Kennan, W. (2000): Social capital: Reconceptualizing the Bottom Line. **Corporate Communications: An International Journal** 5(2): 81-86.
127. Heath, A., F. (2000): The political arithmetic tradition in the sociology of education. **Oxford Review of Education** 26: 313-331.

128. Hess, A. (2001): **Concepts of Social Stratification. European and American Models.** New York: Palgrave Macmillan.
129. Heyns, B.; Bielecki, I. (1993): Educational Inequalities in postwar Poland, in: Shavit, Y.; Blossfeld, H.-P. (Eds.): **Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries.** Boulder: Westview Press, 305-335.
130. Hodžić, A. (1991): Društvena struktura i kvaliteta života. **Sociologija** 33(3): 419-426.
131. Hoffmeyer-Zlotnik, J.; Wolf, C. – Eds. (2003): **Advances in Cross-National Comparisons. A European Working Book for Demographic and Socio-Economic Variables.** New York: Kluwer Academic Press.
132. Holmlund, H. (2006): **Intergenerational Mobility and Assortative Mating. Effects of an Educational Reform** (working paper) <http://www2.sofi.su.se/~hho/docs/WP06-4.pdf>
133. Homans, G., C. (1974): **Social Behavior: Its Elementary Forms.** New York: Harcourt Brace Jovanovich.
134. Horan, P., M. (1978): Is status attainment research atheoretical? **American Sociological Review**, 79: 43: 534-541.
135. Hout, M. (1988): More universalism, less structural mobility: the American occupational structure in the 1980s. **American Journal of Sociology**, 89: 1379-1409.
136. Hout, M. (1989): **Following in Father's Footsteps: Social Mobility in Ireland.** Princeton, NJ: Harvard University Press.
137. Hout, M.; Houser, R., M. (1992): Symmetry and hierarchy in social mobility: A methodological analysis of the CASMIN model of class mobility. **European Sociological Review**, 8: 239-266.
138. Iannelli, C. (2002): Parental Education and Young People's Educational and Labour Market Outcomes: A Comparison across Europe. **Working Paper Nr. 45.** Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung.
139. Ilišin, V.; Mendeš, I.; Potočnik, D. (2003): Politike prema mladima u obrazovanju i zapošljavanju. **Politička misao** XL(40)3: 58-89.
140. Inglehart, R. (1997): **Modernization and Postmodernization, Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies.** Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
141. Johnston, A., D.; Ganzeboom, H., B., G.; Treiman, D., J. (2005): **Mother's and Father's Influences on Educational Status Attainment.** Paper presented at the Conference «Welfare States and Inequalities» of Research Committee 28 on Social

- Stratification and Social Mobility of the International Sociological Association, Oslo, Norway, May 6-8 2005.
142. Jonsson, J., O. (1993): Persisting Inequalities in Sweden, in: Shavit, Y.; Blossfeld, H.-P. (Eds.): **Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries**. Boulder: Westview Press, 101-132.
 143. Jonsson, J., O.; Erikson, R. – Eds. (1996): **Can Education be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective**. Boulder Colorado: Westview Press.
 144. Jonsson, J., O.; Mills, C.; Müller, W. (1996): A Half Century of Increasing Educational Openness? Social Class, Gender and Educational Attainment in Sweden, Germany and Britain, in: Erikson, R.; Jonsson, J., O. (Eds.): **Can Educational be Be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective**. Boulder: Westview Press, 183-206.
 145. Jonsson, J., O.; Erikson, R. (2000): Understanding Educational Inequality: The Swedish Experience. *L'Année Sociologique* 50: 345-382.
 146. Johnston, A., D.; Ganzeboom, H., B.G.; Treiman, D., J. (2005): **Mother's and Father's Influences on Educational Status Attainment**. Paper presented at the Conference "Welfare States and Inequalities" of Research Committee 28 on Social Stratification and Social Mobility of the International Sociological Association, Oslo, Norway, May 6-8.
 147. Kalanj, R.; Šporer, Ž. – ur. (1986): **Socijalna struktura**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
 148. Kalmijn, M. (1994): Mother's Occupational Status and Children's Schooling. *American Sociological Review* 59: 257-275.
 149. Katunarić, V. (1996): Tri lica kulture. *Društvena istraživanja* 5(5-6): 831-858.
 150. Kerckhoff, A., C. (1976): The status attainment process: socialization or allocation? *Social Forces* 9: 131-157.
 151. Korupp, S., E. (2000): **Mother and the Process of Social Stratification**. Utrecht: Utrecht University.
 152. Korupp, S., E.; Ganzeboom, H., B.G.; Van der Lippe, T. (2002): Do Mothers Matter? A Comparison of Models of the Influence of Mother's and Father's Educational and Occupational Status on Children's Educational Attainment. *Quality and Quantity* 36(1): 17-42.
 153. Kriesi, H. (1989): New Social Movement and the New Class in the Netherlands. *American Journal of Sociology* 94: 1501-1506.

154. Lazić, M. (1986): **Reprodukcija društvenih grupa u Hrvatskoj**. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
155. Lazić, M. (1987): **U susret zatvorenom društvu. Klasna reprodukcija u socijalizmu**. Naprijed: Zagreb.
156. Lay, V. (1991a): Kvaliteta života društvenih slojeva u Hrvatskoj, u: Lay, V. (ur.): **Socijalna struktura i kvaliteta života u Hrvatskoj**. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1-41.
157. Lay, V. – ur. (1991b): **Socijalna struktura i kvaliteta života u Hrvatskoj**. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
158. Lipset, S., M.; Bendix, R. – Eds. (1959): **The Blackcoated Worker**. London: Allen & Unwin.
159. Lipset, S., M.; Zetterberg, H., L. (1959): Social mobility in industrial societies. in: Lipset, S., M.; Bendix, R. (Eds.): **The Blackcoated Worker**. London: Allen and Unwin.
160. Lockwood, D. (1958): **The Blackcoated Worker: A Study in Class Consciousness**. London: Allen i Unwin.
161. Lučin, P. (2007): **Strateški okvir razvoja znanosti do 2010**. Drugi kongres hrvatskih znanstvenika iz domovine i inozemstva.
162. Luijkx, R.; Róbert, P.; de Graaf, P., M.; Ganzeboom, H., B. G. (2002): Changes in Status Attainment in Hungary between 1910 and 1989: Trendless fluctuation of systemic change? **European Societies** 4(1): 107-140.
163. Malenica, Z. (2007): **Ogledi o hrvatskom društvu: Prilog sociologiji hrvatskog društva**. Zagreb: Golden Marketing, Tehnička knjiga.
164. Mare, R., D. (1997): Differential Fertility, Intergenerational Educational Mobility, and Racial Inequality. **Social Science Research** 26: 263–291.
165. Mare, R., D. (2001): Observations of the Study of Social Mobility and Inequality, in Grusky, D., B. (Ed.): **Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective** (Second Edition). Boulder: Westview Press, 477-488.
166. Marmot, M. (2005): **The Status Syndrome: How Social Status Affects Our Health and Longevity**. New York: Macmillan.
167. Marsh, G. (1986): Social class and occupation, in: Burgess, R. (Ed.): **Key Variables in Social Investigation**. London: Routledge.
168. Marshal, G.; Swift, A. (1996): Merit and Mobility: A Reply to Peter Saunders. **British Journal of Sociology** 3(2): 375-386.

169. Marx, K.; Engels, F. (1974): **Komunistički manifest**. Zagreb: August Cesarec.
170. Mateju, P. (1993): From Equality to Equity? The Czech Republic Between Two Ideologies of Distributive Justice. **Czech Sociological Review** 1: 251-276.
171. Matković, T. (2003): Restrukturiranje rada? Transformacija strukture zaposlenosti. **Revija za socijalnu politiku** 10(2): 161-184.
172. Matković, T. (2006): Koliko isključeni? Sociodemografski profil, zapošljivost i socijalni kapital siromašnih radnika i kućanstava bez zaposlenih u Hrvatskoj. **Revija za socijalnu politiku** 13(3-4): 271-291.
173. Matković, T. (2008): Tko što radi? Dob i rod kao odrednice položaja na tržištu rada u Hrvatskoj. **Revija za socijalnu politiku** 15(3): 479-502.
174. Matković, T. (2009): **Mladi između obrazovanja i školovanja: isplati li se školovati?** Zagreb: Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi Republike Hrvatske, UNDP Hrvatska.
175. Mauno, S.; Kinnunen, P., M. (2005): Does work-family conflict mediate the relation between work-family culture, and self-reported stress? Evidence from 5 Finish organizations. **Journal of Occupational and Organizational Psychology** 78:509–530.
176. Mauss, M. (1982): **Sociologija i antropologija**. Beograd: Prosveta.
177. McPherson, A. F.; Willms, J.D. (1987): Equalisation and improvement: some effects of comprehensive reorganisation in Scotland. **The annual meeting of the American Educational Research Association**. Edinburgh: Centre for Educational Sociology, University of Edinburgh.
178. Meri, T. (2008): **Statistics in Focus**. Eurostat
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-051/EN/KS-SF-08-051-EN.PDF
179. Merton, R., K. (1938): Social Structure and Anomie. **American Sociological Review** 3: 672-682.
180. Meyer, J., W. (1977): The Effects of Education as an Institution. **American Journal of Sociology**, 83(1): 55-77.
181. Meyer, J., W.; Rowan, B. (1977): Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. **American Journal of Sociology** 83(1): 34-63.
182. Meyer, Karl, U.; Carroll, G. R. (1987): Jobs and Classes: Structural Constraints on Career Mobility. **European Sociological Review** 3: 14-38.

183. Milić, A. – ur. (2004): **Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma.** Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
184. Milinković, B. (1991): **Bibliografija radova o socijalnoj strukturi i kvaliteti života.** Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
185. Mills, W., C. (1967): **White collar: the American middle classes.** London: Oxford University Press.
186. Müller, W.; Karle, W. (1993): Social selection in educational systems i Europe. **European Sociological Review** 9: 1-23.
187. Müller, W.; Shavit, Y. (1998): The institutional embeddedness of the stratification process. A comparative study of qualifications and occupations in thirteen countries, in: Shavit, Y.; Müller, W. (Eds.): **From School to Work. A Comparative Study of Educational Qualifications and Educational Destinations.**
188. Naoi, A.; Slomczynski, K. (1986): The Yasuda Index of Social Mobility: a Proposal for its Modification. **Sociological Theory and Methods** 1(1): 87-99.
189. OECD Report (2010): **A Family Affair: Intergenerational Social Mobility across OECD Countries**
<http://www.oecd.org/dataoecd/17/42/44566315.pdf>
190. Owen, A., L.; Weil, D., N. (1998): Intergenerational earnings mobility, inequality and growth. **Journal of Monetary Economics** 41(1): 71-104.
191. Pakulski, J.; Waters, M. (1996): **The Death of Class.** London: Sage.
192. Parkin, F. (1971): **Class inequality and political order.** London: MacGibbon and Kee.
193. Parkin, F. – Ed. (1974): **The Social analysis of class structure.** London: Tavistock.
194. Parsons, T. (1949): Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory. **American Economic Review** 39: 16-26.
195. Parsons, T. (1994): Equality and inequality in modern society, or social stratification revisited, in: Grusky, D., B. (Ed.): **Social Stratification. Class, Race and Gender in Sociological Perspective.** Boulder: Westview Press, 670–685.
196. Pažanin, A. (2006): **Sociologija klasa i klasnih sukoba u djelu Ralfa Dahrendorfa. Prilog Ralfa Dahrendorfa teoriji društvene stratifikacije** (doktorski rad). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
197. Peračković, K. (2008): Promjene u strukturi zanimanja u Hrvatskoj od 1971. do 2001. – Od ratara do konobara. **Sociologija i prostor** 45(3-4): 377-398.

198. Poljanec-Borić, S. (2007): Od paradoksalne modernizacije do samoupravne postmodernizacije: Rasprava o suvremenom razvoju hrvatskog društva. **Društvena istraživanja** 3(89): 359-378.
199. Popović, M., V.; Bogdanović, M., I.; Vujović, S., Đ. (1987): **Društvene nejednakosti i vertikalna društvena pokretljivost**. Beograd: Institut za sociološka istraživanja FF.
200. Popović, M. (1994): **Teorija i empirija: sociološko istraživanje društvenih klasa i slojeva**. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
201. Potočnik, D. (2008): Izbor studija: motivacijska struktura upisa i očekivani uspjeh u pronalasku željenog posla. **Sociologija i prostor** 3-4: 265-284.
202. Powers, R.; Wojtkiewicz, R. (2004): Occupational Aspirations, Gender, and Educational Attainment. **Sociological Spectrum** 24(5): 601-622.
203. Prandy, K. (1991): **The revised Cambridge scale of occupations**. London: New Left Books.
204. Prandy, K. (1998): Class and Continuity in Social Reproduction: An Empirical Investigation. **Sociological Review** 46(2): 340-364.
205. Prandy, K. (2000): Class, the Stratification Order and Party Identification. **British Journal of Political Science** 30: 237-258.
206. **Presidency Conclusions (2000)**: Lisbon European Council
http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm
207. Raftery, A., E.; Hout, M. (1993): Maximally maintained inequality: expansion, reform and opportunity in Irish education 1921-1975. **Sociology of Education**, 66: 41-62.
208. Reiss, A. J. (1961): **Occupation and Social Status**. New York: Free Press, 109-138.
209. Róbert, P.; Bukodi, E. (2004): Changes in Intergenerational Class Mobility in Hungary, 1973-2000, in: Breen, R. (Ed.): **Social Mobility in Europe**. Oxford: Oxford University Press, 287-314.
210. Roemer, J., E. (2005): Distribution and Politics: A Brief History and Prospect. **Social Choice and Welfare** 25: 507-526.
211. Rogić, I. (2000): **Tehnika i samostalnost**. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
212. Rojek, C. (1985): **Capitalism and Leisure Theory**. London: Tavistock.
213. Rose, D. (2007): **Socio-economic Classifications: Classes and Scales, Measurement and Theories** <http://www.iser.essex.ac.uk>
214. Runciman, W., G. (1974): Towards a theory of Social stratification, in: Parkin, F. (Ed.): **The Social analysis of class structure**. London: Tavistock, 270-312.

215. Quah, S., R.; Sales, A. – Eds. (1989): **The Internatioanal Handbook of Sociology**. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications.
216. Saunders, P. (1990): **Social class and stratification**. London and New York: Routledge.
217. Saunders, P. (1996): **Unequal but fair? A study of class barriers i Britain**. London: IEA.
218. Saunders, P. (1997): Social mobility in Britain: An empirical evaluation of two competing theories. **Sociology** 31: 261-288.
219. Schumpeter, J., A. (1953): Die sozial Klassen im Ethisch Homogenen Milieu. **Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik** 57: 1-67.
220. **Science and technology graduates (in mathematics, science and technology) per 1 000 of population aged 20-29** (2008): Eurostat
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=tableiinit=1iplugin=1ilanguage=enipcode=tsiir050>
221. Sekulić, D. (1986): O pristupima izučavanju stratifikacione strukture jugoslavenskog društva, u: Kalanj, R.; Šporer, Ž. (ur.): **Socijalna struktura**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
222. **Science Education NOW: A renewed Pedagogy for the Future of Europe** (2007): European Commission
http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/report-rocardon-science-education_en.pdf
223. Sekulić, D. (1987): Otvaranje i zatvaranje društvene strukture: jedan pokušaj mjerenja preko podataka za tri generacije. **Revija za sociologiju** 17(1-2): 77-93.
224. Sekulić, D. (1991): **Strukture na izmaku: klase, sukobi i socijalna mobilnost**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
225. Sekulić, D.; Šporer, Ž. (2000): Formiranje poduzetničke elite u Hrvatskoj. **Revija za sociologiju** 31(1-2): 1-20.
226. Sen, A. (1985): A Sociological Approach to the Measurment of Poverty: A Reply to Professor Peter Townsend. **Oxford Economic Papers**. 37(4): 669-676.
227. Sewell, W., H.; Shah, V., P. (1967): Socioeconomic Status, Intelligence, and the Attainment of Higher Education. **Sociology of Education** 40: 1-23.
228. Sewell, W., H.; Haller, A., O.; Portes, A. (1969): The educational and early occupational attainment process. **American Sociological Review** 18: 82-92.

229. Sewell, W., H.; Hauser, R., M. (1975): **Education, occupation and earnings**. New York: Academic Press.
230. Sewell, W., H.; Hauser, R., M. (1980): The Wisconsin Longitudinal Study of Social and Psychological Factors in Aspirations and Achievement. **Research in Sociology of Education and Socialization** 1: 59-99.
231. Shavit, Y.; Blossfeld, H.-P. – Eds. (1993): **Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries**. Boulder: Westview Press.
232. Shavit, Y.; Blossfeld, H.-P. (1996): The equalization of educational opportunity: do gender and class compete?, in: Jonsson, J., O.; Erikson, R. (Eds.) **Can Education be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective**. Boulder Colorado: Westview Press, 233-253.
233. Shavit, Y.; Müller, W. (1998): **From School to Work. A Comparative Study of Educational Qualifications and Educational Destinations**.
234. Sieben, I., J.; de Graaf, P., M. (2001a): Testing the Modernization Hypothesis and the Socialist Ideology Hypothesis: a Comparative Sibling Analysis of Educational Attainment and Occupational Status. **British Journal of Sociology** 52: 441-467.
235. Sieben, I., J.; Huinink, J.; de Graaf, P., M. (2001b): Family Background and Sibling Resemblance in Educational Attainment: Trends in de former FRG, the former GDR, and the Netherlands. **European Sociological Review** 17: 401-430.
236. Simmel, G. (2003): **Filozofija novca**. Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.
237. Sjöberg, S.; Schreiner, C. (2006). How do learners in different cultures relate to science and technology? Results and perspectives from the project ROSE (the Relevance of Science Education). **APFSLT: Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching**, 7(1), Foreword.
238. Smelser, N., J. (1988): **Handbook of Sociology**. Newbury Park: Sage.
239. Sobel, M., E. (1981): **Life Style and Social Structures: Concepts, Definitions and Analyses**. New York: Academic Press.
240. Sorokin, P. (1927): **Social Mobility**. Glencoe: The Free Press.
241. Spence, M. (1981): The Learning Curve and Competition. **Bell Journal of Economics**, 12: 49-70.
242. **Statistički godišnjak SR Hrvatske** (1981): Zagreb: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske.

- 243. **Statistički godišnjak SR Hrvatske** (1984): Zagreb: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske.
- 244. **Statistički godišnjak SR Hrvatske** (1985): Zagreb: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske.
- 245. **Statistički godišnjak SR Hrvatske** (1986): Zagreb: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske.
- 246. **Statistički godišnjak SR Hrvatske** (1987): Zagreb: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske.
- 247. **Statistički godišnjak Hrvatske** (1988): Zagreb: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske.
- 248. **Statistički godišnjak Hrvatske** (1989): Zagreb: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske.
- 249. **Statistički godišnjak Republike Hrvatske** (1990): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- 250. **Statistički godišnjak Republike Hrvatske** (1991): Zagreb: Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- 251. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (1992): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- 252. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (1993): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- 253. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (1994): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- 254. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (1995): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- 255. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (1996): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- 256. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (1997): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- 257. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (1998): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- 258. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (1999): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- 259. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (2000): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

260. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (2001): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
261. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (2002): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
262. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (2003): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
263. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (2004): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
264. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (2005): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
265. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (2006): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
266. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (2007): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
267. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (2008): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
268. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (2009): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
269. **Statistički ljetopis Republike Hrvatske** (2010): Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
270. **Strateški okvir za razvoj 2006.-2013.** (2006): Vlada Republike Hrvatske <http://www.strategija.hr/Default.aspx?sec=97>
271. Svalastoge, K. (1965): **Social Differentiation**. New York: McKay Social Science Series, p. 40.
272. Swedberg, R. (1997): New Economic Sociology: What has been Accomplished, What is ahead? **Acta Sociologica** 40: 161-182.
273. Szelényi, S.; Aschaffenburg, K. (1993): Inequalities in Educational Opportunity in Hungary, in: Shavit, Y.; Blossfeld, H.-P. (Eds.): **Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries**. Boulder: Westview Press, 273-302.
274. Szelényi, I.; Treiman, D. J. (1993): **Social Stratification in Eastern Europe after 1989. General Population Survey [MRDF]**, Los Angeles: UCLA, Department of Sociology.
275. Šalaj, B. (2007): **Socijalni kapital: Hrvatska u komparativnoj perspektivi**. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

276. Šiber, I. (1984): Empirijski pristup istraživanju socijalne strukture. **Naše teme** 28(11): 2248-2254.
277. Šporer, Ž. (1990): **Sociologija profesija**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
278. Štambuk, M.; Rogić, I.; Mišetić, A. – ur. (2002): **Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo**. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
279. Šverko, I.; Babarović, T. (2008): Correspondence of Interests and Self-Efficacy Beliefs with Occupational Choice. **Društvena istraživanja** 3(95): 397-414.
280. **The Global Competitiveness Report 2009-2010**
<http://www.gcr.weforum.org>
281. **The Global Competitiveness Report 2010-2011**
<http://www.gcr.weforum.org>
282. Titma, M.; Tuma, B.; Roosma, K., N.; (2003): Education as a Factor of Intergenerational Mobility in Soviet Society. **European Sociological Review** 19(3):281-297.
283. Tomić-Koludrović, I.; Leburić, A. (2002): **Sociologija životnog stila**. Zagreb: Jesenski i Turk.
284. Tomić-Koludrović, I.; Petrić, M. (2007): Hrvatsko društvo: prije i tijekom tranzicije. **Društvena istraživanja** 16(4-5): 867-889.
285. Treiman, D., J. (1970): Industrialization and Social Stratification. **Sociological Inquiry** 40: 207-234.
286. Treiman, D., J.; Yip, K.-B. (1989): Educational and occupational attainment in 21 countries, in: Quah, S., R.; Sales, A. (Eds.): **The Internatioanal Handbook of Sociology**. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications.
287. Treiman, D., J.; Ganzeboom, H., B., G. (1990): Cross-national Comparative Status-attainment Research. **Research in Social Stratification and Mobility** 9: 105-127.
288. Treiman, D., J.; Ganzeboom, H., B., G. (2000): The Fourth Generation of Comparative Stratification Research, in: Quah, S., R.; Sales, A. (Eds.): **The International Handbook of Sociology**. Cambridge, Mass.: Harvard University Press , 123-150.
289. Trent, J., W.; Medskar, L., L. (1968): **Beyond High School**. San Francisco Jossey-Bass.
290. Ule, M. (1989): **Mladina: za modernizaciju slovenske družbe**. MC CK.
291. Van de Gaer, D.; Schokkaert, E.; Martinez, M. (2001): Three Meanings of Intergenerational Mobility. **Economica** 68: 519-537.

292. Van de Werfhorst, H., G. (2002): A detailed examination of the role of education in intergenerational social-class mobility. **Social Science Information** 41(3): 407-438.
293. Van de Werfhorst, H., G.; de Graaf, N., D. (2004): The Sources of Political Orientations in Post-Industrial Society: Social Class and Education Revisited. **British Journal of Sociology** 55: 211-235.
294. Van de Werfhorst, H. G.; Andersen, R. (2005): Social Background, Credential Inflation and Educational Strategies. **Acta Sociologica** 48(4): 321-340.
295. Vinković, D.; Potočnik, D. (2010): Educational Asymmetries in the Making: Science Fair Competitions as Proxies of the Economic Development. **Sociologija i prostor** 48(1): 51-75.
296. Weber, M. (1976): **Privreda i društvo (Tom 1)**. Beograd: Prosveta.
297. Westergaard, J., H.; Resler, H. (1975): **Class in a capitalist society: a study of contemporary Britain**. London: Heinemann Educational.
298. Western, M. (1994): Class structure and intergenerational class mobility: a comparative analysis of nation and gender. **Social Forces** 73: 101-134.
299. Western, M.; Wright, E., O. (1994): The permeability of class boundaries to intergenerational mobility among men in the United States, Canada, Norway and Sweden. **American Sociological Review** 59: 606-629.
300. Western, M. (1999): Class Attainment among British Men: a Multivariate Extension of the CASMIN Model of Intergenerational Class Mobility. **European Sociological Review** 15(4): 431-454.
301. Wolfle, I. M. (1985): Postsecondary educational attainment among whites and blacks. **American Educational Research Journal** 22: 501-525.
302. Wright, E., O. (1985): **Classes**. London: New Left Books.
303. Wright, E., O. (2005): **Approaches to Class Analysis**. Cambridge: Cambridge University Press.
304. Yasuda, S. (1967): A methodological inquiry into social mobility. **American Sociological Review** 29: 16-23.
305. **Znanstvena i tehnolojska politika Republike Hrvatske 2006.-2010.** (2006): Vlada Republike Hrvatske
http://www.vlada.hr/hr/preuzimanja/publikacije/znanstvena_i_tehnolojska_politika_republike_hrvatske_2006

306. Županov, J. (2001): Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća, u: Čengić, Drago; Rogić, Ivan (ur.), **Upravljačke elite i modernizacija**. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

ŽIVOTOPIS AUTORICE

DATUM I MJESTO ROĐENJA:

22. travnja 1975., Zagreb

RADNO MJESTO:

Asistentica u Institutu za društvena istraživanja

Amruševa 11, 10000 Zagreb

tel: 4922 299; fax: 4810 263

e-mail: dunja@idi.hr

OBRAZOVANJE:

2005. doktorski studij sociologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu s temom: *Međugeneracijska mobilnost u Hrvatskoj (1984.-2004.): Usporedba socijalističkog i tranzicijskog razdoblja*
2003. poslijediplomski magistarski studij sociologije na Sveučilištu u Zagrebu
2001. završila Mirovne studije u Zagrebu
1999. diplomirala sociologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu s radnjom *Tranzicija u Hrvatskoj kao korporativna akcija* (mentor: prof. dr. sc. Vjeran Katunarić)

ZAPOSLENJA:

- 2003.- asistentica u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu u grupi za istraživanje mladih
- 2002.-2003. zaposlena na mjestu stručnog savjetnika za zapošljavanje Hrvatskog zavoda za zapošljavanje u Zagrebu
2001. nastavnica sociologije i etike te voditeljica novinarske radionice u gimnaziji

PROJEKTI:

- 2011.-2014. koordinatorica za Hrvatsku na projektu *EU KidsOnline III*
2011. istraživanje *Strukturnom dijalogu o mladima u Republici Hrvatskoj*, u organizaciji Agencije za mobilnost i programe EU
2009. Youth and Employment u okviru *Youth Partnership* Vijeća Europe
- 2008.-2009. *Obrazovne i radne karijere mladih u RH* u suradnji s UNDP, MZSS, HZZ i MZES
- 2008.-2009. *Sam svoj majstor – istraživanje socijalnog poduzetništva u neprofitnom sektoru mladih* u suradnji s Mrežom mladih Hrvatske i Centrom za mirovne studije
2008. *Moja prava kroz učenje i rad* u suradnji s Udrugom za građansko obrazovanje i društveni razvoj
- 2007.-2011. *Hrvatski studenti u europskom kontekstu: društvena elita u nastajanju*, Institut za društvena istraživanja
2007. *WEB MOB Project – Development of Researchers Mobility Policy Guidelines for the Region of Western Balkans*, INCO FP-6 projekt

- 2005.-2006. *Društveni položaj, problemi i potrebe mladih zagrebačke županije*, Institut za društvena istraživanja
2004. UNDP projekt o društvenom razvoju mladih
- 2003.-2006. *Mladi i europski integracijski procesi*, Institut za društvena istraživanja
2003. članica hrvatskog tima za izradu izvještaja za European Training Foundation pod naslovom *Developing Common Approaches in Vocational Education and Training for Disadvantaged Young People in the Western Balkan Countries*

ČLANSTVO U PROFESIONALNIM UDRUŽENJIMA I ODBORIMA ORGANIZACIJA:

- 2010.-2011. članica Upravnog odbora Instituta sinergije znanosti i društva <http://iszd.hr/>
- 2006.-2008. (u dva mandata) generalna tajnica Europskog vijeća doktoranata i mladih znanstvenika (EURODOC, the European Council of Doctoral Candidates and Young Researchers) <http://www.eurodoc.net>
- 2006.-2007. predstavnica Europskog vijeća doktoranata i mladih znanstvenika (EURODOC) u ISE (Initiative for Science in Europe) <http://www.initiative-science-europe.org/>
- 2006.-2007. članica Upravnog odbora Mreže mladih znanstvenika (MLAZ) <http://mlaz.net/portal/>
- 2006.- EUROSCIENCE <http://www.euroscience.org/>
- 2005.-2006. jedna od osnivača i prva predsjednica Mreže mladih znanstvenika (MLAZ) <http://mlaz.net/portal/>
- 2004.-2006. nacionalni delegat u WAYS-u (World Academy of Young Scientists) <http://www.waysnet.org>
- 2003.- Hrvatsko sociološko društvo

RAD U POVJERENSTVIMA I STRUČNIM SKUPINAMA:

- 2011.-2013. članica stručne skupine za istraživanje mladih (the Pool of European Youth Researchers – PEYR) pri Vijeću Europe
- 2009.-2011. članica Povjerenstva za mobilnost istraživača pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa
- 2008.-2013. u Europskoj komisiji članica Advisory group for People Programme in the 7th European Framework Programme for RTD
http://cordis.europa.eu/fp7/people/home_en.html
- 2008.-2009. članica programskog odbora sociološkog kongresa *Društvene promjene i društvena struktura: Hrvatska 20 godina kasnije*
- 2007.-2008. članica Stručne radne skupine za izradu Nacrta prijedloga Nacionalnog programa djelovanja za mlade od 2008. do 2010. godine pri Ministarstvu obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti
- 2006.-2007. članica Povjerenstva za izmjene Zakona o pravima studenata pri MZOŠ-u
- 2006.-2007. članica organizacijskog odbora Drugog kongresa Hrvatskih znanstvenika iz domovine i inozemstva pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa (MZOŠ)
2006. tajnica Organizacijskog odbora za provedbu Programa obilježavanja Godine Nikole Tesle u Republici Hrvatskoj pri MZOŠ-u

OSTALO ZNANSTVENO I STRUČNO DJELOVANJE:

- 2009.- članica *Akademije za politički razvoj*, hrvatskog ogranka projekta Vijeća Europe *Schools of Political Studies* <http://www.politicka-akademija.org/>
2008. organizatorica konferencijske sesije pod nazivom *Working in science or politics – or both: Young scientists' success stories* u okviru *ESOF2008 (European Science Open Forum)*, Barcelona, Španjolska
- 2007.-2009. članica Uredništva *Connect::Portala za područje znanstvene politike* <http://portal.connect.znanost.org/>
- 2007.- članica *Društva Znanost.org* <http://www.znanost.org/>

IZABRANA BIBLIOGRAFIJA:

- 2011 Potočnik, D. *Strukturirani dijalog s mladima u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Agencija za mobilnost i programe Europske Unije.
- 2010 Ilišin, V.; Potočnik, D.: Sociological Portrait of Contemporary Croatian Youth. *Journal Annales, Series historia et sociologia* 20(1): 41-57.
- 2010 Vinković, D.; Potočnik, D.: Educational asymmetries in the making: Science Fair Competitions as Proxies of the Economic Development. *Sociologija i prostor* 48(1): 51-75.
- 2009 Gvozdanović, A.; Potočnik, D.; Sočo, A. (2009): *Sam svoj majstor: istraživanje socijalnog poduzetništva u neprofitnom sektoru mladih*. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske.
- 2009 Potočnik, D.: *Youth employment*. Youth partnership between the Council of Europe and the European Commission.
- 2009 Gvozdanović, A.; Potočnik, D.: *Mladi i izgradnja mira. Analiza aktivnosti izgradnje mira u udrugama mladih i za mlade*. Zagreb: Centar za mirovne studije i Institut za društvena istraživanja.
- 2008 Bouillet, D.; Potočnik, D.: *Moja prava kroz učenje i rad* (istraživački izvještaj http://www.dimonline.hr/main_hr.html)
- 2008 Bouillet, D.; Ilišin, V.; Potočnik, D.: Continuity and Changes in Croatian University Students' Leisure Time Activities (1999-2004). *Sociologija i prostor* 2: 123-143.
- 2008 Ilišin, V.; Potočnik, D.: Profesionalne i životne aspiracije studenata Zagrebačkog sveučilišta. *Sociologija i prostor* 3-4: 285-310.
- 2008 Potočnik, D.: Izbor studija: motivacijska struktura upisa i očekivani uspjeh u pronalasku željenog posla. *Sociologija i prostor* 3-4: 265-284.
- 2008 Prijevod: Rječnik sociologije: (Abercrombie, N.; Hill, S.; Turner, S., B.) (Dictionary of Sociology (Abercrombie, N.; Hill, S.; Turner, S., B.)). Zagreb: Jesenski i Turk.
- 2007 Potočnik, D.: Human Rights as a Card to Democratic Europe, in: Ilišin, V. (ed): *Croatian Youth and the European Integration*. Zagreb, Institute for Social Research, 149-185.
- 2007 Potočnik, D.: Integracija mladih u tržište rada, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur) *Mladi: problem ili resurs?* Zagreb, Institut za društvena istraživanja.
- 2007 Potočnik, D.: Mladi i nove tehnologije, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur): *Mladi: problem ili resurs?* Zagreb, Institut za društvena istraživanja.

- 2007 Potočnik, D.: Socio-Economic Basis for Religious Socialization and Youth Issues in Croatia, in: Michael R. Ott (ed) *The Future of Religion: Toward a Reconciled Society*. Boston (MA): Brill, 365-383.
- 2006 Tan; T. L. R.; Potočnik, D.: Are you experienced? Junior scientists should make the most of opportunities to develop skills outside the laboratory. *EMBO Reports* 7(10): 961-965.
- 2006 Potočnik, D.: Obrazovni resursi i zapošljivost mladih, u: Ilišin, V. (ur): *Mladi između želja i mogućnosti: Položaj, problemi i potrebe mladih Zagrebačke županije*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagrebačka županija, 93-141.
- 2006 Potočnik, D.: Posjedovanje i korištenje informacijske i komunikacijske tehnologije, u: Ilišin, V. (ur) *Mladi između želja i mogućnosti: Položaj, problemi i potrebe mladih Zagrebačke županije*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagrebačka županija, 141-165.
- 2005 Potočnik, D.: Ljudska prava kao ulaznica u demokratsku Europu, u: Ilišin, V. (ur): *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 141-172.
- 2004 Bačić, L.; Ofak, L.; Parić, A.; Perasović, B.; Potočnik, D.; Puljić, D.; Šelo Šabić, S.; Tomašević, T.: *Izvišće o društvenom razvoju: Hrvatska 2004*. Zagreb: UNDP.
- 2003 Ilišin, V.; Mendeš, I.; Potočnik, D.: Politike prema mladima u obrazovanju i zapošljavanju. *Politička misao* XL(40)3: 58-89.
- 2003 Mendeš, I., Potočnik, D.: Developing Common Approaches in Vocational Education and Training for Disadvantaged Young People in the Western Balkan Countries, *ETF: Country Report Croatia*.

PRIKAZI:

- 2007 Potočnik, D.: Drugi kongres hrvatskih znanstvenika iz domovine i inozemstva. *Sociologija i prostor* 1(175): 135-139.
- 2007 Potočnik, D.: Elite znanja u društvu (ne)znanja. *Sociologija sela* 2/3(172/173): 383-387.
- 2006 Potočnik, D.: U mreži: Zašto je sve povezano i kako misliti mrežno u znanosti, poslovanju i svakodnevnom životu. *Sociologija sela* 174 (4): 551-555.
- 2005 Potočnik, D.: Prva opća konferencija WAYS-a (World Academy of Young Scientists). *Revija za sociologiju* 36: 119-121.
- 2004 Potočnik, D.: Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu. *Politička misao: Croatian political science review* 41: 176-178.
- 2004 Potočnik, D.: Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma. Odabrane rasprave i eseji: (1995.-2001.). *Društvena istraživanja* 131(2): 320-324.
- 2003 Potočnik, D.: Mladi uoči trećeg milenija. *Revija za sociologiju* 34(1-2): 116-120.
- 2003 Potočnik, D.: Međunarodni simpozij "Developing Common Approaches in Vocational Education and Training for Disadvantaged Young People in the Western Balkan Countries". *Revija za socijalnu politiku* 10(3-4): 410-413.